

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi (HUKSAM)

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Editörler:

Prof. Dr. Aksu Bora
Dr. Öğr. Üyesi Şengül İnce

ANKARA, 2021

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Editörler

Prof. Dr. Aksu Bora
Dr. Öğr. Üyesi Şengül İnce

© Hacettepe Üniversitesi 2021

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Lisansın ayrıntıları için bkz. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

Kapak Düzeni ve Tasarım-Dizgi

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi
Masaüstü Yayıncılık Atölyesi

ISBN: 978 975 491 514 3

ANKARA, 2021

Değerli Okurumuz,

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, sağlık, eğitim, çalışma yaşamı, karar verme mekanizmalarına katılım, ev içi yaşantı gibi her alanda bizleri çepeçevre sarmalamış durumda. Bizler, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜKSAM)'ın çalışmalarına emek veren ve bilimin yol göstericiliğine inanan akademisyenler olarak toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırma amacına bilimsel bir kaynakla katkı sunalım istedik. Bu isteğimizi hayata geçirirken bilginin kalıcı olduğunda daha da değerlendirildiğinin ve daha çok kişiye eriştiğinin de farkındaydık. Bu nedenle okurlarımızın öncelikli olarak üniversite öğrencileri olması fikri bizlerin heyecanını daha da artırdı.

Bu kitabın bölümleri, hazırlayan ekibin bilimsel bilgi dağarcıklarını bugüne kadarki yaşam deneyimleriyle birleştirmesi sonucunda ortaya çıktı ve kolektif bir emeğin ürünü olarak sizlere ulaşıyor. Toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusu, yaşamın her alanında olsa da kitabın bölümlerini sınırlandırmak zorunluluğundan dolayı sağlık, eğitim, hukuk, çalışma yaşamı, medya, spor gibi farklı disiplinlerden belirli konulara odaklanarak çalışmamızı şekillendirdik. Dileğimiz, kitap içeriğinin siz değerli okurlarımızın katkılarıyla gelecekte genişletilmesi ve yenilenmesidir.

Son söz olarak, elbette bu kitabın sizlere ulaşmasındaki amaç yalnızca doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesine katkı sağlamak değildi. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliği birçok iyileşmede sadece bir önkoşul. Toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine temellenen ve bu eşitlikten yeşeren bütüncül bir umutla, bu kaynağın okur için yol gösterici, ufuk açıcı ve yaratımı özendirici olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Şevkat Bahar-Özvarış
HÜKSAM Müdürü

Merhaba,

Toplumsal cinsiyet eşitliği, çok düzeyli ve çok bileşenli olarak ele alınması gereken bir konu. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, ayrımcılığın arkasındaki önyargılar, bu önyargıların içinde yeşerdiği ideoloji, eşitsizliği pekiştiren kurumsal yapılar ve maddi ilişkiler... Bütün bu düzeyleri ve bileşenleri birlikte ele almayı başarmadan konuyu kavramak mümkün değil, bir yandan da her biri ayrı birer çalışma alanı kapsamındaki bütün bu başlıklar, devasa bir bilgi yığını oluşturuyor.

Bu güçlüğü dikkate alarak ve konuyu basitleştirmekten kaçınarak, kapsamlı (ama elbette yetersiz) bir giriş kitabı hazırladık. Hacettepe niversitesinin ve HÜKSAM'ın uzun yıllara dayanan birikiminden de yararlanarak, konularında uzman ğretim üyelerinin katkılarıyla oluşturulan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği kitabının sizin için yararlı bir kılavuz olmasını dileriz.

Hazırlık sürecinde değerli katkılarından yararlandığımız hocalarımızın yanı sıra bu kitapta emeği geçen İletişim Fakültesi ğretim görevlisi Gökçer Erdem'e teşekkürü borç biliriz.

Prof. Dr. Aksu Bora

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAİR KAVRAMLAR
Özlem Cankurtaran, Gökem Kelebek Küçükarslan

1

TOPLUMSAL CİNSİYET, CİNSİYET ÇEŞİTLİLİĞİ VE BEDEN
Burcu Şimşek, Gülsüm Depeli

2

ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET
Selcen Öztürk, Dilek Başar Dikmen

3

TOPLUMSAL CİNSİYET VE HUKUK
Toros Güneş Esgün

4

EĞİTİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
İlknur Yüksel Kaptanoğlu, Tuğba Adalı

5

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SAĞLIK
Aysun Balseven Odabaşı, Nüket Örnek Büken, Şevkat Bahar Özvarış

6

SOSYAL ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
Burcu Hatiboğlu Kısar, Çağır Öngen Köse

7

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET
Ahu Sumbas

8

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA
A. Nevin Yıldız

9

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SANAT
Çağla Karabağ

10

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SPOR
Pınar Öztürk, Canan Koca

11

TOPLUMSAL CİNSİYET VE BİLİM
Ezgi Ece Çelik, Nazile Kalaycı

12

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAİR KAVRAMLAR

Özlem Cankurtaran
Görkem Kelebek Küçükarslan

1

BAŞLARKEN

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

ŞİRİN TEKELİ İLE SÖYLEŞİ

KONU YA GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Dünyada kadının toplum içindeki eşitsiz konumlanışı 1960'lerden beri ses getirmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, cinsiyet körü politikalar, kadının görünmezliği ve hak ihlalleri bir kadın hareketi ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte kadınlar ve LGBTİ üzerine yapılan araştırmalar, feminist kitaplığın ve dilin oluşmasına katkı sağlamıştır. Feminizm, kadın çalışmaları, erkeklik çalışmaları gibi bir alan ve kitaplık oluştuğu, toplumsal cinsiyet eşitliğini önemseyen bir dil ortaya çıkmıştır. Dildeki farklılıklar, çeşitlilikler, eşitsizlikler sadece cinsiyetler arası değil cinsiyetler içinde de sınıf, cinsellik, etnisite, yaş, engellilik, uyruk, din ve vatandaşlık durumu gibi çeşitliliklerde tartışılmış ve genişletilmiştir. 1960'ların sonlarına doğru ikinci dalga feminizm ivmesi ile toplumsal cinsiyet çalışmaları da kendini akademik çalışmalarda göstermiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yönelik eleştirilerle kişisel ve sosyal alanda kadın deneyimleri ve kimlikleri dikkat çekmiştir. Kadının uzun bir süre görünmez olarak kaldığı ve cinsiyet körü politikalara maruz kaldığı dönemlerde kadınlar aile temelleri ve annelik rolleri bağlamında değerlendirilmiş olsalar da ikinci dalga feminizm ile kadının görünürlüğü mümkün kılınmıştır. Bundan dolayı feminist çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmaları ortak bir yol haritası çizerek aynı pencereden bakmak için bir dil geliştirmişlerdir.

Dünyada gelişen kadın hareketleri, cinsiyet eşitliğine yönelik kavramların gelişmesine imkân sağlamıştır. Ülkemizde kadın çalışmalarının geç olgunlaşması nedeniyle, var olan dilin dilimize ve kültürümüze uyum sağlaması için tartışmalar süregelmıştır. Elbette ki kadın çalışmalarının multi-disipliner bir alan içerisinde konumlanması, farklı disiplinlerin de konuya dâhil olarak alan yazın oluşturmaya destek sağlamıştır. Bu bölümde sizlere dilin toplumsal cinsiyet etrafında şekillendiği kavramlar bütünü ve tarihçesini sunacağız. Burada amaç, kullanılan ortak dilde sıkça vurgulanan anahtar kavramların ele alınarak bu dil dönüşümünün arka planının kavranmasına yardımcı olmaktır.

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Biyolojik Cinsiyet (Biological Sex)

İnsanların, kadın ya da erkek olarak genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri üzerinden tanımlanmasına biyolojik cinsiyet denmektedir. Bu sınıflandırma, biyolojik farklılıkları temel almaktadır.

Toplumsal Cinsiyet (Gender)

Toplumsal cinsiyet, toplumsal düzenin attığı kadınlık ve erkeklik rollerinin kabulüne vurgu yapan ve bu düzene zorlayan kültürel bir yapıyı anlatan kavramdır. Toplumsal cinsiyet, toplumun beklentilerine göre kadın ve erkek rollerinin yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı, feminist çalışmalar açısından önemli bir yerde durmaktadır. Bunun nedeni; toplumsal cinsiyetin kadınlar ve erkekler arasındaki güç eşitsizliği ve ilişkilerini anlamaya, sorgulamaya ve dönüştürmeye yarayacak bir kavram olmasıdır. Bu kavram ilk olarak Ann Oakley (1972) tarafından **Sex, Gender and Society** (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) adlı kitabıyla ortaya çıkmış ve benimsenmiştir.

Tarihsel olarak kavramın gelişimine odaklandığımızda, 1970'lerden itibaren yapılan toplumsal cinsiyet çalışmalarında üç önemli aşama görülmektedir. Birinci aşama, cinsiyet farklılıklarına (kadın-erkek) vurgu yapılan aşamadır. Çalışmaları yapanlar, bu farklılıkların bireylerin biyolojik özelliklerinden kaynaklandığı görüşünü savunmuşlardır. İkinci aşamada, öğrenilen cinsiyet rollerine ve toplumsallaşmaya vurgu yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet, özgül toplumsal düzenlemelerin (kadını aile içerisinde ele alıp birey olarak görmeyen) bir ürünü olarak anlaşılmıştır. Üçüncü aşamada, toplumsal cinsiyetin bütün sosyal sistemlerde (sınıflı ve ataerkil) merkezi bir rolünün olduğu fark edilmiştir (Ecevit, 2011). Toplumsal cinsiyet, sadece biyolojik cinsiyete roller yüklemekten çok daha geniş bir anlama sahiptir. Toplumun içinde bulunduğu aile, istihdam, ekonomi, hukuk, eğitim, politika gibi birçok alana doğrudan etkisi bulunmaktadır.

Son olarak, toplumsal cinsiyet kavramının kullanılışında da ne yazık ki kavramsal çelişkiler ve belirsizlikler mevcuttur. Toplumsal cinsiyet kavramından eşitsiz cinsiyet yapılanmasında kadınlık ve erkekliğin inşasını temellendiren sosyal ve kültürel değerler anlaşılrsa da bu kavram çoğu zaman 'kadın' kavramıyla adeta eş anlamlı olarak ya da kadın ve erkek arasındaki farklılık anlamında kullanılmaktadır (Acar ve Ertürk, 2011). Bu da toplumsal cinsiyetin kafalarda bir soru işareti oluşturduğuna dayanak oluşturmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Düzeni ve Rolü (Gender Order& Role)

Toplumsal cinsiyet düzeni, kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerinin nasıl şekillendirildiği, uygulandığı ve anlamlı olarak yeniden nasıl üretildiğini anlamamızı sağlayan ideoloji ve uygulamalar sistemidir. Toplumsal cinsiyet düzeni; erkeklik ve kadınlık biçimlerini ve kodlarını oluşturur, yaratır ve organize eder (Pilcher ve Whelehan, 2004).

Connell (1987; 1995), toplumsal cinsiyet düzeni kavramını toplumsal cinsiyet kuramına entegre etmiştir. Connell için beden ve cinsiyet arasındaki ilişki cinsiyet teorisi için merkezi bir konudur. Cinsiyetin, insan bedeninin üreme ve cinsel kapasiteleri üzerine tekrarlanan yorumların ve tanımların sonucu olduğunu savunur. Kadınlık ve erkeklik, bedenleri, kişiliği, kültürü ve kurumları etkiler ve şekillendirir.

Toplumsal cinsiyet düzeni birtakım rolleri de beraberinde getirmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplum tarafından kişiye atfedilen ve kişinin uyması beklenen davranış, tutum ve eylemler bütünüdür. Toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlamayan kişiler toplum tarafından baskıya maruz kalmakta ve ötekileştirilmektedirler. Toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği en "kutsal" rol, anneliktir. Örneğin, madde bağımlısı bir çocuğu olan anne, toplumun gözünde 'iyi anne olamamakla' suçlanmaktadır. Bir kadın, çocuğuna ilişkin ortaya çıkabilecek tüm sorunların sorumlusu olarak suçlu hissettirilmekte ve etiketlenmektedir.

Ataerkillik (Patriarchy)

Ataerkillik, toplumsal cinsiyet oluşumuna doğrudan katkı sağlayan bir kavramdır. Dünya tarihi boyunca erkeklerin kadınlar üzerinde baskı kurmak ve bu baskıyı sürdürmek için kullandıkları mekanizma, ideoloji ve toplumsal yapıları kapsamaktadır. Ataerkillik sözcüğü Latince 'patria' (baba) ve Yunanca 'achein' (hükmetmek) kelimelerinden türemiştir. Babanın koyduğu kurallara uyma anlamına gelir. Ataerkillik, Mackinnon'a (2015) göre "kadın üzerinde erkek egemenliğini haklı gösteren bir inanç ve fikirler dizisine işaret eden evrensel bir ideolojidir". Özel ve kamusal alanda otoriter olarak bulunan baba/eş mutlak bir monarşi sistemi içinde ilerlemekte ve hane içindeki herkese güç ve baskı uygulama hakkı bulundurduğunu düşünmektedir. Bu durumda gerek özel gerekse kamusal alanda karar veren kişi her zaman erkektir. Var olan bu ataerkil yapı, cinsiyet eşitsizliklerini güçlendirmektedir.

Ataerkil Pazarlık (Patriarchal Bargain)

Deniz Kandiyoti (1988), **Ataerkil Pazarlık** adlı makalesinde, erkek egemenliğinin aldığı farklı biçimleri, bu sistemler içinde girilen farklı ataerkil pazarlıklar aracılığıyla incelemeyi önermektedir. Kandiyoti, 'ezilen kişiler kendi ezilmişlikleriyle nasıl işbirliği yapıyor' sorunsalını somutlaştırırken 'ataerkil pazarlık' kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavramın arkasındaki mantık, kadınların haklarını savunmalarının bir sınıra kadar içinde bulundukları sistemin mantığıyla açıklanabileceği düşüncesidir. Klasik erkek egemenliği biçimlerinin sarsılmaya başladığı durumlar incelenerek bu durumlarda kadınların, erkek egemenliğinin sarsılmasını engellemeye çalışan eylemlerde bulunabileceğini gösterir. Kadınların bu şekilde davranıyor olmasının nedeni, egemenlik sisteminin baskının yanında koruyuculuğu da içermesidir ve sistemin sarsılması bu koruyuculuğu yok ederken çoğu durumda yerine telafi edici bir çözüm getirmekten uzaktır. Deniz Kandiyoti ataerkil pazarlığı "oyunu kurallarına göre oynamak" olarak nitelendirir (Kandiyoti, 1988: 274). Her erkek egemenliği sistemi farklı bir oyun kurar ve kadınlar, güvenliklerini ve yaşama tarzlarını, oyunun kurallarına bağlı kaldıkları oranda maksimize ederler. Ataerkil pazarlıklar kadınlar tarafından bilinçli bir şekilde yapılır. Kadınların, uzun dönemde kendilerini baskı altına alan ve üzerlerinde egemenlik kuran bir sistemin nasıl olup da yanında yer alabildikleri sorusunun cevabı, kendilerine sistem içinde ayrılan alanın sınırlarını zorlamayıp alan içinde kaldıkları sürece, belirli derecelerde korumadan, kimi kolaylıklardan yararlanarak belirli bir güç elde ediyor olmalarıdır. Ataerkil pazarlığa, bir uzlaşma olarak değil bir mücadele olarak bakılmalıdır. Örneğin; sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan eğitimsiz bir kadın, çocukları ile birlikte ekonomik ve psikolojik şiddete uğruyor, öz ailesi tarafından 'gelinlikle çıktığın eve kefeninle girersin' söylemlerine maruz kalıyorsa, kendi ve çocuklarının yararı için ataerkil pazarlık yaparak ev içerisinde yaşamaya devam edebilir. Özetle, ataerkil pazarlıkla kadınlar egemenlik ilişkileri içinde ezen/ezilen ilişkisinin tâbî tarafları olarak, belli direnç mekanizması geliştirmektedirler.

Erkekler, 2019 yılında en az 328 kadını öldürdü. En az 185 kadını kocası/dini nikahlı kocası/eski kocası, 44 kadını sevgilisi/eski sevgilisi, 39 kadını akrabası öldürdü. Erkekler 54 kadını boşanmak istediği barışmak istemediği 'bahanesi' ile öldürdü (<http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/219203-erkekler-2019-da-en-az-328-kadini-oldurdu>)

Anaerkillik (Matriarchy)

Anaerkillik, temelini kadının üstünlüğü fikrinde oluşturmaktadır. Matriarka olarak da kullanılan kavram, Latince mater(anne), Yunanca achein(hükmetmek) kelimelerinden türemiştir. Soy kadınlar tarafından belirlenmekte ve hakimiyet kadındadır. Anaerkillik toplumlarda kadınlara erkeklerden daha çok saygı gösterilmektedir. Kadının üstünlüğü ilkesi etrafında, toplumun kültürü, adetleri, inancı ve mitolojisi, ataerkilli düzenli toplumunkinden farklı bir yapıya sahiptir. Endonezya'da Batı Sumatra dağlık kesimlerindeki Minangkabau etnik grubu dünyanın en büyük anaerkilli toplumu olarak da nitelendirilmektedir (<https://indigoderjisi.com/2016/09/anaerkillik-en-buyuk-anaerkilli-toplum-nasil-yasiyor/>).

Erkeklik (Masculinity)

Connell'e (1995: 73) göre küresel cinsiyet düzeni, erkeklerin kadınları tahakküm altına alarak, güç, iktidar ve baskı uygulayarak erkekleri kadınlardan daha güçlü yapmaktadır. Tüm dünyanın ayak uydurduğu bu cinsiyet düzeni, her toplum içinde kendi kültürü, yapısı ve tarihi ile kendine uygun toplumsal cinsiyet düzeni geliştirmektedir. Ne yazık ki, yeniden üretilen bu küresel yapı içinde erkekler kadınlardan üstün olarak görülmekte kadınlara yönelik ayrımcılık ve eşitsizlik uygulanmaktadır. Toplumsal yapı içindeki çeşitli kurumlar (aile, okul, devlet, siyaset, ordu, sokak, din vb.) aynı prensibi gözeterek kendi 'cinsiyet rejimleri'ni oluşturur ve bu inşa edilen cinsiyet rejimlerinde erkekler kadınlara göre daha ayrıcalıklı olarak kabul edilerek gücün ve baskının yeniden üretilmesini sağlar, erkeklik bu bağlamda güçlenmeye devam eder. Bora ve Üstün (2010)'ün de belirttiği gibi toplumsal cinsiyet düzeni kadınlık ve erkekliğin içinde örüldüğü toplumsal cinsiyet ilişkilerine işaret etmektedir. Connell'in çizdiği çerçeveye göre tanımlayabileceğimiz her tür erkeklik biçimi (eşcinsel erkekler hariç), gerekli şartlar sağlanırsa hegemonikleşebilir.

Hegemonik Erkeklik (Hegemonic Masculinity)

Hegemonik erkeklik kavramı, Connell (1995) tarafından geliştirilmiştir. Hegemonik erkeklik en genel anlamıyla, iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik değer ve yapılarının toplumun geri kalanına, erkeklere ve/veya kadınlara, farklı biçimlerde özendirilerek, zorlayarak,

dışlayarak ya da paylaşarak kabul ettirilmesini sağlayan düzenin adıdır. Erkeklik, kadınları ezmek, ikili ilişkiler içinde bir hiyerarşi sağlamak, erkeğin egemen olduğu bir kültüre uygun davranmak ile güçlendirilerek hegemonikleşir.

Hegemonik erkeklik, toplumdaki diğer erkekliklerin ideal erkeklığe göre şekillenebileceği veya rekabet edebileceği ortak bir varsayımdır. Bu varsayım, uzlaşmaları ve çatışmaları içinde barındırmaktadır. Connell (1995: 95; 2005: 77), hegemonik erkeklığı, kültürel olarak yüceltilen bir erkeklik biçimi olarak tanımlar. Örneğin ülkemizdeki hegemonik erkeklik modeli; orta sınıf, eğitilmiş ve meslek sahibi, evin geçim sorumluluğunu taşıyan gelire sahip, egemenlik kuran, kentte yaşayan, şiddet kullanmaktan çekinmeyen bir erkeklığı tanımlamaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (Gender Equality)

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın, erkek, LGBTİ bireylerin kamusal ve özel yaşamın tüm alanlarında eşit katılıma ve hakka sahip olmasıdır. Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) birinci maddesi, kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, kadınlara tanınmasını içermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1998) toplumsal cinsiyet eşitliğini, karar verme, seçme, fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması, kullanılması ve hizmetlerin elde edilmesinde cinsiyete bağlı ayrımcılık yapılmaması olarak tanımlamıştır.

Toplumsal Cinsiyet Kalıpları (Gender Stereotypes)

Stereotip/Kalıp yargı kavramı, belirli bir toplumsal grubu düşünürken akla gelen 'tipik resmi' (Mackie, Hamilton, Susskind, ve Rosselli, 1996) tanımlamak için kullanıldığında toplumsal bilime girmiştir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, bireylerin cinsiyetleri üzerinden şekillenmektedir. Kadınların ve erkeklerin toplum tarafından farklı roller etrafında konumlandığı, doğumdan itibaren kız ve oğlan çocuklar arasında cinsiyet temelli bir ayrımcılık olduğu görülmektedir. Kız çocukların narin, hassas, duygusal, pasif, içine kapanık olması beklenirken oğlan çocuklarının sert, güçlü, mert, aktif olması beklenmektedir.

Bu beklenti ve kurallara uyan, kurallara uyan, düşüncelerini paylaşmayan biri olması, erkeklerin ise kavga edebilen, gücünü gösterebilen, ağlamayan, otorite kuran biri olmasına dair düşünce yapısı beslenir. Bir çocuk doğduğunda hayatı, eğer kızsak, duygusal bir renk olan pembe erkek ise mavi etrafında şekillenmektedir.

Kız çocuklara Sevgi, Çiçek, Duygu gibi isimler, oğlan çocuklara Kaya, Aslan, Yiğit gibi isimler vererek aslında çocuklardan beklentilerimizi de göstermekteyiz. Oğlan çocuklarına kamyon, araba, sapan, tabanca gibi erkeklik rollerini güçlendiren; kız çocuklarına bebek, mutfak malzemeleri gibi kadınlık rollerini pekiştirecek oyuncaklar almak bizi çocukluğumuzdan itibaren

"Gey" sözcüğü, ilk kez 1999 yılında Türkiye'li Eşcinseller Buluşması sonrasında Türkçeleştirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Eylül 2006 yılından itibaren TDK gey sözcüğünü erkek eşcinsel olarak tanımlamıştır. (Kaosgl, 2013).

uymamız gereken toplumsal cinsiyet rollerine hazırlamaktadır. Bora'ya göre (2012) kadınların ve erkeklerin birbirinden tamamen farklı iki cins olduklarına dair tartışılmaz, sorgulanmaz, değişmez bir hikâye olan cinsiyet kalıpları içerisinde yaşamaktayız.

Ataerkil bir toplumda kadın, çocukluğundan beri ikincilleştirilmekte ve görmezden gelinmektedir. 'Kızını dövmeleyen dizini döver', 'Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün', 'Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etme', 'Oğlan direktir, kız emektir' gibi deyimler, bu kültürel toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır. Örneğin, ülkemizin taraf olduğu Pekin Eylem Planı'nda eğitim tüm düzeyleri için toplumsal cinsiyete duyarlı programların oluşturulması ve uygulanması öngörülmekteydi, fakat ne yazık ki eğitim materyallerinde ve/veya ders kitaplarında hâlâ cinsiyet rolleri ve kalıpları kullanılmaktadır (https://www.unicef.org/turkey/gr/_ge21jb.html).

Cinsiyet Körü (Gender Blind)

Toplumda var olan kaynaklara erişmede, uygulamada ve politikaların oluşumunda kadınla erkeğin farklı ihtiyaçlarının ve çıkarlarının olduğunun farkında olmamaktır (Pilcher ve Whelehan, 2004). Cinsiyet körü olmak, toplumsal cinsiyet açısından farklılıkları gözetmemeyi tanımlamaktadır. Oysa kadınlara ve erkeklere yüklenen roller, pratikler ve normlar farklıdır. Bu yüzden var olan cinsiyet körü uygulamaların ve düşünce biçimlerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Cinsiyet körlüğü, toplumsal cinsiyet temelinde ayrımcılığın sürmesine sebep olmakta ve ayrımcı politikaları beslemektedir.

Pozitif Ayrımcılık (Positive Discrimination)

Bireyler her ne kadar yasalar önünde eşit olsa da toplumsal yaşam içerisinde her birey eşit haklara sahip değildir. Pozitif/olumlu ayrımcılık, toplumdaki dezavantajlı bireylerin lehine sadece yasa önünde değil toplumsal hayatta da filli eşitliğe ulaşabilmek için verilen haklar bütünüdür. Dezavantajlı bireyler için politika, strateji, yöntem ve uygulamalar geliştirilmektedir. Bu uygulamalara 'geçici özel önlem' denilmekte ve var olan eşitsizlik giderilmeye çalışılmaktadır. Uygulamalar tarihsel-toplumsal koşullarda bir iyileşme sağlandığında ortadan kalkmaktadır (http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/o/toq-toplumsal-cinsiyet-calismalari-rehberi-1-basim_.pdf). Bir işyerine aynı veya benzer nitelikte başvuru yapmış adayların durumuna göre kadın çalışan tercih etmek ve toplumsal cinsiyet eşitliği için kota koymak bir pozitif ayrımcılık örneği olabilmektedir.

Birleşmiş Milletler'e göre kadınlar dünya nüfusunun %50'sinden fazlasını oluştururlar. İş saatlerinin %66'sından fazlasını oluşturdukları halde, dünya gelirin %10'una ve dünya üzerindeki servetin %1'ine sahiptirler.

(http://www.beta.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/povertyreduction/focus_areas/focus_gender_and_poverty.html).

Birinci Dalga Feminizm (1st wave Feminism)

Feminizmin tarihsel gelişimi (özellikle İngiltere ve Amerika'da) çeşitli anahtar dönemlere bölünmüştür. Feminizmin zaman içindeki yükseliş ve düşüşünün görünen şekli "dalga" benzetmesine yol açmıştır; feminist hareketin zirveleri ve çukurları, gelgit suyunun hareketini takiben aşamalı yükselme, nihai zirve ve düşüş döngüsü ile karakterize edilmektedir (Pilcher ve Whelehan, 2004). İlk dalga, 1880'li yıllar ile 1920'li yıllar arasında yaşanmıştır. Bu dönemde, 1789 Fransız Devrimi sırasında kadın haklarına ilişkin talepler ve 1792'de İngiltere'de Mary Wollstonecraft'ın **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi** adlı eseri ile kendini göstermektedir. İngiltere'deki ilk dalga feminist hareket çerçevesinde, oy kullanma mücadelesi, eğitim ve mesleklere erişim, mülk sahipliği, evlilik ve boşanma hakları merkezi önem taşımaktadır.

İkinci Dalga Feminizm (2nd wave Feminism)

İkinci dalga feminizm, 1960'ların sonunda ortaya çıkan yeni bir feminist, kolektif, politik hareketlilik ve militanlık dönemini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. İlk dalga feminizmde kadınların oy kullanması, mesleklere erişim ve mülk edinme hakkı yoluyla mücadele söz konusuyken İkinci dalgada daha çok, ataerkil ideoloji ve onun etkileri üzerine tartışmalar yapılmıştır. Oy mücadelesi, ilk dalga feminizmin simgesel merkezi olmayı sürdürürken, ikinci dalga feministler için tartışmanın en önemli konusu, kadın bedenine yüklenen ve eklenen anlamlardır. Simone De Beauvoir'ın **İkinci Cins** kitabı, ilk kez 1949'da yayınlanmış ve ikinci dalga döneminin feministleri, kadınların tarihsel olarak hem kültürel hem de sosyal inşasına yönelik bilgi üretmişlerdir. Toplumsal cinsiyet, Simone De Beauvior'ın ünlü sözü "Kadın doğulmaz, kadın olunur" ile billurlaşarak kadınlığın doğum sonrası yüklenen roller ve kültürel normlar ile belirlendiği netleşmektedir.

Kişisel Olan Politiktir (The personal is political)

Kadın hareketinin en önemli sloganı olan "kişisel olan politiktir", özel alanın politikadan bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, kamusal alanın resmi, kurumsal siyasi süreci yoluyla formüle edilen yasalar ve politika, özel alanda yaşanan deneyimleri doğrudan etkilemektedir. Özel alanın içinde yaşanan deneyimlere bütüncül olarak bakıldığında bu deneyimlerin, toplumsal cinsiyet düzeni içinde kurulduğu anlaşılır. Kadına yönelik şiddet, ev içerisinde yaşanan 'mahrem' olmaktan çok birçok kadının deneyimlediği bir insan hakkı ihlalidir. Bu durumda, kadının ev içerisinde deneyimlediği şiddet, özel olduğu kadar politik ve kamusaldır. Kadınların deneyimlerinden yola çıkarak kişisel tutumları, ihtiyaçları ve karşılaştıkları sosyal hiyerarşiyi ve kamusal tartışmayı anlamak önemli (Payne, 2014) olduğundan kişisel olanın politik olması kaçınılmazdır.

Bilinç Yükseltme (Consciousness Raising)

İkinci dalga feminizmde özel ve kamusal alanda kadın-erkek eşitsizliğinin yansımalarının farkına varılmasına ilişkin olarak ortaya çıkmış önemli bir kavram ve etkinliktir (Pilcher ve Wheladan, 2004). Kadınların ortak belirlenen bir süre zarfında düzenli olarak küçük

gruplar halinde toplanmaları ve kendi hayatlarına yönelik farkındalık geliştirmeleri ve bu farkındalığın gelişimini fark etmeleri üzerine tasarlanmış bir çalışmadır. Kadın deneyimlerinin 'evrenselliğinin' farkında olmaları için deneyimlerin paylaşılması önemli bir yerde durmaktadır. Ortak bir destek sağlamak ve güçlü ilişkiler inşa etmek için bilinç yükseltme grupları, kadınların kendilerine ve dayanışmalarına güvenmeleri üzerine kurulmaktadır.

Özel / Kamusal Alan (Private/Public Sphere)

İkinci Dalga kadın hareketinin ortaya çıkışından beri, en tartışmalı durumlardan biri de özel/kamusal alanın ayrımı olmuştur. Tarihsel açıdan bakıldığında, kadınlar (ve çocuklar) çoğunlukla özel alanla sınırlandırılmış ve hane içindeki erkekler tarafından yönetilmişlerdir. Kamusal alan erkeklerin özgürce hareket ettiği bir alanken özel alan, kadınların alanı olarak işaret edilmiştir (Acar Savran, 2013). Sanayi devrimi sonrası, ev ve işyeri birbirinden ayrılmış ve kadınlar iş yaşamına katılma imkânı bulmuşlardır. Fakat, kadınlar baskın ataerkil ideolojinin etkisi ile çocuk yetiştirmek üzere ev içine itilmişlerdir. Bu durumda erkek, kamusal alanda para kazanarak evini geçindiren yetkin kişi imajını tazelerken kadın özel alanda (hane içinde) ücretsiz emek ile çocuk bakmaya ve ev işlerini yapmaya devam etmiş ve erkeğin gücünü yeniden üretmiştir.

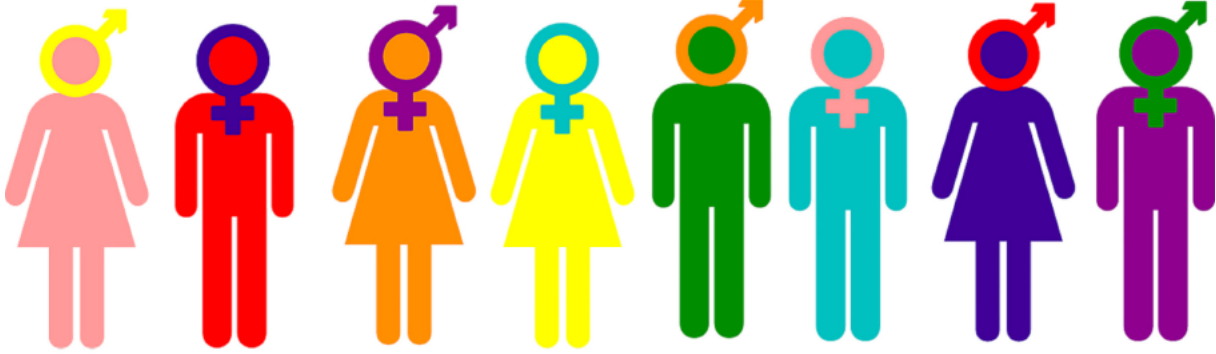
Cinsel Yönelim (Sexual Orientation)

Cinselliği oluşturan temel unsurlar, biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet kimliği, toplumsal cinsiyet rolü ve cinsel yönelimdir. 3 tür cinsel yönelim tanımlanmaktadır: Eşcinsel, biseksüel ve heteroseksüel. Heteroseksüellik, kişinin karşı cinsiyetten birine ilgi duyması; biseksüellik her iki cinsiyete duygusal/cinsel açıdan ilgi duyulması ve eşcinsellik; duygusal/cinsel açıdan hemcinsine ilgi duyan kadın veya erkek olarak tanımlanır. Eşcinsellik uzun yıllar boyunca, cinsel kimlik bozukluğu, hastalık ve sapıklık olarak nitelenmiştir. 1973 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanı ve İstatistiksel El Kitabı IV (DSM IV)'nden eşcinselliği çıkarmış yani eşcinselliğin bir ruhsal bozukluk olmadığını açıkça ifade etmiştir. Daha sonra 1992 yılında ise Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hastalık Sınıflandırması (ICD) ile eşcinselliğin ruhsal bir bozukluk olmadığına karar vermiş ve hastalık sınıflandırmasından çıkartmıştır (Kaosgl, 2013). Erkek eşcinsel bireyler için gey, kadın eşcinsel bireyler için de lezbiyen kavramları kullanılmaktadır. Eşcinselliğe dair kavramlar eşcinsel hakları hareketiyle ortaya çıkmıştır. Başlangıçta hem kadın hem de erkek eşcinselleri kapsayıcı olarak gey kavramı kullanılmış olup daha sonra lezbiyen kavramı eklenmiştir.

Cinsiyet Kimliği (Gender Identity)

Kişinin biyolojik cinsiyetini değil kendisini tanımladığı cinsiyete ilişkin kimliğini ve kendi cinsiyetini nasıl algıladığını ifade etmektedir. Burada transvestizm (crossdresser-karşıt giysicilik), travesti ve trans kimliklerine değinilecektir. Tra(ns)vestizm, geçici olarak karşı cinsten biri gibi yaşamak için o cinse ait giysilerin giyilmesi ve gibi davranılmasıdır. Kalıcı bir cinsiyet değişikliği isteği yoktur (Kaosgl, 2013). Travesti ise, daha çok dış görünüşüyle

ve davranışlarıyla karşı cinse ait olma isteğinde olan kişidir. Travesti sözcüğü kişideki transvestizmi ifade etmektedir. Trans, toplumsal cinsiyet rollerinden çeşitlenmiş farklı eğilimlerden bireyleri, davranışları ve grupları içeren bir sosyal terimdir.

Kaynak: <https://www.list.co.uk/event/549505-how-many-genders-are-there>

Trans terimi herhangi bir cinsel yönelimi tanımlamamaktadır. Trans kişiler, heteroseksüel, eşcinsel, biseksüel yönelimlere sahip olabildikleri gibi bu cinsel yönelim etiketlerinin kendilerine yetmediğini/uymadığını düşünebilirler. Trans kişiler, trans geçiş ameliyatı olabilmektedirler ama bu ameliyat, kişiyi transseksüel olarak tanımlamak için gerekli değildir.

Cinsiyetlendirme (Gendered)

Basit bir ifadeyle, karakteri erkeksi ya da kadınsı olduğu zaman ya da cinsiyete göre farklılık modelleri sergilediğinde, bir şey 'cinsiyetlendirilir' (Pilcher ve Whelehan). Örneğin, pembe ve mavi, cinsiyete dayalı renklerdir, bunlar önce "kadınsı" ve daha sonra "erkeksi" olarak kabul edilirler. Ücretli çalışma, cinsiyetlendirilmiş bir kurumdur, kadınlar ve erkekler farklı formlarda (kadınlar yarı-zamanlı, erkekler tam zamanlı işlerde çalışmaya eğilimli), farklı ücretli işlerde (kadınlar hemşire, erkekler inşaat sektöründe) ve bu işlerden farklı ortalama kazanç elde ederek çalışmaktadırlar. Bu anlamda, bir şeyin "cinsiyetlendirilmiş" olduğunu söylemek onu tarif etmenin bir yoludur. 'Cinsiyete dayalı' ve 'cinsiyete bağlı' kavramlar, toplumsal yapı içerisinde kadınlara oranla erkeklere her zaman daha fazla olanak sağlamaktadır. Örneğin meslekler cinsiyetlendirildiği için kız öğrenciler erkek mesleği olarak tanımlanan bazı mühendislik mesleklerini seçerken çekingen davranmaktadırlar.

Heteronormatif (Heteronormative)

Heteroseksüelliğin tek normal cinsel yönelim olarak görülmesi, toplumsal değerlerin, kuralların ve yaşam biçimlerinin herkes heteroseksüelmiş gibi kabul edilmesi ve dayatılmasıdır (Kaosgl, 2013). İnsanların kadın ve erkek olarak ikiye ayrıldığını ve kişiler arası cinsiyete dayalı her türlü ilişkinin, kendine ait sabit rolleri olduğunu iddia eden düşünce biçimidir. Heteronormatif düşünce, evliliklerin sadece karşı cins ile yapılması gerektiği (kadın-erkek) fikrine sahiptir.

Homofobi (Homophobia)

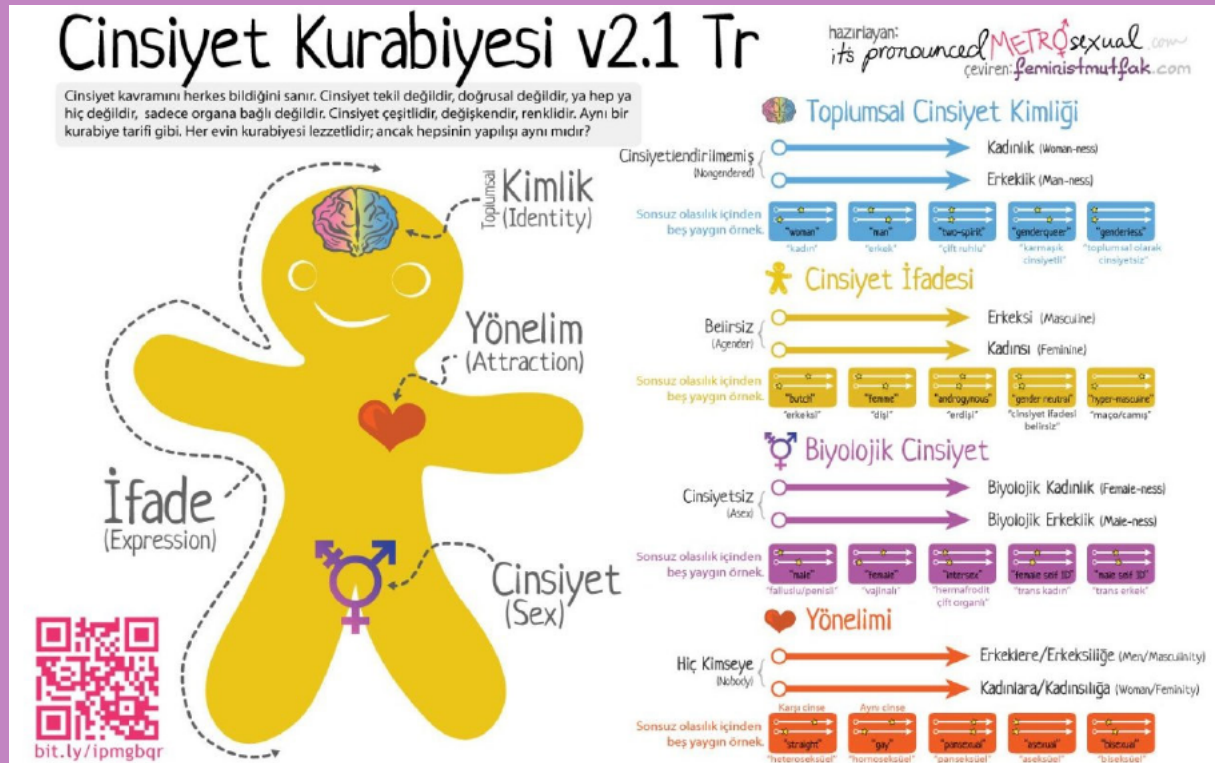
Eşcinsel bireylere yönelik her türlü negatif duygu, düşünce, tutum ve davranışların bütünüdür. Homofobi, kültür ve değer sistemleriyle, kurumlar ve politik bir alanla bağlantılı olan sürece işaret eder (Kaosgl, 2013). Homofobik ideoloji, yaşanan toplumun kültürel ve sosyal değerlerine ve normlarına bağlı olarak oluşur. Homofobi, cinsiyetçiliğin bir uzantısıdır.

Transfobi (Transphobia)

Transfobi, translardan nefret etme, korku duyma ve hoşlanmamayı ifade etmektedir. Transfobi, bireysel veya kurumsal ayrımcılık, önyargı ve şiddetle sonuçlanabilir.

İnterseks (Intersex)

“Anormal” üreme ve cinsiyet organlarıyla doğan kişilerdir. İnterseks bireyler birçok insandan daha farklı dış cinsiyet organlarına, iç üreme organlarına ve/ya iç salgı bezlerine sahiptirler (Kaosgl, 2013). Tek tip interseks bedeni yoktur. İnterseks durumlar tıpta ‘cinsiyet gelişim bozukluğu’ olarak bilinir.

Kaynak: <https://feministmutfak.tumblr.com/post/96475273109/cinsiyet-egitimi>

ŞİRİN TEKELİ İLE SÖYLEŞİ

Doçentlik teziniz 1978 yılında kadınların siyasal yaşama katılımı ile ilgili, bu konuda ne dersiniz?

Doçentlik tezim var. Ama o zaman 'mahcup feministtim'. O tez, Marksizm'e daha çok gönderme yapan bir tezd. Ama bir dirençle karşılaştım. Konuyu seçtiğim zaman en yakın dostlarım bile alaya aldılar, böyle siyaset bilimi tezi olmaz diye. Bir tek Bülent Tanör karşı çıkmadı, destekledi. Onun da nedeni çok açık; üniversiteden atıldığı dönemde İsviçre'ye gitmişti ve orada feminizmin yükselişine tanık olmuştu, dolayısıyla konu ona ters düşmedi ama benim en yakın arkadaşlarıma bile ters düştü. "Ne demek, kadın konusunda doçentlik tezi mi olurmuş". Siyaset ciddi bir bilim dalıdır, kadınlarla uğraşmak da ne demek yorumlarını alıyordum.

'Gender' Türkçeye toplumsal cinsiyet olarak çevrildi. Bu konudaki görüşünüz nedir?

"Gender" üzerine tartıştığımız bir kavramdı. Ben cins denilmesinden yanaydım ama daha sonraki kuşaktan arkadaşlar "toplumsal cinsiyet" dediler ve öyle yerleşti. Cins, hukuk sistemine girmiş bir kavram, cins eşitliği diye bir şey var. Dolayısıyla bence gender'ı tam karşılayan kavram bu. Cins, zaten toplumsal bir şey. Gender tek kelime ve toplumsal cinsiyet onun çarpıcılığını kaybettiriyor diye düşünüyorum.

Kavramsal olarak başka hangi kelimeleri tartıştınız?

"The personal is political" bir diğer tartışma konumuzdu. Kişisel olan politik midir yoksa siyasi mi? Kişisel olan mı, özel olan mı? Ben "özel olan siyasidir" demekten yanaydım zira Fransızca'da kavram "la vie privée est politique" diye kullanılıyordu. Ama sonunda "kişisel olan politiktir"de karar kılındı. Çevirdiğimiz kavramların çoğu yerleşti, bazıları ise zamanla değişti. Örneğin bizim bilinç yükseltme dediğimiz şeye şimdiki genç feministler farkındalık çalışması diyorlar. Her kavram günlerce tartışıldı, çok verimli, son derece birbirimize yaklaştıran, güç kazandıran bir süreç oldu.

Kitaplar çeviriyor, okuma grupları yapıyorsunuz. Buradan bir harekete nasıl dönüştünüz?

Bence bunun ilk adımı, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) için başlattığımız imza kampanyası oldu. Bu kampanya ile hem feminizm daha fazla kadına ulaştı hem de meşruluk kazandı. Boş bir kâğıt parçasına dönüşmemesi için Meclise girerek yasal yollardan bir çözüm bulduk. Gazetecilerden de destek alarak yaygınlaştırdık. Dilekçemizi hazırlayıp imzalarla meclise sunduk, Dayağa Karşı yürüyüşü ve sokak eylemlerimiz oldu ve artık bir harekete dönüşmeye başladık.

Söyleşinin tam metni için: <http://www.5harfiler.com/sirin-tekeli-ile-soylesi-kari-kuvvetlerinden-feminist-harekete/>

KONU YA GENEL BAKIŞ

Toplumsal cinsiyet, bugün üniversite yapısı içinde multi-disipliner bir alan olan kadın çalışmalarında karşılaştığımız bir kavramdır. Farklı disiplinlerin ortak konularından biri olan toplumsal cinsiyetin anlaşılması için bu bölümde birçok temel kavrama yer verilmiştir. Kavramların çeşitliliği bize konuyla ilgili çalışmaların çeşitlenmiş olduğuna ve derinliğine ilişkin bilgi sunmaktadır. Kavramları tarihsel ve toplumsal bağlamda anlamamanın önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle sizler de yeni bir kavramla karşılaştığınızda kavramın hangi tarihsel ve toplumsal bağlamda ortaya çıktığını öğrendiğinizde yani kavramın temelleri üzerine tartışabildiğinizi gördüğünüzde kavram öğrenmenin bir ezberleme işi olmadığını kavramış olacaksınız.

Sosyal teoride kavramlarla ilgili önemli bir tartışma da Şirin Tekel ile yapılan söyleşide göreceğiniz üzere çeviri konusudur. Kavramların evrensel anlamını öğrenmenin yanı sıra yaşadığımız toplumdaki yansımalarına ilişkin bilimsel üretimleri okumak ve üzerine düşünmek önemlidir. İşte o zaman kavramların yaşam deneyimlerimizle bağlantısını kavrar ve ete kemiğe bürünmelerini yani bir canlıya dönüşmelerini sağlamış oluruz. Aslında öğrenme dediğimiz şey de böylece gerçekleşir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin kavramları anlamak ve yerli yerinde kullanmak aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için önemli adımlardan biridir. Gündelik yaşamda dilin kullanımını etkilemek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair giderek daha fazla farkındalık ve bilinç yaratacaktır. Bu bölümdeki kavramlar, dilin dönüşümünde ve kavramların içeriğinin doldurulmasında önemli bir yerde durmaktadır. Kullanılan kavramların niteliğinin anlamlandırılarak dile gelmesi, bazı etiketleyen ve ötekileştiren söz öbeklerinden ise kaçınılması gerekmektedir.

Size bu bölümde; kadın çalışmaları, erkeklik çalışmaları, feminist kitaplık ve toplumsal cinsiyet alanında okuma yapabilmemiz için kolaylaştırıcı bir mini sözlük oluşturarak yardımcı olabildiğimizi umuyoruz. Bölümde geçen kavramların kullanılması ve yaygınlaştırılması toplumsal cinsiyet bilinci gerçekleştirmek için yararlı olacaktır.

Polise başvuran kadınların sorunların temelinde polisin hakim olduğu cinsiyetçi bakış açısı yatmaktadır. Kentte yaşayan kadınların %80,3'ünün, kırsalda yaşayan kadınlarınsa %92,7'sinin polis tarafından ifadeleri dahi alınmamış ve evlerine / ailelerine gönderilmişlerdir.

<http://kadem.org.tr/tr/wp-content/uploads/2016/09/CEDAW-Raporu-KADEM.pdf>.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Toplumsal Cinsiyet alanında karşılaştığınız bir konu (ör: cinsel taciz, flört şiddeti) hakkında yerel halkın/kampüsün farkındalığını ortaya çıkarmak ve oluşan kayıtlar odağında gözlemleri paylaşmak.
- ▶ KAOS GL VE Pembe Hayat'ın Transfobi ve Homofobi ile ilgili güncel (6 ay) haberleri inceleyip bu bölümdeki kavramları kullanarak 150-200 kelime aralığında analiz ediniz.
- ▶ Bianet'in son 5 yıl içerisinde paylaştığı kadın cinayetleri verilerini inceleyiniz.

MERAKLIYA EK OKUMALAR

- ▶ Berktaş, F. (2015). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Bora, A. (2012). *Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık*. K. Çayır, K. & M. Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (ss. 1-14). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ▶ Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ▶ Donovan, J. (2000). *Feminist teori* (Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ▶ Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir*. İstanbul: BGST Yayınları.
- ▶ Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Tekeli, Ş. (2017). *Feminizmi düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ▶ *Utanç* <http://www.imdb.com/title/tt1094627/>
- ▶ *Mustang* http://www.imdb.com/title/tt3966404/?ref_=fn_al_tt_1
- ▶ *Suffragette* http://www.imdb.com/title/tt3077214/?ref_=fn_al_tt_1
- ▶ *Pride* <http://www.imdb.com/title/tt3169706/>

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ Dünyada Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Sözleşmeleri ile insan hakları korunmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi(CEDAW) de oluşturulmuştur. Neden CEDAW'a ihtiyaç duyulmuştur?
- ▶ Kişisel olan politik midir? Neden?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Acar Savran, G. (2013). *Beden, emek, tarih*. İstanbul: Kanat Kitap.
- ▶ Acar, G. & Ertürk, Y. (2011). Kadınların insan hakları: Uluslararası standartlar, kazanımlar, sorunlar. S. Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu* içinde (ss. 281-304). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. .
- ▶ Bora, A. ve Üstün, İ. (2010). *Sıcak aile ortamı: Demokratikleşme sürecinde kadın ve erkekler*. İstanbul: Tesev Yayınevi.
- ▶ Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık. K. Çayır, K. & M. Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (ss. 1-14). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ▶ Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity.
- ▶ Connell, R. W. (1995,2005). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- ▶ Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine giriş. Y. Ecevit & N. Karkıner (Der.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* içinde (ss. 2-30). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- ▶ Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2(3): 274-290.
- ▶ Kaos GL (2013). *Heteronormatif olmayan bir sosyal hizmet için*. Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- ▶ Mackinnon, C. (2015). *Feminist bir devlet kuramına doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Mackie, D. M., Hamilton, D. L., Susskind, J. ve Rosselli, F. (1996). *Social psychological foundations of stereotype formation*. C. N. Macrae, C. Stangor ve M. Hewstone (Der.), New York: Guilford.
- ▶ Payne, M. (2014). *Modern social work theory*. Macmillan Palgrave.

- ▶ Pilcher, J. ve Whelehan I. (2004). *50 Concepts in gender studies*. London: SagePublication.
- ▶ Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- ▶ Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. England: Gower Publishing Company Limited.
- ▶ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW).
- ▶ World Health Organisation (WHO)(1998). *Gender and Health: A Technical Paper*. Geneva.
- ▶ <http://www.kaosgldernegi.org/anasayfa.php> Erişim tarihi: 01.10.2017
- ▶ <http://www.5harfliler.com/sirin-tekeli-ile-soylesi-kari-kuvvetlerinden-feminist-harekete/> Erişim tarihi: 01.10.2017
- ▶ https://www.unicef.org/turkey/gr/_ge2ljb.html/ Erişim tarihi: 02.10.2017
- ▶ <https://www.list.co.uk/event/549505-how-many-genders-are-there/> Erişim tarihi: 02.10.2017
- ▶ <http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/219203-erkekler-2019-da-en-az-328-kadini-oldurdu> Erişim tarihi: 15.04.2020
- ▶ http://www.beta.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/povertyreduction/focus_areas/focus_gender_and_poverty.html). Erişim tarihi:03.10.2017
- ▶ <http://kadem.org.tr/tr/wp-content/uploads/2016/09/CEDAW-Raporu-KADEM.pdf> Erişim tarihi:03.10.2017
- ▶ http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/o/tog-toplumsal-cinsiyet-calismalari-rehberi-1-basim_.pdf Erişim tarihi: 04.10.2017
- ▶ <https://indigodergisi.com/2016/09/anaerkillik-en-buyuk-anaerkil-toplum-nasil-yasiyor/> Erişim tarihi: 23.05.2018
- ▶ <https://feministmutfak.tumblr.com/post/96475273109/cinsiyet-egitimi> Erişim tarihi:02.10.2017

TOPLUMSAL CİNSİYET, CİNSİYET ÇEŞİTLİLİĞİ VE BEDEN

Burcu Şimşek
Gülsüm Depeli

2

SÖZLÜK

BAŞLARKEN

DÜNYADA TOPLUMSAL CİNSİYET
MÜCADELELERİ

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET
EŞİTLİĞİ MÜCADELESİ

SÖZLÜK

Sufrajjet

Kelimenin aslı suffrage'dir. Oy kullanma anlamına gelir. 20. yüzyılın başlarında Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlar, seçme ve seçilme hakkı için mücadele etmiş, sokak eylemleri, pasif direniş ve açlık grevleri yapmışlardır. Bu eylemleri örgütleyen hak savunucusu kadınlara sufrajjet denmiştir.

Devlet feminizmi

Ulus-devlet ve modernleşme sürecinde devletin kendi hedefleri doğrultusunda, feminizmin amaçları ile kısmen örtüşen doğrultuda hareket etmesi, kadın haklarına dönük iyileştirmeler yapması.

Pro-feminizm

Feminizmi ve feminizmin toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesini aktif şekilde destekleyen erkeklere atıfla kullanılan bir kavramdır.

Cinskırım

Belli bir toplumsal cinsiyet kategorisindeki kişilerin sistematik olarak öldürülmesine verilen adlandırmadır. Küresel örnekteki bütün örneklerde cinskırıma uğrayanlar kadınlardır. Kavram ilk olarak 1985 senesinde Mary Anne Warren tarafından kullanılmıştır.

BAŞLARKEN

Bedenin cinselliğinin doğa temelli tanımı yanında, toplumsal olarak da düzenlendiği bir önceki bölümde söylenmişti. Bu doğrultuda cinsiyetlendirilmiş bedene dönük eleştirel perspektif "toplumsal cinsiyet" (gender) dediğimiz kavramı üretmiştir. Ataerkil toplumsal yapı içinde bedenin cinsiyet ve cinsellik deneyimlerindeki eşitsizliği tespit ve ifşa etmek tarihsel olarak kadın hareketleri içinden yükselmiş, Feminist Teori ve Feminist hareket birbirini doğurmuştur. Feminizm, sosyal bilimlerdeki örtük cinsiyet ideolojisini köklü bir eleştiriye uğratmış, özgürlükçü düşüncelere yeni bir perspektif sağlamıştır.

Bedenler, iktidar ve kimlik haritalarıdır. O nedenle kadın mücadelesinin politik perspektifini çerçeveleyen Feminizm hem bir iktidar analizi (Altınay, 2002: 323) hem iktidarın şiddetinin ifşası hem de bedenin özgürleşmesinin olanaklarını araştırmak olarak kuramlaşır. "Kadınların kendi bedenleri üstündeki denetim haklarını savunmak feminizmin en temel ilkelerindendir" (hooks, 2002: 118).

Bu bölümde öncelikle dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine ve daha sonra da Türkiye'deki kadın mücadelesini dönemlerle ele alacağız.

DÜNYADA TOPLUMSAL CİNSİYET MÜCADELELERİ

Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkışına kadar ve sonrasında dünyada kadınların verdiği eşitlik mücadelesi, dünyanın farklı bölgelerinde kendini göstermiştir. Türkiye'deki seyre bakmadan önce, bu kısımda dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine genel bir bakış yerinde olacaktır. Kadınların erkeklerle eşit haklar için mücadelesine dayanak oluşturan ilk belgenin 1791 tarihli Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınan **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi** olduğu bilinir. Wollstonecraft'tan önce tarih sahnesinde, özellikle kentli ve eğitime erişimi olmuş sınıfsal olarak ayrıcalığı olan kadınların, kadınların karşılaştıkları eşitsizlikleri dile getirdikleri noktalar vardır. Örneğin Venedik'te doğan ve babasının bilim ile ilişkisi yüzünden Fransız sarayı çevresinde yetişen, soylu sınıfa mensup bir ailenin kızı olan De Pisan, soylu sınıftan kadınların önemine işaret etmiştir ve Ortaçağ'da kadınların karşılaştıkları olumsuz düşüncelerle mücadele etmeye çalışması yüzünden feminizmin öncülerinden kabul edilmiştir. Mary Wollstonecraft ise kadın-erkek eşitsizliğine tepki olarak geliştirdiği düşüncesi ile durumu ortaya koyan ilk kadındır. Fransız İhtilali'nin ana metni olan 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" Wollstonecraft için metnini geliştirirken önemli bir dayanak oluşturmuştur. Bu noktada, 1789'da Fransız Devrimi'nde kadınların oynadıkları role ve Olympe de Gouges'nin **Kadınların Hakları**'nda yazdıklarına dikkat çekmek gerekir. Olympe de Gouges, kadınlara biçilen "yeni yurttaşlar yetiştirme" görevinin aynı zamanda kadınlara statü de getirmesi gerektiğine işaret etmiştir ve haklara dair şunları ifade etmiştir: "Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar... kadın idam sehpasına çıkma hakkına sahipse o halde konuşma kürsüsüne de çıkma hakkına sahip olmalıdır" (Van Der Gaag, 2018: 32). Ancak Napolyon Kanunları, aile fonlarının tüm yönetimini erkeğe vermiş ve kadınların yerinin ev olduğuna hükmederek Olympe de Gouges'in ifade ettiği hakların önünü kapatmıştır.

Yasal Haklar İçin İlk Mücadeleler: 19. Yüzyıldan 1940'lara

Kadınların eşitlik mücadelesine dair örgütlü hareketler, Avrupa, Amerika ve Japonya'da 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu mücadeleler, kadınlar ve erkekler arasında yasal konulardaki eşitsizliklere karşı belirginleşmiştir. Günümüzde, oy verme, mülk edinme, miras alma, boşanmayı başlatma, çocuklarının velayetini alma, üniversiteye gitme, meslek sahibi olabilme gibi haklara kadınlar, 19. yüzyılın ortaları ve 20. yüzyılın başlarında gelişen Birinci Dalga Kadın Hareketi sayesinde erişmişlerdir. Yasal haklara dair kadın mücadelesinin Türkiye'deki seyrine aşağıda ayrıca değinilmektedir. Ancak diğer belli başlı ülkelerdeki haklara erişim konusundaki seyir şöyle gelişmiştir. Oy verme (sufraj) hakkı, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele verdikleri en belirgin hak mücadelesidir. Amerika Birleşik

Devletleri'nde 1920'ye kadar kadınlar ulusal ölçekte oy verme hakkına erişememişlerdir. Pek çok Avrupa ülkesinden kadınların oy verme hakkına erişmeleri, 1. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Ancak Fransa'da kadınlar bu hakka 2. Dünya Savaşı sonrasında, savaş sırasında ülkeleri için verdikleri mücadelenin bir karşılığı olarak kavuşmuşlardır. Japonya'da da kadınlar 2. Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan işgali altındayken yazılan anayasaları ile oy verme hakkını elde etmişlerdir. Rusya'da ise devrim, sağladığı çocuk bakım desteği ile kolektif ekonomiye kadınların işçi ve anne olarak katılmalarını sağlamıştır. Çin'de ise 1948 devrimi sonrası Çinli kadınlar her ne kadar eşit haklara sahip olmuş olsalar da kırsal alanlarda ataerkil ailelerde bu haklar kısıtlanmıştır.

Feminizm tanımının ilk kez 1882'de Fransız aktivist Hubertine Auclert tarafından "kadınların hayatlarını iyileştirmeyi amaçlayan mücadele" olarak olumlu bir şekilde kullanıldığının altını çizen Nikki Van Der Gaag, 1913'te yazar ve aktivist Rebecca West tarafından yapılan şu tanıma da yer verir: "Şahsen feminizmin tam olarak ne olduğunu asla bulamadım. Tek bildiğim beni kapı paspasından ayıran hissiyatları ifade ettiğimde insanların bana feminist dediği". Bu tanımları takiben tanınmış feminist aktivist yazar bell hooks'un tanımı, ataerkil düzenin kadınlar üstündeki tahakkümüne dikkat çekmesi bakımından en elverişli tanım gibi görünüyor: "Basitçe söylemek gerekirse feminizm, cinsiyetçiliği, cinsiyete dayanan sömürüyü ve baskıyı bitirmeyi amaçlayan bir harekettir" (Van Der Gag, 2018: 19).

Kadınların 19. yüzyılın sonunda 20. yüzyılın başında elde ettikleri önemli haklardan bir diğeri de yüksek öğrenime erişim, mülk edinme ve kazanç elde edebilme gibi haklarla ekonomik bağımsızlık elde etmelerinin önünü açabilecek olanlardı. Kadınların boşanma sonucunda çocuklarının velayetini alabilmelerine dair düzenlemeler, ailedeki diğer erkeklerden (eşin kardeşi, babası ya da kendi erkek evlatları gibi) bağımsız kendi yaşamlarını kurabilmeleri yönünde yollarını açmıştır. 20. yüzyılın birinci yarısında özgürleşmiş kadınlar, tüm gün fabrikada çalışanlar ve orta ve üst sınıftan eğitilmiş kadınlardır.

Haklar konusunda ilerleyen eşitlik mücadelesiyle eş zamanlı varlık bulan ve "kültürel feminizm" adı verilen bir gelenek daha vardır ve bu gelenek Margaret Fuller'ın *Woman in the Nineteenth Century* (19. yüzyılda Kadın, 1845) adlı eseri ile başlamıştır. "Bu gelenek, Avrupa'daki romantik akımın, ya da daha özel olarak Amerika aşkincılığının bir ürünü olarak Aydınlanma akılcılarının mekanik bakışından tamamen farklı biçimde bilginin duygusal, sezgisel yönü üzerine vurgu yapar ve organik dünya görüşünü savunur" (Donovan, 2001: 71).

Eşitlik mücadelesinde, kadınların istedikleri zaman, istedikleri sayıda çocuk sahibi olabilmelerine kendilerinin karar vermelerine dair kazanımlar diğer önemli bir hat olarak 20. yüzyılın ilk yarısında dikkat çeker. Ataerkil örüntüler tarafından dayatılan aile kurma ve aile düzeni içinde çocuk sahibi olmaya dair baskı, doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi ve istenmeyen hamileliklerin önlenmesi, kadınların kendi bedenleri üstünde söz sahibi olmalarına imkan tanımıştır. Doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, gerek evlilik içinde çocuk sayısının kontrol edilmesi gerekse evlilik dışında cinselliğin yaşanabilmesi noktasında belirleyici bir gelişme olarak görülmüş ve yaygınlaşmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında 1949 yılında Fransa'da Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cinsiyet* kitabında da değindiği üzere,

toplumda kendilerini hiyerarşik olarak daha yüksek gören erkekler, kadınları “öteki” olarak hiyerarşide aşağıda konumlandırmış, bu şekilde kadınları ve sorunlarını görünmez kılmışlardır. Ataerkil sistemin devamı için kadınların, çeşitli kalıpyargılara hapsedilmiş olmalarına işaret eden De Beauvoir, hiyerarşi ile benzer bir ezilmenin ırk, sınıf ve din gibi diğer kimlik kategorileri için de geçerli olduğunu altını çizmiştir.

Kadınların erkeklerle eşit yurttaşlar olarak oy verme, ekonomik kazanç elde etme ve evlilik ve ilintili süreçlere dair yasal haklara erişimleri, kadın hakları mücadelesinde Birinci Dalga olarak ele alınıyor olsa da dünyanın farklı yerlerinde bu haklara erişim, tüm kadınlar için aynı dönem içinde gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla, yasal haklara erişim konusunda, halen dünyanın belli ülkelerinde yukarıda belirtilen haklara kadınların erişimlerinde yasal kısıtlamalar olmasa da ataerkil sisteme bağlı görünmeyen mekanizmaların işlediğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

“İkinci Cinsiyet” kitabının yazarı
Simone de Beauvoir

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Simone_De_Beauvoir2.jpg

1960'lardan 1980'lere: Beden, kimlik, toplum

Kadınların hak mücadelelerinde, Birinci Dalga Kadın Hareketi olarak da ifade edilen Sufraje hareketinin kazanımlarını takiben, 1920-1960 arasındaki dönemde mücadelede düşüşe işaret edilmiştir. 1920'lerde oy hakkının elde edilmesi ile çoğu ülkede kadınların ortak mücadele hattından kopuşları dikkat çekmiştir. Oy hakkının elde edilmesi birtakım kadınlar için hakların kazanılmış olması dolayısıyla mücadelenin sona ermesi anlamına gelirken bazı kadınlar için ancak bir başlangıçtır. Diğer bir deyişle, 1920'leri takiben ABD'de ve Kıta Avrupası'nda kadın hareketinde bir odağa yoğunlaşan süreklilikten uzaklaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa pek çok anlamda toplumsal dönüşümlere sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların üstlendikleri farklı görevler onlara pek çok ülkede çeşitli haklar elde etmelerinde destek bir etmen olmuştur. 1960'ların ortalarında ortaya çıkan İkinci Dalga Kadın Hareketi, 1970'lerde kitlesel bir hareketliliği yakalamış ve 1980'lerde de devam etmiştir.

1963'te yayınlanan Betty Friedan'ın **Kadınlığın Gizemi** adlı kitabı bu döneme damgasını vurmuş ve kadınların, çocuk bakımı, sağlık, kürtaj ve eğitim gibi meselere eğilen mücadelede,

bilinç yükseltme toplantılarının artması ve yayılması kadınların deneyimlerinin çeşitliliğini ortaya koymak bakımından ufuk açıcı olmuştur. Kadınların yaşamlarının, deneyimlerinin ve gereksinimlerinin çeşitlenmesi ile neyin kadınların çıkarına olduğuna dair tek tip bir kadınlık üstünden hareket edilemeyeceğine dair güçlenen hatlar belirginleşmiştir. 1960-1980 arasındaki dönem tüm dünyada toplumsal hareketlerin farklı konularda varlık gösterdiği bir dönemdir. A.B.D’de siyah hareketi, Fransa’da öğrenci hareketleri ve anti-militarist hareketler, kadınların eşitlik mücadelesi, beden ve kimlikler üzerine düşünmeye de zemin hazırlamıştır.

Bir taraftan da “feminist” ifadesinin tek tip bir kadın mücadelesine gönderme yapar hale gelmesiyle diğer kadınlıkları dışarıda bırakan bir çehre edinmesi de bu döneme damgasını vurmuştur. Geleneksel cinsiyet rollerini reddeden kadınlara “feminist” denmesi İkinci Dalga kadın hareketine işaret eder hale gelmiştir. Kadın hareketi içinde dolayısıyla, siyasal yönelimlerle de örtüşerek haklara odaklanan liberal feminizm, emek süreçlerinde kadınların ezilmesini sorunsallaştıran sosyalist feminizm ve bedenin toplumsal olarak inşa edilen anlamlarıyla erkek egemen düzene başkaldıran radikal feminizm, siyah kadınların kadınlık deneyimlerine orta sınıf beyaz kadınların argümanlarıyla müdahale edilemeyeceğine dair önermeler, kadın hareketinde çeşitliliği görünür kılmıştır. Bu dönemde farklı feminizmlerin varlık bulduğu metinler dikkat çekicidir.

İkinci Dalga Feminizmin önemli metinlerinden biri olan ve Kanadalı feminist aktivist Shulamith Firestone’nin yazdığı **Cinselliğin Diyalektiği** (1950) kitabı, Marx, Engels ve Simone de Beauvoir’a dayanarak siyasal bir feminist teori ortaya koymaya gayret eder. Diğer taraftan ABD’de hukuk alanından gelen Catherina MacKinnon, kadınların iş yaşamında karşı karşıya kaldıkları tacize dikkat çeken **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru** (1989) kitabı ile kadınların yaşamları ve erkeklerin yazdıkları yasalar arasındaki uyumsuz hatları tartışmaya açmayı hedeflemiştir. Özellikle anti-pornografi üzerine çalışmalarında MacKinnon ve radikal feminist Andrea Dworkin, pornografi karşıtı ortak tavır almışlardır. Feminist ekonomist Heidi Hartman ise **Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği** (1980) makalesi ile akıllarda kalmıştır. Hartman, kadınların iş gücü piyasasına girişlerinin artıyor görünmesine rağmen bazı iş kollarında

“Kişisel olan politiktir” Sloganı: Kamusal Alan ve Özel Alan Ayrımına Feminist Müdahale

“Kişisel olan politiktir” sloganı 1969’da basılan ve Amerikalı feminist Carol Hanisch tarafından kaleme alınmış olan bir makale ile bilinir hale gelmiştir. Bu slogan, kadınların yaşamlarında karşılaştıkları ezilmenin kişisel seçimlerinden değil sistematik ataeril baskının bir sonucu olduğuna işaret etmektedir. Bu slogan aslında kişisel sorunların aynı toplumda yaşayanların toplumsal sorunları olduğudur (Gupta, 2015). Hanisch, kadınların toplumda karşı karşıya kaldıkları eşitsizliklere bağlı gelişen kişisel sorunlarının, politik olduğuna işaret ederek bu sorunların çözümlerinin ancak toplumsal değişim ile gelebileceğine vurgu yapmıştır. Bu slogan, İkinci Dalga Kadın Hareketi’nin düsturu haline gelmiştir. Hane içi şiddet başta olmak üzere, feministler kadınların sömürülmesine ve ezilmesine ataeril örüntülerle zemin oluşturan pek çok mahrem konunun kamusal alanda tartışılmasını sağlar hale gelmişlerdir.

varlık bulamadıklarına vurgu yapmıştır ve kapitalist toplumlarda kadınların çalışma hayatına girdiklerinde ev içinde vermeleri beklenen emeğe dair düzenlemelerin yapılmasının kaçınılmaz olmasına işaret etmiştir.

Kadın hareketinin temel müdahalelerinden birinin, ataerkil örüntülerle işleyen annelik ve çocuk bakımı olduğunun altını da çizmekte yarar vardır. Amerikalı feminist bell hooks **Feminizm Herkes İçindir** kitabında, feminist düşünürlerin anneliğin daha dengeli bir resmini çizmeye çalıştığına ve bunun “[ç]ocukların erkekler ya da kadınlar tarafından, ataerkil olarak egemenlik altına alınmasının sona erdirilmesi, aileyi çocukların sağlıklı ve özgür olabilecekleri, sevgiyi tanıyabilecekleri bir yer haline getirmenin tek yolu” olduğuna değinir (hooks, 2002: 81).

“Dünya kadınları birleşin” sloganıyla İkinci Dalga Kadın Hareketi’nden bir yürüyüş
<https://www.tesaderneqi.org/68-kusagi-ikinci-dalga-feminizm-ve-cinsel-devrim-uzerine-mukayeseli-bir-degerlendirme.html>

1990’dan 2000’lere: Kırılmalar, Kopmalar, Toparlanmalar, Koalisyonlar

Toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde kadın hareketinin tekil değil çoklu mücadele hatlarıyla varlık bulduğunu akılda tutmakta fayda vardır. Irk, sınıf, coğrafya ile bölünmüşlüklerin çeşitli kırılmalar, kopmalar ve kimi durumlarda koalisyonlarla toparlanmalarla ilerlediğini söylemek yerinde olacaktır. Post-kolonyal feminizmlerin yani batı coğrafyasında gelişen ve dünyanın farklı coğrafyalarında gelişen hareketlerin, İkinci Dalga kadın hareketinin dışarıda bıraktığı kimliklerin kendine yer bulduğu daha parçalı Üçüncü Dalga’da, kimi klişelerin yıkıldığı görülmüştür. Feminist tanımının, kadınların eşitlik mücadelesi ortak paydasında buluştuğu ancak diğer kimlik bileşenlerinin görünmezden gelinmedi, yaşam tarzlarının bile kendine yer bulduğu bir hareketten bahsedilir hale gelmiştir. Diğer taraftan engellilik ve yaşlanma üzerine gelişen kadınların hak mücadelesinin de varlığının altını çizmek anlamlı olacaktır.

1990’larla birlikte Judith Butler’ın 1990 tarihli **Cinsiyet Belası** kitabı ve 1993 tarihli **Bela Bedenler** kitabı ile toplumsal cinsiyeti ve hatta cinsiyeti performans olarak gören teorisini ortaya koymuş ve günümüze kadar Queer teori başta olmak üzere erkeklik çalışmalarının ortaya çıkabilmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden bahsettiğimizde ataerkil örüntülerin dayattığı erkeklikler, kadınların ezilmesine yol açtığı kadar bu kalıpların dışında kalan erkeklerin de ezilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu noktada LBGTQI (lezbiyen, biseksüel, gay, trans, queer ve interseks) bireylerin sağlık, çalışma

ve medeni haklarına dair dünyada pek çok farklı girişimin olduğunu görmek de mümkün hale gelmiştir. Kimi ülkelerde hâlâ eşcinsellik suç ya da hastalık olarak olarak tanımlanarak insan hakları ihlalleri yapılıyor olsa da pek çok ülkede heteronormatif kalıpların dışında evlilik ve çocuk sahibi olabilmek üzere yasal düzenlemeler yürürlükte.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan girişimlerle de üye ülkelerin, birtakım anlaşmalar imzalamaları ve bu anlaşmaları ülkelerinde yürürlüğe koyduklarına dair adım attıklarını gösteren onay süreçlerini tamamlamaları gerekmektedir. CEDAW Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 19 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılmıştır. Sözleşme 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kadınların üreme haklarından, çalışma, eğitim ve medeni haklarına dair bölümlerin yanı sıra hak ihlallerinin bildirileceği mekanizmaları da tanımlamıştır. 1995'te dördüncüsü yapılan Dünya Kadın Konferansı'nda ise Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı kabul edilmiş ve deklarasyon ile kadınların yoksulluk, eğitim, şiddet, çatışma, ekonomi ve politikadaki varlıklarını tehdit eden durumların tespiti ve raporlanması ile katılımcı hükümetler, hükümlü kılınarak sorumlu tutulmuşlardır. 2000 yılında Pekin +5 ile anne ve bebek ölümlerinin azaltılması, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması dolayısıyla erken kız çocuk evliliklerinin engellenmesi gibi somut hedeflerle Türkiye de eylem planını yürürlüğe koymuştur. Geldiğimiz noktada, Birleşmiş Milletler 2030 gündemi dâhilinde 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi belirlemiştir. Hedef 5 tüm dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması olarak dikkat çekmektedir.

Kadın hakları mücadelesinde 2000'ler ile dikkat çekmemiz gereken bir başka konu, savaş ve çatışmalara bağlı göç hareketleri ve iklim değişikliğine bağlı olarak kadınların yaşadığı diğer eşitsizliklerdir.

Cinsiyet Belası ve Bela Bedenler
kitaplarının yazarı Judith Butler.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Judith_Butler_al_CCCB_2018.jpg

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ MÜCADELESİ

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadınlar

Bu kısımda, cinsiyetlendirilmiş bedene dönük farkındalık, deneyim ve eylemler, kadın hareketlerinin Türkiye'deki serüveni bağlamında özetlenecektir. Aşağıdaki kısa tarihselleştirme, "toplumsal cinsiyet" in kadın bedeni örneğinde nasıl işlediğini göstermesi açısından işlevlidir.

Türkiye'de kadınlar feminizm ile düşündüğümüzden de erken yıllarda tanışmışlardır. Kadın hareketlerinin başlangıcından söz edeceksek evvela Türkiye Cumhuriyeti'nin de öncesine, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine gitmemiz gerekecektir. Osmanlı'daki Tanzimat düzenlemeleri ve I. ve II. Meşrutiyet ilanı ile modernleşme adımlarının parçası olarak kadınlar lehine bazı yasal düzenlemeler getirilir; evlilikte mülkiyet hakkı, kız okullarının açılması gibi düzenlemeler bunlardan ikisidir. O dönem, Batı modernleşmesi ile uyumlanma çabası olmakla birlikte henüz ulus-devlet paradigmasının işlemeye başladığı evre değildir. Bundan dolayı kadınlar tarafındaki entelektüel canlanma ve bunun sonucu ortaya çıkan kadın grupları, daha ziyade çokkültürlü bir nitelik gösterir.

Hayganuş Mark, Nuriye Ulviye Mevlan, Zabel Yeseyan, Nezihe Muhiddin, Fatma

Aliye gibi toplumsal mücadelede aktif kadınlar öne çıkar. Halide Edip Adivar, Jus Suffragii dergisinde Türkiye'deki bütün kadınların arkasından yürüdüğü bir önder olarak tanıtılır (Davaz Mardin, 2014: 156). 1860 ve 1920'li yıllar arasında kadın dergilerinde patlama yaşanır, Cumhuriyet'e kadar bu sayı 40'ı bulur. Kendi içinde parçalı da görünse bu hareketlilik büyük bir birikim yaratır. Öyle ki, 1911'de İstanbul'da yapılan Beyaz Konferanslar'a 300'ün üzerinde kadın katılır.

Kadınlar, cinsiyetlerinden dolayı erkeklerle eşit görülmediklerini ve yurttaş sayılmadıklarını artık anlamışlardır. Erkekler hürriyet talep ederken bile kadınları görmemektedir. Fakat artık toplumsal mücadelede öne çıkmış, eğitilmiş ve kentli kadınlar için eve, zevceliğe, anneliğe

Fatma Aliye

https://tr.wikipedia.org/wiki/Fatma_Aliye_Topuz

hapsedilmek, sırf kadın oldukları için bazı mesleklerden men edilmek ve siyasetten uzak tutulmak açıkça itiraz nedenidir. Kadınlar, Kurtuluş Savaşı'nda aktif sorumluluklar alırlar. Bu dönemin bitişiyle birlikte artık daha güçlü ve özgüvenlidirler. Eğitim hakkı, siyasal katılım hakkı, erkeğin tek taraflı boşanmasının kaldırılması, çokeşliliğin durdurulması, seçme ve seçilme hakkı şeklindeki taleplerini daha güçlü dillendirmeye başlarlar. 1913'te yayın hayatına başlayan ve Batıdaki sufrajet hareketini yakından takip eden **Kadınlar Dünyası** dergisi kendisini feminist olarak tanımlar, feminizmi ise "O esaslı ve metin bir cereyandır, bu milletin hakiki münevverleri bu cereyana taraftır" sözleriyle savunur (Çakır, 2010: 107). Toplumsal ve siyasal katılım hakkı mücadelesiyle bu dönem Batıdaki Birinci dalga Feminizm ile örtüşmektedir.

Ne var ki, İslami ataerki döneminden ulus-devlet ataerkisine geçiş yapılan tarihsel süreçte, kadınların mücadelesi erkekler tarafından da erken dönemlerinden itibaren görülür ve dikkatle izlenir. Devlet, modernleşme ve ulus-devlet milliyetçiliği hedefleri doğrultusunda kadınların eğitilmesinden yanadır. Fakat onun asıl amacı kadınların mücadelesine güç katmak değil devletin ideolojisini destekleyecek, milliyetçi söylemlerle eklemlenebilecek, "iyi bir eş, anne, ev kadını" olabilecek "Türk kadınları" yetiştirmektir. Ulus-devletin imgesindeki kadın, eğitimle bakım ve nezaket kazanmış, fakat aynı zamanda iffetli ve bedensel görünümü açısından cinsiyetsiz bir kadın bedenidir. Bu eril müdahale kadınların mücadelesini devletin söylemine eklemler. Hatta **Hanımlara Mahsus Gazete**'yi ve **İnci Dergisi**'ni (1919) erkekler çıkarır. O dönemlerde çıkan **Türk Kadını** (1918), **Hanım** (1921) ve **Süs** (1924) gibi dergiler de erkeğin onayını kadınlardan daha çok önemsemektedirler (Çakır, 2010: 103). Kadınların mücadele şevkinin devletin yapısal ihtiyaçlarına kanalize edildiği bu dönemde kadın mücadelesi, çelişik bir kavramlaştırmayla "devlet feminizmi" çerçevesi içinde ilerler.

Bilinç Yükseltme:

Tarihsel olarak kaynağı "Yaşanan acıdan kurtulmak için önce onu konuşmak gerekir" diyen Çinli kadınlardır. Bir örgütlenme biçimi olarak bilinç yükseltmeyi ilk defa 1960'lar sonunda New Yorklu feminist kadınlar kullanır. Türkiye'de İkinci Dalga feminizm hareketinin "Özel alan politiktir" söylemi ile bir örgütlenme ve dayanışma yöntemine dönüşür (Özdemir, 2016: 303-304).

Kadınlar, 16 Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak için başvuruda bulunurlar. Başvuruları gerekçesiz bir şekilde reddedilir. Aynı oluşum, 1924'de Türk Kadın Birliği olarak kurulur. Ne var ki Birlik, 1935 senesinde hükümetin talebiyle lağv olur (Cengiz, 2010: 121). Çünkü 1926 senesinde gelen Medeni Kanun, çokeşliliği ve erkeğin tek taraflı boşanmasını durdurmuş, 1934 senesinde ise kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Dolayısıyla, siyaset adamlarına sorarsanız artık haklar alınmış, Türk kadını "kurtulmuştur". Oysa ki bu sınırlı iyileştirmeler kadın mücadelesinin bitmesi için asla yeterli sebep olamaz. Devamındaki yıllarda, 1950'lerde kurulan Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, Türk Anneler Derneği gibi bazı dernekleri saymazsak kadınlar için uzun bir sessizlik dönemi başlar. Bu sessizlikte kadınların tarihleri bile unutulur.

1960'lar sonu ile birlikte kadınların toplumsal yaşama dâhil olmasında sosyalist düşünceler etkili olur. Daha önce devlet feminizmi kadınları kontrol altında tutarken 1970'lerde ise sosyalist perspektif, kadın mücadelesini sosyalist devrime hasretmek isteğindedir. Sosyalistlerce Feminizm, burjuva ideolojisi olarak eleştirilir (Tekeli, 2016). Buna rağmen sosyalist mücadeleden kendileri için özgürlük ufku devşiren kadınlar, 1975 senesinde İlerici Kadınlar Derneği'ni kurarlar; derneğin üye sayısı 20.000'i bulur (Cengiz, 2010: 122). O yıllarda kadınlar, sınıf temelli bir toplum kavrayışıyla, tüm toplum için özgürlük ve eşitlik tahayyül etmekte henüz toplumsal cinsiyetin uygulama sahası olarak kendi bedenlerinin yaşadığı baskıyı ve şiddeti dile getirmemektedirler. Bunu konuşabilmek için önce bedenin deneyimini konuşabilmek gerekecektir. Ne var ki kadının bedensel deneyiminin konuşmaya açılması, ailenin ve toplumun mahremiyet perdesinin aralanması demektir.

1980'ler: Bedenini Keşfetme

Kadının toplumsal cinsiyetin nasıl işlediğine dönük bakışını keskinleştirmesi ve kendi bedeninin deneyimine odaklanması için 1980 sonrası beklenenecektir. 1980 darbesi toplumun bütün muhalefet bileşenlerini ezer. Toplumsal düşünce, içe dönük bir ruh durumuna sıkışır. Bu toplumsal karanlıkta kadınlar nefes alma koşullarını özel yaşam alanlarında, ev toplantılarında bir araya gelerek, kendi kişisel ve bedensel deneyimlerini konuşarak yaratırlar. Bir yandan da feminizmi anlatan kitaplar çevrilmekte ve iştahla okunmaktadır. YAZKO'da bir araya gelen bir grup kadın, Lee Corne'un **Evlilik Mahkumları** ve Andree Mitchell'in **Feminizm** kitabını çevirir (Özdemir, 2016: 311). Şirin Tekeli, Gülnur Savran, Stella Ovadia gibi kadınlar, harekete eylem yanında yön ve kuram kazandırmakta tarihsel figürlere dönüşürler.

Kadınlar birbirlerine kişisel hikâyelerini ve dertlerini anlatırken, bu deneyimi politik bağlamına oturtacak yaşam mottosu, beden ve doğa ayrımını sorunsallaştıran İkinci Dalga feministlerin teorisinde yerleşmiştir: Özel olan politiktir. Kadın toplantıları zamanla bilinç yükseltme adı altında tanımlanır, evlerden kafelere, derneklere doğru açılır.

Bu yıllarda kentli, eğitilmiş kadınlar fark etmektedirler ki aslında kimse "kurtulmuş" değildir. Birilerini kurtarmaktan da önce birbirlerinden öğrenmek zorunda olduklarını kavrarlar.

Kadınlar, kız çocuklarının mutfağı, erkek çocukların sokağı öğrenmesini, reglin utançla baskılanması ile erkeğin sünnetinin övünçle kutlanmasını, erkeğin kadın bedeni üzerindeki hem cinsel hem fiziksel şiddetini (yani sarkıntılığı, dayağı, tecavüzü, pornografiyi, kılık kıyafet baskısını), annelik deneyimini, doğurganlığın toplumsal baskısını, tıpta kadınlığı, bekaret kontrollerini ve jinekolojik deneyimlerini konuşmaya başlarlar.

Bedensel olarak erkeklerden farklılıklarını keşfetmeye ve dillendirmeye başlayan kadınlar için deneyimler sayısızdır ama dertler genellikle ortaklaşmaktadır; "öfkemiz, öfkemizi tanıyor" derler (Altınay, 2002: 333-334). Bedensel deneyimlerinin ortaklığını farketmek güçlendiricidir. Bilinç yükseltme toplantılarında birbirlerine fısıldayarak anlattıklarını zaman içinde yüksek sesle dile dökmeye cesaret ederler.

1986'da Kadınlar Dilekçesi eylemini bir grup kadın kapı kapı, sokak sokak dolaşır kadınlarla ulaşarak organize ederler. Bu, devletten Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) kabulünü talep eden, 7000 kadının imzaladığı bir imza kampanyasıdır (Timisi ve Ağduk Gevrek, 2002: 22). Aynı yılın Anneler Günü'nde kadınlar sokakta erkeklere sorarlar: "Annenizi seviyor karınızı dövüyor musunuz?" Çünkü bedenin deneyimi denildiğinde kadınlar için en can yakıcı sorun dayaktır. Bunun için eylem yapılmayacaksa ne için yapılacaktır!... 1987'de İstanbul'da Dayağa Hayır kampanyası yapılır, kitlesel bir eylem gerçekleştirilir, kampanya **Bağır Herkes Duysun** adı altında kitaplaştırılır. Kadınlar artık ayaklarının altına cennet değil adımlayacakları koca bir dünya istemektedirler.

1980'lerin sonunda irili ufaklı birçok kadın grubu oluşmuştur; Perşembe Grubu, Kadın Dayanışma Derneği, Feminist Dergisi, Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği bunlardan bazılarıdır (Timisi ve Ağduk Gevrek, 2002: 13-40). Artık bir araya gelmenin, hareketin coşkusunu kalıcı yapılar oluşturmaya evriltmenin vaktidir: Ankara'da kurulan Perşembe grubu, 1989'da kadın mücadelesi içindeki herkesi Ankara'ya I. Feminist Haftasonu'na çağırır, buluşmanın sonunda Kadınların Kurtuluşu bildirgesi yayınlanır. Aynı yıllarda Nermin Abadan-Unat ve Necla Arat gibi kadınlar, Kadın Hakları Bakanlığı fikrini dillendirmektedirler (Acuner, 2002: 125-158).

1990'lar: Mücadelenin Kurumsallaşması

Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemindeki kadın mücadelesi neredeyse 60 yıl sonra, 1990'larda tarihin ambarından çıkarılır. Kadınlar kendi tarihlerinin peşine düşerler, mücadelelerini kayıt altına almayı önemsemeye başlarlar. 1990'lar kurumsallaşma yılları olur.

1990'da Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) kurulur. Üniversitelerde Kadın Çalışmaları araştırma ve uygulama merkezleri açılır. Sığınmaevlerinin açılması, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın ve Kadın Dayanışma Vakfı'nın açılması yine bu yıllardadır (Işık, 2002: 41-72). Kadınlara Mahsus Gazete **Pazartesi** yayın hayatına başlar. 1995'te faaliyete geçen Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) de aslen bir kadın kuruluşu gibi işlemektedir (Açık, 2002: 279-306). 1997 Mart'ında kurulan Kadın Adayları Eğitim ve Destekleme Derneği (Ka-der) ise kısa sürede 14 ilde 2500 üyeye ulaşır (Bora, 2002: 109-124). 1997'de kadınları bilinçlendirmek ve istihdam olanakları yaratmak üzere Kadın Merkezi (Ka-Mer) kurulur.

Kadının beden deneyimi bitmeyen metin gibidir. Örneğin 1992 yazı ve sonbaharı bekaret tartışmalarıyla geçer, "Bekarete dair" diye bir bülten yayımlanır (Altınay, 2002: 329). Cinsel organları dillendirmek tabusu aşılır; penisin tahakkümü ve vajinanın görünmezliği dile dökülür. Dildeki cinsiyetçilik ifşa edilir; regl'in kirlenmek sözüyle

Kadınlara Mahsus
Gazete **Pazartesi**
12 Mart 1996 sayısı
kapak

<http://bantmag.com/yasasin-8-mart-kadinlara-mahsus-gazete-pazartesi-dergisi-arsivinden-feministlerin-senede-bir-gune-dair-anilari/>

ifade edilmesi, 'kadın gibi' gülmenin, ağlamanın bir aşağılama olarak kullanılması, 'erkek gibi' kadınlığın taktir edilmesi eleştirel bir yaklaşımla dile getirilir. Kadının cinselliğinin gerdek gecesine indirgenmesi, arzusunun yok sayılması cesaretle eleştirilir. Kadınlara ölüm getiren namus anlayışı sorgulanır (Altınay, 2002: 323-343). Kadınlar fuhuşu meslek edinen kadınlara tecavüzde ceza indirimi öngören TCK 438 maddesini protesto ederler. Yasa 1990'da yürürlükten kaldırılır, bu kadın mücadelesinin ilk yasal kazanımlarından biri olur (Özdemir, 2016: 315).

1990'lar, toplumsal muhalefetin gerilediği, Kürt hareketi ile laiklik ve irtica kutuplaşmasının toplumdaki genel politik görünümü belirlediği bir dönemdir. Aynı yıllarda, 1980'den itibaren hız kazanmış olan büyük iç göç dalgası sonrası kente gelen kadınların büyük kısmı, ücretli emek piyasasına dâhil olur. Eşitsizlik pratikleri kadınlar için her gün yeni bir keşfin konusu olur. Bu keşif mutluluk vermese de farkındalık kazandırır. Örneğin ev içi emeğin iktisadi bir niteliği vardır artık; ücretsiz ev emeği olarak adlandırılmakta ve erkeğin kadın üzerindeki sömürgeleştirici tutumunu ifşa etmektedir.

Kadınlar bir yandan mücadelelerini kurumsallaştırmaya diğer taraftan da politik yelpaze içinde kadınların özgül problemlerini daha geniş görmeye çalışmaktadır. Örneğin 1990'ların ikinci yarısı itibarıyla başörtüsü eylemleri görünürlük kazanmıştır. Keskin politik kutuplaşmada yönünü tüm kadınları kucaklayacak şekilde çizebilmek, kadınların mücadelesinde bir sınava dönüşür. İçlerinde Hidayet Şefkatli Tuksal ve Yıldız Ramazanoğlu gibi Müslüman feministlerin de olduğu bir grup, 1995'te Başkent Kadın Platformu'nu kurarlar. Örtünmek ve açılmak arasında bölünen kadınlık deneyimi mücadele ve dayanışmada birleştirilmeye çalışılır.

Kadınlar toplumsal, siyasal ve kültürel yapıda gömülü ataerkil zihniyette doğrudan dönüşüm yaratamamaları da 1990'lardan itibaren toplumsal muhalefet alanında her yeredirler (Acuner, 2002: 155). Artık 2000'lere doğru ilerlerken, hiçbir siyasi oluşum onları görmezden gelemeyecektir.

2000'ler: Saçılma, çoğalma, yayılma

2000'lerle birlikte Üçüncü Dalga Feminizmin sınıftan ziyade kültür ve kimlik hareketleriyle eklenilen yöndeki kavranışı ile mücadele çoğullaşır. Buradaki çoğullaşma aynı zamanda çokyönlüdür ve üç temel hatta izlenebilir:

25 Kasım, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü:

1960 yılında Dominik Cumhuriyeti'nde diktatörlüğe karşı mücadele eden Patria, Minerva ve Maria Mirabel kardeşler devlet tarafından tecavüz edilerek vahşice öldürüldü. Diktatörlüğe karşı mücadelenin simgesine dönüşen üç kız kardeşin ardından, çeşitli uluslararası anlaşmalarca 25 Kasım tarihi tüm dünyada Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması İçin Uluslararası Mücadele Günü" olarak kabul edildi.

Birincisi, 2000'lerle birlikte kadın mücadelesi yatay olarak yayılım göstermektedir. Artık sadece sol muhalif hareketler değil Kürt hareketi ile sağ ve İslami hareketler de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farkındadırlar. Kadın mücadelesine örgüt yapıları içinde yer verirler. Örneğin sendikalarda ve siyasi partilerde kadın komisyonu veya sekreterlikleri ya da kadın kolları tanımlanır. Aynı şekilde bazı siyasi örgütlerde "eşbaşkanlık" uygulaması ilk kez bu dönemde karşımıza çıkar.

Birinciye bağlı olarak ikinci sonuç şu olur: Kadın hareketi kent merkezli, orta sınıf karakterinden kurtulmaya ve taşradaki kadınlık deneyimine, alt sınıfa, kent yoksullarına, etnik ve dinsel kimlik gruplarına vs. yönelmeye başlar. Sosyolojik olarak göçün, yoksulluğun, etnik kimliğin, dinin "kadınlaşması" kavramsallaştırmaya başlanır. Özellikle savaş koşullarının kadınlar açısından ortaya çıkardığı şiddet, tecavüz ve seks köleliği gibi şiddet ve hak ihlalleri dikkat odağı olur; toplumsal barış mücadelenin önemli bir vurgusuna ve talebine dönüşür.

2000'lerle gelen üçüncü çoğullaşma, cinsiyet kimliği ve bedenin arzusu tartışmalarındaki genişleme ile olur. Yüzyıldan fazla zamandır feminist kadınlar, toplumsal cinsiyet tartışmasını kadın deneyimi ve kadın arzusu odağında tartışmışken, 2000'lerde buna ek olarak, eşcinsellerin hak mücadeleleri ile birlikte bedenin arzusunu ve cinsel deneyimini çoğullaştıran queer teori devreye girer. 1994'te kurulmuş olan Kaos GL ve ilk olarak 2012'de temelleri atılan Kırmızı Şemsiye gibi örgütler, beden üzerindeki ataerkil kapitalist sömürgeleştirmeyi ve hak ihlallerini dile getirirler. Bu arada dil mücadelesi de sürmektedir: Genelevlerde çalışan veya fuhuş sektöründe bireysel olarak çalışmak durumunda kalan kişiler, seks işçisi olarak adlandırılmakta, kadın yerine "bayan", "hanım", "hatun" gibi kelimelerin kullanılması eleştirilmektedir.

Yönelim ve performans olarak toplumsal cinsiyet tartışmalarıyla birlikte cinsiyet çeşitliliği yeni bir bilinç yükseltme ve farkındalık eşiği olur. Avrupa'da 70'li yıllarda başlamış olan erkeklik çalışmaları, Türkiye'nin akademik ve aktivist gündemine queer yaklaşımlardan dahi geç yıllarda, ancak 2010 sonrasında girer; *Masculinities* adlı akademik dergi yayın hayatına başlar. Artık feminist mücadelede profeminist konumlanmaların sesi az da olsa duyulur olmaya başlar.

8 Mart Dünya Kadınlar Günü eylemlerinden "Bayan Değil Kadın" dövizini.

<https://www.antalyasokaklari.com/manset/sokak/8-mart-dunya-kadinlar-gununu-kutlayan-kadinklara-polis-saldirisi>

Amargi Kadın Kooperatifi (2001), Filmmor Kadın Kooperatifi (2003), Sosyalist Feminist Kolektif (2008), Kadın Cinayetlerine İsyandayız Platformu (2009) bu dönemde kurulur. Akademik dergilerden aktivist feminist dergilere, matbu yayınlardan internet mecrasına doğru bir genişleme yaşanır. Akademide **Fe Dergi**, **Feminist Araştırmalar Dergisi**, **Feminist Tahayyül** gibi dergiler, kadın araştırmalarına dönük literatürü genişletirler. Aynı yıllarda kadınlar medyanın cinsiyetçi, hak ihlali yapan dilini ifşa etmekle de yetinmez, artık kendi haber mecralarını kurarlar. **Amargi**, **Feminist Politika**, **Çatlak Zemin**, **Beş Harfliler**, **Reçel.blog** bunlardan bazıları olur (Bora, 2016). 2010'da üç feminist kadın Aksu Bora, İlknur Üstün ve Semra Acuner Ayizi yayınevini kurarlar. Kadın örgütleri yeni toplumsal hareketlerin ağsal yapısı içinde küresel etkileşim sahasına açılırlar. 1994'te kurulan Kaos GL Derneği 2012 yılında başlattığı Uluslararası Feminist Forum'u gelenekselleştirir, her sene yurtdışından feminist konuklar ağırlar.

2000'li yıllarda politik koşullar, ani ve hızlı değişimler geçirir. Kadınlar bu dönemde yasal düzlemde ciddi hak kayıplarına uğrarlar. Bunlardan birisi 2011 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlık'ın yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın getirilmesi olur; bu değişim kadınların siyasi özne olarak görünmezleşmesi ve verdikleri mücadelenin yok sayılması anlamına gelmektedir.

Aynı yıllarda, kadın üzerindeki aile ve baba baskısı sokağa taşar, kadınlar giyimlerinden dolayı şiddete maruz kalırlar. Kadına yönelik şiddet dramatik boyutlarda artar; bianet kadın cinayetleri çetelesi tutmaya başlar. Kadına dönük şiddetin boyutları soykırıma benzetilir; yaşananın cinskrım olduğu ifade edilir.

2000'lerde, eğitimde kız çocuklarının eğitimini olumsuz etkileyen düzenlemeler, hasta, çocuk ve engelli bakımının ev içi kadın emeği ile bitştirilmesi gibi kadın aleyhine olan başka düzenlemeler de vardır. Bunlara ek olarak devlet, 2010'dan itibaren önce en az üç çocuk yapma söylemini devreye sokar, devamında kürtaj ve sezeryanın yasaklanmasına dönük açıklamalar gündeme gelir. Bunlar ataerkinin kadın bedeni üzerindeki kontrol ve baskısının açık örnekleri olur. Bu saldırıya kadınlar, "benim bedenim, benim kararım" kampanyasıyla cevap verirler. Kadınlar, doğurmayan kadının eksik olduğu, hamile kadının sokağa çıkmaması gerektiği yönündeki

Bianet'in kürtaj hakkı için başlattığı
"Benim Bedenim Benim Kararım"
kampanyasından

<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/138763-kurtaj-hakki-kampanyasi-basladi>

söylemleri de kadının toplumsal yaşama katılımı açısından cinsiyet eşitliğine saldırı olarak ifşa ederler. Haklarını koruyan uluslararası sözleşmeleri (örn. İstanbul Sözleşmesi, CEDAW) hatırlatmaktan, devletin koruma kanununda iyileştirmeler yapmasını talep etmekten vazgeçmezler. Ayrıca yeni Anayasa tartışmalarında cinsiyet ayrımcılığına dönük yasaların kaldırılması, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ifadelerinin yasaya girmesi konularında LGBTİ hak örgütleri ile birlikte verdikleri mücadele de unutulmamalıdır. Sonuç olarak kadınlar, yılmaksızın kimliklerini ve bedenlerini hedef alan şiddete karşı sokağa çıkarlar; itiraz ve yeni talepler için meclis kapısını aşındırmayı sürdürürler, bugün de hâlâ sürdürmektedirler.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Neden “bayan” değil “kadın” demeliyiz?
<http://feministsozluk.com/discussion/29/bayan-degil-kadin-tarti%C5%9Fmasi>
- ▶ Sözlük
<http://www.kaosgildernegei.org/belge.php?id=sozluk>
- ▶ 5 Harfliler
<http://www.5harfliler.com/>

EK OKUMALAR

- ▶ Tekeli, Ş. (2017). *Feminizmi düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Özkazanç, A. (2015). *Feminizm ve queer kuram*. Ankara: Dipnot.
- ▶ Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir*. İstanbul: BGST yayınları.
- ▶ Bora, A. (2011). *Feminizm kendi arasında*. Ankara: Ayizi.

İZLE

Bu bölümde izlemenizi önerdiğimiz dijital hikâyeler, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dijital Hikâye Anlatımı Atölyesi tarafından kadınların kendi deneyimlerini kendi sesleri ve kendi sözleri ile ürettikleri ve/veya seçtikleri görsellerle dolaşıma sokmaları için dijital hikâyelerini oluşturdukları atölyelerde anlatılmışlardır. <http://www.dijitalhikayeler.org> adresinden toplumsal cinsiyet temalı diğer atölyelerde anlatılan dijital hikâyelere de ulaşabilirsiniz.

Kadın Koalisyonu Birlikte Yürümek Dijital Hikâye Anlatımı Atölyesi'den Aksu'nun Dijital Hikâyesi

<https://vimeo.com/129101348>

Cinsiyet Gözlüğü: ...rağmen Dijital Hikâye Anlatımı Atölyesinden “Eşit Değilmiştiz” adlı dijital hikâye

<https://vimeo.com/393636966>

Turuncu Dijital Hikâyeler: Doyasıya Kadınız, Gönlümüzce Varız Atölyesinden “Süt ve Terlik” adlı dijital hikâye

<https://vimeo.com/302877671>

KENDİME BAKIYORUM

- Türkiye’deki kadın hareketlerinden veya dergilerinden hangilerini duydunuz? Okuduğunuz bir kadın dergisi var mı?
- Bir kadının cinsiyetinden dolayı haksızlığa uğradığını gördüğünüzde ne yapıyorsunuz?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- Acuner, S. (2002). 90’Lı yıllar ve resmi düzeyde kurumsallaşmanın doğuş aşamaları. *90’larda Türkiye’de feminizm* (ss. 125-158). İstanbul: İletişim.
- Açıık, N. (2002). Ulusal mücadele, kadın mitosu ve kadınların harekete geçirilmesi: türkiye’deki çağdaş kürk kadın dergilerinin bir analizi. *90’larda Türkiye’de feminizm* (ss. 279-306). İstanbul: İletişim.

- ▶ Altınay, A. G. (2002). *Bedenimiz ve biz: bekaret ve cinselliğin siyaseti. 90'larda Türkiye'de feminizm* (ss. 323-343). İstanbul: İletişim.
- ▶ Bora, A.; Günal, A. (2002). *90'larda Türkiye'de feminizm*. İstanbul: İletişim.
- ▶ Bora, A. (2016). *İradenin iyimserliği*. Ankara: Ayizi.
- ▶ Cengiz, F. S. (2010). Bir "yeni sosyal hareket" olarak türkiye'de 1980 sonrası feminist hareket: değerler değişimi mi alternatif dinamikler mi?. *Türkiye'de toplumsal cinsiyet çalışmaları: eşitsizlikler mücadeleler kazanımlar* (ss. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Çakır, S. (2010). Osmanlı kadın hareketi: xx. yüzyılın başında kadınların hak mücadelesi. *Türkiye'de toplumsal cinsiyet çalışmaları: eşitsizlikler mücadeleler kazanımlar* (ss. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Davaz Mardin, A. (2014). *Eşitsiz kızkardeşlik: uluslararası ve ortadoğu kadın hareketleri, 1935 kongresi ve türk kadın birliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ▶ Donovan, J. (2001). *Feminist teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ▶ Durudoğan, H.; Gökşen, F.; Oder, B.E.; Yüksek, D. (2010). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet çalışmaları: eşitsizlikler mücadeleler kazanımlar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Gupta, R. (2015) *The personal is political: The journey of a feminist slogan*. (<https://www.opendemocracy.net/en/5050/personal-is-political-journey-of-feminist-slogan/> , Erişim: 11/10/ 2017)
- ▶ Hooks, B. (2002) *feminizm herkes içindir*. İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- ▶ Işık, N. (2002). 1990'Larda kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele hareketi içinde oluşmuş bazı gözlem ve düşünceler. *90'larda Türkiye'de feminizm* (ss. 41-72). İstanbul: İletişim.
- ▶ Redfern, C. , Aune, K. (2012). *Baş harfi f*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- ▶ Rowbotham, S. (2013). *Yeni bir çağ hayali: yirminci yüzyılı yaratan kadınlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ▶ Özdemir, E. (2016). Türkiye feminist hareket/örgütlenme tarihi. *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* (ss. 291-323). İstanbul: Dipnot.
- ▶ Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*. İstanbul: Dipnot.
- ▶ Tekeli, Ş. (2010). 1980'ler Türkiye'sinde kadınlar. *1980'ler Türkiye'sinde kadın bakış açısından kadınlar* (ss. 15-46). İstanbul: İletişim.
- ▶ Timisi, N.; Ağduk Gevrek, M. (2002). 1980'ler Türkiye'sinde feminist hareket: Ankara çevresi. *90'larda Türkiye'de feminizm* (ss. 13-40). İstanbul: İletişim.
- ▶ Van Der Gaag, N. (2018) *Feminizm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Selcen Öztürk

Dilek Başar Dikmen

3

BAŞLARKEN

TARİHSEL SÜREÇ

DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATINDA
TOPLUMSAL CİNSİYET

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATINDA
TOPLUMSAL CİNSİYET

ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TEMEL
NEDENLERİ

KONUYA GENEL BAKIŞ

SÖYLEŞİ / ANLATI

BAŞLARKEN

Hayatın her alanında olduğu gibi çalışma hayatında da toplumsal cinsiyet eşitliği konusu büyük önem taşımaktadır. Günümüzde en gelişmiş ülkelerde bile çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği henüz sağlanabilmiş değildir. Gelişmekte olan ülkeler için ise bu sorun çok daha büyüktür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerleşik bulunan kültür ve toplumsal cinsiyet algısı, kadın erkek eşitliğinin sağlanması önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dünyada, kadınlar her geçen gün çalışma hayatına daha fazla dâhil olmaktadır. Bu bağlamda çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği tartışılırken tek taraflı ve yalnızca rakamlara dayalı analizler oldukça yanıltıcı olabilmektedir. Çalışma hayatında toplumsal cinsiyet farklılıkları; işgücüne katılım, iş türleri, işteki konum ve ücret gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde kadınların işgücüne katılım oranları sistematik olarak erkeklerden daha düşüktür. İşgücüne katılan/katılabilen kadınlar ise çalışma hayatında ciddi eşitsizliklerle mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Bu eşitsizlikler özellikle toplumsal norm ve kültürel yapının baskın olduğu, erkek egemen, az gelişmiş ülkelerde çok daha ciddi ve kronik problemler doğurmaktadır. Temel hak ve özgürlükler arasında yer alan “fırsat eşitliği” ilkesine aykırı bu tür eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için ciddi önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kitabın bu bölümünde dünyada ve Türkiye’de çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tarihsel gelişimi ve günümüzde geline nokta incelenecek, daha sonra çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel nedenleri ve bu eşitsizliği ortadan kaldırmanın yolları tartışılacaktır.

TARİHSEL SÜREÇ

Tarihsel açıdan incelendiğinde, sanayi devrimi öncesi süreçte “çalışma hayatı” kavramı bugün anladığımızdan oldukça farklıydı. Sanayi devrimi öncesi dönemde, üretim süreci makineleşmediği ve kitle üretimi yapılmadığı için bireyin emeği, cinsiyetten bağımsız olarak, piyasa içi ve dışı ayrımına tâbi değildi. Sanayi devrimi sonrasında üretim ve piyasa yapısı değişti ve bireyin emeği, ev ve piyasa için ayrıştırıldı. Bu süreçte “görünmeyen emek” olarak da tanımlanabilecek ev-içi emek arzı, kadına ve piyasa emeği ise erkeğe yüklendi. İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde dünya genelinde kadın emeği ev/çocuk/yaşlı bakımı ile eşleştirildi ve piyasanın dışında bırakıldı.

Sanayi devriminin başlangıcından İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde, tüm dünyada kadınların temel görevinin ev/çocuk işleri olduğu düşüncesi hâkimdi. İşgücü piyasası ve çalışma hayatı ile ilgili kararlar, kadınların bireysel olarak aldığı kararlar değil hane halkı tarafından verilen ortak kararlardı. Kadınlar, babaları ve daha sonra da eşlerine ekonomik olarak bağımlı durumdaydı. Kadınların çalışması, baba veya eşin yani evin “erkeğinin”

evi geçindiremediği şeklinde değerlendirilmekteydi. Çalışma hayatında yer alan kadınlar, erkeklere kıyasla daha verimsiz ve irrasyonel olarak görüldüğü için eşit işe eşit ücret anlayışı hiçbir iş kolunda söz konusu değildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ve erkek nüfusun ciddi ölçüde azalmasıyla birlikte rezerv işgücü olarak görülen kadınlar, işgücüne dâhil olmaya başladılar ve savaş dönemi sonrasında işgücü piyasasını terk etmeyi reddettiler. Her ne kadar kadınların işgücüne katılım oranlarında artış olsa da mevcut toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle çalışma hayatına dâhil olmak konusundaki zorluk devam ediyordu ve çalışma hayatında kadın erkek eşitsizliği çok fazlaydı.

Tarihsel süreç ile birlikte değerlendirildiğinde günümüzde çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ancak yine de geline nokta tatmin edici değildir.

Sanayi Devrimi:
Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanmış, yenilik ve buluşların üretime etkisiyle sanayileşmenin doğumu ve sermaye birikiminin artmaya başladığı dönem.

DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Daha önce de bahsedildiği gibi çalışma hayatında toplumsal cinsiyet konusunu ele alırken çok boyutlu değerlendirmeler yapmamız gerekmektedir. Ölçümü görece olarak kolay olduğu için genellikle kadınların işgücüne katılım oranı, dünya genelinde sıklıkla araştırılan ve tartışılan başlıklardan biridir. Ancak çalışma hayatında toplumsal cinsiyet konusu işgücüne katılımın yanı sıra kadınların çalıştığı sektör, endüstri ve iş kolu yapısı, ücretler, haklar ve kazanımlar, iş kalitesi gibi pek çok başlığı içermektedir. Bu başlıklardan birçoğunun nicel olarak ölçülüp değerlendirilmesi oldukça zordur. Ancak ölçülebilen başlıkların tamamında, dünya genelinde kadınların dezavantajlı grup olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya genelinde, gelişmiş/gelişmekte olan/ az gelişmiş tüm ülkelerde, kadınların işgücüne katılım oranları, erkeklerden düşüktür ve işgücüne katılım oranlarının dünya ortalaması azalan bir trend izlemektedir. İşgücüne katılım oranının dünya ortalaması son yirmi yılda %57'den %55'e düşmüştür. Bu rakamlar dâhi birçok gelişmekte olan ülke oranlarının ciddi şekilde üzerindedir.

Dünya genelinde kadınların finansal hizmetlere ulaşımı daha zordur. Bu durum kadınların kendi işinin sahibi olmasını zorlaştırmaktadır. Kadın girişimciler genel olarak daha küçük ölçekte firmalar kurabilmekte ve daha az işçi çalıştırmaktadır.

İşgücüne katılım oranı:
İşgücünün (istihdam + işsiz) kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı.

Tüm endüstriler için (tarım-sanayi-hizmet) ve çalışma şeklinden bağımsız olarak (kendi hesabına-işveren-ücretli tam zamanlı-ücretli yarı zamanlı) kadınlar, daha küçük ölçekte, daha düşük verimle çalışmakta ve daha zor terfi almaktadır.

Kadın işgücü, dünya genelinde tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Ücretsiz aile işçiliği kavramı, özellikle tarım sektöründe kadınların işgücüne katılım oranlarının ve istihdam oranlarının yüksek olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu oranlar için bakıldığında kır-kent ayrımı da oldukça büyüktür. Dünya genelinde kırsal kesimde yaşamakta olan kadınlar, kentte yaşayanlara kıyasla işgücüne daha fazla dâhil olmaktadır. Bu durum sosyal ve kültürel altyapı ve normlarla tutarlıdır. Kadınların tarlada çalışması özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş toplumlarda genel kabul görmüş bir normdur. Ancak aynı kadın, kırdan kente göçtüğünde kendisini işgücünün dışında bulmaktadır. Burada kadınların eğitime ulaşımı önündeki engeller ve vasıfsız işgücü sınıfına dâhil olmaları da büyük rol oynamaktadır. Dünya genelinde kadın girişimcilerin oranı %5'tir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kayıt dışı ekonomi özelinde incelendiğinde çok daha baskındır. Kadınların kayıt dışı sektörde istihdam edilme oran ve olasılığı erkeklere göre çok daha fazladır. Kadın işgücünün rezerv veya ikincil olarak algılandığı düşünüldüğünde bu durum son derece normal görünmektedir.

Dünya genelinde kadınlar, kendileri ile ilgili işgücüne dâhil olma/olmama, çalışılacak sektör/ zaman ve benzeri kararları verememektedir. Bu kararlar kadınlar adına, hane halkının faydasını artıracak şekilde "evin reisi" tarafından verilmektedir. Bu durum kadınların çalışmaları halinde dahi özgürleşememelerine yol açmaktadır. Sosyal ve kültürel normlar kadınlara iş hayatının yanı sıra ev işlerini de yüklemektedir. Kadınlar ücretli olarak çalışsın çalışmasın görünmeyen emek olarak adlandırılan ev işlerini de üstlenmektedirler.

Dünya genelinde tüm sektör ve iş kollarında kadınlar erkeklerden %10 ile %30 arasında değişen oranlarda daha az kazanmaktadır. Bu ücret farkı, çocuk sahibi olduklarında açılmaktadır. Kadınlar çocuk sahibi olduklarında iş hayatından uzak kalmakta, evdeki sorumlulukları artmaktadır. Bu nedenle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların verimsiz ve yüksek maliyetli oldukları görüşü hâkimdir.

"Cam tavan" olgusu dünya genelinde geçerlidir. Üst düzey yöneticiler arasında kadınların oranı %24'tür. Kadınların irrasyonel/duygusal/verimsiz olarak değerlendirilmesi ve çocuk sahibi olmaları durumunda çalışma hayatından uzak kalmaları terfi almalarını ve üst düzey pozisyonlara yükselmelerini engellemektedir.

Ücretsiz aile işçisi:

Aynı hanede yaşayan birisi tarafından işletilen ve piyasaya yönelik faaliyet gösteren işletmelerde ücretsiz olarak çalışan, fakat işletmenin ortağı konumunda olmayan kişilerdir. Ücretsiz aile işçileri, ilgili anket ayında bir saat bile çalışmış olsa istihdamda kabul edilmektedir.

Dünya genelinde kadınların eğitime ulaşımında yine erkeklerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Özellikle bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik gibi temel alanlarda kadın oranı oldukça düşüktür. Bu durum, kadınların vasıflı işgücü olarak daha yüksek kazanç elde etmeleri önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu alanlarda kadın oranının az olmasının bir diğer nedeni ise yine kültürel ve sosyal normlardır. “Kadınlara özgü” olarak değerlendirilen meslek ve iş kolları arasında bu alanlar bulunmamaktadır.

Cam tavan:

Kadınların iş hayatında belirli bir noktanın ötesine yükselmesini engelleyen, yasal olmayan ve pratikte karşılaşılan durum.

TÜRKİYE’DE ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasal çerçevesi son yıllarda genişletilmiş ve kadınların toplumdaki yerinin sağlamlaştırılması için çeşitli devlet politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede başta Anayasa’da olmak üzere Türk Medeni Kanunu’nda, İş Kanunu’nda, Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’da ve Türk Ceza Kanunu’nda birçok düzenleme gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Türkiye’de kadın-erkek eşitliği ilkesi; 2001 yılında Anayasa’nın 41. ve 66. maddeleri, 2004 yılında 10. ve 90. maddeleri, 2010 yılında ise yine 10. maddesinde yapılan değişikliklerle güçlendirilmiştir. Benzer şekilde, 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu, kadın-erkek eşitliğini gözetin; cinsiyet ayrımcılığına son veren; kadınları, aile ve toplum içerisinde erkeklerle eşit kılan; kadın emeğini değerlendiren bir düzenlemedir.

Bu bağlamda, 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı’nda da çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan düzenlemeler mevcuttur. Örneğin, Plan’ın Politikalar kısmında “Kadınların karar alma mekanizmalarında daha fazla yer almaları, istihdamının artırılması, eğitim ve beceri düzeylerinin yükseltilmesi sağlanacaktır. Kadına yönelik şiddetin ve ayrımcılığın ortadan kaldırılabilmesi amacıyla özellikle erken çocukluktan başlayarak örgün ve yaygın eğitim yoluyla toplumsal bilinç düzeyi yükseltilecektir.” hedeflerine yer verilmiştir. Ayrıca ilgili kalkınma planında kadınların özellikle eğitim düzeyi yükseltilerek istihdamda yer almalarının sağlanması ve vasıflı insan gücüne dönük eğitim-sanayi işbirliği politikalarının kadınların işgücüne katılımını desteklediği takdirde, Türkiye’nin demografik olarak kalkınmasının daha kolay gerçekleşeceği belirtilmiştir.

Diğer yandan, Türkiye’nin de dâhil olduğu birçok uluslararası düzenleme mevcuttur. Birleşmiş Milletler (BM) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) öncelikli olmak üzere; AB Müktesebatı, ILO, OECD, AGİT gibi kuruluşların sözleşme, karar ve tavsiyeleri gibi politika belgelerinde de toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan düzenlemeler bulunmaktadır.

Çalışma hayatında yaşanan en önemli eşitsizliklerden biri, cinsiyetler arası ücret farklılığıdır. Genel olarak bakıldığında aynı işi yapmalarına rağmen kadınlar erkeklerden daha az ücret almaktadırlar. Dünya Ekonomi Forumu'nun yayınlamış olduğu Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'na (2016) göre Türkiye benzer iş için ücret eşitliği konusunda 144 ülke arasında 98. sırada yer almaktadır. AB ülkelerinden Hollanda 48., Kuzey Avrupa ülkelerinden Norveç 5., Birleşik Krallık 50. ve ABD ise 68. sıradadır. Diğer yandan, bir diğer önemli gösterge olan kadınların işgücüne katılım oranlarına bakıldığında, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) rakamlarına göre 2016'da kadınlarda işgücüne katılım oranı %32.4 iken erkeklerde aynı oran %72'dir. AB ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye de son yıllarda yükselişe geçmiş olmasına rağmen kadınların işgücüne katılım oranlarının hâlâ çok düşük düzeyde seyrettiğini söylemek mümkündür. Örneğin; İsviçre'de bu oran %62.8, Almanya'da %55.6, Danimarka'da %59.4 ve İspanya'da %53'dür. Benzer şekilde, istihdam edilen nüfusun toplam nüfusa oranı bağlamındaki gösterge Türkiye'de kadınlarda %41.7 erkeklerde ise %52.6'dır. Kadınların istihdamı ise toplumda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi için çok önemli bir adımdır. Bu çerçevede eğitimin artırılması ve aktif işgücü politikaları yardımıyla istihdam oranlarının yükseltilmesi gibi politikalarla 10. Kalkınma Planı döneminde işgücüne katılma oranının %5,3 oranında artırılacağı öngörülmekte ve bu artışın temelde kadınların istihdamı ile sağlanması beklenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasının yapısal sorunlarını çözmek, orta ve uzun vadede büyümenin istihdama katkısını artırmak ve işsizlik sorununa kalıcı çözümler geliştirmek amacıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi'nde (2014-2023), 2023 yılına kadar kadınların işgücüne katılımının %41'e yükseltilmesi ve kayıt dışı çalışma oranının % 30'a düşürülmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'de kadın istihdamındaki temel problemler; kayıt dışılık, kadınların okullaşma oranlarının erkeklere göre düşük olması, kadınların istihdam edilseler dahi yönetici pozisyonlarında yeterince yer bulamamaları ve iş-yaşam dengesine ilişkin evle ilgili yükümlülüklerin paylaşılamaması gibi nedenlerdir. Bunlardan kayıt dışılığın yüksek olmasının nedeni, işgücünün eğitim ve istihdam edilebilirlik düzeyinin yetersiz olmasıdır. Dolayısıyla, okullaşma oranının kadınlar arasında düşük olması beraberinde kayıt dışılığın yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, Dünya Ekonomi Forumu'nun rakamlarına göre okullaşma oranı bakımından cinsiyet farklılığında Türkiye, 144 ülke arasında 109. sıradadır. Diğer yandan, Türkiye'de kadınlar erkeklere göre %50 oranında daha az yönetici pozisyonlarında istihdam edilmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliği ya da bir başka deyişle cinsiyete dayalı işbölümü, kadınlara genellikle ev işleri, çocuk ve

Vasıflı emek:

Vasıflı (nitelikli) emek, belirli bir öğrenim, bilgilenme ve beceri kazanma sürecinden geçmiş teknik bilgi ve tecrübeye sahip işçinin sağladığı emek.

Vasıfsız emek:

Vasıfsız (nitelik gerektirmeyen) emek, öğrenime ihtiyaç göstermeyen kol gücüne dayalı emeğe verilen ad.

yaşlı bakımı gibi sorumluluklar biçmektedir. Bu durum, toplumda kadınların istihdam algısını değiştirmekte ve çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin önünde bir engel yaratmaktadır.

ÇALIŞMA HAYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TEMEL NEDENLERİ

Çalışma hayatında dünya genelinde ve Türkiye’de karşımıza çıkan eşitsizliklerin temel nedenlerinin başında kültürel ve sosyal normlar gelmektedir. Kadınların temel görevinin ev işleri ve annelik olduğu algısı, kadınlara özgü meslek tanımları, kadınları değersizleştiren atasözleri ve deyimler Türkiye’de olduğu gibi birçok toplumda, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde oldukça yaygındır.

Bu kültürel ve sosyal yapı, yasal süreçlerde de etkili olabilmektedir. Günümüzde 143 dünya ekonomisinin 128’inde yasal olarak tanımlanmış en az bir ayrımcılık unsuru söz konusudur. Günümüzde dünya üzerindeki 15 ülkede kadınlar çalışabilmek için eşlerinin iznine tâbidir. Birçok ülkede annelik ve çalışma hayatı entegre edilememiş durumdadır. Bu durum, kadınlar için iş hayatı ve çocuk arasında bir seçim yapmayı zorunlu kılmakta ve “annelik maliyeti” kavramını gündeme getirmektedir.

Diğer yandan, günümüzde kadına yönelik şiddet oldukça yaygın bir sorundur. Dünya genelinde toplumsal cinsiyet temelli şiddet vakalarının oranı %35’in üzerindedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’na göre her 10 kadından 4’ü eşinden ya da erkek arkadaşından fiziksel şiddet görmektedir. Bu durum kadına olan bakış açısını özetlemektedir. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddet, kadının yaşamını tehdit eden ve toplumsal hayata ve özellikle çalışma hayatına katılımına engel olan sosyal bir sorundur.

Dünya genelinde eğitime ulaşımında cinsiyet temelli büyük farklar mevcuttur. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilmiş değildir. Bu durum, kadınları ve toplumları sosyal ve ekonomik açıdan uzun vadeli olarak etkilemektedir. Düşük eğitim seviyesi ve eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar kültürel ve sosyal normların kırılamaması üzerinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca uygulanan yanlış politikalar, bu sorunların kalıcı olması yönünde etki yaratmaktadır.

Aktif işgücü politikaları:
İstihdamın artırılmasına yönelik, işsizlerin mesleki niteliklerini artırmayı ve özel politika gerektiren grupların işgücü piyasasına kazandırılmasını amaçlayan program, proje ve özel uygulamalar.

Türkiye’de ve dünya genelinde kadınların çalışma hayatındaki varlıklarının artırılabilmesi ve mevcut konumlarının güçlendirilebilmesi için en önemli etken, eğitimidir. Kız çocuklarının eğitime ulaşımının artırılması ve eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilmesi bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yerleşik bulunan toplumsal cinsiyet algısının kırılması ancak eğitim düzey ve kalitesinin artırılması ile mümkündür. Öte yandan “görünmeyen emek” veya “duygusal emek” olarak da tanımlanan ev işleri, çocuk bakımı, hasta bakımı, yaşlı bakımı gibi işlerin kadının görevi olduğu algısının azaltılması gerek kız çocuklarının eğitim hayatına katılımı gerekse kadınların istihdamı açısından önem arz etmektedir. Örneğin “annelik izni” kavramının “ebeveynlik izni” kavramına dönüştürülmesi, ev içi düzenleme ve paylaşımların yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlama ihtimali bakımından önemsenmelidir. Kadınların çalışma hayatına girmesini kolaylaştıracak uygulamaların titizlikle tasarlanması gerekmektedir. Çalışma hayatında yer alan kadınlar için ise eşitlikçi uygulama ve düzenlemelerin getirilmesi gerekmektedir. Bu düzenlemeler tasarlanırken ve uygulanırken sivil toplum kuruluşları, üniversiteler vb. kuruluşların da katılımının sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde uygulamaya konan politikalar, eşitliği sağlamak yerine kadın istihdamı üzerinde caydırıcı etkilere sahip olabilmektedir. Devletin çocuk/hasta/yaşlı bakımı için sunduğu olanakların kadınların çalışmaması koşuluna bağlanmaması gerekmektedir. Kadın istihdamında eşitlik için atılacak her adımda kamu, kadınlar ve çeşitli sivil toplum kuruluşları aktif olarak yer almak ve söz sahibi olmak zorundadır.

KONU YA GENEL BAKIŞ

Dünya genelinde çalışma hayatının hiçbir aşamasında toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanabilmiş değildir. Var olan bu eşitsizlik ve ayrımcılıklar gelişmekte olan ülkeler için daha baskındır. Özellikle Türkiye gibi kültürel tabu ve normların yerleşik olduğu ülkelerde kadına biçilen roller, kadınları çalışma hayatının dışında tutmak üzere tasarlanmıştır. Kadınlar çalışma hayatına dâhil olabilmek için ve daha sonra çalışma hayatı boyunca erkeklerle eşit koşullara sahip olmak için mücadele vermek zorundadır.

Dünyada ve Türkiye’de işgücüne katılım oranları, ücret farklılıkları, iş yerindeki çalışma ve yükselme koşulları, kadınların aleyhine işlemektedir. Çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerletilebilmesi için kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve okullaşma oranlarının artırılması, kadınlara ve erkeklere aynı kariyer imkânlarının sunulması gerek çalışma ve sosyal güvenlik koşullarının gerekse ücret konusunda eşitliğin sağlanması ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaçınılması gerekmektedir.

SÖYLEŞİ /ANLATI

▶ **İŞ HAYATINDA KADIN OLMAK:**

http://www.s360.com.tr/Contents360/images/dragslider/is_hayatinda_kadin_olmak.pdf

▶ **TÜSİAD TARAFINDAN HAZIRLANAN ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN FİLMİ:**

https://www.youtube.com/watch?v=GZiY7fGZ_O8

▶ **AKSU BORA İLE RÖPORTAJ: TOZ BEZİ'NDE KADINLIK SINAVLARI:**

<http://www.5harfliler.com/aksu-bora-ile-roportaj-toz-bezinde-kadinlik-sinavlari/>

▶ **CAM TAVAN SENDROMUNUN OLMADIĞI, KADINLARIN HEM “KUTSAL MESLEK OLAN” ANNELİĞİ HEM DE KARIYERİ HAKKIYLA YAPABİLDİĞİ ALTERNATİF RÖPORTAJLAR: KPMG KİLİDİ KIRMAK, RÖPORTAJLAR:**

<https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2017/07/kilidi-kirmak-roportajlar.pdf>

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Metin içinde geçen oranlara ilişkin güncel rakamları ILO, TÜİK, Dünya Bankası gibi kaynaklardan araştır. Bu rakamların zaman içindeki gelişimi konusunda ne düşünüyorsun?
- ▶ Çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için ne gibi adımlar atılmalıdır? Spesifik politika önermeleri yapabilir misin?
- ▶ Türkiye ve dünyada çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ne gibi farklar bulunmaktadır. Bu farkların temel nedenleri ne olabilir?
- ▶ Türk Sanayicileri ve İş “Adamları” Derneği tarafından hazırlanan “Çalışma Hayatında Kadın Filmi” ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

MERAKLIYA EK OKUMALAR

- ▶ Bahadır, O. (2013). *Bilimde öncü kadınlar*. Cumhuriyet Yayınları.
- ▶ Bora, A. (2014). *Kadınların sınıfı: ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İletişim Yayınları.
- ▶ Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık. *Ayrımcılık: çok boyutlu yaklaşımlar*. (Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, Der.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi ayrımcılık mı? *Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı*. Çalışma ve Toplum, 2(21), 41-54.
- ▶ Güler Aydın, D. ve Araz Takay, B. (2017). Janus'un iki yüzü: yabancılaştırma ve gösteriş tüketimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 1-18.
- ▶ T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Ulusal Eylem Planları*: <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/ulusal-eylem-planlari>

VIDEO / DİJİTAL HİKÂYESLER

Olur Mu Hiç Çalışmamak: tik tak tik tak

<https://vimeo.com/123836744>

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ TÜİK tarafından yapılan “Zaman Kullanımı Araştırması” sonucunda çalışan kadınların ev işleri ve aile bakımına erkeklerden 5 kat daha fazla zaman ayırdığı tespit edilmiştir. İzlediğiniz dijital hikâye ile birleştirerek bu durumu yorumlayın.
- ▶ Sizce teknoloji ile zaman içinde “kolaylaşan” ev işleri kadınların çalışma hayatındaki yeri üzerinde ne tür avantaj ve dezavantajlar yaratmaktadır?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2015). *Ulusal istihdam stratejisi* <http://www.uis.gov.tr/media/1370/uis-2014-2023.pdf>
- ▶ Gregory, R. F. (2003). *Women and work place discrimination: Overcoming barriers to gender equality*. New Jersey. Rutgers University Press.
- ▶ International Labour Office (2016). *Key Indicators of the Labor Market*. ILO. Geneva
- ▶ Lansky, M., Ghosh, J., Méda, D., & Rani, U. (2017). *Women, Gender and work: Social choices and inequalities*. Volume 2., ILO. Geneva
- ▶ Morton, M., Klugman, J., Hanmer, L., & Singer, D. (2014). *Gender at work: A companion to the World development report on jobs*. Washington, World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/884131468332686103/Gender-at-work-a-companion-to-the-world-development-report-on-jobs>
- ▶ T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*, Ankara. Elma Matbaacılık. <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/542950d5369dc32358ee2bba/Ana%20Rapor.pdf>
- ▶ T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2018). *Türkiye’de kadın*, Ankara. <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin>
- ▶ *World economic forum global gender gap report* (2016). Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/economies/#economy=TUR>

TOPLUMSAL CİNSİYET VE HUKUK

Toros Güneş Esgün

4

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

HUKUK TARİHİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET

KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE NEFRET
SUÇLARI KARŞISINDA HUKUK

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET
EŞİTSİZLİĞİ VE HUKUK

CİNSİYET AYRIMCILIĞINA DAYALI
HAK İHLALLERİ VE HUKUK

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

OKUMA PARÇASI

KONUya GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Toplumsal cinsiyet rolleri, yaşamın her alanında farklı şekillerde insanların davranış ve düşünüş biçimlerini etkiler. Yaşamı düzenlerken toplumsal cinsiyet rollerini de yeniden üreten, kimi zaman onları toplum yaşamındaki mevcut halleriyle sabitleyen, kimi zamansa yeni bir “olması gereken”e göre dönüştüren, yaptırım gücü en yüksek normatif düzen hukuktur. Dolayısıyla cinsiyetlerin hukuk tarafından nasıl konumlandırıldıkları ve verili toplumsal cinsiyet düzeninin hukuki düzene nasıl yansıdığı, toplumsal cinsiyet araştırmalarının ve hak mücadelesinin en önemli problemlerinden biridir.

Hukukun en önemli iki ilkesi olan eşitlik ve adalet ilkeleri, hak ve cezaların kişilerin toplumsal ayrıcalıklarına göre değişemeyeceği, yasaların tüm yurttaşlar için eşit ölçüde geçerli olduğu ve yapılan bir haksızlığın, failin toplumdaki konumundan bağımsız bir şekilde yargılanması gerektiğini ifade eder. Ne var ki hukuk, yasa koyucu otoritenin yanı sıra toplumdaki töre, gelenekler, ahlaki davranış kalıpları gibi başka normatif düzenlerden de etkilenecek oluşturulur. Bu yüzden “hukuk devleti” düşüncesinin en önemli ilkelerinden biri olan kanun önünde eşitlik ilkesi de toplumsal cinsiyet söz konusu olduğunda diğer normatif düzenlerin hukuka yansıma biçimleri ve yasama ile yargı faaliyetleri bakımından da tartışmalı hale gelmekte, yüzyıllardır kadınların ve LGBTİ bireylerin hak arayışları yasaların konulması ve uygulanması süreçlerinde gözetilmesi gereken bu eşitlik talebi üzerinden devam etmektedir.

SÖZLÜK

Kanun Önünde Eşitlik

Anayasamızda şu şekilde tanımlanmıştır: “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.”

Pozitif Ayrımcılık

Anayasa ve anayasa-altı normlarda toplumda çeşitli yönlerden dezavantajlı sayılan çocuk, engelli, yaşlı, kadın vb. kişilere diğer insanlara göre bazı ayrıcalıklar tanınmasıdır. Bu bakımdan kanun önünde eşitlikten ziyade fiili eşitliğin tüm uygulama alanlarında işler kılınması dezavantajlı sayılan kesimlerin hakları açısından esas olarak belirleyicidir.

Nefret Suçları

Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefretin sebep olduğu sözlü ve fiziki şiddet edimleridir. Nefret

suçlarının temelinde ayrımcılık biçimleri bulunduğundan bu suçlar, bireysel göründüklerinde bile esas olarak belirli toplumsal gruplara yöneliktir.

HUKUK TARİHİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET

İnsanlık tarihinin başlangıç evrelerinde, henüz daha günümüzdeki gibi merkezi bir devlet yapısı içinde biçimlendirilen hukuk sistemleri mevcut değilken bile mitolojik ve dinsel semboller aracılığıyla toplumsal yaşamda “adalet”e dair bir kavrayışın söz konusu olduğu bilinmektedir. Örneğin Antik Yunan felsefesindeki physis (doğa) ile nomos (yasa) arasındaki ayrım, ilk dönemlerde “adalet”in doğal bir düzenle ve toplumsal uyumla, eş deyişle bir topluluğunun ethos’u yani alışkanlıkları ve gelenekleriyle eş tutulurken polis düzenin yani ilk siyasal birliklerin ortaya çıkmasıyla beraber adaletin ancak hükümdar buyruğu olan yazılı yasalarla sağlanabileceği düşüncesi yerleşmiştir. Hammurabi kanunlarından, Solon kanunlarına kadar farklı coğrafyalardaki kralların kararlarını yansıtan ilk yazılı yasalarda mülkiyet, miras ve evlilik gibi konuların düzenlenişi de ataerki ile paralel bir şekilde yalnızca özgür, erkek yurttaşların hukuk öznesi olarak konumlandırılmasına ve bunun sonucunda, kadınların, çocukların ve kölelerin hukukun ve hakların dışında tutulmasına sebep olmuştur. Burada dikkat çekici olan ise bu dışlamaya karşın farklı coğrafi bölgelerde kadın figürleriyle temsil edilen “adalet” imgesinin birçok antik tanrıçaya atfedilmiş olmasıdır:

Antik Yunan’ın Themis’inden, Romalıların

Justitia’sına ve Mısırlıların Ma’at’ına kadar bir çok farklı kültürün mitolojilerinde “adalet” kadınlar tarafından temsil edilmiştir (Küçükayalar, 2012: 19). Buna karşın ilk yazılı hukuk sistemlerinin hiçbirinde kadınlar, “hukuk öznesi” olarak tanınmamış fakat kadınların toplumdaki statüleri, hukuk tarafından düzenlenmeye devam etmiştir. Bir başka deyişle kadınlar, yüzyıllar boyunca hukuki hak ve ödevlerin taşıyıcısı değil “nesne”si olarak konumlandırılmıştır. İlk olarak 18. yüzyılda İnsan Hakları düşüncesinin kabul görmesiyle

Antik Yunan’ın Themis’inden, Romalıların Justitia’sına ve Mısırlıların Ma’at’ına kadar bir çok mitolojide “adalet”in kadınlar tarafından temsil edilmiş olmasına karşın ilk yazılı hukuk sistemlerinin hiçbirinde kadınlar “hukuk öznesi” olarak tanınmamış, fakat kadınların toplumdaki konumları hukuk tarafından düzenlenmiştir.

Antik Yunan Adalet Tanrıçası Themis

beraber kadınların hukuki konumları da gündeme gelmiş ve “Kadın Hakları” kavramı doğmuştur. İşte o zamandan beri hukukun toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisi feminist kuram tarafından sorgulanmaktadır.

İnsan Haklarından Kadın Haklarına

1789 Fransız Devrimi’nden sonra yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, tarihte ilk defa tüm insanların “kanun önünde eşit” olduğunu ilan eden bir sözleşmedir. Zira o zamana kadar insanlar arasındaki sınıfsal, dinsel, vb. toplumsal konum farklılıkları, onların hak ve ödevlerini de farklılaştırmakta sözgelimi mülk sahibi olmayanlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamaktaydı. Bu bildirgeden sonra sosyal ve siyasal haklar bakımından tüm insanların eşit olduğu ve hukukun da bu eşitlik üzerinden işlemesi gerektiği evrensel bir kabul gördü. Fakat beyannameden sonra bile eğitim, mülkiyet, iş hayatı ve siyasal katılım alanlarında erkeklerle eşit haklara kavuşmamış olan kadınlar, “insan hakları” kavramının kendilerini dışladığını ve “insan” ile kastedilenin erkekler olduğunu savundu. Ne var ki kadın hakları mücadelesinin bildirgeden çok daha önce başladığını söylemek mümkündür. Sözgelimi İngiltere’de Mary Astell henüz 1694 yılında yayınladığı *Serious Proposal to the Ladies for the Advancement of their True and Greatest Interest* (“Gerçek ve En Önemli İlgilerinin Geliştirilmesi İçin Kadınlara Ciddi Bir Öneri”) adlı kitabında ilk defa kadınların eğitim hakkından bahsetmiş ve *Some Reflections upon Marriage* (“Evlilik Üzerine Bazı Düşünceler”) adlı kitabında da kadınları evlilik yaşamında karşılaşılabilecekleri problemlere karşı uyarmayı amaçlamıştır.

1791 yılında Fransa’da Olympe de Gauges “Kadın ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi”ni ilan ederek ve 1792 yılında İngiltere’de Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* kitabını yazarak Mary Astell’in mirasıyla İnsan Hakları Beyannamesi’nden birkaç sene sonra “Kadın Hakları” adı altında kadınların hukuki eşitlik talebini yaygınlaştırmıştır.

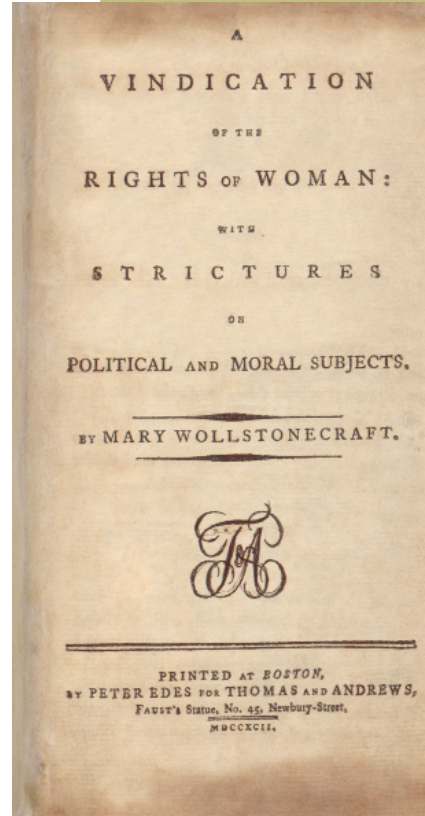

Mary Wollstonecraft

Sözgelimi Wollstonecraft, kadın ile erkeğin kanun önünde eşit olması gerektiğini, bunun için ise öncelikle kadın ile erkeğin akıl yönünden eşit olduğunun kabul edilmesinin zorunlu olduğunu, kadınları haklardan mahrum eden yasal düzenlemelerin onları akıl varlığı olarak kabul etmemesinin eşitlik ilkesine aykırı olduğunu, kadınların içinde bulundukları “zayıflık” durumunun toplumun düzenlenişinden ve kadınların eğitim hakkından mahrum bırakılışından kaynaklandığını öne sürerek sadece insan haklarından değil “Kadın Hakları”ndan da bahsedilmesi gerektiğini savunmuştur (Wollstonecraft, 2007: 4).

Böylelikle kadınların 17. yüzyıldan günümüze uzanan hak mücadelelerinde en temel taleplerini, “eşit işe eşit ücret”, oy verme hakkı, yönetimde hizmet etme hakkı ve eğitim hakkı oluşturmuştur. Kadınlar 20. yüzyıla kadar bu alanların hiçbirinde hak sahibi olarak görülmemişlerdir ve İnsan Hakları’ndan da yurttaşlık haklarından da dışlanmışlardır. Örneğin kadınların hak mücadelesinin yöneldiği “eşit yurttaşlık” talebinin en önemli unsurlarından biri olarak kadınların oy verme hakkı, Avrupa’nın birçok ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ancak 1919-1920 yılları arasında yasal olarak tanınmıştır (Donova, 2010: 59).

Ne var ki kadınların tek problemini sosyal ve siyasal hakların noksanlığı ve eşit yurttaşlık talebi oluşturmamaktadır. Bunlarla bağlantılı olan ve çok daha hayati önemdeki problem, kadınların maruz kaldıkları şiddettir ve şiddet vakaları yüz yıllar boyunca hukuka taşınmamıştır. Oysa kadınlara yönelik şiddet vakalarının özel bir hak ihlali kategorisine dâhil edilerek toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi gerekmektedir. 20. yüzyıl bu bakımdan kadınların önemli hukuki kazanımlarına sahne olmuştur.

**Kadın Haklarının
Gerekçelendirilmesi**

KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE NEFRET SUÇLARI KARŞISINDA HUKUK

Kadınların yüzyıllar boyunca toplumsal yaşamdan dışlanması, onların ekonomik olarak erkeklere bağımlı olmasının ve ev-içi emek sömürüsü süreçlerine dâhil edilerek aile içi şiddete maruz kalmasının önünü açmıştır. Bununla bağlantılı olarak kadın bedeni de yüzyıllar boyunca eril tahakkümün üzerinde kontrol kurmaya çalıştığı bir nesneye indirgenmiş ve kadınlar ev yaşamı dışında kendilerini gerçekleştirmeye yöneldikleri her mecrada ve bağımsız hareket etmeye çalıştıkları durumda, toplumsal cinsiyet normlarını dayatan fiziksel, cinsel ve sözel şiddet edimleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Kadınların siyasal ve sosyal haklardan yoksun bırakılmasıyla doğrudan bağlantılı olan kadına yönelik şiddetin normalleşmesi sonucunda şiddet edimleri karşısında hukuki önlemlerin alınması yüzyıllar boyunca söz konusu olamamıştır.

Aile içi şiddet başta olmak üzere kadına yönelik şiddet, 20. yüzyıla kadar kadınların “tâbî” konumlarının doğal bir sonucu olarak görülmüştür. Bu yüzden kadınların büyük bir kısmı, hukuki hak arama süreçlerine başvurmada gibi yargı kararlarında da özel bir şiddet türü olarak “kadına yönelik şiddet” kanunlarca tanınmadığı için cezasızlık olgusuyla sıkça karşılaşmıştır. Bugün hâlâ dünyada ve ülkemizde devam etmekte olan kadına yönelik şiddet problemi karşısında kadınların hak mücadelesinin bir sonucu olarak ilk adım 1979 yılında Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) imzalanmasıyla atılmıştır (Bknz: https://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi18.pdf). Bu sözleşmeye taraf olan ülkelerdeki hukuki süreçlerde kadın hakları ihlali durumlarına karşı rapor hazırlanması gerektiği kabul edilmiştir. Özellikle cinayet, sözlü ve fiziksel taciz, tecavüz gibi kadına yönelik şiddet davalarındaki yargı kararlarını ve cezasızlık durumlarını inceleyen bu raporlar sonucunda, kadın haklarının geliştirilmesi için yapılacak yasal düzenlemelere dair uluslararası bir çerçeve oluşturulması hedeflenmiştir.

Kadına yönelik şiddetin yaygınlığıyla doğru orantılı olarak artan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olan cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan diğer bir kesim olarak LGBTİ (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel, İnterseks) bireylere yönelik şiddet davaları ise 20. yüzyılın sonlarına doğru ABD ve Avrupa’da da nefret suçları adı altında değerlendirilerek kadına yönelik şiddet vakaları gibi ayrı bir hukuki tasnife sokulmaya başlanmış ve böylelikle “Kadın Hakları”nın yanında “LGBTİ Hakları” kavramı da ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 1993 yılında kurulan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), nefret suçlarıyla ilgili raporlar hazırlayarak hak ihlalleri ve cezasızlık olgularıyla ilgili incelemeler yapmaya başlamıştır.

Kadına yönelik şiddetin ve cinsiyet ayrımcılığından doğan nefret suçlarının hukuki olarak tanınması, temelde toplum yaşamında dezavantajlı konumlarından ötürü daha çok şiddete uğrayan kesimlere yönelik şiddet edimlerinin sıradan adli vakalara göre çok daha ağır şekilde cezalandırılmasını, bu edimleri engelleyecek toplumsal önlemlerin alınmasını ve mağdurların korunmasını şart koşmuştur.

TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE HUKUK

Türkiye’de kadınların “eşit yurttaş” olarak kabul edilmeleri ilk olarak Cumhuriyet’in ilanından sonraki devrimlerle ve 1926 tarihli Medeni Kanun ile söz konusu olmuş, kadınlara milletvekili seçme-seçilme hakkı ise 1934’te yapılan bir anayasa değişikliği ile birlikte, birçok Avrupa ülkesinden çok daha önce verilmiştir.

İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanmış (iktibas edilmiş) olan 1926 tarihli Medeni Kanun, kabul edildiği yılda İslam temelli hukuk düzenine sahip Osmanlı dönemine göre "ileri" sayılabilse de toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından eksiklikler içermekteydi. Bu kanunda "karı-koca" ibaresi mevcuttu ve erkek eşe "koca" statüsü verilmiş ve böylelikle kadın eşten farklı imtiyazlar tanınmıştı. Daha sonra Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmaların etkisi ve özellikle 2000'li yıllarda Avrupa Birliği'ne üyelik görüşmelerinin başlatılmasıyla beraber, uyum taahhüdünü yerine getirmeye yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982 Anayasası)'nın 41. maddesinde "aile...eşler arasında eşitliğe dayanır" hükmü getirilmiştir. Bu değişiklikle birlikte evlilikte "koca" statüsü verilmiş erkek eşe üstünlük ve imtiyaz tanıyan Medeni Kanun, uyumsuz hale gelmiştir. Ardından 2002'de yeni Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir. Şu an da yürürlükte bulunan yeni Türk Medeni Kanunu'nda "karı-koca" ibaresi kaldırıldığı gibi kadını hukukun dezavantajlı konuma oturtan çoğu hüküm de kaldırılarak olumlu adımlar atılmıştır. 2004 Anayasa Değişikliği ile 1982 Anayasası'nın eşitliği düzenleyen 10. maddesine "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." cümleleri eklenmiştir. Böylelikle devletten, kadın-erkek eşitliğini sadece resmi söylem düzeyinde tanımakla yetinmemesi, bunun fiili olarak da gerçekleşebilmesi için çok daha aktif olması beklenmiştir. Basit bir cümle eklemesi gibi görünen bu değişiklik, kadınlar lehine pozitif ayrımcılık getirildiğine dair iddiaların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ne var ki pozitif ayrımcılık ilkesinin kendisi de kadını doğal bir tâbiyet konumunda gösterdiği gerekçesiyle bir çok kadın hakları savunucusu tarafından eleştirilmiştir.

2010 yılındaki Anayasa Değişikliği ise 1982 Anayasası'nın 10.maddesine yeni eklemeler yapılmasını öngörmüştür. Buna göre 2004'te eklenen iki cümleye bu kez "Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz" cümlesi eklenmiştir. Ancak buna rağmen Anayasa'da hâlâ "Kadın Hakları" diye ayrı bir hak kategorisi oluşturulmamıştır. Oysa bu değişiklikle birlikte artık adı açıkça konularak 41. maddenin başlığına eklenen "Çocuk Hakları" tanınmıştır. "Kadın Hakları" tabirinin yasalarda yer almayışıyla paralel olarak daha önce adı "Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı" olan ve bünyesinde "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü"nü barındıran bakanlığın adı, "kadın" kelimesi çıkarılarak 2011 yılında "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. 2018 yılında "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı", "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı"yla birleşerek, "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" adını almıştır.

CİNSİYET AYRIMCILIĞINA DAYALI HAK İHLALLERİ VE HUKUK

Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de kadınların ve LGBTİ bireylerin insan haklarına yönelik ihlaller devam ederken bu ihlallere karşı getirilen hukuki önlemler de özellikle 20. yüzyıldan beri tartışılmaktadır. Türkiye, kadınlara tanınan sosyal, kültürel ve siyasal haklar bakımından bir çok Avrupa devletinden erken bir gelişim göstermiş olmasına rağmen kadına yönelik

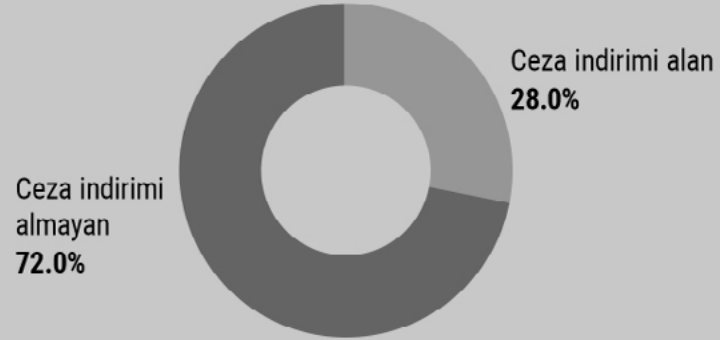
şiddet vakalarına karşı ilk resmi adım ancak 11 Mayıs 2011 yılında imzalanan İstanbul Sözleşmesi'yle atılabilmektedir. 2019 yılında birçok tartışmaya konu olan İstanbul Sözleşmesi, kadınlar için hayati önemdedir ve kadının insan hakları bakımından mevcut olan en önemli uluslararası hukuk metni niteliğindedir.¹

Temel amacı, “kadınları her türlü şiddetten korumak, kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak” (Madde 1, <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/haklarimiz/2250/istanbul-sozlesmesi-tam-metni>) olarak belirlenen bu sözleşmeyle toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddetin cezalandırılması ve önlenmesinin devletin asli görevlerinden biri olduğu kabul edilmiş, bu amaca yönelik devlet politikalarının geliştirileceği taahhüt edilmiştir. Buna uygun olarak Avrupa Konseyi'nin sözleşmede yer alan tedbirlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini inceleme hakkı bulunmaktadır. GREVIO (Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Uzman Eylem Grubu), her sene hazırladığı raporlarda mevcut kanunların sözleşmeye uyumlu hale getirilmesini amaçlamaktadır. (Bknz: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>)

İstanbul Sözleşmesi'nin ardından ülkemizde bir dizi yeni kanun ve yönetmelik değişikliğiyle kadına yönelik şiddetin hukuksal olarak önlenmesine yönelik adımlar atılmıştır. Sözgelimi 20 Mart 2012 tarihli 6284 no'lu “Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” ile koruyucu ve önleyici tedbir kararları düzenlenmiş ve bu amaçla “şiddet önleme ve izleme merkezleri”nin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda şiddet gören kadınlara mali ve psikolojik destek için kurulacak birimler ile ilgili de yeni düzenlemeler yapılmıştır (Bknz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>).

İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanmasını takiben ortaya konulan tüm bu kanun ve yönetmelik değişikliklerine karşın uygulamada önemli eksiklikler olduğuna yönelik eleştiriler mevcuttur. Ülkemizde toplumsal cinsiyet ayrımcılığına bağlı suçlara yönelik davalardaki “iyi hal, haksız tahrik ve pişmanlık” gibi ceza indirimini uygulamalarındaki birtakım problemler sebebiyle kadına yönelik şiddetin azalmaktan ziyade artış gösterdiği (Kuyucu, 2016), sivil toplum kuruluşlarının CEDAW için hazırladığı gölge raporlarda ortaya çıkmaktadır. Bu raporlara göre sözgelimi 2015-2016 yılındaki 132 cinayet davasının %28'inde ceza indirimini uygulanmıştır. Taciz davalarının ise %11'i beraat ile sonuçlanmış, %12'si ise ceza indiriminden faydalanmıştır. Benzer bir cezasızlık oranı, tecavüz suçlarında da söz konusudur. Buna göre özellikle “mağdurun rızası” gerekçe gösterilerek davaların %12'si beraat ile %20.5'i ise ceza indirimiiyle

2015 ve 2016'da ceza indirim alan sanık sayısı

İstatistiklerle 2015-2016 Erkek Şiddeti Davaları (Kaynak: Bianet)

¹ Bu bölümün yazımının tamamlandığı dönemde henüz İstanbul Sözleşmesi yürürlükteydi. Buna karşın, 20 Mart 2021 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile sözleşmenin tek taraflı olarak fesh edildiği ilan edilmiş, 1 Temmuz 2021 tarihinde Türkiye resmen sözleşmeden çekilmiştir.

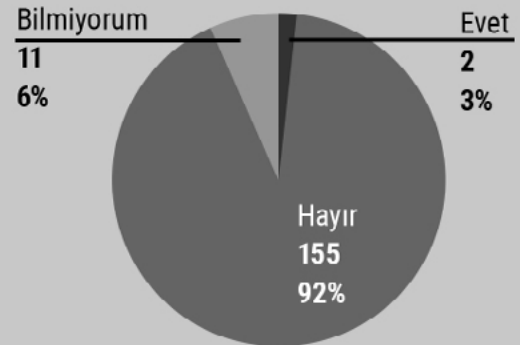
sonuçlanmıştır (Salman, 2017). Buna ek olarak sadece faillerin cezalandırılması bakımından değil şiddet mağduru olan kadınların korunması bakımından da önemli eksiklikler söz konusudur. Çoğunluğunu boşanmak isteyen kadınlar oluşturmak üzere hakkında koruma tedbir kararı bulunan birçok kadın, uygulamadaki aksaklıklar, ihmaller ve suiistimaller dolayısıyla ne yazık ki bu kararlara rağmen şiddetin mağduru olmaktan kurtulamamaktadır.

Her ne kadar ülkemiz açısından cinsiyet ayrımına dayalı hak ihlalleri dendiğinde ilk akla gelen şiddet olayları olsa da şiddetten bağımsız düşünölemeyecek hak eşitsizlikleri de toplumsal cinsiyet ve hukuku kesen problemler bağlamında göz önünde bulundurulmalıdır: Süreğen olarak ihlal edilen yaşama hakkı ve bedensel dokunulmazlık hakkı gibi temel insan haklarına ek olarak, kadınların ev-içi emeklerinin ve bakım işlerinin tanınmasını ve farklı iş kollarındaki istihdamlarını olanaklı kılabilcek çalışma hakları, ev-içi sömürünün ve ekonomik şiddetin önüne geçebilecek ekonomik hakları ve sağlıktan eğitime kadar diğer birçok sosyal hak, "kanun önünde eşitlik" ilkesine karşın fiili olarak hayata geçirilememektedir. Söz gelimi, kadınlar açısından gece sokağa çıkma ile ilgili bir yasak söz konusu olmadığı halde yaşanan şiddet eylemleri kadınların özgürlüğünün fiili olarak engellenmesine sebep olabilmektedir. Aynı şekilde eğitim görme bakımından yasal olarak bir eşitsizlik söz konusu olmasa da kadınların eğitime katılımını engelleyen birçok toplumsal etmen vardır. Dolayısıyla hem toplumsal yaşam içinde hem de hukuki uygulamalarda, mirastan velayete, nafaka hakkından, soyadı ve doğum izinlerine, kreş hakkından sosyal yardımlara, erken yaşta evliliklerin önlenmesinden, eğitim ve meslek yaşamına eşit katılım hakkına kadar birçok alanda cinsiyet ayrımına dayalı hak ihlalleri ortaya çıkabilmektedir.

Sosyal ve siyasal haklar bakımından söz konusu olan bu eşitsizlik, kadınlar açısından olduğu kadar cinsiyet ayrımına maruz kalan bir başka kesim olan LGBTİ bireyleri de yaşam alanlarında derinden etkilemektedir. Onlar açısından da ilk akla gelen hak ihlalleri, yaygınlığına ve yoğunluğuna bağlı olarak şiddet vakalarında öne çıkmaktadır. İstanbul Sözleşmesi kadına yönelik hak ihlallerinin yanı sıra cinsel yönelim ayrımcılığıyla da mücadele yükümlölüğünü getirmesi bakımından LGBTİ bireylere yönelik hak ihlallerinin takibini gerekli kılmıştır.

LGBTİ bireylere yönelik şiddet vakalarıyla ilgili davalarda da kadına yönelik şiddet davalarına benzer bir tablo söz konusudur. ECRI'nin nefret suçları izleme raporlarına yönelik olarak Kaos GL Derneği tarafından hazırlanan 2016 yılı raporunun gösterdiği gibi özellikle bireylerin cinsel yönelimlerini gerekçe gösteren nefret suçlarında cezasızlığın yanı sıra mağdurların kolluk kuvvetlerine başvurma ve dava açma oranlarının düşüklüğü dikkat çekmektedir. Buna göre 2016 yılındaki 169 vakadan yalnızca 10'u kolluk kuvvetlerine bildirilmiştir. (Bknz <http://www.>

Mahkemelere taşınan vakalar

2016 KAOSGL ECRI Raporundan

kaosglderneqi.org/resim/yayin/dl/nefret_suclari_raporu_2016.pdf). 2019 yılında ise 150 nefret suçu vakasından 56'sı bireye yönelik fiili saldırı olarak gerçekleşmiş, bu saldırıların yalnızca 6'sı mahkemeye taşınmıştır. (Bknz: http://www.kaosglderneqi.org/resim/yayin/dl/lgbtilarin_insan_haklari_raporu_2019.pdf) LGBTİ bireylere yönelik hak ihlallerinin hukuki süreçlerde ne şekilde yer aldığı, kadına yönelik şiddet vakalarında olduğu gibi her sene sivil toplum kuruluşları ve uluslararası komisyonlar tarafından hazırlanan raporlarda incelenmektedir.

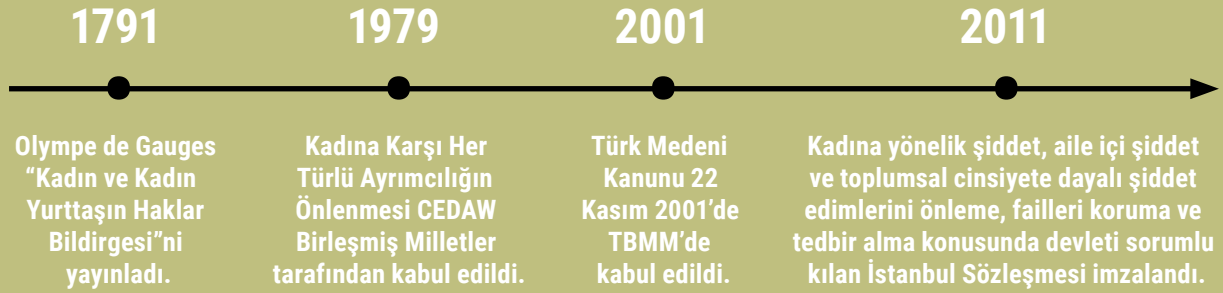
LGBTİ bireylere yönelen, sözlü, fiziki ve cinsel suçlar karşısındaki cezasızlığın önüne geçecek olan nefret suçu tanımlanması, 2014 yılında Türk Ceza Kanunun 122. maddesine eklenen "dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret" ibaresiyle ifade edilmiş olsa da bu suça karşı getirilecek yaptırımlar henüz ülkemiz yasalarına dâhil edilmemiştir (Bknz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>). Nefret suçuna dair yaptırımlar yasalarca tanımlanmadığı sürece şiddet faillerinin "haksız tahrik" gibi ceza indirimlerinden yararlanmaları söz konusu olabilmektedir.

Cinsiyet ayrımcılığı temelli hak eşitsizliği ve eşitsizliğin yansıması olan şiddet edimleri karşısındaki yaptırımların yanı sıra dünyada ve ülkemizde kadınların ve LGBTİ bireylerin toplumdaki konumlarını belirleyecek yeni yasal düzenlemeler yapılmaya devam edilmektedir. Kürtaç, nafaka hakkı, çocuk yaşta evlilikler, eşcinsel evliliği vb. gibi konular çeşitli hukuki düzenlemelere konu olmakta ve hak savunucuları tarafından cinsiyet eşitsizliğini etkileme biçimleri bakımından değerlendirilmektedir. Toplum içinde yer alan dezavantajlı bireyleri ve grupları koruma gerekçesiyle hayata geçirilen birçok hukuksal düzenleme aynı zamanda bu kesimlerin özgürlükleri bakımından da tartışmalı hale gelmektedir. Bu bakımdan dünyada ve ülkemizdeki kadın hakları alanında faaliyet yürüten birçok sivil toplum kuruluşunun ana hedeflerini mağdurların korunması kadar onların özgürlük alanlarının genişletilmesi ve toplumdaki dezavantajlı konumlarının düzeltilmesi, eş deyişle onların "mağdur" olmaktan çıkarılmasını mümkün kılacak eşit hakların sağlanması oluşturmaktadır. Bu da yukarıda bahsettiğimiz problem alanlarının her birinde hukuk ve toplumsal cinsiyete bağlı ayrımcılığın nasıl birbiriyle ilişkilendiğini, hukukun hak eşitsizliği ve hak ihlalleri konusunda neler yapabileceğinin düşünülmesini ve kadınların ve LGBTİ bireylerin hem yasal düzlemde hem de fiili olarak eşit yurttaşlık haklarına sahip olabilmesi için çalışmayı gerektirir. Bu bakımdan sivil toplum kuruluşları ve hak savunucuları toplumsal cinsiyetin hukuka yansımaları söz konusu olduğunda yasal düzenlemeler ve uluslararası sözleşmelerin yanında oldukça etkili aktörlerdir.

Hukuk alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gösteren bir başka problem, kadınların yasama ve yargı süreçlerine katılımı sorunudur. Yasaların yapım aşamasında yer alan kadınların meclisteki oranı erkeklere göre oldukça düşüktür; yargı sürecinde kadın ve erkek avukat sayısı birbirine yakın ancak kadın hakim ve savcı oranı erkek hakim ve savcı oranına göre çok düşüktür. Adalet Bakanlığı'nın 2015 raporuna göre 4560 erkek savcıya karşın kadın savcılarının sayısı sadece 348'dir. Bu sayı toplam savcılarının yalnızca yüzde 7'sini kadınların oluşturduğunu göstermektedir. Aynı rapora göre kadın hakimlerin sayısı da yüzde 35'te kalmaktadır (Bknz: http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2015/PERSONEL%20SAYILARI/3.pdf). Bu noktada sorulması gereken, hak ihlallerinin altında yatan problemin kadınların

hukuk sistemine daha az dâhil edilmesinden mi yoksa toplumdaki mevcut eşitsizlikten mi kaynaklandığıdır. Feminist literatürdeki tartışmalara yansıyan bu problem karşısında Catharine A. McKinnon gibi kimi kuramcılar, kadınların hak mücadelesinde ve hukuk alanında çok daha etkili olması gerektiğini düşünerek feminist bir hukuk ve feminist bir devlet yapısını oluşturmayı salık verirken Judith Butler gibi diğer bazı kuramcılar ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak hukuku ve verili toplumsal cinsiyet rollerini aşan performatif edimlerin getireceği değişimlerle, anti-otoriter bir perspektifle olanaklı olabileceğini düşünmektedir. Feminist hukuk felsefesine yansıyan hukuki mücadelenin olanak ve sınırları hakkındaki bu tartışmalar hukuk ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele almak açısından önemlidir. Fakat her ne kadar hukuki düzenlemeler toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve cinsiyet ayrımcılığını tek başına çözme gücüne sahip olmasa da hukuk, kadınların ve LGBTİ bireylerin yaşamlarını belirlemeye devam etmekte, bu yüzden hukuki kazanımların çoğaltılması ve geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

OKUMA PARÇASI

KADIN VE KADIN YURTTAŞIN HAKLAR BİLDİRGESİ

(Olympe de Gauges, 7 Eylül 1791, çev. Ece Göztepe, AÜHF Dergisi, 1996, cilt 45: 186-188)

Başlangıç

Biz, anneler, kız çocukları, kızkardeşler, ulusun temsilcileri, Ulusal Meclis'e alınmayı talep ediyoruz. Toplumun sefaletinin ve siyasal iktidarların ahlâki bozulmuşluğunun başlıca nedenlerinin, kadınların haklarının tanınmaması, unutulması ya da gözardı edilmesi olduğunu gözönüne alarak, kadınların doğal, devredilemez ve kutsal haklarını bir bildirgeyle ilân etmeye karar verdik. Böylelikle istiyoruz ki, bu bildirme toplumun bütün üyelerinin gözü önünde dursun, herkese hak ve yükümlülüklerini hatırlatsın; kadınların ve aynı şekilde erkeklerin iktidarı kullanmaları siyasal kurumlar açısından karşılaştırılabilirsin ve buna daha

çok saygı gösterilsin; kadın yurttaşların basit ve dokunulmaz esaslara dayanan şikayetleri daima, anayasanın ve iyi geleneklerin korunması ve herkesin esenliği için etkili olabilsin.

Güzelliği ile olduğu kadar anneliği üstlenme cesaretiyle birlikte düşünülen kadın cinsi olarak bugün, Tannın da yardımıyla, kadının ve kadın yurttaşların haklarını bu bildirgeyle tanıyor ve ilan ediyoruz:

Madde 1

Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar. Toplumsal farklılıklar yalnızca genel yarar nedeniyle kabul edilebilir.

Madde 2

Her siyasal topluluğun hedefi ve amacı, hem kadının hem de erkeğin doğal ve devredilemez haklarını korumaktır. Bu haklar: Özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve özellikle baskıya karşı direnme hakkıdır.

Madde 3

Egemenlik ilkesi, kadın ve erkeklerin birliğinden başka bir şey olmayan ulustan kaynaklanır. Hiçbir organ ve kişi, bundan kaynaklanmayan bir gücü kullanamaz.

Madde 4

Özgürlük ve adalet kişilere, hakları olanı geri vermektir. Kadınlar doğal haklarını kullanırken, yalnızca erkeklerin karşılıklarını çıkardıkları sürekli uranlıkla engellenmektedir. Bu kısıtlamalar doğa ve aklın yasalanyla ortadan kaldırılmalıdır.

Madde 5

Doğanın ve aklın yasalara, topluma zarar verecek tüm edimleri bertaraf eder. Bu yasaların izin verdiği ve tanrısal yasaların yasaklamadığı hiçbir şey engellenemez ve hiç kimse bu yasalara açıkça emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.

Madde 6

Yasa, genel iradenin ifadesi olmalıdır. Bütün kadın ve erkek yurttaşlar bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla yasaların yapımı sürecine katılmalıdır. Yasalar herkese eşit olarak uygulanmalıdır.

Olympe de Gauges

Yasa önünde eşit olan bütün kadın ve erkek yurttaşlar, yetenek ve erdemlerinden başka bir ayırım gözetilmeksizin, kamu hayatındaki bütün makam, memuriyet ve mevkilere eşit olarak kabul edilmelidir.

Madde 7

Kadınlar ayrıcalıklı haklara sahip değildir; kadınlar, yasalarda belirtilen koşullarda itham edilir, gözaltına alınır ve tutuklanır. Kadınlar, erkeklerin tâbi olduğu ceza yasalarına tâbidir.

Madde 8

Yasa yalnızca açıkça zorunlu olan cezalar koyar ve hiç kimse suç oluşturan eylemden önce hukuka uygun olarak yürürlüğe konmuş ve kadınlara meşru biçimde uygulanan yasalar olmaksızın cezalandırılmaz.

Madde 9

Yasalara göre suçlu bulunmuş her kadına, yasanın öngördüğü yaptırımlar sonuna kadar uygulanmalıdır.

Madde 10

Hiç kimse, esaslı derecede farklı olsa bile, düşüncelerinden dolayı koğuşturamaz. Kadın idam sehпасına çıkma hakkına sahiptir. Bu nedenle eylem ve ifadeleri yasalarla korunan kamu düzenini bozmamak koşuluyla, konuşma kürsüsüne de çıkma hakkına sahip olmalıdır.

Madde 11

Düşünce ve görüşlerin özgürce ifade edilmesi, kadınların en önemli haklarından biridir, çünkü bu özgürlük, babaların çocuklarıyla olan babalık bağlarını güvence altına almaktadır. Her kadın yurttaş, barbar bir önyargı tarafından gerçeği gizlemeye zorlanmadan özgürce şunu söyleyebilir: "Ben, senin bana verdiğin çocuğun annesiyim." Bu hak, bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından dolayı yasalardan kaynaklanan sorumluluğu ortadan kaldırmaz.

Madde 12

Kadınların ve kadın yurttaşların haklarının güvence altına alınması, daha büyük bir yararı zorunlu kılar. Bu güvence, bu hakların tanındığı kişilerin ayrıcalığı olmamalı, herkesin yararına hizmet etmelidir.

Madde 13

Güvenlik güçlerinin giderleri ve idari harcamalar için erkeklerden ve kadınlardan eşit ölçüde katkı talep edilir. Kadınlar bu yükümlülük ve ödevleri yerine getirdiklerinden dolayı, mevki ve işlerin, alt ya da üst derece memurlukların ve diğer mesleklerin paylaşılmasına da katılmalıdır.

Madde 14

Kadın ve erkek yurttaşlar, bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla, vergilerin zorunlu olup olmadığına karar verme hakkına sahiptir. Kadın yurttaşlar, varlıklarından, erkeklerle eşit oranda vergi verme ilkesini ancak kamu yönetimine ve vergilerin toplanması, bunların kullanılması ve süresinin belirlenmesi sürecine katılabildikleri takdirde kabul ederler.

Madde 15

Kamu harcamalarına erkeklerle eşit olarak katkıda bulunan kadınlar, her kamu makamından mali işlerle ilgili olarak bilgi alma hakkına sahiptir.

Madde 16

Hakların güvence altına alınmadığı ve güçler ayrılığının benimsenmediği bir toplumun anayasası yoktur. Eğer ulusu oluşturan bireylerin çoğunluğu, yapımına katılmamışsa, o anayasa yoktur ve geçersizdir.

Madde 17

Ortak olarak ya da tek tek, mülkiyet her iki cinsin de hakkıdır. Herkes dokunulmaz ve kutsal olan bu hakka sahiptir. Yasalarca belirlenmiş kamusal bir zorunluluk bunu açıkça gerektirmedikçe, ayrıca adil ve önceden belirlenmiş bir tazminat ödenmedikçe, kimse ulusun asli miras payından yoksun bırakılamaz.

KONU YA GENEL BAKIŞ

İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları nesnel bir şekilde çözerek şiddetsiz bir birlikte yaşama aracı olarak görülen hukuk, yaşamımızın tüm alanlarını düzenler ve bu yönüyle toplumsal cinsiyet düzeninin tek olmasa da kurucu birleşenlerinden bir tanesidir. Zira toplumsal cinsiyet rolleri yalnızca yasalar yoluyla belirlenmez ve hukuk, bir toplumda baskın olan yerleşik cinsiyet normlarından kaynağını alır. Yine de hukuk, insan haklarına dayalı bir bakış açısıyla oluşturulup oluşturulmadığına bağlı olarak kimi zaman insan haklarına aykırılık teşkil edebilecek bu yerleşik normları dönüştürebilir, kimi zamansa o normların sınırlarına hapsolabilir ve onları yeniden üretebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanıp sağlanmadığı her ülkenin kendine özgü toplum yapısına ve hukuk sistemine bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği için bu bölümde tanıttığımız uluslararası anlaşmalar, kadınların ve LGBTİ bireylerin insan hakları açısından önemlidir. Dünyada ve ülkemizde kadınlar ve LGBTİ bireyler, hukukun yaşamları belirleme gücü dolayısıyla yüzyıllar boyunca hukuktan eşit haklar talep ederek uzun yollar katetmiş ve bugün geldiğimiz noktada bir çok kazanım elde etmişlerdir. Ne var ki hak ihlalleri karşısındaki hukuki düzenlemeler tek başlarına cinsiyet ayrımcılığının üstesinden gelmeye yetmediği, şiddetin yaygınlığına ilişkin ulusal ve uluslararası raporlarda

gözler önüne serilen bir gerçektir. Bunun başlıca sebebi, en başta belirttiğimiz üzere sadece hukuksal düzenlemeler ve uygulamalar değil en az bunlar kadar etkili olan, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin kökeninde bulunan toplumsal, ekonomik ve siyasal meselelerdir.

Buna karşın kadınlar ve LGBTİ bireyler hak mücadeleleri sayesinde azımsanmayacak hukuki kazanımlar elde etmiş, ulusal ve uluslararası kuruluşlar yoluyla haklarının savunulmasına imkan açmış ve hukuk devleti ilkesine bağlı olan tüm devletlerde günden güne bu hak kazanımları sayesinde geçmiş yüzyıllara göre çok daha yaşanabilir bir hayata kapı aralamışlardır. Bu bakımdan hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliğine nasıl yaklaştığı, hangi hak ihlallerinin yaşandığı ve hangi hakların insan hakları temelinde

talep edilebileceği, toplumsal cinsiyet ile ilgili diğer tüm problem alanları bakımından ortak reel zemini oluşturmaktadır. Zira hukuk, eğitimden aileye, çalışma hayatından siyasete kadınların ve diğer cinsiyetlerin tüm yaşam alanlarındaki haklarını ve bu hakları ihlal eden edimlere yönelik ceza ve yaptırımları düzenler. Biz de bu bölümde sırasıyla dünyada ve ülkemizde toplumsal cinsiyet alanındaki mevcut hakların ve hak ihlallerinin genel çerçevesini serimleyerek hukuku eşit haklar talebine yönelik olarak dönüştürmeyi hedefleyen hak mücadelesinin önemini yok saymaksızın hukuka ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik eleştirel bir bakış geliştirmeyi amaçladık. Böyle bir bakış olmaksızın halihazırda sahip olduğumuz hakları ne kadar kullanabildiğimize, hangi hakları talep edebileceğimize ve bu hakların ihlal edildiği durumlarda karşılaşılabileceğimiz sorunlara dair bir farkındalık geliştirmemiz olanaklı değildir. Hukuk yaşamımızı belirlediğine göre ona dair farkındalık da yaşamsal öneme sahiptir.

Hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliğine nasıl yaklaştığı, hangi hak ihlallerinin yaşandığı ve hangi hakların insan hakları temelinde talep edilebileceği toplumsal cinsiyet ile ilgili diğer tüm problem alanları bakımından ortak reel zemini oluşturmaktadır.

SEN DE ARAŞTIR

- Bu bölümde tarih boyunca ülkemizde ve dünyamızda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hukuka nasıl yansıdığını ve hangi problem alanlarını yarattığını işledik. Sen de çevrendeki ve gündemdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği olgularına bu gözle bakabilirsin. Bu amaçla günlük gazetelerdeki kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik şiddet davaları hakkındaki haberleri takip ederek bu davalarda toplumsal cinsiyet eşitliğine dair ortaya çıkan problemleri not edebilirsin. Bu noktada kadınların ve LGBTİ bireylerin mağdur veya fail sıfatıyla yer aldığı davalarda hukuksal süreç içinde toplumsal cinsiyet bakımından nasıl farklı bir konumda bulunduklarını inceleyebilirsin. Faillerin davalardaki savunmaları ve mağdurların maruz kaldıkları fiiller, onların toplumsal cinsiyetiyle bağlantılı mı? Seçtiğin gazete

haberleriyle sınıfta bir sunum hazırlayarak arkadaşlarınla bu davalar hakkında tartışabilirsin.

- ▶ Çevrendeki yaşantılardan yola çıkarak haklar bakımından toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı olduğunu düşündüğün durumları not ederek sınıfta paylaşabilirsin. Ailende ya da üniversite yaşamında kadınların ve LGBTİ bireylerin temel insan hakları ve sosyal/siyasal haklar bakımından eşitsiz konumda olduğunu düşündüğün örnekler var mı? Bu eşitsizliklerin sebebini nerede görüyorsun? Sence hukuki düzenlemelerde mi, yoksa hukukun uygulanmasında mı eksiklikler söz konusu?
- ▶ Yukarıda okuduğun, 1791 tarihli “Kadın ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi”ndeki haklar ile günümüz yasalarında kadınlara tanınan hakları karşılaştırabilirsin. Sence o zamandan bu zamana toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve hukuk arasındaki ilişki nasıl dönüşmüştür veya aynı kalan problemler var mıdır?

EK OKUMALAR

- ▶ Atılğan, E. Ü. (2015). *Türkiye’deki iç hukuk üzerine sosyo-kültürel bir çalışma (haksız tahrik kararlarında eril tahakküm kodları)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- ▶ McKinnon, C. (2003). *Feminist bir devlet kuramına doğru*, (çev. Yöney, T., Yücesoy, S), İstanbul: Metis.
- ▶ Kuyucu, N. (2013). “Kadınların Avrupa insan hakları mahkemesi önünde adalete erişim sorunu: mahkeme kararlarında cinsiyet ayrımcılığı olarak kadına yönelik şiddet”, *Fe Dergi*, Cilt 7 Sayı 1. Link: http://cins.ankara.edu.tr/13_5.pdf Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Özkazanç, A. (2013). *Cinsellik, şiddet ve hukuk*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- ▶ Sancar, T.Y. (2013). *Türk ceza hukukunda kadın*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ▶ Uygur, G. (2007). “Toplumsal cinsiyet ve adalet: hukuk adaletsizdir”, *Ankara Barosu Dergisi* 2015/4 ss. 121-132.
- ▶ Link: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2015-4/6.pdf> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. (D. Hakyemez, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

VIDEO: DOÇ. DR. PINAR UYAN

Kadın Hakları Neden Önemli Neden İhtiyaç Var?

<https://www.youtube.com/watch?v=eo13GKPWLzI>

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ İzlediğin videodan yola çıkarak kadın hakları ve insan hakları arasındaki ilişki hakkında neler söyleyebilirsin?
- ▶ Gündelik hayatında karşılaştığın ya da çevrendekilerin karşılaştıklarını düşündüğün hukuksal "cam tavanlar" var mı?
- ▶ Pozitif ayrımcılık nedir ve toplumsal cinsiyet eşitliği için sence gerekli midir? Neden?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Donavan, J. (2010). *Feminist teori*, (A. Bora, M. A. Gevrek, F. Sayılan). Ankara: İletişim Yayınları.
- ▶ Gauges, O. (1996). Kadının ve kadın yurttaşın haklar bildirgesi, (Ece Göztepe), *AÜHF Dergisi*, Cilt 45, ss. 185-194. Aktif Link: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2716.pdf> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Kuyucu, N. (2017) . “İstanbul sözleşmesi iç hukukta nasıl uygulanıyor?” Aktif Link: <https://bianet.org/1/20/187286-istanbul-sozlesmesi-ic-hukukta-nasil-uygulaniyor> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Küçükkayalar, Ç. (2012). “Adalet tanrıçaları”, *Hukuk gündemi*, ss.19-21. Aktif Link: <http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/ankarabarasu/hgdmakale/2012-1/5.pdf> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Salman, F. (2017). *İstatistiklerle 2015-2016 erkek şiddeti davalarında çıkan kararlar*. Aktif Link: <https://bianet.org/1/20/187301-istatistiklerle-2015-2016-erkek-siddeti-davalarinda-cikan-kararlar> Erişim Tarihi: 15.06.2018.
- ▶ Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. (D. Hakyemez, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Sözleşmeler, Yasa Maddeleri, Raporlar ve İstatistik Veriler:

- ▶ CEDAW Sözleşmesi: https://www.unicef.org/turkey/pdf/_gil8.pdf Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ İstanbul Sözleşmesi: <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/haklarimiz/2250/istanbul-sozlesmesi-tam-metni> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Kaos GL Derneği 2016 ECRI Raporu: http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/nefret_suclari_raporu_2016.pdf Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Kaos GL Derneği LGBTİ İnsan Hakları 2019 Raporu: http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/lgbtilarin_insan_haklari_raporu_2019.pdf
- ▶ Türk Ceza Kanunu: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.55237.pdf> Erişim Tarihi: 15.06.2018
- ▶ Adalet Bakanlığı Personel Sayıları: http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2015/PERSONEL%20SAYILARI/3.pdf Erişim Tarihi: 15.06.2018

EĞİTİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

İlknur Yüksel Kaptanoğlu
Tuğba Adalı

5

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
VE EĞİTİM

TARİHSEL OLARAK KADINLARIN
EĞİTİME KATILAMAMASI /
KATILIMI

TÜRKİYE'DE KADINLARIN EĞİTİM
HAKLARINA KISA BİR BAKIŞ

TÜRKİYE'DE EĞİTİM İLE İLGİLİ
ÖNEMLİ OLAYLAR
KADINLARIN VE ERKEKLERİN YAŞAM
DÖNGÜSÜNDE EĞİTİM

EĞİTİME ERİŞİMDE TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTLİĞİ

EĞİTİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTLİĞİ

EĞİTİMİN ÇIKTILARINDA TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTLİĞİ

EĞİTİM SONRASINDA TOPLUMSAL
YAŞAMA KATILIMDA TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTLİĞİ

KONUYA GENEL BAKIŞ

SÖYLEŞİ / ANLATI

BAŞLARKEN

“Eğitim şart” sözü, gündelik yaşamımızda sıklıkla duyduğumuz bir klişeye dönüşmüş durumdadır. Gazete yazıları, televizyondaki tartışma programları ya da dolmuş sohbetlerinde de eğitimin gerekliliği gündeme gelmektedir. Ancak eşitlikçi bir eğitimin nasıl olacağı, herkesi nasıl kapsayacağı konusundaki çalışmalar, eğitim sistemi içinde hâlâ bir sorun alanıdır.

Eğitim, bireylerin güçlenmesi ve özgürleşmesi için etkili bir araçtır. Öte yandan, toplumların değerlerini ve siyasal bilincini şekillendirme açısından etkili ve önemli kurumların başında gelmektedir (Tan, 2000, 2008). Eşitlik ve kalkınmanın ön koşullarından biri olan eğitim, insan haklarının ayrılmaz parçalarından biridir. Buna rağmen halen ulusal, uluslararası, bölgesel ve küresel düzeyde tüm gruplar eğitim olanaklarından eşit düzeyde yararlanamıyor. Gelişmişlik düzeyi, sınıf, ırk, etnik köken gibi özelliklere ek olarak toplumsal cinsiyet de eğitimde farklılık oluşturan faktörlerden biridir.

Bu bölümde, eğitim alanında dar anlamıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ele alınacak. Kadınların ve erkeklerin eğitime erişimlerinde, eğitim sürecinde, eğitimin çıktılarında ve eğitim sonrasında karşılaştıkları ayrımcılıklara yer verilecek. Bu bölümde dünyadan ve Türkiye’den çeşitli istatistikler, söyleşiler ve alıntılar kullanılarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği görünür kılınmaya çalışılacak..

SÖZLÜK

Cinsiyet paritesi endeksi

Bu endeks, belirli düzeydeki okullardaki kız çocukların oğlan çocuklara oranıdır.

Brüt okullaşma oranı

İlgili öğrenim türündeki tüm öğrencilerin, ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilen gösterge.

Net okullaşma oranı

İlgili öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan öğrencilerin, ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilen gösterge.

Yaygın eğitim

Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, bu sistemden ayrılmış, bitirmiş bireylere, ilgi istek ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlayıcı nitelikte yapılan eğitim, öğretim, üretim, rehberlik ve uygulama etkinliklerinin tümüdür.

Yaşam boyu öğrenme

Öğrenen bir toplum olmanın önemini gündeme getiren, teknolojik değişimlere ayak uydurabilme ve bireylerin kendilerini geliştirmeleri ile ilgili bir kavram olarak sürekli eğitime karşılık gelmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE EĞİTİM

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanamadığı önemli alanlardan biri olan eğitim alanında, toplumsal gruplar arasındaki eşitsizlik, aslında yeni bir eşitsizlik değildir. Antik Yunan'da da eğitim sadece asillerin ulaşabildikleri bir haktır. Dünya genelinde, eğitimin "sıradan vatandaşlar" için bir hak olarak tanımlanması büyük oranda 1789 Fransız Devrimi ile gündeme gelir. Ancak vatandaş kavramı oldukça uzun süre "erkekler" ile sınırlı kalır. Fransız Devrimi'nden sonra 1791 yılında, kadınlar için eşitlik taleplerini dile getiren Kadın Hakları Bildirgesi'nin hazırlayan Olympe de Gouges idam edilir. Kadınların, erkekler ile eşit düzeyde eğitim hakkına "kağıt üzerinde de olsa" sahip olabilmesi için yirminci yüzyıla ulaşılması gerekir. Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle, eğitim olanaklarına ulaşamayan en büyük grup olarak kadınlar¹, eğitim sisteminin var olan kalıpyargıları ve gelenekleri meşrulaştırması ile mücadele etmek durumunda kalır. Öte yandan eğitim, kadınların güçlenmelerine, mevcut durumu sorgulama cesareti ve bilgisi sağlayarak alternatif geliştirmelerine katkıda bulunur. Bu durum, kadınlar ve eğitim arasındaki ilişkinin karmaşıklığının yanı sıra eğitimin, modern toplumda kadınların güçlenmeleri için ne kadar öncelikli olduğunu da gösterir. Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin, kendilerini her alanda özgürce gerçekleştirebilmeleri için eşit fırsatlara sahip olmaları ve yaşadıkları toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal kalkınma düzeyine eşit düzeyde katkıda bulunmaları ve kalkınmadan eşit oranda yararlanmaları demektir. Kadınların erkekler ile eşit düzeyde eğitim olanaklarından yararlanmalarının sağlanması için Türkiye'de kadınların eğitim, istihdam ve siyaset alanına katılımlarına ilişkin değerlendirme ve çözüm önerisi bulunan iki çalışmada da Prof. Dr. Mine Tan, eğitimin sihirli bir değnek olmadığını vurgulamıştır (Tan, 2000, 2008). Sadece sayısal olarak sağlanacak eşitlik, fırsat eşitliği ve gerçek eşitlik olmadan tek başına toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yeterli değildir. Eğitim alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için ataerkil sistemin dönüştürülmesine yönelik çalışmaların yapılması kaçınılmazdır.

1 Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalan diğer gruplar, bu yazıya dâhil edilmemiştir. Yazıda, toplumsal cinsiyet eşitliği ile kast edilen en çok bilinen ve dar anlamı ile kadın ve erkek arasındaki eşitliğe karşılık gelmektedir.

TARİHSEL OLARAK KADINLARIN EĞİTİME KATILAMAMASI / KATILIMI

Sistemli eğitim geleneğinin ilk örnekleri antik çağda görülür. Bugün bildiğimiz haliyle modern okulların kurulması, 18. ve 19. yüzyıllara dayanır. Tarihsel olarak ele alındığında, ülkelere ve dönemlere göre değişiklik gösteren eğitime katılımda tam bir eşitlik yoktur. Özellikle kadınların eğitim sisteminden yararlanmaları daha zor ve düşük düzeydedir. Örneğin, günümüz Almanya'sı topraklarında var olmuş Prusya Krallığı herkes için temel eğitimi, 18. yüzyılda zorunlu tutmuştur (Ellis ve diğerleri, 2014). Aynı yüzyılda İngiltere (Oxford Royale Academy, 2017) ve Amerika'da (Madigan, 2009) kadınlar, okullara giden erkeklerin aksine daha çok evlerde verilen eğitimlere katılmışlardır. Ayrıca eğitim alabilen kız çocuklarına öğretilen içerik, erkeklerin öğrendiklerinden farklıdır. Kadınların eğitimi genellikle onları daha iyi "anneler" veya "eşler" yapmaya yönelik bilgilerden oluşmuştur (Newnham College, 2017). Berktaş'ın (2003) belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda, "kadınların eğitimlerinin gerekçesi, 'ulusun anaları' sıfatıyla ulus-devlete sadık oğullar yetiştirebilmeleri idi". Eğitimin her kademesinde görülen bu durum, yükseköğretim alanında kadınların yaşadıkları ayrımcılık açısından daha da netleşir. Dünyanın en ünlü üniversitelerinden olan Oxford Üniversitesi'nde eğitim, 11. yüzyılda başlamışken kadınların üniversiteye kabul edilmeleri 19. yüzyılı bulmuş, derece alarak mezun olabilme hakları ise ancak 1920 yılında kazanılmıştır (University of Oxford, 2017).

Formel eğitime kadınların erişimi konusundaki eşitsizlik, maalesef bugün de devam etmektedir. Ancak 21. yüzyılda kadınların formel eğitime katılımlarında sayısal bir artış söz konusudur. Bu sayısal artışta, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren konunun önemine dikkat çeken çalışmaların artması ve sorunun uluslararası alanda tartışılması önemli rol oynar. Bugün, kadınların eğitime katılımlarının önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak geniş kapsamlı kampanyaların, uluslararası sözleşmelerin küresel ve bölgesel düzeyde bu konuyu gündeme getirdikleri bir dönemde yaşıyoruz. Bu sözleşmeler arasında, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme (14 Aralık 1960), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966), Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi- CEDAW (1979), Çocuk Hakları Sözleşmesi (2 Eylül 1990), Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu (15 Eylül 1995), Avrupa Sosyal Şartı (26 Şubat 1961), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Ek 1 No'lu Protokol) ve İstanbul Sözleşmesi (2012) öncelikli olarak sayılabilir. Bu sözleşmeler arasında CEDAW sözleşmesi, ayrımcılığa Genel Tavsiye Kararları hazırlayarak eğitimin de içinde olduğu birçok konudaki ayrımcılıkları gündemde tutması açısından diğerlerinden farklı bir öneme sahiptir.

Sözleşmelerin yanı sıra Eylem Planları ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından hazırlanan küresel hedefler aracılığıyla da kadınlar ile erkekler arasındaki eğitim farkının ve ayrımcılıkların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin, 2000 yılından itibaren 15 yıl içerisinde gerçekleşmesi planlanan, Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH)'nin

ikinci hedefi “2015 yılına kadar dünyanın her yerindeki kız ve oğlan çocukların eksiksiz olarak ilköğretim hakkından yararlanmasını sağlamak” olarak belirlenmiştir. Bu 15 yıllık süre içinde eğitim hakkına ulaşan çocukların sayısı, her iki cinsiyet açısından artsa da hâlâ dünya genelinde 58 milyon çocuk okula gidemiyor ve 100 milyon çocuk ilkokulu tamamlayamıyor.

On beş yıl içinde, cinsiyet paritesi açısından da temel eğitimde sayısal bir ilerleme var; 161 ülkede bu istatistik 0,83-1,04 aralığından 0,97-1,03 aralığına değişmiş durumda. Örneğin, Orta Asya bölgesinde, 1990 yılında 100 erkek çocuğa karşılık 74 kız çocuk ilkokula devam ederken 2015 yılında bu sayı 100 erkek çocuğa karşılık 103 kız çocuk olarak arttı (MDG-Monitor, 2007). UNESCO'ya göre (2015) 1999-2012 arasındaki dönemde pek çok ülkede ilkokula katılımda cinsiyet paritesi 1'e yaklaştı, fakat hâlâ 0.8'den düşük olduğu ülkeler var (Orta Afrika Cumhuriyeti, Afganistan ve Çad gibi). Temel eğitim düzeyinde gözlenen bu artış, ortaöğretim düzeyinde aynı boyutlarda değildir. 2012 itibariyle ülkelerin sadece %37'sinde temel eğitime benzer düzeyde bir cinsiyet dengesi sağlanmıştır. Bazı ülkelerde kız çocukları, bazı ülkelerde ise oğlan çocukları dezavantajlıdır ancak kız çocuklarının dezavantajlı olduğu ülkeler daha fazladır (UNESCO, 2015). Örneğin, Angola'da 1999-2012 arasında zaten düşük olan ortaöğretime kız çocuk katılımının oğlan çocuklarına oranla daha da azaldığı belirtilmektedir.

Küresel olarak eğitim alanının da dâhil olduğu yeni hedefler, 2015-2030 arasını kapsayan dönemde, 17 alandaki hedeflerden oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) başlığında takip edilmektedir. Bu amaçlar arasında, nitelikli eğitim de var. Buradaki amacın göstergelerinde kadınlar ve erkekler için her eğitim kademesindeki eşitliğe vurgu yapılmakta ve tüm hedeflerin gerçekleşmesinde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliğin önemine dikkat çekilmektedir.

Uluslararası sözleşmeler ve amaçlar, büyük oranda sayısal eşitliği sağlamaya yönelik önemli hedeflerdir. Sayısal eşitliğin sağlanmasının her zaman kadınlar ve erkekler arasında gerçek eşitliğin sağlandığı anlamına gelmediği

Virginia Woolf (1929): Kendine ait bir oda
İngiliz yazar Virginia Woolf “Kendine ait bir oda” adlı kitabında eğer William Shakespeare’ın kendi gibi yetenekli bir kızkardeşi olsaydı, onu nasıl bir hayatın bekleyeceğine dair bir senaryo üretir. İsmi Judith Shakespeare koyduğu bu hayali kadın karakter, erkek kardeşi gibi tiyatro oyunları yazmak ister, ama kadın olduğu için okula gidemez ve ailesi tarafından çorapları onarmak ve yemekle ilgilenmek gibi işlerle görevlendirilir. Kendi kendine okur ve yazar, ama yazdıklarını hep gizlemek zorunda kalır. Evlendirilme isteğine direndiğinde babasından şiddet görür ve evlenmek zorunda kalır. Tiyatroya olan tutkusuyla oyun yazmak ve oyuncu olmak için Londra’ya kaçır, fakat kapısını çaldığı her tiyatrodaki alay edilir ve geri çevrilir. Gebe olduğunu fark ettiğinde de yaşamına son verir. Bu kurgusal anlatıyla Virginia Woolf, daha az kadın yazar olmasını kadınların erkeklerden daha yeteneksiz olmasına dayandıran iddialara yanıt vermektedir. Erkek kardeşi William edebiyatta tarihi bir yer alacak bir yazar olurken, Judith aynı yetenek ile toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle bambaşka bir hayat sürmüştür. Virginia Woolf, yaratıcılık için maddi kaynaklar ve kendine özel bir alanın temel gereksinimler olduğunu iddia etmekte, bu örnekle bunların kadınlar için çok daha fazla engel teşkil ettiğini göstermektedir.

unutulmamalıdır. Yaşamın her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için toplumsal değişimin gerekliliğinin altı çizilmelidir.

TÜRKİYE'DE KADINLARIN EĞİTİM HAKLARINA KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'ndeki dinsel nitelikteki öğretim sistemi, 1839 yılında Tanzimat'ın ilan edilmesiyle laik öğretim ile tanışır. (Tomaševski, 2002). Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için önü açılan modernleşme süreci, eğitim alanında da reformlarla kendini gösterir. II. Mahmud döneminde, 1824 fermanıyla ilköğretim kadınlara ve erkeklere parasız ve zorunlu olur fakat bu düzenleme büyük ölçüde kağıt üzerinde kalır. Tanzimat sonrası açılan Batı tarzı mektepler, kadınlara "ancak çeperde bir azınlık yeri" tanır. Osmanlı Devleti'nde kadınların eğitimine özel olarak atılmış adımlara örnek olarak 1858'de İstanbul'da açılan bir kız rüşdiyesi ve 1869-1878 döneminde açılan kız sanayi mektepleri sayılabilir (Tan, 2008). Ülkenin ilk modern üniversitesi olan Darülfünun (bugünkü İstanbul Üniversitesi) 1833'te açıldığında, sadece erkeklere eğitim verir. Bundan neredeyse 80 yıl sonraki önemli bir gelişme, 1914'te İnas Darülfünunu'nun (Kadın Üniversitesi) açılması, belki daha da önemlisi, bu kurumun kapanmasıdır. Çeşitli sorunlar yaşayan kurum, 1918 yılında öğrencisi olan kadınların, kalitesini daha düşük buldukları kendi derslerini boykot ederek erkeklere açılan derslere girmeye başlamasıyla fiilen kapanır (Baskın, 2008).

Bütün bu gelişmelerle birlikte kız çocuklarının eğitimiyle ilgili radikal değişiklikler Cumhuriyet döneminde gerçekleşir; bu dönemin yaklaşımı, her iki cinse eşit olanaklar sunmaktır (Sayılan, 2012). 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu hazırlanırken "iki tip eğitimin iki tip insan yaratacağı" fikri benimsenir, bu fikir kız ve oğlan çocukların beraber eğitim görmesine de zemin hazırlar (Tan, 2008). 1924 Anayasasının 87. Maddesiyle de ilkokul, devlet okullarında parasız olmak kaydıyla her çocuk için zorunlu hale getirilir (TBMM, 2017). 1997 yılında daha önceki ilkokul ve ortaokul ayrımı kaldırılıp ilköğretim adıyla 8 yıllık bir zorunlu eğitim sistemine geçilir. Bu eğitim sisteminin eski sistemdeki ilk 5 yıldan sonra devamlılığı sağlayarak özellikle kadınların eğitime katılım süresini artırması beklenmiştir (Tan, 2008). Gerçekten yapılan çalışmalar da eğitim süresinin uzamasının kız çocukların eğitimde kalma süresinin artırdığını (Eğitimde Reform Girişimi [ERG], 2012) ve kızların erken evlenme olasılıklarını düşürdüğünü gösterir (Kırdar ve diğerleri, 2010). Zorunlu eğitim ile ilgili uygulamalar, 2012 yılında bir kez daha değişir ve 4+4+4 olarak anılan eğitim sistemi yürürlüğe girer. Bu sistem, 8 yıllık zorunlu ilköğretimi, "4 yıl süreli ve zorunlu ilkokul" ile "4 yıl süreli ve zorunlu farklı programlara izin veren ortaokul ile imam hatip okullarından oluşur" biçimine getirir (Resmi Gazete, 2012). Bu değişiklik, daha önce ilk 8 yılı kesintisiz olan eğitimde kesinti riski doğurması, ayrıca getirilen "farklı programlar" ifadesiyle çocukların mesleki eğitime veya erken evliliklere yönlendirilmesi riski gibi nedenler ile eleştirilir. MEB istatistiklerine göre 2018-2019 öğretim yılında açıköğretim ortaokuluna devam eden öğrencilerin %62'sinin kız çocuklarından oluşması (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019), kız çocuklarının erken yaşta okula gitmeden evde eğitim almaya

başladığını düşündürmektedir. Sistemin değiştiği 2012-2013 öğretim yılında erkekler için 98,81, kadınlar için 98,92 olan ilkokulda net okullaşma oranları, 2018-2019 döneminde sırasıyla 91,78 ve 92,08'e geriler.

TÜRKİYE'DE EĞİTİM İLE İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

KADINLARIN VE ERKEKLERİN YAŞAM DÖNGÜSÜNDE EĞİTİM

Eğitim alanında kadınlar ve erkekler arasında var olan eşitsizlik, ataerkil sistemin ürettiği ve pekiştirdiği her alanda var olan eşitsizliğin bir ürünüdür. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin kadınlar ve erkekler için sağlanamamasında, içine doğulan toplumun kurumlarının nasıl oluştuğu, bu kurumların eğitim sistemi ile nasıl ilişkilendiği ve diğer tüm güç ilişkileri ile birlikte hareket etmesinin payı bulunmaktadır. Bu durum, kadınların yaşadıkları toplumda ikincil statüde olmaları, onların yaşamlarının ve eğitim düzeylerinin her aşamasında bu ikincil statüden kurtulma mücadelesi vermesi anlamına gelmektedir. Bu kısımda, kadınların eğitim kademelerinin farklı aşamalarında karşılaştıkları sorunlara değinerek eğitimdeki eşitsizliğin nedenlerini görünür kılmayı amaçladık. Bunu yaparken, UNESCO'nun eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel boyutları olarak tanımladığı dört boyutu kullandık: eğitime

erişimde toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim sürecine katılımda toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitimin çıktılarında toplumsal cinsiyet eşitliği ve eğitim sonrasında toplumsal yaşama katılımda toplumsal cinsiyet eşitliği (United States Agency for International Development [USAID], 2008; UNESCO, 2015).

EĞİTİME ERİŞİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Eğitime erişimde toplumsal cinsiyet eşitliği, kız ve oğlan çocuklarına, formel, enformel ya da alternatif yaklaşımlar açısından temel eğitim olanaklarının eşit düzeyde sağlanması anlamına gelir. Kadınlar açısından eğitimdeki ilk ayrımcılık, eğitim kurumlarına hiç başlayamama noktasında karşımıza çıkar. Kız çocuklarının, aile üyelerinin bakımı ve ev işleri gibi sorumlulukları küçük yaşlarda üstlenmelerinin yanı sıra aile büyüklerinin kız çocuklarının okumasına gerek olmadığına yönelik düşünceleri, kız çocuklarını okutmak konusunda istekli olmamalarını getirir. Ailenin yaşadığı bölgede okulun olmaması, uzaklık ya da maddi sorunlar gibi bahaneler de kız çocuklarının eğitim hayatına hiç başlamamasına neden olabilir. Eğitim alanındaki temel göstergelerden biri olan okuryazarlık oranı, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği net biçimde gösterir. On beş yaşından büyük olan nüfusun 2018 yılına ait istatistikleri, dünya genelinde erkeklerin %90'ının okuryazar olduğunu, kadınlarda ise bu oranın %83 düzeyinde kaldığını gösteriyor. Gelişmekte olan ülkelerde daha da azalan bu oran, bölgesel olarak Sahra Altı Afrikası'nda %59'a kadar düşmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de coğrafi olarak okuryazarlık oranları farklılaşmaktadır. Bu farklılık, kadınlar ve erkekler açısından daha belirgindir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun tanımladığı 12 bölgeye göre 15 yaşın üzerindeki nüfusun okur-yazarlık yüzdelerinin görüldüğü Şekil 1'de, ülke genelinde kadınlar ve erkekler arasında %5'lik bir fark bulunmaktadır. Bölgeler açısından, erkek okur-yazarlık oranları %97-%99 aralığında değişirken kadın okur-yazarlığı %85-%96 aralığında değişmektedir. Kültürel hayata katılım ve kamu hizmetlerine erişim gibi birçok alanda kadınları ve erkekleri dezavantajlı konuma düşüren okumaz yazmazlık, ülkenin doğusundaki kadınlar arasında daha yaygın bir sorundur. Mine Tan'ın deyiimiyle, okur-yazarlık halen bir kadın sorunu olmaya devam etmektedir (Tan, 2000, 2008).

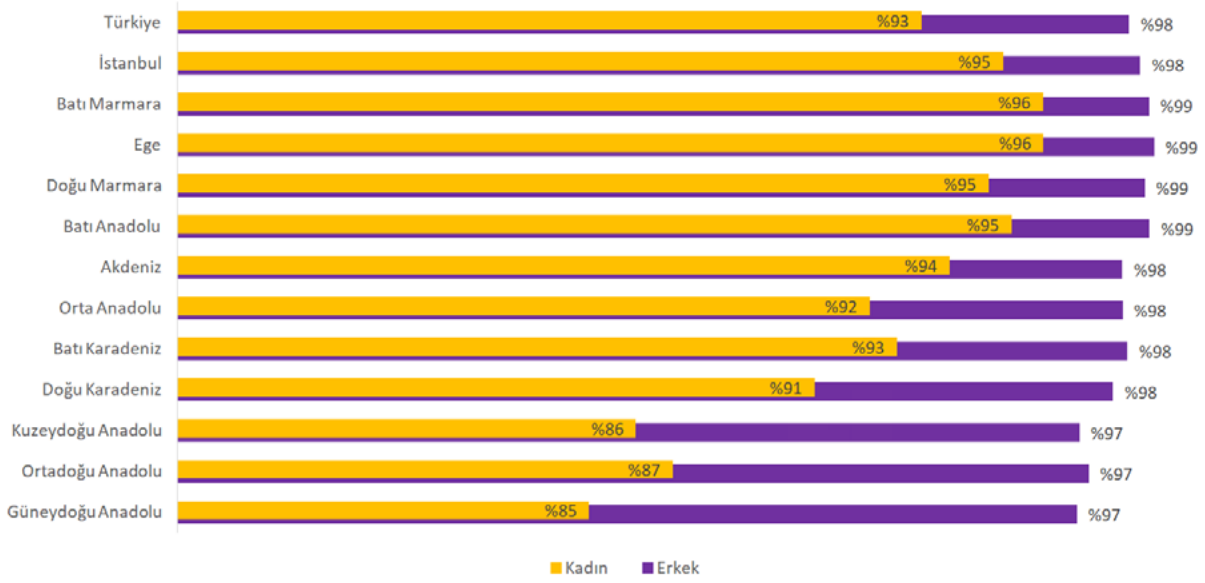

AYRIMCILIK

Ayrımcılık içeren yasaları ve politikaları, adetleri, gelenekleri veya dini kaygıları, maddi engelleri, okul ortamında cinsel şiddeti de içerecek şekilde şiddet, çocuk işçiliğinin en kötü formları ve kadın sünneti gibi zararlı pratikleri, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, erken yaş çocuk evliliği, zorla evlilik ve erken evlilik dâhil kız çocuklarının eğitimde yaşadığı ayrımcılığı sonlandırmak ve her kız çocuğunun eğitim hakkının önündeki engeller

28 Haziran 2016 tarihli İnsan Hakları Konseyi 32. Oturumu (paragraf 2a)

ŞEKİL 1: 15 YAŞ ÜZERİ KADIN VE ERKEKLERİN 12 BÖLGEYE GÖRE OKURYAZARLIK ORANLARI*

*2018 yılı verilerinden elde edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020a)

Eğitime erişim, her zaman eğitime devam etmek anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, eğitime başlamanın ötesinde eğitime devam etmeye ilişkin istatistikler, toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında daha doğru bilgi verir. Temel eğitime başlayan kız ve oğlan çocuklarının bazıları, çeşitli nedenler ile ortaöğretim aşamasından sonra eğitimlerine devam edememektedir. Kız ve oğlan çocukların okula devam etmeme nedenleri, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre farklılaşmaktadır. Oğlan çocuklarının okulu bırakma nedenlerinin başında çalışma hayatına katılım gelirken (USAID, 2008) kız çocuklarında evlilik ya da aile bireylerinin ve evin bakımının sorumluluğu gelmektedir. Yoksulluk, hem kız hem de oğlan çocuklarının eğitime katılımlarını etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (UNICEF, 2011). Aile içi dinamikler, güç ilişkileri, bazen yoksulluk, ev işçiliği ya da mevsimlik işçilik gibi hanenin ekonomik durumuyla ilişkili faktörlere bağlı olarak farklılaşabilir. Ayrıca belirli kalıpyargıların devam etmesi, eğitim sisteminden ayrılan kız çocuklarının erken yaşlarda evlilik hayatına başlayıp erken yaşlarda anne olmaları, büyük bir bölümünün eğitim hayatına geri dönmemeleri anlamına gelmektedir. Kalıpyargılardan sadece kız çocuklar etkilenmemektedir. Örneğin Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde oğlan çocuklar kız çocuklara göre daha çok sınıf tekrar etmekte ve derslerinde daha başarısız olmaktadır. Edebiyat ve dil konularının çocuklara daha "kadınsı" olarak algılatılması, oğlan çocuklarını bu derslerde başarısızlığa iten sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır (USAID, 2008). Türkiye'de, 2013 yılı verilerine

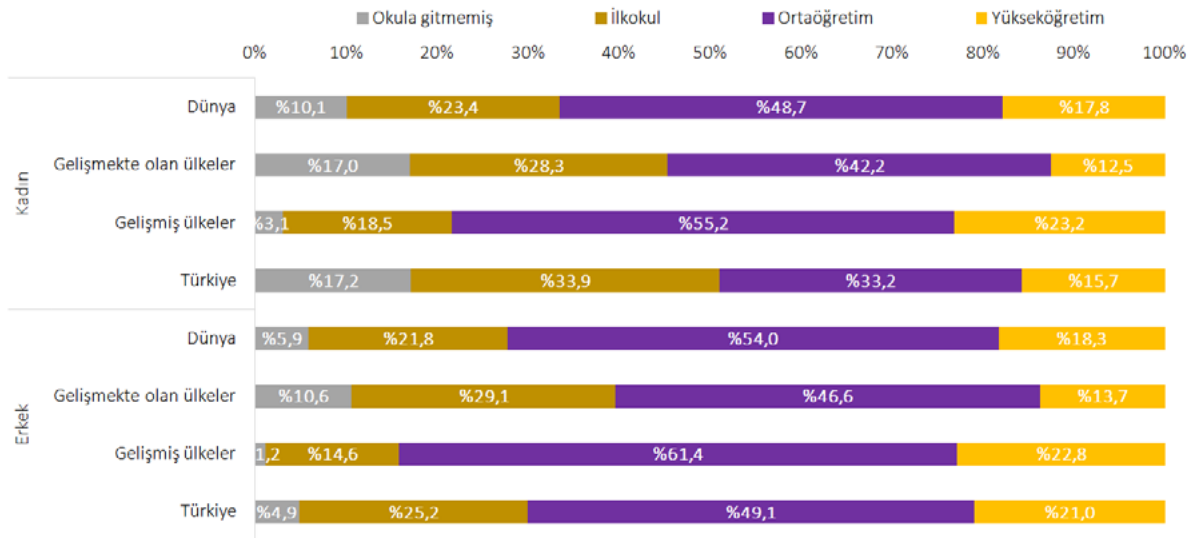
ÇOKLU AYRIMCILIK

Ayrımcılığın birden fazla temelden kaynaklanması durumuna denilmektedir. Cinsiyet, etnik köken, inanç, engellilik, yaş, cinsel yönelim veya başka benzer anlamdaki özelliklerin herhangi bir kombinasyonu birden çok kaynağı olan ayrımcılığa yol açabilir.

göre ilk dört yılın sonunda fazla fark etmeyen okul bırakma oranları, beşinci sınıfta kızların aleyhine farklılaşmaktadır. Okul bırakma oranı 5. sınıfı bitiren oğlan çocuklar için %0,4 iken, kız çocuklar için %4,7'dir. Bu fark, 8. sınıfın sonunda daha da belirgin hale gelmeğe ve oğlan çocukların %4,5'i, kız çocukların ise %8,8'i bir üst kademe eğitime devam etmemektedir (HÜNEE, 2014).

Eğitim kademelerinin tamamlanmasına ilişkin yüzdelerde de kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar dikkat çekici düzeydedir. Şekil 2'de hem dünya genelinde, hem de Türkiye'de okula gitmeyenler, ilköğretim ve yükseköğretime katılıma ilişkin yüzdeler, 25 yaşın üzerindeki kadınlar ve erkekler için verilmektedir. Yüzdelere göre okula gitmemiş kadın oranı, okula gitmemiş erkek oranından fazladır. Kadınlar daha yüksek oranda ilköğretim düzeyinde eğitime sahip olurken yükseköğretime daha az katılmaktadır. Türkiye için yükseköğretime katılımda kadınların dezavantajlı konumları, dünya geneline göre daha da belirgindir. Eğitime katılımda cinsiyet farklılıkları, eğitim kademesi yükseldikçe daha görünür hale gelmektedir. Türkiye'de lise veya yükseköğretimden mezun olma oranı erkekler için daha yüksek. 2018-2019 öğretim yılında ortaöğretim (lise) düzeyinde okula giden 100 erkeğe karşılık 94 kadın; yükseköğretim düzeyinde ise okula giden 100 erkeğe karşılık 96 kadın bulunmaktadır (MEB, 2019). Bununla birlikte, cinsiyet paritesi, geçmişten günümüze eğitime katılımda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaldığını göstermektedir.

ŞEKİL 2: 25 YAŞ ÜZERİ KADIN VE ERKEKLERİN EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIMI*

*Türkiye göstergeleri 2016 yılından (TÜİK, 2017a), diğer göstergeler ise ülkelerin 2005-2012 aralığında en güncel veriye sahip olduğu yıllardan elde edilmiştir (United Nations, 2015).

Not: World's Women 2015 raporu eğitim düzeylerini ISCED (International Standard Classification of Education) kodlarına göre düzenlemiştir. Rapor ISCED 1 düzeyini ilköğretim, ISCED 2, 3 ve 4 düzeyleri orta öğretim, ISCED 5 ve üzeri ise yükseköğretim olarak tanımladığından TÜİK tarafından ilköğretim olarak sunulan kişiler ilk, ortaokul veya lise olarak sunulanlar orta, üniversite ve üzeri olanlar da yükseköğretim kategorisine dâhil edilmiştir.

Örgün eğitim içinde bir alternatif olan açıköğretime katılıma dair istatistikler, bu tip eğitimin tercihinde cinsiyete dayalı farklılıklar olduğunu göstermektedir (MEB, 2019). İlk bakışta %56 oranıyla erkekler için daha çok tercih ediliyor gibi görünse de açıköğretim ortaokulda (%62) ve açıköğretim dini eğitim veren liselerde kız öğrenciler ağırlıklıdır (%60). Mesleki açıköğretim liselerinde ise erkek öğrenciler çoğunluktadır (%68).

Yaygın eğitim, zorunlu örgün eğitim tamamlandıktan sonra örgün eğitime alternatif oluşturabildiği gibi ek bir eğitim olabilmekte bazı durumlarda hobi faaliyeti olarak da işlev görebilmektedir. Türkiye genelinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Halk Eğitim Merkezleri, belediyelerin meslek edindirme kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müftülükler tarafından verilen Kur'an kurslarına ek olarak, birçok yaygın eğitim veren kuruluş bulunmaktadır. MEB 2018-2019 istatistiklerine göre mesleki eğitim merkezlerine devam edenlerin %80'i erkekken halk eğitim merkezlerine devam edenlerin %60'ı kadındır (MEB, 2019). Halk eğitim merkezlerindeki kursların ise yaklaşık 4'te 3'ü meslek edindirici nitelikte değil daha çok ev işlerine yönelik becerilerini geliştirmeye yönelik (Tan, 2008), dolayısıyla, "ev kadınlığı"na yönelik kurslar biçimindedir. Benzer şekilde, ülke genelinde 2017-18 öğretim yılında Kur'an kurslarına 134,488 erkeğe karşılık 584,237 kadın (%81'lik bir çoğunlukla) katılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018).

EĞİTİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Kız ve oğlan çocuklar için okula katılım veya okula devam, tek başına eğitimin getireceği yararları sağlamaya yeterli değildir. Örneğin ilkokula katılım ve tamamlama oranları yüksek ama eğitimin kalitesi düşükse daha yüksek gelir, daha iyi sağlık ve daha katılımcı vatandaşların yetişmesine olanak verecek beceriler ve bilgiler çocuklara aktarılamıyor demektir (Levine ve diğerleri, 2003). Ayrıca kalitesi düşük bir eğitim, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de pekiştirmektedir. Eğitime dâhil olduktan sonraki süreçte toplumsal cinsiyet eşitliği, kız ve oğlan çocukların eğitimlerinin cinsiyetçi olmayan bir müfredat, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı eğitim yöntemleri ve eğitim materyali ile bunun bilincinde olan eğitimciler tarafından eşitlikçi bir eğitim ortamı içinde yürütülmesi anlamına gelir. Bu nedenle, eğitim materyalinin kalıpyargılar ve toplumsal cinsiyet yanlılığından arındırılması anlamını da taşır (USAID, 2008). Bu eşitliğin eğitimin her kademesinde sağlanması, özellikle kız çocuklarının daha ileri kademelere devam etmeleri açısından çok daha öncelikli ve önemlidir.

Türkiye'de yapılan bazı çalışmalar, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargıların ders kitaplarına da işlemiş olduğunu göstermektedir. Gümüsoğlu (2008) çalışmasında, Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitaplarında daha eşitlikçi bir gösterimin, 1940'lardan sonra ise kitaplarda kadınların daha çok anne ve geleneksel kadın işlerinden sorumlu olarak gösterildiğini belirtir. Günümüz ders kitaplarından verdiği bir örnekte Gümüsoğlu, "meslekler" tanıtılırken öğretmenlik, doktorluk ve terziğin kadınlar tarafından, mühendis, fırıncı, çiftçi, polis, ressam ve kaptan olma seçeneklerinin erkekler tarafından temsil edildiğini belirtir. Bu, hem kadınlara

“uygun” olarak tanımlanan daha az meslek olduğunu hem de belirli mesleklerin belirli cinsiyetlerle birlikte düşünüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu tip kalıpyargılar ile eğitim alan kişilerin bunlara uygun davranması ve yeniden üretimine katkıda bulunması kaçınılmazdır.

Kalıpyargılardan beslenen meslek tercihleri de geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkisini gözler önüne sermektedir. Türkiye’de ortaöğretimde mesleki öğretime daha çok erkekler yönlendirilmektedir. MEB’in 2018-2019 verilerine göre mesleki ve teknik liselerdeki öğrencilerin %60’ı erkektir (MEB, 2019). Din öğretimi veren liselerin öğrencilerinin ise %56’sı kız öğrencilerden oluşmaktadır. Dini eğitimin erkekler için mesleki bir karşılığı olabilse de kadınlar için bu durum oldukça nadirdir. Bu veriler branşlaşmada erkeklerin daha çok meslek edinmeye, kadınların ise daha çok kültürü korumaya ve devam ettirmeye yönelik alanlara teşvik edildiğini göstermektedir. Tan, bu bakış açısını daha önceki yıllarda azınlık okullarına devam eden kız çocuklarının oranının yüksekliğini inceleyerek getirmiş; etnik varlığın sürdürülmesinde kadınların öne çıkıyor olabileceğini belirtmiştir (Tan, 2008).

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, meslek eğitime yönlendirilmede olduğu kadar seçilen mesleğin niteliğine bakıldığında da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler’in istatistiğini sunduğu 109 ülke içinde, sadece bir ülkede mühendislik fakültesi mezunu kadınların oranı erkeklerinki ile aynıdır, diğer tüm ülkelerde bu fakültelerden mezun erkeklerin oranı kadınlara göre daha yüksektir. Benzer şekilde, 109 ülkeden sadece 14’ünde erkekler, kadınlardan daha yüksek oranda eğitim fakültelerinden mezundur. Türkiye için de bu durum geçerlidir (Birleşmiş Milletler, 2015). Mühendislik, imalat ve inşaat bölümlerinden daha çok erkekler, eğitim ve sağlık alanlarındaki bölümlerden daha çok kadınlar mezun olmaktadır (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2019a).

EĞİTİMİN ÇIKTILARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Eğitimin çıktılarında toplumsal cinsiyet eşitliği kız ve oğlan çocuklarının başarıya ulaşmak için eşit olanaklardan faydalanması ve eğitimin neticesinin cinsiyetten bağımsız olarak kişilerin bireysel yetenek ve çabalarıyla oluşması anlamına gelir (USAID, 2008). Başarıda eşit şartların sağlanması için okula gidilen sürenin, akademik derecelerin ve diplomaların cinsiyete bağlı değişmemesi esastır. Kısaltması PISA olan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programının matematik, okuma ve bilim alanlarında eğitimin niteliğini ölçmeyi hedefleyen testlerinde Türkiye, 79 ülke arasında 40. sırada yer almaktadır (MEB, 2019). PISA’nın matematiğe dair testleri, kız çocuklarının oğlan çocuklarından daha az başarılı olduğunu fakat matematiğe ilgide cinsiyet bazında görülen farkın daha büyük olduğunu göstermektedir. Bunun nedenleri arasında, kız çocuklarının bu konuda kendilerine daha az güvendiklerini ve matematiği gelecekte kullanmayı daha az düşündüklerini belirtmeleri, düşündürücüdür (USAID, 2008). Türkiye’de ise PISA matematik testi sonuçları kız ve oğlan çocuklar arasında farklı görülse de bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (MEB, 2015).

EĞİTİM SONRASINDA TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Eğitime ulaşmış ve tamamladıktan sonra eşitlik; kadınların ve erkeklerin statüsü, kaynaklara erişimi, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik faaliyetlere katkı sağlayabilme, katılabilme ve bunlardan yararlanmaları eşit olduğunda sağlanır (USAID, 2008). Bu eşitlik, kariyer olanakları, eğitim sonrasında düzenli bir iş bulmaya kadar geçen süre ve aynı donanım ve deneyime sahip kadın ve erkeklerin aldıkları ücretleri ifade eder.

Eğitim sonrası toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkar. Eğitim imkanlarına erişmiş olanları ele alacak olursak bu durumun öğretmenlik alanında görünür olduğu fark edilir. Daha önceki başlıkta üniversitede bölüm tercihlerinde gözlediğimiz eğitim fakültelerinde kadınların daha çok yer alması, öğretmenlik mesleğinde kendini göstermektedir. Okul öncesi eğitim, Türkiye’de %94’lük bir oranla neredeyse tamamen kadınların sorumlu olduğu bir alandır (MEB, 2019). İlkokul öğretmenlerinin dünya genelinde %63’ü, Türkiye’de de %64’ü kadın (Birleşmiş Milletler [BM], 2015; MEB, 2019). Eğitim düzeyi yükseldikçe, öğretmenlik bir nevi çocuk bakımıyla ilişkilendirilerek kadınlara yakıştırılan meslek olmaktan uzaklaşıp branşlaşmaya ve “erkeklerle uygun” alanları da içermeye başlıyor. Türkiye’de ortaokul öğretmenlerinin %58’i, lise öğretmenlerinin ise %51’i kadın (MEB, 2019). Yükseköğretimde ise öğretim elemanlarının %45’i kadındır (YÖK, 2019b). Yükseköğretim elemanlarına kadın ve erkek oranları açısından daha yakından bakıldığında, araştırma görevliliği gibi daha düşük kademelerde oranların birbirine daha yakın, üst kademelere çıkıldıkça erkek oranlarının baskın olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2018-2019 öğretim yılı verilerine göre araştırma görevlilerinin %51’i, profesörlerin ise %32’si kadındır. Tüm eğitim sürecinde küçük yaşlardan daha çok kadınların, daha ileri yaşlardan ise daha çok erkeklerin sorumlu olduğu bir yelpazeden söz etmek mümkündür.

Kadınların istihdamı açısından Türkiye, uluslararası standartların oldukça altındadır. Güncel istatistikler, erkeklerin %63’ünün, kadınların ise %29’unun istihdama katıldığını göstermektedir (TÜİK, 2020b). Kadın istihdamının düşük olmasının en önemli nedenlerinden biri, kentsel alanlarda kadınların çok düşük eğitim düzeyine sahip olmaları ile açıklanmaktadır. Kentlerde kadınların eğitim düzeylerinin 1980’lerden itibaren artması ile birlikte 2000 yılında %17 olan istihdama katılım oranı, 2006’da %20’ye çıkar (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010). Türkiye, kentleşme, azalan doğurganlık hızı, eğitim dağılımındaki iyileşmeler gibi çeşitli yapısal ve demografik değişimlerden geçerken kadınların işgücüne katılımlarının halen artmamasının nedenleri arasında, eğitim çok belirleyici bir konumdadır. Sadece mezun olmak değil mezun olunan üniversitenin ve bölümün niteliği ve ülkenin ekonomik koşulları gibi faktörlerin yanı sıra bu alana yönelik politikalar ve sonrasında iş hayatına katılmayı engelleyen toplumsal ilişkiler de devrededir. Eğitim düzeyi düşük olan kadınların büyük bir kısmının ev kadını olarak tanımlandığı, çalışmadığı görülmektedir. 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre çalışmayan kadınlardan ilkokulu bitirmemiş olanların %21’i, çalışmama nedenini “ev kadını” olması ile açıklamaktadır. Eğitim düzeyi lise ve

üzeri olup istihdamda olmayan kadınların ise %20'si çocuk bakımı nedeniyle çalışmadığını ifade etmektedir. Bir başka deyişle eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar da çocuk bakımının kadın işi olarak tanımlanmasından dolayı işgücüne katılmakta zorluk yaşamaktadır (HÜNEE, 2019).

Kamusal alanın önemli kurumlarından eğitim ve istihdam alanlarına kadınların erkeklerden daha az katılması, kadınları özel alana yani ev içine yönlendirmektedir. Bunu son yıllarda sıkça kullanılmaya başlayan “ne eğitimde, ne istihdamda, ne yetiştirmede (NEİY)” göstergesi çok net biçimde ortaya koymaktadır (Tablo 1). Genç kadınlar ve erkekler arasındaki nüfusun sosyal durumunu anlamak için kullanılan bu gösterge, birçok ülkede genç kadınların sosyal yaşama katılımlarının daha az olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye’de 15-19 yaş grubundaki kadınların yaklaşık dörtte biri eğitim, istihdam ya da yetiştirmenin dışında kalırken 20-24 yaş grubunda bu oranın %47’ye yükselmesi, kadınların yaşamlarını sınırlamaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2017).

TABLO 1:
OECD ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’DE NE EĞİTİMDE, NE İSTİHDAMDA, NE YETİŞTİRMEDE OLMA YÜZDESİ

	15-19		20-24	
Ne eğitimde, ne de istihdamda olma oranı	Türkiye (2016)	OECD (2017)	Türkiye (2016)	OECD (2017)
<i>Kadın</i>	%24,5	%6,1	%47,3	%17,5
<i>Erkek</i>	%12,6	%5,9	%18,2	%14,8
<i>Kaynak: OECD, 2017</i>				

KONU YA GENEL BAKIŞ

Tarih boyunca eğitime erişim hakkı, belirli gruplar için ayrıcalık olmuş ve tüm insanların temel eğitime erişimlerinin bir hak olarak tanımlanması için insanlık tarihi 20. yüzyılı beklemek zorunda kalmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde “temel eğitim” herkes için hak olarak tanımlanmış, eğitimin insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olması gerektiği vurgulanmıştır. Buna rağmen, bazı grupların eğitime ulaşmaları için mücadele etmeleri gerekmiştir. Eğitim alanında toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele, kadın hareketinin ivmesiyle başlamıştır.

Bu bölümde eğitim alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini dört temel boyutta inceledik. Halen bir kadın sorunu olan okuryazarlık ve kadınların eğitime katılımının, eğitimin her düzeyinde erkeklerden daha az olmasının eğitime erişim boyutunda öne çıktığını belirttik. Eğitim materyalinin cinsiyetçi olması, eğitimcilerin toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısından yoksun olması ve kişilerin toplumun kalıpyargılara uygun biçimde meslek seçiminde belirli alanlara sıkışmaları, eğitim süreçlerindeki ayrımcılığa örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kız ve oğlan çocuklarının eğitimde başarılı olmalarının önündeki engeller arasında yetiştirme biçimi ve kalıpyargıların etkili olduğu, eğitimin çıktılarında eşitlik tartışılırken açıklandı. Eğitimi tamamladıktan sonra kadınların aldıkları eğitimi hem kendilerini geliştirmek hem de topluma katkıda bulunmak için kullanabilecekleri ortamların oluşturulması konusuna değindik. Kadınların eğitim ve istihdam dışında olmalarının kendilerini sadece “ev kadını” olarak tanımlamalarına ve becerilerini kısıtlı bir mekân olarak ev içinde değerlendirmelerine bağlı olduğunu vurguladık..

Kadınların ve erkeklerin eğitim alanında karşılaştıkları eşitsizliklerin boyutlarını dünyadan ve Türkiye’den veriler ile destekledik. Bu bölümde paylaştığımız kitap alıntısı, söyleşi, video ve kaynakçada yer alan dokümanlara başvurarak siz de bu alandaki bilginizi genişletebilirsiniz.

SÖYLEŞİ / ANLATI

Nermin Abadan Unat Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin ilk kadın asistanı, doçenti, profesörü ve kürsü kurucusu. Bu statüye erişebilmek için harcadığı çaba ise çok büyük. Boşnak göçmeni tüccar bir babanın ve Alman bir annenin kızı olarak 1921 yılında Viyana’da dünyaya gelmiş, 6 yaşında ise ailesiyle birlikte İstanbul’a yerleşmiş. İstanbul’da Türkçe bilmeden geçirdiği çocukluk yıllarını şu şekilde anlatıyor:

“Uzun yıllar okula gönderilmedim (...) Annemin acayip bir düşüncesi vardı; ona göre cici kızlar okula gitmezdi. Bu benim için o kadar korkunç bir şeydi ki, ben her gün Maçka’daki apartmanın penceresinden önlüklü çocukların okula gidişine bakıyordum ve hüngür hüngür ağlıyordum”.

Okula nihayet verildiğinde ise 9 yaşında yatılı bir öğrenci oluyor, fakat bir sene içinde babasını kaybediyor ve okuldan alınıyor. Annesiyle Budapeşte’ye taşınıp bir kez daha yatılı öğrenci oluyor ve 14 yaşına geldiğinde ortaokulu başarıyla bitiriyor. Annesi onu buna rağmen liseye göndermez iken, gazetelerden Türkiye’yi takip edişini şöyle anlatıyor:

“Haberlerde, Türkiye’de kız olsun erkek olsun, çocukların parasız okula gittikleri yazıyor. Bu ciddi bir eğitim reformu.”

Bir yandan da üzerinde gelir getirmesi için bir baskı var:

“Bana zaten annem diyor ki: ‘Bizim paramız bitti, ablanın kaynakları kurudu, sen git steno öğren, bir yerde sekreter ol.’ Sekreterlik gayet güzel bir meslek, ama ben okumak istiyorum. Benim için okumak öyle büyük bir aşk ki, muhakkak okumak istiyorum. Bunun Budapeşte’de olamayacağına kanaat getirdim”. Durum böyleyken Nermin Hoca ipleri eline alıyor ve Türkiye’ye gelip okumayı karar veriyor: “...ne yapacağımı düşündüm, taşındım ve sonunda Türk Büyükelçiliği’ne gitmeye karar verdim. (...) Ne anneme ne ablama

söyledim. Gittim kapıcıya dedim ki: 'Ben büyükelçiye görmek istiyorum' (...) nasıl bir adammış ki, beni içeri aldı, yukarı elçinin karşısına çıkardı. O sırada Büyükelçimiz Behiç Erkin. Türkçe bilmediğim için 'Almanca mı Fransızca mı konuşayım?' diye sordum (...) önce kendimi tanıttım, sonra mektebe girmek istediğimi ve bana destek olmalarını istediğimi söyledim. 'Ben Türkiye'ye gideyim, orada okullar var, okumayı bırakmak istemiyorum' dedim."

Büyükelçinin organizasyonu ile İzmir'e akrabalarının yanına gelen Nermin Hoca, burada da oldukça zorlanıyor. Değiştirdiği üçüncü adreste artık halalarından birisi "Madem okula gitmek istiyorsun, Türkçe öğrenmelisin" diyor ve Almanca dersleri verip, burdan kazandığı parayla Türkçe dersleri almaya başlıyor. Halası onu liseye yazdırıyor ve Hoca harçlıklarıyla terzi parasını ödediği üniformasına kavuşuyor. Denklik belgesi istendiği ve bir de sınava girmesi gerektiğini söyledikleri için de tarih, coğrafya, edebiyat da çalışıyor. Kabul edildiği İzmir Kız Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi'ne hukuk okumaya geliyor ve 15'inde Türkçe öğrenmiş bir öğrenci olarak lisansını başarıyla, bir dönem dahi uzatmadan bitiriyor- üstelik öğrenciyken aynı zamanda çalıştığı halde. İstanbul'da başladığı gazetecilik kariyeri kendisini Ankara'ya getirdiğinde Türkiye basınında henüz bir elin parmağı kadar kadın vardı. Sonrasında, Fullbright bursuyla Amerika'ya da giden Nermin Hoca, Siyasal Fakültesi'nin sadece sıradışı bir hocası olmakla kalmayıp, ilk kadın hocası olarak adını ülke tarihine yazdırıyor.

Sedef Kabaş'ın söyleşisinden hazırladığı "Hayatını Seçen Kadın" adlı biyografiden derlenmiştir².

SEN DE ARAŞTIR

Türkiye'de, Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti ortaklığında 2014 tarihinde başlayan Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP), 2016 YILINDA tamamlandı. Proje kapsamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Okul Standartları hazırlanmıştır. Proje Dökümanlarını inceleyerek aşağıdaki soruların yanıtlarını içeren 200 kelimeyi geçmeyecek bir metin hazırlayınız.

- ▶ Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Eğitim Ortamları Standartlarının hayata geçirilmesinin önündeki engeller neler olabilir?
- ▶ Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Eğitim Ortamları ve Okul Yönetimi Standartlarını dikkate alarak yükseköğretim düzeyinde hangilerinin geçerli olabileceğini ve ne tür yeni standartlar oluşturulabileceğini tartışınız.

2 <http://fulbright.org.tr/basariyokusu/prof-dr-nermin-abadan-unat/>

EK OKUMALAR

- ▶ Tan, M. (2008) Eğitim. *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri* içinde. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği.
- ▶ USAID (United States Agency for International Development). (2008). *Education from a gender equality perspective*. http://www.ungei.org/resources/files/Education_from_a_Gender_Equality_Perspective.pdf.

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Avrupa Komisyonu. (1952). *Avrupa insan hakları sözleşmesi (ek 1 no’lu protokol)*.
- ▶ Avrupa Konseyi. (2011). *Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair avrupa konseyi sözleşmesi avrupa sosyal şartı*. Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi, 210.
- ▶ Baskın, B. (2008). *İ. Meşrutiyet’te kadın eğitime yönelik bir girişim: inas darülfünunu*. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Dergisi* 38, (ss. 89-123).
- ▶ Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Birleşmiş Milletler (BM). (1948). *İnsan hakları evrensel beyannamesi (madde 26(1))*. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rights_turkce.pdf Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ Birleşmiş Milletler (BM). (1966). *Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslararası sözleşmesi*. Antlaşma Serisi Cilt No. 993, s. 171.
- ▶ Birleşmiş Milletler (BM). (1988). *Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi (CEDAW)*. Antlaşma Serisi Cilt No. 1249, s. 13.
- ▶ Birleşmiş Milletler (BM). (1989). *Çocuk hakları sözleşmesi*. Antlaşma Serisi Cilt No. 1577, s. 3.
- ▶ Birleşmiş Milletler (BM). (2016). *Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development*. Human Rights Council. Thirty-second session, Agenda item 3. <https://documents-dds-un.org/doc/UNDOC/LTD/G16/134/15/PDF/G1613415.pdf?OpenElement>
- ▶ Dayıoğlu, M., Kırdar, M. (2010). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler*. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Çalışma Raporu, Sayı: 5.
- ▶ Ellis A., Golz R., Mayrhofer W. (2014). The education systems of germany and other european countries of the 19th century in the view of american and russian classics: horace mann and konstantin ushinsky. *International Dialogues on Education: Past and Present Online Journal*, 1(1), (ss. 7-28).

- ▶ Eğitim Reformu Girişimi (ERG). (2012). 4+4<8. “İlköğretim ve eğitim kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi”ne ilişkin insan hakları ilkeleri ve bilimsel bulgular ışığında bir değerlendirme. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/444_Gerekce-Metni.pdf. Erişim tarihi 08.10.2017.
- ▶ Gümüšoğlu, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi* 2(4), (ss. 39-50).
- ▶ Hoşgör, A.G. (2015). 3. Ünite, Kalkınma. Y. Ecevit, N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* içinde (ss. 50-70). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- ▶ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2014). *2013 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK, Ankara: Türkiye.
- ▶ Karataş, S. (2010). Hayatını seçen kadın: “Hocaların hocası” Nermin Abadan Unat. İstanbul: Doğan Kitap.
- ▶ Kırdar, M., Dayıoğlu Tayfur M., Koç, İ. (2010). *The effect of compulsory schooling laws on teenage marriage and Births in Turkey*. TÜSİAD-Koç University Economic Research Forum Working Paper Series. Working Paper 1035. https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/erf_wp_1035.pdf. Erişim tarihi: 07.10.2017.
- ▶ Levine, R., Birdsall, N., Ibrahim, A., ve Dayal, P. (2003). *Background paper of the task force on education and gender equality: Achieving universal primary education by 2015*. Millenium Project.
- ▶ Madigan, J. C. (2009). The education of women and girls in the United States: A historical perspective. *Advances in Gender and Education*, 1(1), 11-13.
- ▶ MDG-Monitor. (2017). <http://www.mdgmonitor.org/>. Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ Newnham Collage. (2017). *Women’s education*. <http://www.newn.cam.ac.uk/about/history/womens-education/>. Erişim tarihi: 07.10.2017.
- ▶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). *Youth not in employment, education or training (NEET) (indicator)*. <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm>. Erişim tarihi 20.06.2018.
- ▶ Oxford Royale Academy. (2017). *A history of women’s education in the UK*. <https://www.oxford-royale.co.uk/articles/history-womens-education-uk.html>. Erişim tarihi: 07.10.2017.
- ▶ Resmi Gazete (2012). 6287 Sayılı ilköğretim ve eğitim kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>. Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ Sayılan, F. (2012). *Toplumsal cinsiyet ve eğitim: Olanaklar ve sınırlar*. Ankara: Dipnot.
- ▶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2015). *Uluslararası öğrenci değerlendirme programı pisa 2015 ulusal raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

- ▶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2018). *Pisa 2018 Türkiye ön raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- ▶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2019). *Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim 2018-2019*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- ▶ Tan, M. (2000). Eğitimde kadın erkek eşitliği ve Türkiye gerçeği. *Kadın-erkek eşitliğine doğru yürüyüş: Eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset içinde*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/290.
- ▶ Tan, M. (2008). Eğitim. *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri içinde*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği.
- ▶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2017). *1924 Anayasası*. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. Erişim tarihi: 07.10.2017.
- ▶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). *İstatistikler: 3.3 İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre kur’an kursu, kursiyer ve bitiren kursiyer sayısı*. https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/_layouts/download.aspx?SourceUrl=/Documents/3_3_istatistiki_bolge_birimleri_siniflamasına_gore_Kuran_kursu_kursiyer_ve_bitiren_kursiyer_sayisi.xls. Erişim tarihi: 01.05.2020.
- ▶ Tomaševski, K. (2002). *Economic, social and cultural rights report submitted by special rapporteur on the right to education, mission to Turkey*. United Nations Economic and Social Council. Commission of Human Rights, Fifty-eighth session, Item 10 of the provisional agenda.
- ▶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2017a). *Ulusal eğitim istatistikleri veritabanı, 2016 yılı için oluşturulmuş tablo*. Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2017b). *Eğitim istatistikleri metadata*. http://www.tuik.gov.tr/PrelIstatistikMeta.do?istab_id=1606 Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020a). *Ulusal eğitim istatistikleri veritabanı, 2018 yılı için oluşturulmuş tablo*. Erişim tarihi: 01.05.2020.
- ▶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020b). *Toplumsal cinsiyet istatistikleri, Mart 2020*, Erişim tarihi: 18.03.2020.
- ▶ United Nations Development Programme (UNDP) (2017). *Sürdürülebilir kalkınma hedefleri*. <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ United Nations Educational Scientific Cultural Organization (UNESCO) (2003). *Gender and education for all: The leap to equality. Summary report*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132550e.pdf> Erişim tarihi: 08.10.2017.

- ▶ United Nations Educational Scientific Cultural Organization (UNESCO) (2015). *Education for all global monitoring report*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002322/232205e.pdf>. Erişim tarihi 07.10.2017.
- ▶ United Nations Educational Scientific Cultural Organization (UNESCO) (1960). *Eğitimde ayrımcılığa karşı sözleşme*. 14 Aralık 1960.
- ▶ United Nations International Children Emergency Fund (UNICEF) (2001). *The barriers to educating girls*. <https://www.unicef.org/education/barriers.html>. Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ United Nations (2015). Chapter 3 Education: *Data, the world's women 2015 trends and statistics* içinde, https://unstats.un.org/unsd/gender/downloads/WorldsWomen2015_chapter3_d.xlsx Erişim tarihi: 08.10.2017.
- ▶ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) Institute for Statistics (2020). *Literacy rate. Indicators: Adult literacy rate, population 15+ years, female (%) and Adult literacy rate, population 15+ years, male (%)* <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=121>
- ▶ University of Oxford (2017). *Introduction and history*. <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/history?wssl=1>. Erişim tarihi: 07.10.2017
- ▶ United States Agency for International Development (USAID). (2008). *Education from a gender equality perspective*. http://www.ungei.org/resources/files/Education_from_a_Gender_Equality_Perspective.pdf. Erişim tarihi: 08.10.2017
- ▶ Woolf, V. (1929). *A room of one's own*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- ▶ Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2019a). *Tablo 17. Eğitim ve öğretim alanları sınıflamasına göre lisans düzeyindeki öğrenci sayıları, 2018 - 2019* <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Erişim tarihi: 01.05.2020.
- ▶ Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2019b). *Tablo 30. Lisans eğitimi veren yükseköğretim programlarında görevli öğretim elemanlarının eğitim ve öğretim alanları sınıflamasına göre sayıları, 2018 - 2019* <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Erişim tarihi: 01.05.2020.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SAĞLIK

Aysun Balseven Odabaşı
Nüket Örnek Büken
Şevkat Bahar Özvarış

6

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TOPLUMSAL CİNSİYET VE YAŞAM
DÖNEMLERİ İLİŞKİSİ

TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞININ
KADIN SAĞLIĞINA ETKİSİ

BEDEN VE BEDEN POLİTİKALARI

KADININ SAĞLIK HAKKI VE
AYDINLATILMIŞ ONAM

SÖYLEŞİ / ANLATI

SONUÇ OLARAK

BAŞLARKEN

Sağlığı “bireyin beden, zihinsel ve sosyal yönden tam iyilik halinde olması” şeklinde tanımladığımızda, bireyin bir enfeksiyona yakalanması kadar onun sağlık hizmetlerinden yararlanmasını etkileyen, eğitim düzeyi veya sosyal bazı olanakların kullanılmasında etkili olan, toplumsal cinsiyet ile ilgili kalıp yargılar da sağlık kavramı ve tanımı içerisinde incelenmesi gereken konular haline gelir. Yani, insanların sağlığını, hastalık ve sakatlık yönünden olduğu kadar ruhsal ve sosyal yönden de tam bir iyilik halinin olup olmamasını ve “tam iyilik durumlarını” etkileyen faktörlerden biri olarak “toplumsal cinsiyet” yönünden de düşünerek incelememiz ve tanımlamamız gerekmektedir. Bu bağlamda, bu bölümde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin özellikle kadının sağlığını nasıl etkilediği ele alınacaktır.

İnsanların kendilerini ve yeteneklerini geliştirmede özgür oldukları bir dünya tasarımı, insan hakları kavramının temelini oluşturur. Bu gerçekleşebilseydi, tanımlanan ideal dünya tasarımında “kadının insan haklarını” tartışmaya gerek duymayacaktık; çünkü insan hakları her iki cinsiyet için de geçerli olacaktı. Oysa, böyle bir ideal dünyada yaşamadığımız açık. Bu nedenle somut olarak hakların belirlenmesine ve bunların güvence altına alınmasına gereksinim vardır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında kadının insan hakları açısından bu gereksinimi belirgin bir hale gelmiştir. Ulusal ve uluslararası birçok yasa, bildirge ve belgenin “cinsiyet körü” olmaya devam etmesi ve kadınların haklarının genel bir “insan hakları” paketi içinde ele alındığı varsayımı, kadınların özgül konumlarından kaynaklanan sorunların dile getirilmesi, tanımlanması, tanınması ve çözümlenmesini geciktirmiştir.

Kadının insan haklarının tam olarak sağlanmasının en temel koşulu, kadınların sağlığa ulaşma hakkından ve tanı/tedavi/araştırma hizmetlerinden en yüksek düzeyde, tam ve eşit olarak faydalanmalarını sağlamaktır. Kadın sağlığı biyo-psikososyal faktörlerin yanı sıra yaşamın ekonomik, politik, sosyal boyutları tarafından da belirlenmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğurduğu sonuçların kadının sağlık hakkına yansımaları önemlidir.

Kadınların sağlık haklarının insan hakları içinde değerlendirilmesiyle birlikte, kadının insan haklarının, sağlık bilgisine erişim, yeterli beslenme ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkını da kapsadığı kabul edilmiştir. Modern insan hakları açısından bakıldığında sağlık konusunda kadınların dezavantajlı olduğu durumlar hak ihlali olarak düşünülmektedir.

Kadın ve sağlık alanında belirtilmesi gereken bir diğer önemli faktör, toplumsal yapının kendisidir. Ülkemizde giderek çözülmekle birlikte kent merkezlerinden kırsal alanlara ve batıdan doğuya gidildikçe varlığını koruyan geleneksel yaşam biçimi ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadınların sağlık hizmetlerine erişiminin önünde bir engel teşkil etmeye devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlar ve erkekler için farklı olmasının, kadınlar aleyhine daha fazla olumsuzluk getirdiği ve bu durumun kadınların sağlık hizmetlerine erişiminin önündeki engellerden biri olduğu bilinmektedir.

Kadının sağlık hakkının, kadının cinsel ve üreme sağlığı ile ilgili konuları da kapsayacak şekilde daha geniş olarak ele alınması, yalnızca cinsel sağlık ve üreme sağlığına indirgenmemesi önemlidir. Biyo-psikososyal sağlık belirleyenlerinin her biri, kadın için de değerlendirilmeli ve önemsenmelidir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadına yönelik şiddet de sağlık çalışanlarının sorumluluk aldığı ve toplumsal cinsiyet perspektifinden hizmet verilmesi gereken bir halk sağlığı sorunudur.

Ayrıca pek çok ayrımcılığa kaynaklık etmesi ve bu ayrımcılıklara, özellikle de toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadelenin örgütlendiği çıkış noktası olması açısından kadın bedeni, kadın bedenine tarihsel süreçte yüklenen anlamlar ve beden politikaları da önemlidir.

Kadına sağlık hizmetini sunarken (tanı, tedavi, rehabilitasyon, koruyucu ve sağlıklı geliştirici hizmetleri) kadının hizmeti alan özne olarak süreçlerin bütününde aydınlatılmış onamının alınması ve özerkliğine saygı gösterilmesi gerekmektedir.

Sağlık; sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil bireyin beden, zihinsel ve sosyal yönden tam iyilik halinde olmasıdır.

SÖZLÜK

Kadının Sağlık Hakkı

Kadınların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması onların yüksek çıkarları değil en temel haklarıdır. Modern insan hakları açısından bakıldığında sağlık konusunda kadınların örselenebilir/savunmasız olduğu durumlar, hak ihlali olarak düşünülmektedir. Kadının insan haklarının ve sağlık haklarının, sağlığa ulaşım, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı, ömür boyu sağlık, sağlık bilgisine erişim, yeterli beslenme gibi konuları kapsadığı kabul edilmiştir.

Üreme Sağlığı

Sağlığın tanımında olduğu gibi üreme sistemi işlevleri ve süreci ile ilgili sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil tüm bunlara ilişkin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halinin olmasıdır.

Aydınlatılmış Onam

Karar verme yeterliğine sahip hasta bireyin, kendisine uygulanacak tanı ve tedavi yöntemleri ile öteki uygulamaları ve bunlara seçenek oluşturabilecek uygulamalarla tüm bu yöntemlerin olası olumlu ve olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgilendikten sonra bu bilgileri, açıkça ve anlayarak kabul etmesidir. Bu uygulama, hasta hakları kavramıyla ortaya çıkmış bir uygulamadır. Temelde, hasta özerkliğinin merkeze alındığı etik yaklaşımın bir ögesidir.

Özerklik

Bir topluluğun ya da bireyin karar verme ve belirli bir yaşam biçimini seçme özgürlüğünü ifade eder.

Etik alanındaki ve tıp etiğindeki kullanımı bireysel özerkliği ifade ettiğinden, yeni ve özgündür. Bu alanda, bireyin kendi değerlerinden yola çıkarak kendisiyle ilgili kararlar vermesi anlamına gelmektedir. Başlangıçta hastanın özerkliği olarak kullanılan terim, yalnızca hastanın kendi sağlığı ve bedeniyle ilgili kararlarını kapsarken sağlık alanındaki çok yönlü-çok öznel ilişkiler nedeniyle bugün hekimin, hasta yakınının, öteki üçüncü kişilerin özerkliği de bu terimin kapsamına girmiştir.

Üreme Hakları

Bireylerin ve çiftlerin, çocuklarının sayısı ve aralığına özgürce ve sorumlu bir şekilde karar vermeleri, bunu sağlayabilmek için gerekli bilgiye sahip olabilmeleri, en yüksek üreme ve cinsel sağlık standardına ulaşabilmeleri, şiddet ve baskı ve ayırımcılık olmaksızın kararlarını verebilmeleri, adolesan (ergenlik) dönemden başlanarak post-menopozal (menopoz sonrası) ve yaşlılık dönemi de kapsayacak şekilde, üreme sağlığı ve cinsel sağlık hizmetlerinden yararlanma haklarının insan hakları kapsamında ele alınmasıdır.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SAĞLIK İLİŞKİSİ

İnsanların sağlıklı ya da hastalıklı olmasında biyolojik ve sosyal faktörler birlikte etkili olmaktadır. Kadın ve erkeklerdeki sağlık ve hastalık örüntüleri belirgin farklılıklar gösterir. Kadınların doğuşta beklenen yaşam süresi daha uzundur. Ancak pek çok toplumda, kadınların erkeklere göre daha fazla hastalık ve stres yaşadıkları bilinmektedir. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşadıkça daha uzun olan bu yaşamın niteliği önem kazanmaktadır. Doğuşta beklenen yaşam süresiyle ilgili kadınların avantajının bir kısmı biyolojik kökenlidir. Daha "zayıf cinsiyet" olarak değerlendirilen kadınların, aslında bütün yaşlarda biyolojik olarak erkeklerden daha güçlü olduğu görülür. Tüm toplumlarda, erkek fetüs (cenin) daha fazla kendiliğinden düşük ve ölü doğumla karşılaşır. Bu mortalite (ölümlülük) modeli, yaşamın ilk 6 ayında da belirgin şekilde devam eder; kız bebeklerin daha güçlü olmalarının nedenlerinin belirlenebilmesi için ileri düzeyde araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olsa da bunun kromozomal yapıdaki değişikliklerden ve erkeklerin akciğerlerinin testosteronun etkisiyle daha geç olgunlaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Erişkin dönemde ise yine kadınlar menopoz dönemine kadar biyolojik avantaja sahiptir. Çünkü cinsiyet hormonları onları iskemik kalp hastalıklarından (kalp kasını besleyen koroner damarların en az birinin daralma veya tıkanması) korumaktadır. Yine belirli patojenlere karşı duyarlılığın ve bağışıklığın gelişmesinde cinsiyetle ilgili farklılıkların olduğu açıklanmaktadır.

Örneğin; osteoporoz (kemik erimesi), diyabet (şeker hastalığı), hipertansiyon, artrit (eklem hastalığı) ve çoğu immün (bağışıklık) sistem bozuklukları kadınlarda erkeklerden daha fazla görülmektedir.

Gelişmekte olan bazı ülkeler hariç, birçok toplumda ekonomik ve endüstriyel gelişme ve çeşitli sosyal ve kültürel faktörlerdeki değişimler sonucunda, kadınların enfeksiyon hastalıklarına yakalanma riski, gebelik ve doğumun tehlikeleri oldukça azalmıştır. Bu da kadınların biyolojik avantajlarının ön plana çıkmasına neden olmuş ve kadınların erkeklerden daha uzun yaşamalarına yol açmıştır. Yine de gelişmiş ülkelerde sağlık ve hastalıkta cinsiyet farklılığı ile ilgili yapılan çalışmalarda, kadınların kendi sağlık durumlarını erkeklerinkinden daha olumsuz değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklerin, “ekmek parası kazanmak, evi geçindirmek” amacıyla daha fazla risk almalarına ve mesleki nedenlere bağlı ölümlerden daha fazla etkilenmelerine neden olmuştur. Aynı zamanda erkeklerin sosyal kısıtlamalardan daha özgür büyümeleri ve kaynaklara ulaşma olanaklarının daha fazla olması, tehlikeli maddelerle karşılaşmaları/kullanmaları riskini artırmıştır. Bu alışkanlıklar “erkeksi alışkanlıklar” olarak tanımlanmıştır. Bilindiği gibi, dünyanın pek çok ülkesinde genç erkekler, genç kadınlardan daha fazla trafik kazası (alkol bağlantılı) ve şiddetten dolayı ölüm riskiyle karşılaşmaktadır. Yaşamın ilerleyen evrelerinde erkekler arasında görülen “erken ölümler”in (premature death) büyük bir kısmı iskemik kalp hastalıklarından kaynaklanmaktadır. Bu yalnızca biyolojik duyarlılıktan değil aynı zamanda erkeklerin “risk alma davranışları”nın kadınlara göre daha fazla olmasından da kaynaklanmaktadır. Örneğin, erkekler sigara içmeyle birlikte mesleki karsinojenlere (kanserojenler) de daha fazla maruz kaldıklarından dolayı akciğer kanserinden ölme riskleri kadınlara göre artmaktadır.

Kadınların erkeklerden daha fazla hastalık ve sakatlık yaşadığı, pek çok toplumda bilinen bir gerçektir. Bu sonuca katkısı olan üç faktör tanımlanmıştır. Bu faktörler şöyle açıklanabilir:

Birincisi; kadınların daha uzun süre yaşamaları, kronik hastalıkların onlarda daha çok görülmesine neden olurken bu durum kadınlarda daha yüksek morbidite (hastalık) hızlarının görülmesine neden olmaktadır. Sağlığın bozulması, her iki cinsiyet için de yaşlanma sürecinin bir parçasıdır. Kadınlar hemen hemen bütün ülkelerde yaşlı nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Örneğin, Türkiye’de kadınların doğuştan beklenen yaşam süresi, erkeklerden daha uzun olduğundan yaşlı kuşaktaki kadın sayısı daha fazladır. 2019 yılı TÜİK sonuçlarına göre doğuştan beklenen yaşam süresi, Türkiye geneli için 78,3 yıl, erkekler için 75,6 yıl ve kadınlar için 81,0 yıldır. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşamakta olup doğuştan beklenen yaşam süresi farkı, 5,4 yıl olmuştur. Ancak doğuştan beklenen sağlıklı yaşam süresine baktığımızda erkekler için bunun 59,9 yıl, kadınlar içinse 56,8 yıl olduğu görülmektedir (TÜİK, 2019).

İkincisi; kadınların üreme sağlığı ile ilgili sorunları yaşama olasılıkları, erkeklerden daha yüksektir. Yaşam süreci boyunca hem kadın hem de erkekler, cinsiyete özel hastalıklar açısından risk taşımaktadırlar. Örneğin, yalnızca kadınlar serviks (rahim ağzı) ve meme

kanseri için taramaya ihtiyaç duyarlar. Prostat ve testis kanseri ise sadece erkeklerde gelişebilir. Ancak kadın ve erkeğin üreme ile ilgili hastalık yükleri incelendiğinde, kadınlar üreme sağlığı sorunlarını erkeklerden çok daha fazla yaşarlar. Bu duyarlılık üreme çağında (15-49 yaş) daha da artar. Dünyada yapılan araştırmalar, kadınlarda üreme hastalıklarına ait hastalık yükünün, erkeklerin hastalık yüküne göre üç kat daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Esasen bu nedenle de üreme sağlığı ile ilgili her iki cinsiyetin yaşa göre hizmet gereksinimi de farklılık göstermektedir.

Üçüncüsü ise; kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyeti ve üremeye ilişkin fizyolojik fonksiyonlarının farklılığı ve getirdiği yüklerin yanı sıra toplumun kendilerine biçtiği toplumsal cinsiyet rolünden kaynaklanan ve sağlıklarını etkileyen olumsuzluklar mevcuttur. Bu olumsuzlukların boyutu toplumdan topluma değişmekle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar yönünden daha fazla olumsuzluk yaşandığı söylenebilir (Akın ve Özvarış, 2012).

Diğer taraftan günümüz tüketim toplumunda ve tüketim kültüründe gündelik hayatın politikasının düzenlenmesinde “beden”, merkezi bir rol oynamaktadır. Bu açıdan bedeni anlamak, farklı düzey ve içerikteki toplumsal ilişkileri anlayabilmek ve belki de onarabilmek açısından önemlidir. Bedenimiz, sınıfımızın, cinsiyetimizin, mesleğimizin, ideolojimizin görüntüsü gibidir. Doğrudan beden temelli toplumsal kategoriler (kadın, erkek, seks işçisi, yaşlı, çocuk, engelli, transseksüel) ya da beden çağrışımıyla dolaylı toplumsal kategoriler toplumsal bir varlık olarak bedenin etki alanının genişliğini göstermektedir. Bu anlamda beden, pek çok ayrımcılığa kaynaklık etmesi ve bu ayrımcılıklara karşı mücadelenin örgütlendiği çıkış noktası olması açısından önemlidir. Toplumsal yargılar örneğin bâkire olmayı, anne olmayı, belli sayıda çocuk doğurmayı, çekici olmayı norm olarak kabul ederek bunun dışındaki durumları kişinin bilgisizliği, ahlaksızlığı, beceriksizliği, yetersizliği şeklinde etiketleyip kişi üzerinde baskı kurulmasına yol açabilir. Bunun dışındaki tercihlerde kişilerin kendilerini yalnız hissetmeyeceği sosyal ya da kurumsal mekanizmaların eksikliği önemli bir sorundur.

Beden konusu neden öne çıktı ve bedenin bir araştırma konusu olarak ele alınmasını sağlayan etmenler neler oldu? Kuşkusuz feminist hareket, erkeğin kadın bedeni üzerindeki baskı ve denetimini deşifre etmede ve insan biyolojisindeki farklılıkların toplumsal davranışlar üzerinde belirleyici olduğu görüşünün yıkılmasında etkili olmuştur. Tarihsel eşitsizliklerin insan bedeninden yola çıkılarak doğallaştırılması, kadın bedeninin kadına uygulanan şiddetin gerekçesi olarak sunumu, feministler tarafından eleştirilmeye başlandı. Sonrasında bedenin yalnızca biyolojik değil aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak kabulüyle biyolojik olanla toplumsal olan (toplumsal cinsiyet) arasındaki ilişki gündeme gelecektir.

Kadınlar biyolojik üretim kapasitelerine ve buna dayalı cinsiyetçi iş bölümündeki geleneksel rollerine göre tanımlandığında, kadınların erkeklere tâbiliğinin kaynağında biyolojik cinsiyetlerinin değil toplumsal cinsiyetin olduğu ve doğanın yerini toplumun aldığı gerçeği göz ardı edilebilmektedir. Yani biyolojik bedenlerimize toplumdaki eşitsiz ve hiyerarşik iktidar dağılımına göre toplumsal anlamlar yüklenmektedir. Toplumsal cinsiyetimiz kaçınılmaz bir kader değildir, toplumsal ilişkiler ağı içinde ve toplumsal iktidarın eşitsiz dağılım sürecinde

toplum tarafından oluşturulduğundan değişebilir. Toplumsal cinsiyetin oluşturulma sürecine en büyük katkıyı aslında farkında olarak ya da olmadan tıp kurumunun kendisi yapmıştır.

Tıp kurumunu ve sağlık hizmetlerini, kadın bakış açısıyla yeniden değerlendirdiğimizde, tıbbın kendi içinde var olan cinsiyetçi rol dağılımını, tıp aracılığıyla kadın bedeni üzerindeki cinsiyetçi uygulamaları ve kadınların merkezinde bulunduğu toplum sağlığı konularını çözümlemenin gerekliliği ortaya çıkacaktır. Örneğin tıp tarihi kadınlar yönünden incelendiğinde, tıp biliminin profesyonel anlamda kurumsallaşmasının temelinde kadın şifa vericilerin meslekten dışlanması yatıyor görülür. Avrupa'da 16. yüzyılda patlak veren ve "cadı avcılığı" adıyla neredeyse yüzyıl süren kadın şifa vericilerin tıptan uzaklaştırılması, kadına yönelik hem ayrımcılığın hem de şiddetin tarihteki çarpıcı örneklerindendir. Ülkemiz tarihinde de bu biçimde şiddetle değil ama yasalar yoluyla, yıllar boyunca şifa verici olmuş kadınlar, uzun bir süre tıp kurumundan dışlanmışlardır. 19. yüzyılda gelenekçi hekimlik uygulamalarının yasa dışı sayılmasıyla tıptan uzaklaştırılan kadınlar, ancak 1922'de tıp okulunun kuruluşundan yüzyıl sonra tıp öğrenimi görmeye hak kazanmıştır. Genel olarak 19. yüzyıl eşit haklar mücadelesinin gerçekleştiği atmosfer sayesinde kadınlar tıp alanına yeniden girebilmişlerdir ancak halen tıp hizmetleri içerisinde cinsiyetçi rol dağılımı sürmektedir. Tıptaki işbölümü üzerine yapılan çalışmalar, kadınların düşük statüsü ve düşük ücretli alanlara yönlendirildiklerini, cinsiyetçi bir işbölümünün sürdüğünü göstermektedir. Kadınların, mutlak ve değişmez kılınan "kadın doğası"nın gerektirdiği ikincil rollere hapsedildiğini, bazı uzmanlık dallarına girebilme, yükselbilme ve üst yönetime gelebilme sürecinde cinsel ayrımcılığın yoğun olarak sürdüğünü kanıtlayan araştırmalar vardır. Gerek kadınlar lehine üretilen kavramların sağlık çalışanlarınca bilinmesi ve göz önünde tutulması gerekse kadın sorunları kapsamında kadınlar lehine önlemler alınması, sağlıkta hakkaniyetin gereklerindendir. Günümüz sağlıkta eşitlik politikaları, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması yanı sıra kadınlar lehine olumlu ayrımcılık prensibini gerektirmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE YAŞAM DÖNEMLERİ İLİŞKİSİ

Kadın ve sağlık alanındaki bir diğer toplumsal cinsiyet meselesi, sağlık sisteminin yapısı ve sağlık hizmetlerinin sunumunda yaşanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunumunda yaşanan bölgeler arası eşitsizlikler ve sağlık personelinin çoğu zaman toplumsal cinsiyet bakış açısına sahip olmaması, kadınların sağlık hizmetlerine eşit erişiminin önünde bir başka engeli oluşturmaktadır.

Sağlık politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi, sağlık sorunlarının sadece doğurganlık döneminde değil doğumundan ölümüne dek ele alınması ve hizmet sunanların toplumsal cinsiyet bakış açısına sahip olmaları önemlidir. Cinsiyete bağlı hariç tutma engelleri tamamen ortadan kalksa da kadınların primer sağlık bakımı alamadıkları ve çocuk bakımı, hasta ve yaşlı bakımı gibi aile sorumlulukları yüzünden, ailenin bakıcıları ve çalışanları olarak

(genellikle esnekliğe çok az olanak tanıyan “marjinal” işler) çoklu rolleri nedeniyle, sağlığa ulaşma hakkını elde edemedikleri gerçeği dikkate alınmalıdır.

Sınırlı tıbbi kaynakların kullanımında adalet, her zaman herkes için yalnızca benzer tedaviyi gerektirmez, belirli kişilerin belirli ihtiyaçları çerçevesinde, gerekli olduğunda farklı tedaviyi de gerektirir. Kişiden kişiye değişse de kadınların üreme sağlığı dışındaki diğer sağlık gereksinimlerinin tanımlanması için bugüne kadar çok az şey yapılmıştır ve kadın sağlığı “ana-çocuk sağlığı” içerisinde değerlendirilmiştir; bu durum bile kendi başına kadına yönelik bir ayrımcılıktır. Benzer bir saptama yakın dönemlere kadar çocuklar ve geriatric yaş grubu için de yapılabilir. Çocukların ve yaşlıların ihtiyaçları için kısmen daha çok çalışma yapılmış olmakla birlikte, insanların “bakıp incelemeden” neye ihtiyaç duyulduğunu bildiklerini sanmaları yüzünden sınırlı başarı sağlanmıştır (Büken, 2014-2016).

Bu açıdan yaş dönemlerine göre kadınların sağlığını etkileyen olumsuzluklar ve sorunlar aşağıda örneklendirilmiştir (WHO, 1998; Akın ve Özvarış, 2012).

Çocukluk Dönemi:

Cinsiyeti nedeni ile kız çocuğunun yaşadığı ve sağlığını etkileyen olumsuzluklar şunlardır:

- ▶ Gebelikte cinsiyet seçimi
- ▶ Gebeliğin, bebeğin cinsiyeti nedeni ile istenmemesi
- ▶ Cinsiyet nedeni ile yapılan isteyerek düşükler
- ▶ Kadın sünneti (Female Genital Mutilasyon)
- ▶ Malnütrisyon (beslenme yetersizliği)
- ▶ İhmal, hizmetten yararlanamama, buna bağlı ortaya çıkan enfeksiyonlar
- ▶ Ayrımcılığa bağlı morbidite ve mortalite hızlarının artması (özellikle 2-5 yaş)

Cinsiyeti nedeni ile toplumun kadına biçtiği rol ve beklentiler, sonuçta kadınların insan haklarından sayılan bazı haklarını elde edememesine, kullanamamasına yol açmaktadır. Bu durum ise toplumlarda kadın için adeta kısır bir döngü oluşturmakta ve aynı zamanda kadının sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Ergenlik (Adolesan) Dönemi (10-19 yaş):

Her iki cinsiyet için özellikli olan bu dönemde kız adolesanlar için daha fazla risk vardır. Bunlar:

- ▶ Menarş (adet görme), kız adolesan için yeni bir olaydır. Ancak aileler ve toplum bu konuya genellikle olumsuz yaklaşır (olayı gizler, hastalık olarak kabul eder, adolesanı bilgilendirmez vb.)
- ▶ Toplumsal baskı
- ▶ Cinsel taciz/istismar

- ▶ İstenmeyen gebelikler
- ▶ İsteyerek düşükler
- ▶ Cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar (CYBE)
- ▶ Anemi/malnütrisyon
- ▶ Madde bağımlılığı (alkol, sigara, uyuşturucu)
- ▶ Paralı seks
- ▶ Şiddet

Erişkinlik Dönemi (15-49 yaş):

Üreme fonksiyonlarının en yoğun olarak yaşandığı bu dönemde kadınların cinsiyete dayalı ayrımcılık sonucu karşılaştığı en önemli sağlık sorunları şunlardır:

- ▶ Gebelik, doğum, doğum sonu dönemlerde hizmetten yeterince yararlanamama, komplikasyonlara (istenmeyen sağlık sonuçları) zamanında müdahale edilememesi
- ▶ Doğurganlık davranışında kadının karar verememesi
- ▶ İstenmeyen gebelikler/isteyerek düşükler
- ▶ CYBE
- ▶ Anemi/malnütrisyon
- ▶ Paralı seks/cinsel taciz-istismar
- ▶ Kadına yönelik cinsiyet temelli şiddet
- ▶ Anne ölümleri

Menopoz ve menopoz sonrası dönem (50+ yaş):

Kadının sağlık sorunlarının en ihmal edildiği dönemdir. Bu dönemde karşılaşılan sorunlar çoğu kez kadının cinsiyeti ya da üreme fonksiyonları ile ilişkilendirilmez. Kadının ekonomik açıdan bağımlılığı, söz konusu ihmali güçlendirmekte ve kadının savunmasızlığını derinleştirmektedir. Kadınların bu dönemde yaşadığı üreme sağlığı ile bağlantılı sorunlar şunlardır:

- ▶ Menopozal semptomlar
- ▶ Malignansiler (kanserler)
- ▶ İskemik Kalp Hastalıkları
- ▶ Osteoporoz
- ▶ Desensüs-prolapsus (İç genital organların sarkması ve buna bağlı sorunlar)
- ▶ Kadına Yönelik Şiddet
- ▶ Yoksulluk - Yalnızlık - Hastalık kombinasyonu

TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞININ KADIN SAĞLIĞINA ETKİSİ

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının en çarpıcı olumsuz sonucu, kadınların sağlık hizmetlerinden yararlanmasında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı sonucu özellikle kadınlarda düşük statü, onların en fazla doğurganlık davranışını etkilemektedir. Dünyada, gelişmekte olan 99 ülkede yapılan bir araştırmaya göre kadının toplumsal statüsü ve doğurganlığı arasında doğrudan bir ilişki vardır (WHO, 1994; 1998)

TABLO 1. KADININ STATÜSÜ VE TOPLAM DOĞURGANLIK HIZININ DAĞILIMI

Kadının Statüsü	Bu kategorideki nüfus oranı (%)	Toplam Doğurganlık Hızı (Bir kadına düşen çocuk sayısı)
Çok çok düşük	10.6	5.9
Çok düşük	21.8	4.0
Düşük	28.4	3.9
Orta	9.7	2.9
İyi	15.3	2.1
Çok iyi	6.3	1.9
Bilgi yok	8.9	-
Kaynak: Population Crisis Report 1995		

Aynı şekilde, kadının statüsü iyileştikçe obstetrik (gebelik ve doğumla ilgili) hizmetlerden yararlanma oranı da artmaktadır. Buna Türkiye'den örnek verilecek olursa, 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) sonuçlarına göre kadının öğrenim düzeyi yükseldikçe doğum öncesi bakım alma ve sağlıklı koşullarda doğum yapma oranlarının arttığı görülmektedir (HÜNEE, 2018).

TABLO 2. KADININ ÖĞRENİM DÜZEYİNE GÖRE OBSTETRİK HİZMETLERDEN YARALANMA DURUMU

Öğrenim Düzeyi	Doğum öncesi bakım alanlar (%)	Sağlık kuruluşunda olan doğumlar (%)
Yok/ilkokulu bitirmemiş	93,0	97,0
İlkokul	95,8	98,0
Ortaokul	97,9	99,8
Lise ve üzeri	97,2	99,7
Kaynak: 2018 TNSA		

Kadının eğitim/öğrenim düzeyi, kontraseptif (doğum kontrol yöntemleri) hizmetlere ulaşmasında da etkili olmaktadır. Şöyle ki, hiçbir öğrenimi olmayan veya ilkokulu bitirmemiş grupta modern kontraseptif yöntem kullanma, % 39,5 iken lise ve üzeri eğitimi olan kadınlarda % 51,9 dur.

Kadının toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan eğitim olanaklarından yararlandırılmamasına paralel olarak sağlıkla ilgili göstergeler de bölgelere göre ve kent-kır arasında farklılıklar göstermektedir. 2018 TNSA sonuçlarına göre Güneydoğu Anadolu'da, her dört kadından biri ya hiç eğitim almamış ya da ilkokulu bitirememiştir. Ülkemizde riskli gebelikler hâlâ yaygındır; her dört doğumdan biri (%26), yaş, gebelik aralığı ve sayısı açısından herhangi bir risk taşımaktadır. %9'u ise, birden çok riski bir arada taşımaktadır. Aynı araştırmada doğumların % 35'i "önlenebilir herhangi bir yüksek risk kategorisinde" olarak değerlendirilmiştir (HÜNEE, 2018).

Kuşkusuz sağlık hizmetlerinin kullanımı azaldıkça kadın sağlığının morbidite ve mortalite yönünde ne ölçüde olumsuz etkileneceği de ortadadır. Özetle, kadının toplumsal cinsiyet bağlamında yaşadığı eşitsizlikler, ayrımcı uygulamalar onun yaşama hakkını bile kullanamaması ortamını hazırlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde karar vericilerin, hizmet sunanların ve toplumun, politika, strateji ve uygulamalara "toplumsal cinsiyet eşitliği" perspektifinden bakabilmesi gerekmektedir. Çoğu kez bu bakış açısının gelişmemiş olması, sağlık dâhil toplumlarda tanıyı, korunma önlemlerini ve çözümleri geciktirmektedir.

Dünyanın değişik yerlerinde durum farklı olmasına rağmen sağlık hizmeti elde etmede cinsiyet farklılığının olduğuna dair önemli kanıtlar vardır. Örneğin ABD gibi zengin ülkelerde bile yoksul kadınlar, aynı sosyal gruptaki erkeklerden daha az sağlık bakımına ulaşmaktadırlar. Sağlık bakımında kişi başına düşen harcama İngiltere'de yılda 1039 \$ iken, Bangladeş'te 7 \$ dır. Bu durum her iki cinsiyeti de olumsuz olarak etkilemektedir. Ancak yine de aynı yoksulluk düzeyinde olan kişiler arasında bile kadınlar, sağlık bakımından daha az faydalanmaktadırlar.

Dünyanın belirli bölgelerinde aile üyelerinin kadınlar için daha az sağlık harcaması yaptığı bilinmektedir. Bu sonuç, onların hem düşük sosyal statülerini hem de karar verme güçlerinin yetersizliğini yansıtır. Parayı genellikle erkekler kontrol eder ki bu da sağlık bakımına ulaşmada ve harcama yapmada kadınları engeller. Sağlık bakımına ulaşmada bu zorlukların yanında gelenek ve kültürel değerlerin de etkisi vardır. Örneğin, kadının yalnız dışarı çıkmasının engellenmesi ve kadın sağlık çalışanların olmadığı durumlarda, erkek doktorların tedavi yapmasının kadın ve ailesi için kabul edilemediği ortamlarda kadın bakım almaktan kaçınabilir. Bu ekonomik, sosyal ve kültürel engellerin yanı sıra kadınların kendilerinin duygusal ve bilişsel kapasiteleri de onların sağlık bakımına ulaşmasını engelleyebilir. Birçok kültürde kadınlar acı çekmenin bir kader olduğuna inanmışlardır. Örneğin, baş ağrısı ya da vajinal akıntı gibi problemlerin normal olduğunu düşünmektedirler. Düşük özgüven, kadınların talep etme yeteneklerini kısıtlar ve eğer bu durum toplumun uygun görmediği bir problemse utanma duygusu ile pekiştirilebilir. Eğitim eksikliği, özgüveni olumsuz olarak etkilediği gibi aynı zamanda kadının kendisine olan saygısını da azaltarak kadının kendi vücudunu tanıyarak sağlık bakımı ihtiyaçlarını doğru bir şekilde saptamasını da engeller.

Geleneksel olarak kadın sağlığı hizmetleri özellikle kadınların üreme dönemine, özellikle kontrasepsiyona (gebeliği önleme/doğum kontrolü) ve güvenli veya sağlıklı doğuma odaklanmıştır. Bu yaklaşım, ana-çocuk sağlığı sorunlarının yoğun, ölüm oranlarının yüksek olduğu bölgelere veya ülkelere uygun bir yaklaşımdır. Ancak bu, milyonlarca adolesan ve genç kadının ve yanı sıra menopoz sonrası dönemdeki ileri yaş kadınların sağlık ihtiyaçlarının gözardı edildiği anlamına da gelmektedir. Bir hastalığın doğal seyri kadın ve erkeklerde biyolojik-fizyopatolojik özellikler nedeniyle farklı olabilmektedir. Hastalıkların erken tanı ve tedavisinde, sağlık hizmetlerine ulaşım ve kullanımında bazen de sağlık hizmeti sunanların kadın ve erkeklere yaklaşımlarında bile farklılıklar olabilmektedir.

Cinsel Yoldan Bulaşan Enfeksiyonlar ve HIV/AIDS, biyolojik ve toplumsal cinsiyet faktörlerinin çok belirgin olarak etkilediği hastalıklardır. Günümüzde dünyada 40 milyonun üzerinde insan HIV enfeksiyonu ile 500 milyon ise tedavi edilebilir CYBE ile yaşamaktadır. Geçmişte HIV prevalansı (sıklık) erkeklerde daha fazlaydı, ancak kadın ve erkek arasındaki bu fark giderek azalmaktadır. Çünkü kadının biyolojik duyarlılığındaki farklılık bulaşmayı kolaylaştırmaktadır (bulaşma, kadında erkeğe göre iki kat daha fazladır). Ayrıca kadının sosyal konumundan kaynaklanan duyarlılığı (ekonomik bağımlılık, karşı gelememe, "hayır" diyememe ve geleneksel uygulamalar vb.) da bulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde doğurganlık çağındaki kadınlar arasındaki en yaygın ölüm nedeni, gebelik, doğum ve lohusalık sırasında meydana gelen komplikasyonlardır. Anne ölümleri gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde öncelikli bir konu değildir. Genellikle ihmal edilir, görmezden gelinir. Çünkü gebelik, doğum ve doğum sonrası dönemde ölen bu kadınların çoğunlukla statüleri düşüktür, "önemsizdirler" ve onların "insan hakkı" olan yaşam hakları bile ellerinden alınmaktadır. Dünyada her yıl 289.000 anne ölümünün gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Anne ölümlerinde son 20 yıllık sürede küresel olarak % 47'lik bir azalma söz konusudur. Bununla birlikte bugün dünyada doğum yapacak bir kadın için en tehlikeli yer Afrika'dır. Afrika'da bir kadının yaşam boyu annelik nedeni ile ölme riski 1/40 iken, Avrupa'da 1/3300'dür (WHO,2015). Türkiye'de ise 2003 yılında yapılan Ulusal Anne Ölümleri Araştırması'na göre anne ölüm oranı yüz bin canlı doğumda 28,5'dir. Anne ölümleri riski, kırsal alanlarda kentlere göre yaklaşık 3 kat daha fazla, Kuzeydoğu Anadolu'da İstanbul'a göre yaklaşık 11 kat daha fazladır. Anne ölüm riski yaşla artmaktadır; 20-24 yaşlara göre 35 yaşın üzerinde rölatif risk yaklaşık 5-14 kat fazladır. Anne ölümlerinin %79'u; kanama (%25), preeklampsi/ eklampsi (gebelik zehirlenmesi) (%18) ve enfeksiyonlar (%5) gibi doğrudan nedenlerden kaynaklanmaktadır (HÜNEE,2004).

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan önemli bir halk sağlığı sorunudur. Dünya Sağlık Örgütü'nün rapor ettiği topluma dayalı 40 araştırmanın sonucuna göre kadınların %25-50'si erkeklerin fiziksel şiddetine maruz kalmaktadır. Türkiye'de ise sadece fiziksel şiddet bile %36'dır (HÜNEE, 2015). Ayrıca tecavüz ve ev içi şiddet gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların hastalık yükünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kadınlara yönelik şiddet uygulanmasının temelinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliği yer almaktadır. Kız çocuğunun doğumundan önce başlayan ve yaşamı süresince devam eden şiddet, çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta ve birçok sağlık sorununa neden olmaktadır.

Gebelikte, genellikle erkek çocuk tercihi nedeni ile cinsiyet seçimine gidilmesi ve cinsiyet tayini kız fetüs ise gebeliğin isteyerek sonlandırılması (küretaj), bebeklik döneminde istenmediği için kız çocuğun öldürülmesi, fiziksel, cinsel ve ruhsal saldırı, ihmal, çocukluk döneminde, çocuk yaşta evlilikler, kadın sünneti, fiziksel, cinsel ve ruhsal saldırı, enstest ilişki, çocuk pornografisi ile karşılaşma söz konusu olabilmektedir. Adölesan ve erişkin dönemi, erkek arkadaştan, partnerinden veya eşinden kaynaklanan şiddet, ekonomik temelli seks, enstest ilişki, iş yerinde taciz, cinsel saldırı, tecavüz, pornografi, kocanın tecavüzü, psikolojik saldırı, gebeliğe zorlanma, engelli kadına saldırı, sözde namus nedeniyle işlenen cinayetler ortaya çıkabilmekte yaşlılık döneminde ise dul olmanın getirdiği ekonomik nedenlerle intihara zorlanma, fiziksel, cinsel ve ruhsal saldırı, kadın cinayeti ve yine şiddet görme sorunlarıyla karşılaşabilmektedir. Kadına yönelik şiddet ayrı bir konu başlığı olarak ele alındığı için burada ayrıntılarına girilmemiştir.

BEDEN VE BEDEN POLİTİKALARI

Beden ve beden politikaları ve tıp kurumunun burada oynadığı rol konusu neden öne çıktı ve bedenin bir araştırma konusu olarak ele alınmasını sağlayan belirleyenler neler oldu?

Kuşkusuz feminist hareket erkeğin kadın bedeni üzerindeki baskı ve denetimini deşifre etmede ve insan biyolojisindeki farklılıkların toplumsal davranışlar üzerinde belirleyici olduğu görüşünün yıkılmasında etkili olmuştur. Tarihsel eşitsizliklerin insan bedeninden yola çıkılarak doğallaştırılması, kadın bedeninin kadına uygulanan şiddetin gerekçesi olarak sunumu eleştirilmeye başlandı. Bunu bedenin yalnızca biyolojik değil yanı sıra toplumsal bir varlık olarak kabulü izledi. Böylece, biyolojik olanla toplumsal olan arasındaki ilişki gündeme geldi.

İnsan biyolojisinin toplumsal süreçlerin düzenlenmesi ve denetimindeki etkisi, tıba geniş bir iktidar olanağı sunmuştur. Kadını baskılayan toplumsal normların tıp aracılığıyla meşrulaştırılması konusunda sayısız örnek verilebilir. Toplumsal işbölümü kaynaklı hiyerarşilerin tıbbi terimlerle ifade edilerek görünmez kılınması, belki de en az fark edilendir. Örneğin “doğum sonrası sendrom”, “premenstrüel sendrom”, “menopozal sendrom”, “histeri” gibi.

Peki, doğum süreci ve doğurganlığın anlamı açısından baktığımızda ne söyleyebiliriz?

Hamilelik öncesi, hamilelik ve hamilelik sonrası olarak adlandırılan sıkı takip gerektirdiği söylenen bu süreçte medikalizasyon/ tıbbileştirme en üst noktaya ulaşmış değil midir? Annelik artık medikal bir süreç olarak değerlendirilirken ve yaşamın başlangıcı olan “fizyolojik sosyal doğum”, “tıbbi doğum”a doğru evrilirken normal fizyolojik bir olay patolojik bir sürece dönüştürülmekte midir? Bilimin ataerkil yapısı ve erkek egemen bir toplumda kadınların karar verme konusundaki korkuları düşünüldüğünde, daha güvenli bir yol olarak sunulan medikal süreçlere başvurmaları son derece anlaşılır bir durumdur. Bütün hamilelikleri tehlike potansiyeli ile tanımlayan, doğum yapacak annenin hasta olarak kaydını yapan, sürecin her

noktasına müdahale eden bir tıp kurumu vardır karşımızda. Üstelik biyomedikal teknoloji ve IVF teknolojisinin altında yatan kapitalizm, kadınlara kendi çocuğuna “sahip olma” isteği şeklinde yansımaktadır (Büken, 2014-2016).

Kadınların erkeklere tâbî olmaları, gebelik ve doğum konusunda yeterince söz sahibi olmamalarıyla bağlantılıdır. Kendi arzusu doğrultusunda olmayan ve yeterince korunma imkânına sahip olmadığı cinsel ilişkinin istenmeyen gebelikle sonuçlanması, kendi arzusu dışında kadınları gebe kalmaya zorlamak, ailedeki cinsel tahakkümün bariz bir örneğidir. Kadınlar, eski çağlardan bu yana, istemedikleri gebelikleri sonlandırmak için çeşitli yöntemler kullanırlar. Bu sebeple sakat kalabilirler, hatta ölebilirler. Bu nedenle devletin sadece gebeliğin isteyerek sonlandırılmasına (küretaj) izin veren kanuni düzenlemeler yapmakla yetinmesi yeterli değildir, kadınların gebeliklerini sağlıklı ve güvenli koşullarda sonlandırması için gerekli kamusal desteğin de verilmesi gerekmektedir. İstemediği bir gebeliğe son vermek isteyen kadına en iyi koşullarda küretaj olabilmesi için her türlü teknolojik, ekonomik ve tıbbi desteği verecek şekilde kanuni düzenlemeler yapıldığında, önlenabilir kadın ölümlerinde dikkate değer bir azalma görülmektedir.

Küretaj taraftarları ile karşıtları, kadınların kendi cinselliklerini denetleyebildikleri gibi örtük bir varsayımı paylaşmaktadırlar. Oysa ki küretaj yaptırmak isteyen kadınların çoğu bu gebeliği ne arzulamış ne de planlamışlardır. Kadının cinsel ilişkide bulunmayı “seçmiş” olduğunu söylemek de yeterli değildir, çünkü hamile kalmayı seçmemiştir. İstenmeyen gebeliklerin tek sorumlusu kadınlar olmadığı halde (sanki kadının ceninle ilişkisi rastlantısal bir ilişkiymiş gibi), kürtaj ile ilgili tartışmaların yalnızca kadın bedeni üzerinden yürütülmesi kısır bir tartışmanın sürdürülmesi olacaktır.

KADININ SAĞLIK HAKKI VE AYDINLATILMIŞ ONAM

UNESCO Uluslararası Biyoetik Komitesi (IBC)’nin İnsanın Savunmasızlığı Ve Kişisel Bütünlüğüne Saygı İlkesi ile ilgili Raporu’nda, sağlık hizmetlerine erişimde, kadın ve kız çocuklarına özel savunmasızlık durumları tanımlanmış ve şu ifade yer almıştır;

“Özel savunmasızlıklara bir başka önemli örnek, kadının konumuna ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı kültürlerde, kız çocukları istenmeme, bakılmama, kötü davranılma ve reddedilme riskine karşı özellikle savunmasızdır. Kız çocukları ayrıca özellikle cinsel taciz ve istismardan uzak olma hakları da dâhil olmak üzere bedensel bütünlüklerine ilişkin çıkarları bakımından ciddi bir biçimde tehdit altında kalabilmektedir. Yetişkin kadınlar, babalarının tahakkümünden kocalarının tahakkümüne geçiyor olmaları sebebiyle, önemli yaşamsal ve sağlık hizmeti kararlarını kendi başlarına almaktan yoksun kalmaktadırlar. Dünyanın birçok yerinde kadınların daha uzun yaşıyor olmasından ötürü, yaşlı kadınlar aileleri tarafından terk edilmiş, sağlık hizmetinden yararlanamamış ve toplum tarafından yok sayılabilmektedirler. Göçmen, çatışma ve savaştan etkilenen kadınlar suistimale karşı özellikle savunmasız olup, uyuşmazlık çözümü ve uzlaşmaya gitme haklarından sıklıkla yoksun bırakılmaktadır.” (Büken, 2016).

Görüldüğü gibi sağlık sistemi içerisinde tıpkı çocuklar, göçmenler, mülteciler, yoksullar, yaşlılar... gibi kadınlar da toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle savunmasız/örselenebilir durumdadırlar.

Sağlık hizmeti sunumunda, kadınlar kendi bedenleri ile ilgili kararları kendilerinin almaları konusunda cesaretlendirilmeli ve karar vermelerine yardımcı olacak bilgilerin anlaşılır olarak, yeterli zaman ayrılarak, uygun iletişim ortamlarında mahremiyetleri korunarak verilmeli ve kadınların bu bilgilere dayalı özerk kararlar verebilmeleri sağlanmalıdır.

SÖYLEŞİ / ANLATI

Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Ayşe Akın'ın Türk Tabipleri Birliği Kadın Hekimlik Kolu ve HÜKSAM işbirliği ile 2008 yılında düzenlenen Kadına Yönelik Şiddet temalı I. Kadın Sağlığı Kongresinde "Tıbbiye Girmeye Heves Ederse Bir Kız..." başlıklı konuşmasından alıntıdır.

Ben, kendi öykümden aklımda kalan en çarpıcı anılarımı çok özet olarak sizlerle paylaşmak istiyorum.

Meslek yaşamı, öğrenciliğin pembe yıllarından farklı idi. Çevrede sizi tanımayan, boyuna test etmeye hatta zayıf taraflarınızı bulmaya çalışan bir ortamın varlığını geç de olsa fark ediyorsunuz.

Ben meslek yaşamımın sonralarında daha iyi anlayıp, anlattığım toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile ilk olarak Çat'ta karşı karşıya geldim. Hem koşullarımı görmesi hem de beni kendi eliyle yerleştirmesi için babamla birlikte İstanbul'dan, Doğu Ekspresine binerek Erzurum'a geldik, yıl 1965.

Herkes hem bana biraz acıyarak, hem de biraz memnun bakıyordu, çünkü Çat Çat olalı ilk defa kışı benimle hekimli geçirecekti, meğer benden önce atanan hekimler en fazla 3-4 ay durup adeta kaçarcasına tayinlerini istemiş ve de gitmişler. Belediye Başkanını ziyarete gittiğimizde, babam bir ara bana "kızım Belediye Başkanına bir terslik mi yaptın?" diye sordu. Bu soruda babamın beni iyi tanımasının ve nerede, kime ve ne zaman bir terslik yapacağımdan emin olmamasının etkisi vardı tabii. "Hayır, ben Belediye Başkanına bir şey yapmadım" dedim. Babam, "ayrılırken senin elini sıkmadı da" dedi. Daha sonra, Belediye Başkanının benim cinsiyetimin nedeni ile elimi sıkmadığını öğrendim. Babam Çat'ta 3-4 gün kaldıktan sonra, işi nedeni ile İstanbul'a döndü. Dönerken Belediye Başkanı babama "bu kız çocuğunu buralarda nasıl bırakıp gidersin?" demiş, babam da "bu kız çocuğunun kim olduğunu, siz zamanla anlarsınız" demiş. Bu benim nerede ise bütün hayatımda ciddi boyutta ilk karşılaştığım cinsiyet ayrımcılığı idi.

Cinsiyet ayrımcılığının ne demek olduğunu o tarihlerde henüz bilmiyordum. Çat'ta zaman geçtikçe halk bana hem güveniyor, hem beni seviyor, hem de beni daha fazla sayıyordu, bunu bütün davranışlarından anlayabiliyordum. Önceleri bana "Ebe Hanım" diye hitap ediyorlardı. Ebeler, benim kıymetini iyi bildiğim, sevip saydığım bir meslek grubu olduğu için bana ebe denilmesinden hiç rahatsız olmadım. Derken bir süre

sonra bana "Doktor Bey" denilmeye başlandı. Tuhafıma gidiyordu ama içimden "herhalde dilleri sürçüyor!" diye düşünüyordum. Bu hitap biçimi süreklilik kazanınca artık sinirime dokunmaya başladı ve bir gün bir adama dedim ki "Neden bana Doktor Bey diyorsunuz, erkeğe mi benziyorum?" Aldığım yanıt çok ilginçti ve aslında cinsiyet ayrımcılığının yansıması idi, "Hayır, estağfurullah, ayıp olmasın diye, size saygımızdan "Bey" diyoruz" deyince, adama uzun uzun anlattım ve esas ayıbın bir kadına sanki erkekmiş gibi hitap edilmesi olduğunu vs. söyledim. O günlerde ne ben onların bana ne demek istediğini anlamıştım, ne de onlar benim ne demek istediğimi anlamışlardı.

Yine o yıllarda değil kar, yağmur bile yağsa, Çat'ın köyleri ile olan bağlantısı kesilirdi, köy ziyaretlerine, daha çok da acil hasta ziyaretlerine atla giderdik. Hatırlanacağı gibi o yıllarda kadınların kaymakam olmasına itiraz ediliyor ve "ata binemedikleri için" uygun olmadığı söyleniyordu, o gün onları söyleyenler kadın ocak hekimlerinin köylere atla gittiklerini biliyorlardı ama kaymakamlık, üst düzey yöneticilik ve ancak erkeklere münasip olabilirdi!...

Yıllar geçti, meslek yaşamımda farklı görevler üstlendim, genel olarak da kadın sağlığı ile uğraştım. Giderek çok iyi fark edip bilimsel olarak da üzerinde durduğum yön cinsiyet ayrımcılığının kadının fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlığını etkileyen temel bir faktör olduğu gerçeğidir. Kadın, her alanda evrensel insan haklarının tümünden hiçbir ayrımcılığa uğramadan yararlandığı vakit ancak güçlü ve sağlıklı olur. Bu bağlamda memnuniyetle hatırladığım bir örnek de; Yıl 1983; 2827 sayılı yasanın hazırlanması ve kabul süreci, benim meslek hayatımda gerçek katkımın olduğu, emek veren guruba doğrudan destek verdiğim, kadın için son derece gerekli, sağlığına olumlu katkı yapacak devrim niteliğinde bir olaydı. Hatırladıkça hep büyük bir mutluluk duyarım ömrümü verdiğim kadın sağlığına bu kadar somut bir katkıda bulunduğum için. Nitekim yasada yer alan, isteyerek düşüklerin, istek üzerine sonlandırılabilmesi eğitilmiş ebe-hemşirelerin rahim içi araç uygulayabilmeleri, eğitilmiş pratisyen hekimlerin MR yöntemi ile gebeliği sonlandırabilmeleri maddeleri bizim beş yıllık emeğimiz ve Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte yaptığımız araştırmalar olmasa idi herhalde bu biçimiyle çıkamazdı, hatta çıkar mıydı? Bilemiyorum.

Bitirirken şunu söyleyebilirim, iyi ki Atatürk vardı ve bizler Cumhuriyet Türkiye'sinde doğduk. Hem mesleğimizin gereğini yaptık, hem de aydın birer Türk kadını olarak, topluma örnek olduk, ülkeye yararlı, kendine güvenen çağdaş insanlar yetiştirdik, fırsatları eşit kullandığında kadınların neleri başarabileceğini kanıtladık.

Kadınlar olarak daha da fazlasını yapabilmenin yolu ise, Türkiye' de kadın ve erkeği farklı iki cinsiyet olarak algılayıp, her iki cinsiyete de bütün hakların sadece kağıt üzerinde değil uygulamalarda da kullanmalarını gerçek anlamda da sağlamaktır. Yani "sözcükler mutlaka eyleme geçirilmelidir".

Türkiye'de yapılmaması gereken ise ne yazık ki son yıllarda sık rastladığımız kadının ya da kadın konularının politik amaçla kullanılması ve bu yolla kadın konularına zarar verilmesidir. Türkiye'de kadınlar Cumhuriyetle, Atatürk'ün başlattığı eşitlikçi başlangıçlarla çok mesafe almışlardır. Alınan bu mesafelerden geri gidilebileceğini asla hiç kimse hayal etmemelidir. Bu tür hayallere kapılanlar ise karşılarında en başta biz tıbbiye heves etmiş kadınları bulacaktır.

SONUÇ OLARAK

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğe doğrudan ve dolaylı olarak sağlık riskleri yüklemektedir. Ancak toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kadınların aleyhine olmak üzere işlemektedir. Kadın sağlığındaki çağdaş yaklaşım, yaşam boyu, bütün yaş gruplarını ve toplumsal cinsiyet eşitliği de dâhil, bütün faktörleri göz önüne alan kapsamlı bütüncül bir yaklaşımdır. Dünya Sağlık Örgütü'nün toplumda kadın sağlığının iyileştirilmesine ilişkin müdahale piramidine göre sağlık hizmetlerine erişimin artırılması, kadın sağlığında hemen, kısa dönemde olumlu etkiler oluşturur. Kadının beslenme, gelir ve eğitim düzeyinin iyileştirilmesi orta vadede etki sağlar, kadının statüsünün geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ise uzun dönemde kalıcı etkiler oluşturur.

Kadın sağlığındaki çağdaş yaklaşım, yaşam boyu, bütün yaş gruplarını ve toplumsal cinsiyet eşitliği de dâhil, bütün faktörleri göz önüne alan kapsamlı bütüncül bir yaklaşımdır.

Kadınların sağlık hizmetini talep eden özneler olarak bu alanda karşılaştıkları güçlüklerin temelinde, hem örselenebilirlikleri hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı tutumlar yatmaktadır. "Toplumsal cinsiyette eşitlik", sınırlı kaynakların paylaşımında, fırsatların kullanımında, hizmetlere ulaşmada bireylerin cinsiyetleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramaması demektir. "Toplumsal cinsiyette hakkaniyet" ise kadın ve erkeğin farklı gereksinimleri olduğu, iki cinsiyet arasındaki dengeyi düzelterek şekilde gereksinimlerin karşılanması anlamına gelmektedir. Ancak bu anlayış toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde var olabilir.

Geleneksel olarak kadın sağlığı hizmetleri, kadınların üreme fonksiyonlarına, anne-çocuk sağlığı hizmetlerine indirgenmiştir. Ancak kadın sağlığının yalnızca üremeye/doğurganlığa ilişkin sağlık olmayıp, bundan çok daha kapsamlı olduğunun kabulüyle bu hizmetin sunulması önemlidir. Ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler sıklıkla kadınları erkeklerle olan ilişkilerinde daha güçsüz yapmaktadır. Bu güçsüzlük, kadınların istenmeyen cinsel ilişki, istenmeyen gebelik, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar ve şiddete karşı kendilerini koruyamamalarına neden olabilir.

Kadın sağlığındaki çağdaş yaklaşım, yaşam boyu, bütün yaş gruplarını ve etkileyici bütün faktörleri göz önüne alan kapsamlı bir yaklaşımdır. Türkiye'de kadın sağlığı sorunları incelendiğinde; daha doğumda erkek çocuğun tercih edilmesinin yaygınlığından başlayan, ergenlik döneminde, özellikle kırsal alanda ve doğuda çocuk yaşta evlilik ve ergen gebeliği ve bunun yarattığı sorunlarla karşılaşmaktadır. Eğitim, hukuk, sosyal ve siyasal alanda cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler kadının toplumda, özel olarak aile içinde kadın sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Topluma en yakın mesafede ve sürekli olarak hizmet veren birinci basamak sağlık hizmeti birimlerinin personel dağılımındaki dengesizlik, mevcut personelin mesleki bilgi-beceri eksikliği ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kadınlar için dil sorunu hizmetlerden yararlanmayı olumsuz yönde etkilemektedir.

Ülkemizde sağlık hizmetlerinde, bölgeler arası ve cinsiyetler arası farklılığı giderici yaklaşımların uygulanması konusunda güçlü bir politik kararlılık gerekmektedir. Kadın sağlığında, kadın hayatının evreleri dikkate alınarak gebelik döneminden başlayıp çocukluk, doğurganlık dönemi, menopoz-menopoz sonrası dönem ve yaşlılık dönemine kadar uzanan bir bütünlük içerisinde, mevcut ve potansiyel sağlık sorunlarının ele alınması ve verilecek hizmetlerinin de bu açıdan “süreklilik” göstermesi gerekir.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Tıp kurumu içerisinde kadın hekimlerin varolma mücadelesini anlatan metinler ve çalışmalar bularak okuyunuz.
- ▶ Güzellik, estetik, yaşlanma karşıtı uygulamaların temel tüketicisinin/kullanıcısının kadın olması gerçeği üzerinden, bu endüstriyi ve tüketim toplumunda kadının bu açıdan rolünü, kararlarını, özerkliğini değerlendiriniz. Bu hizmetlerin sunumunda tıbbın araç olma durumunu tartışınız.

EK OKUMALAR

- ▶ Akın A., Bahar Özvarış Ş. “Kadın sağlığı, üreme sağlığı ve aile planlaması” Bölüm 6. *Halk Sağlığı Temel Bilgiler* içinde (Eds). Ç. Güler, L. Akın, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s. 210-360
- ▶ Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*, İstanbul: Ayrıntı.
- ▶ Bourdieu, P.(2010). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar*, İstanbul.
- ▶ Büken. N. Ö. (2012, Aralık). Feminist hukuk açısından Mackinnon’un feminizme, cinselliğe ve üremeye bakışı, *Sağlığın Sesi Gazetesi*.
- ▶ Büken. N. Ö. (2011, Ağustos-Eylül). Kadın bedeninin tıbbileştirilmesi, *Sağlığın Sesi Gazetesi*, Ağustos-Eylül 2011
- ▶ Foucault, M. (2010). *Cinselliğin tarihi*, Ayrıntı Yayınları, Uğur Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- ▶ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması* (TNSA). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.
- ▶ Illich, I. (1995). *Sağlığın gaspı*, İstanbul: Ayrıntı.
- ▶ MacKinnon, C. A. (2015). *Feminist bir devlet kuramına doğru*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ TÜİK (2016). *İstatistiklerle yaşlılar*, file:///C:/Users/pc15/Downloads/%C4%B0statistiklerle_Ya%C5%9Fl%C4%B1lar_16.03.2017.pdf. Erişim tarihi: 16.10.2017
- ▶ TÜİK (2019). Haber Bülteni. *Hayat tabloları* (2016-2018) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30712> Erişim Tarihi: 20.04.2020

- ▶ World Health Organisation (1994). *Women's health towards a better world.*, Geneva
- ▶ World Health Organisation (1985). *Gender and health, technical Paper.* Geneva and Switzerland, 1998.

İZLENECEK FİMLER

If these walls could talk

Drama,

Thriller Stars: Demi Moore, Catherine Keener, Jason London, Kevin Cooney, Shirley Knight, Phyllis Lyons, Robin Gammell,

CCH Pounder Director

Country: United States

Vera Drake

Hemşire Mike Leigh tarafından yazılıp yönetilen 2004 yılı İngiliz drama filmidir. 1950'de Londra'da yasadışı kürtaj yaptıran işçi sınıfından bir kadının hikâyesini anlatan filmde Imelda Staunton, Phil Davis, Daniel Mays ve Eddie Marsan rol almıştır.

Yönetmen: Mike Leigh

Agora

Yapımı: 2009 - İspanya

Tür: Dram, Macera, Tarih

Süre: 127 Dakika

Yönetmen: Alejandro Amenábar

Oyuncular: Rachel Weisz, Oscar Isaac, Max Minghella, Rupert Evans, Amber Rose Revah

KENDİNİ DEĞERLENDİR

- ▶ Kadın bedeni ile ilgili kararlarda (doğum şeklinin tercihi, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması, doğum kontrolü) kadının özerkliği konusunda ne düşünüyorsunuz?
- ▶ İstenmeyen gebeliklerin tıbbi endikasyon olmadan sonlandırılması konusu neden politik bir konudur?

SOSYAL ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Burcu Hatiboğlu Kısat
Çağıl Öngen Köse

7

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TARİHSEL SÜREÇ:
SOSYAL HİZMETLERİN GELİŞİMİNDE
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

REFAH REJİMLERİNDE TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ

LİBERAL REFAH REJİMİ: AİLE VE
PİYASANIN ÖNCÜLÜĞÜNDE TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

MUHAFAZAKÂR-KORPORATİST REFAH
REJİMİ: ANNELİĞİN KUTSANMASI VE
UCUZ İŞGÜCÜ OLARAK KADINLAR

SOSYAL DEMOKRAT REFAH REJİMİ:
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE
BİREYSEL HAKLAR

GÜNEY AVRUPA REFAH REJİMİ:
KLİENTALİZM VE PATERNALİZM
KISKACINDA EŞİTSİZLİK

TÜRKİYE’NİN REFAH REJİMİ VE
FEMİNİST SOSYAL ÇALIŞMA

SOSYAL ÇALIŞMA VE SOSYAL
HİZMETLER AÇISINDAN
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
PERSPEKTİFİ NEDEN ÖNEMLİ?

KONUYA GENEL BAKIŞ

NAZİK IŞIK’LA SÖYLEŞİ

BAŞLARKEN

Bu bölümde sosyal çalışma disiplini ve sosyal hizmetlerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla tarihsel bağları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlar, sanayi devrimiyle birlikte gündeme gelen refah devleti anlayışının ilk yapılanma dönemine kadar uzanır. Bunun en önemli nedeni, sanayi devriminin bir ürünü olan sosyal çalışma mesleğinin ilk uygulayıcıları olan sosyal çalışmacıların dönemin kadın hareketiyle olan ilişkileridir. Büyük çoğunluğu kadın olan ilk sosyal çalışmacılar, işçi hakları ve vatandaşlık haklarının yanı sıra kadınların oy hakkı mücadelesinde de ön sıralarda yer almışlardır. Emekçi kadınlara yönelik eğitim programlarının ve istihdamı kolaylaştırıcı hizmetlerin geliştirilmesinde ve çocuk bakımı için kreş hizmetleri sağlanmasında rol oynamışlardır.

Sosyal refah ve sosyal çalışma üzerine olan tartışmalarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin öne çıkmaya başlaması ise ancak kadın hareketinin güçlendiği 1970'lerle mümkün olmuştur. Dönemin kadın hareketi, öncelikle refah uygulamalarının eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürüp dönüştürmediğinin ve refah sisteminde kadınların eşit yurttaşlar olarak ne kadar yer alabildiklerinin analiz edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bugün ise refah devletleri, neoliberal ideolojinin sosyal refah hizmetlerinin sınırlandırılmasını önceleyen söylemiyle karşı karşıyadır. Bu söylemin muhafazakâr ve ataerkil değer ve tutumlarla bir araya gelmesiyle birlikte giderek geleneksel aile dayanışmasına ağırlık veren, eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini pekiştiren ve yeniden üreten refah uygulamaları ortaya çıkmaktadır.

SÖZLÜK

Sosyal çalışma:

Sosyal değişim ve kalkınmayı, sosyal içermeyi, insanların güçlenmesi ve özgürleşmesini hedefleyen uygulama temelli mesleki bilginin gelişimini sağlamayı amaçlayan akademik disiplini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı, sosyal çalışma disiplininin mesleki uygulamalarına yön veren değer temelini oluşturur (IFSW ve IASSW, 2014). Sosyal çalışma disiplini, insan ve toplum bilimleri ve yerel bilgiden oluşan eklektik bilgi temeli aracılığıyla, insan refahını iyileştirmek için bireyleri ve sistemleri bir araya getirecek bilginin üretimini amaçlar. Türkiye'de sosyal hizmet olarak da kullanılabilmektedir.

Sosyal hizmetler:

Sosyal çalışma disiplininin temel değerleri çerçevesinde farklı nüfus gruplarının insani ihtiyaçlarına, insan haklarını ve sosyal adaleti gerçekleştirme hedeflerini gözeterek cevap vermek üzere geliştirilen ve ülkelerin refah rejimlerine bağlı olarak geliştirilmiş, çeşitli kurumlarca sunulan hizmetler bütünüdür.

Sosyal haklar:

Eğer devlet kendini sosyal devlet olarak tanımlıyorsa, herkese insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam düzeyi sunmanın gereği olan sosyal hakları da vatandaşlarına sağlamalıdır. Sosyal haklar kavramının tanımı üzerinde tam bir anlaşmadan söz edilemese de çoğu zaman “sosyal ve ekonomik haklar” ya da “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” olarak tanımlanan haklar şunlardır: Çalışma hakları, adil ücret hakkı, toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt hakkı, sosyal güvenlik hakları, sağlık, çevre ve konut hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı, tüketici hakları, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin haklar.

Refah rejimi:

“Refah devleti” kavramının eksikliklerinden yola çıkarak daha kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymak üzere geliştirilmiş bir kavramdır. Refah devleti kavramında insanların karşılaşılabilecekleri risklerle baş etmelerini sağlayacak mekanizmaların merkezinde, devlet vardır. Refah rejimi kavramı ise, devlet mekanizmalarının yanı sıra hem piyasa ilişkilerinin hem de enformel nitelikteki aile, cemaat, komşuluk gibi ilişkilerin sosyal sorunlar karşısında bireyin hayatını idame ettirmesini sağlamadaki rollerini içerecek şekilde tanımlanır.

TARİHSEL SÜREÇ: SOSYAL HİZMETLERİN GELİŞİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Sosyal çalışma disiplini, insanların temel haklarını korumak ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla refah devletleri tarafından yurttaşları için tanımlanan sosyal hak ve hizmetlerle ilgilidir. Dolayısıyla sosyal çalışma, planlanan ve sunulan sosyal hizmetlerin, insanların iyilik hallerini/refahını geliştirecek ve sosyal dışlanmanın önüne geçecek eşitlikçi, güçlendirici, ayrımcılık karşıtı ve özgürleştirici olma niteliğini geliştirmeyi vurgular. Sosyal adalet, insan hakları,

kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı, sosyal çalışmanın merkezinde yer alan değerler olarak belirlenmiştir. Bu değerler, doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliği ile bağlantılı değerlerdir. Bununla beraber sosyal çalışma ve sosyal hizmetler açısından toplumsal cinsiyetin insan yaşamını etkileyen yapısal bir boyut olarak ele alınması, sosyal çalışmanın tarihsel gelişim sürecinde öncü olan kadınların eylemlerine kadar uzanır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1920'lerinde Mary Richmond'ın “İnsana yardım” ve Jane Addams'ın “insanın çevresiyle ilişkisinde değişim yaratma” amacını öne çıkaran eylemleri, sosyal çalışmanın temellerini

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (2014)'na göre **sosyal çalışma**, ‘insanî özgürleşmeyi, güçlenmeyi, sosyal bütünleşmeyi, sosyal değişimi ve gelişimi ilerletmeyi’ amaçlar.

oluşturur. Benzer şekilde **Müşterek İnsan İhtiyaçları** (Common Human Needs-1945) isimli kitabıyla sosyal yardım programları kapsamında yoksul kadın ve çocukların ihtiyaçlarını tartışmaya açan Charlot Towle, Amerika'da refah sisteminin ve sosyal çalışmanın yapılanmasında öncü olan feminist reformcular arasındadır (aktaran Gordon, 1996).

Sosyal çalışmanın öncülerinden **Jane Addams**, dünya barışı ve kadınların oy hakkı mücadelesinde yer almış Nobel Barış ödülü sahibi bir eylemci'dir.

Refah devletinin ve sosyal hizmetlerin kurumsallaşmasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin görünür hale gelmesi, ancak 1970'lerde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ikinci dalga feminizmin yükselmesi ve kadınların ücretli çalışmaya katılma talepleri ile birlikte kadınların ev içindeki ücretsiz ve istihdam alanındaki güvencesiz emeği ile deneyimledikleri yatay ve dikey ayrımcılıklar görünür olmaya başlamıştır. Böylelikle farklı toplumsal grupların sosyal hakların gelişimini hedefleyen taleplerini dikkate alan refah sistemlerinde çocuklara, engellilere ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri ve sosyal hizmetler, kamu hizmeti olarak kurumsallaşmıştır (Atasü Topcuoğlu, 2016: 38). Böylece sosyal çalışma, giderek bir toplumdaki tüm yurttaşların sosyal refahına, bireyin çevresi ile olan etkileşimine, insan hakları ve sosyal adalete vurgu yapacak şekilde tanımlanmış ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadeleyi temele almıştır (Dominelli, 2002). Bununla beraber farklı refah sistemlerinde sosyal politika ve hizmetlerin, güç ilişkilerini ve farklılık/çeşitlilik konularını ele alış biçimine bağlı olarak sosyal çalışma ve sosyal hizmetler açısından her ülkenin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili sorunları da farklılaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları olarak toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından nasıl bir toplumda yaşadığımızı ve içerisinde yer aldığımız toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle nasıl mücadele edeceğimizi anlamak, Türkiye'nin refah rejimine ve sosyal haklar çerçevesinde yapılandırılmış sosyal hizmetlere bu çerçeveden bakmayı gerektirir.

Jane Addams Chicago'da 1920'de Ellen Gates Starr ile Birlikte Kurdukları Hull House Yerleşim Evi'nin Önünde Çocuklarla Beraber.
(Fotoğraf Kaynağı: AssociatedPress)

REFAH REJİMLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ

Ülkelerin refah rejimleri; tarihsel, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmalar nedeniyle refah rejimlerine dair birçok sınıflandırma çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalardan en çok bilineni olan Esping-Andersen'in (1990) refah rejimleri sınıflandırması, liberal, muhafazakâr-korporatist ve sosyal demokrat olmak üzere üç tip refah rejimini içermektedir. Yıllar içerisinde gerçekleştirilen çeşitli sınıflandırma çalışmaları sonucunda ise Esping-Andersen'in üçlü tipolojisinin dışında kalan Güney Avrupa, Doğu Avrupa ve Asya refah rejimleri gibi yeni refah rejimlerini tanımlanmıştır.

Esping-Andersen'in sınıflandırması, refah hizmetlerinin sunumunda toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeterince analiz etmediği için cinsiyet körü olma eleştirisiyle karşılaşmıştır.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, refah rejimlerinin yapılanmasında önemli bir boyuttur. Refah rejimlerinin uygulamaları, o toplumda var olan toplumsal cinsiyet rollerinden etkilendiği kadar bu rolleri sürdürmede ya da dönüştürmede de etkilidir. Bu nedenle refah rejimlerinin analizinde toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesi, var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dönüştürülmesi için önemli veriler sunar. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin analiz edildiği çalışmalardan biri, Jane Lewis tarafından gerçekleştirilmiştir.

Lewis (1992), çeşitli Avrupa ülkelerinin refah rejimlerini sınıflandırmak üzere refahın cinsiyetçi işbölümüyle ilişkisini analiz etmiştir. Tarihsel olarak erkeğin ücretli çalışmaya katılarak ailenin geçiminden sorumlu olduğu, kadının ise ücretlendirilmeyen emeğiyle hanedeki ev işleri ve bakım verme sorumluluğunu üstlendiği ve refah uygulamalarının da bu cinsiyetçi işbölümüne paralel olarak yapılandığı refah tipini, erkek hane reisi modeli (male breadwinner model) olarak adlandırmıştır. Bu modelde kadınlar, çalışma yaşamı içerisindeki erkeğin kazancına bağımlıdırlar.

Kadınlar, sosyal güvenlik gibi haklara çalışan eşleri veya babaları üzerinden erişebilmektedirler. Dolayısıyla refah hizmetlerinin temellendiği istihdama katılım konusunda toplumsal cinsiyete dayalı ciddi bir ayrışma vardır. Lewis, ülkelerin tanımlanan bu refah modeline ne kadar benzediği veya farklılaştığına bakarak bu ayrışmanın da farklılaşabildiğini ve kadınlar açısından farklı sorunlara yol açtığını söylemektedir.

Lewis'in sınıflandırmasına göre erkek hane reisi modeli İrlanda ve İngiltere'de güçlü, Fransa'da orta düzeyde, İsveç'te ise zayıftır. Lewis tarafından öne sürülen erkek hane reisi modelinin güçlü olduğu refah rejimlerinde, kadınlar güvenceli istihdam olanaklarından,

Heteroseksüel aile, kadın, erkek ve onların çocuklarından oluşan "İdeal/ sağlıklı" aile yapısı olarak düşünülür. Halbuki, heteroseksüel aile çocuk, yaşlı ve engelli istismarının da kaynağı olabilmektedir.

bakıma ilişkin sosyal hizmetlerden ve sosyal güvenlik sisteminden dışlanmaktadır. Ayrıca erkek hane reisi modeli, heteroseksüel aile yapısını ifade ettiğinden, bu yapıya dâhil olmayan farklı cinsel yönelimdeki bireylerin dışlanması da söz konusudur.

LIBERAL REFAH REJİMİ: AİLE VE PİYASANIN ÖNCÜLÜĞÜNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avustralya ve 1980 sonrasında İngiltere'nin uyguladığı refah rejimidir. Refah hizmetlerinin sağlanmasında piyasa ve aileyi temel aktör olarak kabul eder. Devletin sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların sunumundaki katkısı, oldukça azdır. Yalnızca en kötü durumda olan ihtiyaç sahiplerine destek sunulur (Koray, 2008; Özdemir, 2007). Çocuk, engelli ve yaşlı bireylere yönelik bakım hizmetleri, asıl olarak ailenin, dolayısıyla da kadınların sorumluluğundadır. Bu durum, evdeki bakım ihtiyaçlarını karşılaması beklenen az ya da orta gelirli ailelerdeki kadınların ve geleneksel aile kurumu dışında tanımlanan boşanmış, dul ya da farklı cinsel yönelimdeki bireylerin, ayrımcılık ve eşitsizliklerle karşılaşmasına yol açmaktadır. Çoğu zaman refah sisteminin dışında kalan bu gruplar, düşük ücretli ve kısmi zamanlı çalışma biçimlerine yönelmekte, eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmakta, barınma, sağlık, sosyal güvence olanaklarından ve sosyal hizmetlerden yararlanma konusunda zorluk yaşamaktadır.

MUHAFAZAKÂR-KORPORATİST REFAH REJİMİ: ANNELİĞİN KUTSANMASI VE UCUZ İŞGÜCÜ OLARAK KADINLAR

Başta Almanya olmak üzere, Avusturya, Fransa, İtalya ve Belçika gibi ülkelerin refah rejimidir. Liberal refah rejimiyle kıyaslandığında, refah hizmetlerinin sunumunda devlet piyasadan daha fazla role sahiptir, ancak geleneksel aile ve cemaat ilişkileriyle şekillenen sınıf ve statü farklılıklarının korunması ve sürdürülmesi önemsenir (Esping-Andersen, 1990; Koray, 2008; Özdemir, 2007). Bu çerçevede, gelir getirme rolünün temelde erkek hane reisine ait olduğu kabul edilir ve anneliği cesaretlendirici aile yardımları ve

Liberal ve Muhafazakâr refah rejimleri, beklenen toplumsal cinsiyet rolleri dışında kalan kadınların, LGBTİ+ bireylerin ve göçmenlerin dışlanmasına yol açtığı için eleştirilir.

uygulamalarına rastlanır (Özateş-Gelmez, 2015). Kadınların gelir getirici çalışmaya katılımını teşvik edebilecek kreş hizmetleri gibi uygulamalarsa daha enderdir (Özdemir, 2007). Bu durum, kadınların işgücüne katılımı ve işgücü piyasası içerisinde daha ucuz ve güvencesiz işgücü olarak konumlanmasına yol açmıştır. Geleneksel ailenin ve anneliğin kutsanması ise farklı cinsel yönelimdeki ya da geleneksel aile birliği dışındaki bireyler için dışlanma olarak deneyimlenebilmektedir.

SOSYAL DEMOKRAT REFAH REJİMİ: TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE BİREYSEL HAKLAR

İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya gibi ülkeler, sahip oldukları yüksek istihdam oranları, gelirin daha adil dağıldığı ve sendikaların güçlü konumda olduğu kapsayıcı refah hizmetleriyle bilinir (Özdemir, 2007).

Dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada

en yüksek başarıya sahip olan bu ülkelerde,

çocuk, kadın, engelli ve yaşlılara yönelik

bakım hizmetleri ve sosyal hizmetler, tüm

vatandaşlara yüksek standartlarda ve

ücretsiz olarak sunulur (Özdemir, 2007).

Erkeklerin ebeveyn izni kullanımlarına

yönelik düzenlemeler, ücretli çalışmaya katılımın yanı sıra aile içindeki bakım verme

sorumluluğunun da kadınlar ve erkekler arasında daha eşitlikçi paylaşılmasını sağlamaktadır

(Rostgaard, 2014). Bu refah rejiminde aile değil birey öncelenmiş, her birey için sosyal haklar

garanti altına alınmıştır. Böylece sınıfsal konuma ve cinsel yönelime dayalı dışlanmanın da en

düşük seviyeye indirilmesi amaçlanmıştır.

Sosyal Demokrat refah rejimi, eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerini destekleyen ve tüm yurttaşların içerilmesini amaçlayan sosyal hizmetlerle bilinir.

GÜNEY AVRUPA REFAH REJİMİ: KLİENTALİZM VE PATERNALİZM KISKACINDA EŞİTSİZLİK

Leibfried (1992)'in ve ardından Ferrera (2000)'nin çalışmaları sonucunda tanımlanmış, tam

oluşmamış model olarak adlandırılmıştır. Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin

refah rejimidir (aktaran Özdemir, 2007). Bu refah rejiminde, refah hizmetleri ve sosyal

hizmetler yeterince kurumsallaşmamıştır, sosyal koruma parçalı yapıdadır. Dolayısıyla formel

sektörlerdeki için cömert olan bu sistem dışarıda kalan kişiler için çok az destek sunmaktadır. Refah hizmetlerinin planlanması ve sunumunda klientalizm (Özdemir, 2007) ve paternalizm hakimdir. Dolayısıyla siyasal otoritenin seçiciliğine dayalı olarak genel toplumsal kurallara uymayan göçmenler, farklı cinsel yönelime sahip bireyler ya da geleneksel aile sistemi içerisinde yer almayan kadınlar dışlanabilmektedir. Refah hizmetlerinin yeterince kurumsallaşmamış olması, refahın sağlanmasında gönüllü desteğinin ve aile dayanışmasının öne çıkarılmasına neden olmuştur (Sallan-Gül, 2015). Geleneksel aile yapısındaki cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle, bakım hizmetleri esasen kadınların emeğiyle gerçekleştirilmektedir.

Paternalizmde siyasi otorite, yönetimi altındakiler adına en doğru kararı verecek mercii olarak görülür. Türkiye'nin refah rejimindeki "baba devlet" anlayışı buna örnektir.

Klientalizm, siyasal otoritenin iktidarını sağlamlaştırmak için vatandaşlarıyla kurduğu menfaate dayalı ilişkileri ifade eder.

TÜRKİYE'NİN REFAH REJİMİ VE FEMİNİST SOSYAL ÇALIŞMA

Türkiye'de refah sistemi, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yapılanmaya başlamıştır ve Güney Avrupa'da gözlendiği gibi parçalı ve geleneksel dayanışma ağlarına dayalı bir rejime dayanmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin hem yasalar düzeyinde hem de uygulamada uymak zorunda olduğu kadın haklarına ilişkin birçok uluslararası düzenleme, bu yapı üzerine kurulur. Türkiye'de sosyal hizmetler alanında kadın sorunlarının da ilk gündeme geldiği bu dönem, kadın sağlığına yönelik parçalı biçimde sunulan sosyal hizmetlerin de geliştiği bir dönemdir. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, bu dönemde henüz sosyal çalışma literatürüne girmemiştir. 1990'larla birlikte ise yoksul kadınlar, sosyal hizmetlerin öncelikli hedef kitlesi haline gelmiştir (Karataş, Cılga ve diğ., 2002; Karataş ve Çamur-Duyan, 2002). Nitekim sosyal çalışma alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde de yoksulluk ve yarattığı sorunlar açısından kadını dikkate alan çalışmaların 1990'larla birlikte geliştiği görülmektedir (örn: İl, 1990; Arıkan, 1990; Onat, 1992). Bu dönemde sosyal çalışma disiplini üzerine eğitim veren tek yükseköğretim kurumu olan Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet/Çalışma Bölümü'nde 'Kadın sorunları ve Sosyal Hizmet' dersi, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim müfredatına girmiştir. Sosyal hizmetlerin sunumunda kadın haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayan bir anlayışın gelişmesi ancak 2000'lerle gündeme gelmiştir.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği, CEDAW, Kopenhag Kriterleri, Pekin Deklarasyonu, Binyıl Kalkınma Hedefleri ve İstanbul Sözleşmesi gibi uluslararası yasal düzenlemelerin kabulü ile gelişmiştir.

Bu süreç, 1980 sonrasında ve 1990'larda tüm dünyada ekonomik alanda neoliberalizm ve politika alanında muhafazakârlığın yükselişi, 2000 ve 2001 krizleriyle artan işsizlik ve yoksullukla birlikte sosyal hizmetlere duyulan ihtiyacın artmasıyla başlamıştır. Bu süreçte devlettense aile ya da hemşehrilik gibi dayanışma ağlarını güçlendirecek sosyal yardımlar, "en dezavantajlı" ve "sosyal yardımları rasyonel şekilde kullanabilen" bireyler olarak kadınları hedeflemiştir (Göçmen, 2014: 95). Sosyal refah rejimleri açısından geleneksel aile bağlarına ve hemşehrilik ilişkilerine yapılan vurgunun artması ise kadınlar ve farklı cinsel yönelimlerden ve cinsiyet kimliklerinden bireyler üzerinde farklı baskılara neden olarak eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Türkiye için de bu süreç benzer şekilde işlemiştir. Örneğin Kalkınma Bakanlığı'nın 2007-2011 dönemini içeren Orta Vadeli Programlarında (OVP) yoksullukla mücadele açısından geliştirilen istihdam politikası, aile yanında ve evde bakım modeline dayandırılmıştır. Benzer şekilde 2011 yılındaki yasal düzenleme ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye refah rejiminde ailenin önemini gösteren bir diğer adımdır. 2013-2015 OVP'ında da, 'sosyal yardım ve hizmet alanında ailenin ihtiyaçlarına bütünsel olarak yaklaşan bir sistem' kurma amacı, önceki programlar kapsamında ele alınmıştır. Böylece bir yandan refah kurumlarının üstlenmesi gereken sorumluluk alanları, aileye ve dolayısıyla kadınlara devredilmiştir. Ancak aile merkezli sosyal politikalara dayalı olarak kurgulanan bu refah rejimi, ne kadınların çalışma yaşamına girmesini zorunlu kılan yoksullaşma ile etkili şekilde mücadele edebilmiş ne de aile ve iş yaşamı arasındaki uyumu sağlayabilmiştir. Ataerkil toplumsal cinsiyet rolleri gereği, ev işlerine ve bakıma ilişkin sorumlulukların orantısız olarak kadınlar tarafından yüklenilmesi, kadınlar için eğitim ve istihdama katılım gibi temel yurttaşlık hakları ve boş zaman değerlendirme olanakları bakımından birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Kadınların eğitimlerini daha erken dönemde bırakmak zorunda kalmaları, kadınlarda işgücüne katılımın düşük düzeylerde ve niteliksiz alanlarda olması, cinsiyet temelli eşitsizliklerin başta ücret olmak üzere birçok alana yansımaları, esnek çalışmanın yarattığı güvencesizlik ya da iş ve aile yaşamı arasında denge sağlayamamanın yarattığı aile içi huzursuzluklar bu sorunlardan sadece bir kaçıdır (Buğra, 2012). Bununla beraber, özellikle yaşlı, engelli, hasta ve çocuk gibi bireylerin bakım ihtiyacının devlet tarafından ücretsiz sunumu, yerini gittikçe daha fazla özel bakım merkezlerine ve aile dayanışmasına bırakmıştır. Bu durumda ise aile içindeki eşitsiz toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle bakımın duygusal yükü, özellikle bakım hizmetlerini özel kuruluşlardan satın alamayacak olan ya da yeterli dayanışma ağına sahip olmayan kadınların sırtına binmiştir. Farklı cinsel yönelime/cinsiyet kimliğine sahip bireyler ise geleneksel aileyi ve onun kutsadığı değerleri temel alan refah sistemi içerisinde sosyal hizmetlerden yararlanamayan, ayrımcılık ve dışlanmayla karşılaşan bir grup olmaktadır (Acar ve Altunok, 2013).

Neoliberal dönemde, devletin refah hizmetlerinin sunumundaki sorumluluğunu piyasa, aile ya da gönüllü örgütlenmelere bırakması, ayrımcı pratikleri ve eşitsizliği artırmıştır.

Tüm dünyada sosyal hizmetlerin sunumunda ortaya çıkan bu sorunlar karşısında, kadınlar ve farklı cinsel yönelime/cinsiyet kimliğine sahip bireyler üzerindeki baskıyla mücadelenin gerekliliğini vurgulayan feminist hareketin de etkisiyle, kadın sorunları olarak ele alınan konuların sosyal çalışma disiplini açısından da feminist ilkelerle ele alınması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.

SOSYAL ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER AÇISINDAN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİ NEDEN ÖNEMLİ?

Sosyal çalışma disiplini sadece en dezavantajlı grupların refahıyla ilgilenmez. Bir toplumdaki tüm yurttaşların ayırım gözetilmeksizin yurttaşlık haklarından yararlanmasını sağlayacak yollar düşünür. Dolayısıyla hepimizi ilgilendiren sorunların çözümü için uğraşmayı ve genel olarak bir toplumdaki tüm insanların refahını artırmayı hedefler.

Bir toplumun refah rejimi ve o toplumda yaşanan eşitsizlikler, tüm yurttaşları etkiler. Bu nedenle bu eşitsizliklerle mücadele bir yurttaşlık sorumluluğudur.

Feminist sosyal hizmet de sadece kadınların sorunlarıyla ilgili değil toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farklı cinsiyetler için yarattığı ve sosyal refahın gelişimi önünde engel yaratan sorunlarla da ilgilidir. Feminist sosyal hizmet, kadınların toplumda karşılaştığı sorunların kökenlerini, toplumdaki cinsiyetçi önyargılarda, eşitsiz ataerkil yapılarda arar; cinsiyete dayalı ayrımcı tutum, değer, uygulama ve yargılara karşı çıkmayı (Buz, 2009) ve daha eşit ve adil bir toplum yaratma talebini geliştirmeyi amaçlar. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, hepimizin gündelik yaşamımızda karşılaşılabileceğimiz birçok sorunun kaynağıdır ve sosyal çalışma bakış açısı, bu sorunların çözümünde bize yardımcı olabilir. Bunun için de farkında olarak ya da olmayarak benimsediğimiz kalıp yargılarımız ve tutumlarımızın yarattığı olumsuz sonuçlar hakkında bilgilienmeli ve ne tür eşitsizliklere yol açtığını öğrenmeliyiz. Örneğin, toplumda herkesin heteroseksüel olduğuna ya da olması gerektiğine inanmak, gerçekliği kabul etmemek demektir. Dolayısıyla yanlış bir kalıp yargıya dayanır. Bu kalıp yargılar, farklı cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime sahip olan LGBTİ+ bireylerin hem toplumsal yaşamda hem de refah sistemi içerisinde reddedilme, yanlış anlaşılma, baskı, kınama ve şiddet (hatta cinayet) ile karşılaşmalarına yol açar. LGBTİ+ bireylerin barınma, istihdam, sağlık ve sosyal hizmetlere ulaşmalarını engelleyen bir ayrımcılık yaratır. Bu durum, heteroseksizm olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan toplumdaki her bireyin, farklı cinsiyet kimliklerine yönelik cinsiyetçi kalıp yargı ve tutumlarının farkında olması ve kendi homofobisiyle yüzleşmesi, daha eşitlikçi ve adaletli bir toplum talebinin gelişmesinde de önemlidir (<http://www.kaosgilderneqi.org>).

Heteroseksizm, heteroseksüelliği bir zorunluluk olarak görür ve dayatır. Kadınlara yönelik ayrımcılık olan cinsiyetçiliğin, heteroseksüel olmayanlara yönelik halidir.

Bununla beraber cinsiyetçi ve homofobik kalıp yargı ve tutumların yarattığı ayrımcı pratikler, sınıfsal konum, kültürel yapı, sağlık durumu, engellilik durumu ve yaş gibi diğer toplumsal farklılıklara karşı olan ayrımcı yargı ve tutumlarımızla birleşir. Bu ise ayrımcılığı artıran ve eşitsizliği derinleştiren bir süreç olarak işler. Örneğin yoksul ve aynı zamanda LGBTİ+ olmak çifte dışlanma olarak deneyimlenir. Benzer şekilde engelli kadınlar, hem engellilere yönelik olumsuz kalıp yargı ve tutumlarla hem de cinsiyetçilikle mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler.

KONU YA GENEL BAKIŞ

Sosyal hizmetler, refah devletlerinin birey, grup ve toplulukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyal riskler karşısında korunmasız duruma düşmemeleri gibi sorumluluklarına paralel olarak planlanan ve uygulamaya konan kurumsallaşmış hizmetleri içermektedir. Sosyal çalışma disiplini de bu paralelde, temel insan haklarının korunması ve sosyal adaletin sağlanması amacıyla birey, grup ve topluluklarla birlikte çalışarak ve farklılıklara saygı duyarak, her türlü ayrımcılık ve baskıdan özgürleşmeyi, beraber güçlenmeyi, sosyal bütünleşme ve sosyal değişimi gerçekleştirmeyi hedefler. Bu değerler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının da özünü oluştururlar. Ancak toplumsal cinsiyete ilişkin değer ve tutumları belirleyen yapısal ve politik arkaplan, o toplumdaki refah sisteminin kurgulanmasında rol oynamaktadır. Öyle ki geleneksel ve ataerkil değer ve tutumlar, sosyal güvenlik ve istihdam politikaları, sosyal yardımlar, çocuk, yaşlı, engelli ve hasta bireylere yönelik bakım politikalarının ve hizmetlerinin nasıl sunulacağını da belirlemektedir.

Kadını eşit bir yurttaş olarak değil anne ve eş rolleri üzerinden tanımlayan ve kadını hane içinde ücretsiz olarak sürdürülen yeniden üretim işlerinden sorumlu kabul eden bu değer ve tutumların refah sistemi içerisindeki izdüşümü de eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini pekiştiren uygulamalar olmaktadır. Neoliberal politikaların etkisiyle, refah rejimlerinde kamusal sosyal hizmetlerin payı giderek küçülmekte, piyasanın, ailenin ve gönüllü/hayırsever dayanışma ağlarının payı ise artmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel aile yapısının korunmasına dair artan vurgular, refah uygulamalarının aile içinde ve kadınların ücretlendirilmeyen emeğine yoğun olarak dayandırılarak yerine getirilmesini önceleyen baskın söylemin bir parçasıdır. Ancak bu baskın söylemdeki geleneksel aile yapısının dışında kalan boşanmış kadınlar veya LGBTİ+ bireyler, hem sosyal refah sisteminin dışında kalmak hem de ayrımcılığa ve baskılara uğramak gibi sonuçlarla karşılaşabilmektedirler. Bu durumun bir örneği, eşi vefat eden yoksul kadınlar için sağlanan sosyal yardımların, aynı koşullara sahip boşanmış kadınları kapsamamasıdır (Özar ve Yakut-Çakar, 2012). Bu örnekte olduğu gibi eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeterince dikkate almayan politika ve uygulamalar, kadınların eşitsiz konumlarını pekiştirebilmekte ve daha çok ayrımcılık üretebilmektedir.

NAZİK IŞIK'LA SÖYLEŞİ

Siz hem sosyal çalışma disiplini hem de kadın hareketi içerisinde aktif yer alan bir eğitimci ve uygulayıcısınız. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme mücadelesinde sosyal hizmetler bağlamında hangi aşamalardan geçildi ve siz bu süreçte nasıl bir mücadele verdiniz, kısaca anlatır mısınız?

Adına sosyal hizmet denmiş olsa da olmasa da Osmanlıdan 1990'lara kadar sosyal hizmet yaklaşımımız cinsiyeti dikkate alan, eşitlikçi bir yaklaşım içermez; egemen olan cinsiyetsizliğin marifet sayıldığı, cinsiyet körü olunca eşitlikçi ve siyaset üstü olunmuş gibi bir yaklaşımdır. Halbuki sosyal hizmet, kadınlardan her zaman destek almıştır. Kadın hareketi biyolojik cinsiyet üzerinden tanımladığında hayırseverlik dolu bir parçamız var ve o parça her zaman sosyal hizmetlere, hatta devletin yetemediği-yetişemediği her alana destek sunmaya çalışan bir yan güç. Kurumsal sosyal hizmetlerin ihtiyaç duyduğu pek çok yardım da kadın hareketinin bu parçası eliyle sağlanır. Devlete ait sosyal hizmet birimleri 1990'larda pek çok kadın sığınmaevinin termosifondan hijyenik pede, bebek mamasına kadar çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakta yerel kadın örgütlerinden yararlandı. Kadın hareketi-sosyal hizmet kurumları arasındaki bu ilişki, yararlanıcıları kadın olsa bile cinsiyet körü bir ilişkidir, gerçek bir toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığı değildir.

90'larda başlayan dönem, Türkiye'de sosyal hizmetlerde toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla temas, duyarlılık artırma ve işbirliğine geçiş dönemidir. 1980'lerde başlayan ikinci dalga feminist hareket, "hak" temellidir, "eşitlik" hedefini asli bir unsur, kopmaz bir parça olarak içinde taşır. Dünyada kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir yere sahip olan ve sosyal hizmet kurumları olarak 70'lerde ortaya çıkmış bulunan kadın danışma ve barınma hizmetleri ile sığınak sonrası geçiş dönemi hizmetleri sosyal hizmetlere dünyada da Türkiye'de de feminist hareket sayesinde girdi. Biz 1980'lerdeki "dayağa hayır" kampanyamızda kadın danışma merkezleri ve sığınaklarla tanıştık. Devletin ilk Kadın Misafirhanesi 1990'da, bizimkisiyse 1993'te açıldı. Bu hizmetleri verecek çalışanlar, eğitimleri sırasında bu hizmetlerle tanışmamıştı, hizmet-içi eğitimlerle desteklenmeleri şarttı. Bu ilk eğitimlerde ben ve benim gibi kadınlar rol aldık. Kendi bağımsız kadın danışma merkezlerimizin, sığınaklarımızın çalışma kurallarını oluştururken devlet kurumlarındaki hizmetlerin de aynı kurallarla çalışmasını istedik. Ankara'da Kadın Dayanışma Vakfı'nın Kadın Danışma Merkezi ve Sığınmaevi Yönetmeliğini hazırlarken Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu ile ilişki kurduğumuzda, daha onların da bir yönetmeliği yoktu, elle yazılmış taslaklar vardı. Bir anlamda kuralları farklı deneyimlerle ama birlikte ürettik. Aslında işbirliğimiz sosyal hizmetin devletin ihsanı olmaktan vatandaşın hakkı olmaya geçişine, daha bir insanileştirilmesine yaradı ama bu gelişmenin çocuk, yoksulluk yardımları gibi alanlardaki çalışmalarla kesişmeleri olduğundan, burada bu konuya girmeyelim.

Zaman içinde her iki taraf da rekabetten dayanışmaya geçti. Meslek elemanlarının duyarlılıklarının artması ve zorunluluklar sonucu 1996'da kanun değişikliğiyle kadın konukevleri sosyal hizmet kapsamına alındı. Böylece kadın misafirhanelerine devlet bütçesinden ödenek verilmeye başlandı. Ben, bu kanun değişikliğine çok emek veren kadınlardan biriyim. O güne kadar meslek elemanı çalışanlar kermesler falan düzenleyerek sığınaklarına bütçe oluşturmaya çalışıyorlardı.

90'lardaki önemli bir işbirliği, Kadın Sığınakları Kurultayı'na devlete ait sığınaklarda çalışanların davet edilmesiyle başladı. 1998'de Mersin'de yapılan 2. Sığınak Kurultayı'na katıldılar ve hâlâ Kurultay'a davet ediliyorlar. Bu, özellikle yerel düzeyde, önemli bir etki yarattı; vaka çalışmaları, değerlendirmeler, düzenli iletişim bu sayede başladı.

Her şey her zaman iyi gitmese de kadın hareketiyle yakınlaşma, başka sosyal hizmet alanlarında, örneğin sosyal yardımlara yönelik ev incelemelerinde şiddeti ve ev eksenli çalışan kadınları fark etmek gibi etkiler yaptı. On binlerce kadının, yararlandığı Kadının İnsan Hakları Eğitimleri (KİHEP) STK-Devlet işbirliği ile SHÇEK çalışanı eğiticiler tarafından Toplum Merkezlerinde uygulamaya sokuldu. Yetiştirme yurtlarında yetişen kızların işgücü piyasasına girişlerini kolaylaştıran İŞKUR projesi uygulandı. Hizmet istatistikleri cinsiyete göre ayrıştırıldı. Toplumsal cinsiyet dersi, sosyal hizmet eğitime seçimlik de olsa girdi. Yani 2000'lerin ortalarına kadar sosyal hizmetlerde cinsiyet duyarlılığının arttığı bir dönem yaşadık. Yine de kadın sığınaklarını birlikte denetlemeyi başaramadık. Belediyelerin kadın danışma ve sığınak hizmetlerinde gelişmesine yönelik çalışmaların, İçişleri'nden Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na devrolmasını engelleyemedik.

Bugün hâlâ toplumsal cinsiyet eşitliği, sosyal hizmetlerin ana akımına yerleşmiş değildir. Üstelik de resmi söylem, toplumsal cinsiyet eşitliğini fırsat eşitliğine indirgeyen çok eskimiş bir yaklaşımdır. Bu durumda haklar değil mağduriyetler esas alınmakta, kadın hareketinin birikimine saygı ile işbirliği ortadan kalkmaktadır. Ayrıca en iyi hizmetin yerel, yürüyerek ulaşılabilen yerdeki hizmet olma ilkesi de giderek işlememektedir. Belediyelerin sığınak açma yükümlülüğünün 50 bin nüfustan 100 bine yükseltilmesi, Şiddet Önleme Merkezinin (ŞÖNİM) her ilde olmaması, olduğunda da koca ilde tek bir yerde kurulması, mesai saatlerinde polis merkezine değil savcılığa başvurma şartı getirilmesi bunun örnekleridir.

Yukarıda yeri geldikçe söylediklerime ilaveten, bu süreçte sosyal hizmetlerle ilişkinin kurulmasında, sürdürülmesinde, geliştirilmesinde sorumluluklar aldım, önerilerimle, geliştirdiğimiz uygulamalarla katkıda bulunanlardan oldum. Şimdilerde yerel yönetimlerde sosyal politikalar ve sosyal hizmetler konusuna emek veriyorum. Formel sosyal hizmet eğitiminde sosyal politika planlama, sosyal hizmet ve toplumsal cinsiyet derslerimde meslek elemanlarının toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle yetişmelerine katkıda bulunmaya hep özel bir önem verdim.

Türkiye'deki sosyal çalışma ve sosyal hizmetlerin gelişiminde toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin önemini nasıl değerlendirirsiniz?

Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin meslek elemanı olsun olmasın, insana kazandırdığı ilk güç, cinsiyet duyarlılığı. Sosyal hizmetlerin farklı sosyal grupları görmesi, ihtiyaçlarını, taleplerini algılayabilmesi, cinsiyet duyarlılığı ile olur. Bütün sosyal çalışmacılar makro ve mikro yaklaşımı, mesleki eğitimleri sırasında öğrenir ama özellikle makro yaklaşım içinde cinsiyet duyarlılığının ve cinsiyet eşitliğinin yer alması gerekir. Toplumsal cinsiyet eşitliği sosyal hizmetlerde ana akıma yerleştirilmezse üreteceğimiz sosyal hizmet hem anlayış hem kurumsallaşma hem de çalışanlar bakımından güve yenikli bir örtü gibi olur. Ne eşgüdüm ne

yeni hizmet geliştirme iyi işler. Vatandaş da çalışan da envai çeşit delikten içeriye düşüp durur; harcanan milyarlarca liralık kamu bütçesi kalıcı bir değişim yaratmaz, bence israf olur. Hizmetleri ticarileştiren veya seçmeni yönlendirme aracı olarak kullananlar için kısa dönemli fayda olur ama bu da toplumu yaralar, toplumsal değerleri bozar.

Bugün Türkiye'deki sosyal çalışma ve sosyal hizmetleri dikkate aldığınızda toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi açısından ne durumdayız?

Çok önemli ve değerli bir birikimimiz var. Kadın hareketimiz, Türkiye'de önemli bir taban hareketidir. 1990 sonrasında çok önemli yasal ve kurumsal kazanımlarımız oldu. Ama şimdi büyük bir karışıklık dönemindeyiz. Kadınları insan ve eşit yurttaş kabul eden devlet sistemi zayıflıyor. Biz feministler makbul vatandaş tanımından dışarıya çıkarılıyor, adeta itibarsızlaştırılıyor; sözümüzün, birikimimizin bir değeri kalmıyor. Her gün temel haklarla ilgili konularla boğuşuyor, kadın cinayetleri davalarını izleyerek cezasızlık sorununu aşmaya çalışıyoruz. Bu şartlarda sosyal hizmet ve yardımlara sıra zor geliyor. Oysa sosyal yardım ve hizmetler toplumun eşitlikçi gelişmesine çok su taşıyabilir bir alandır.

Sizce toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi açısından sosyal hizmetler alanında öncelenmesi gereken temel konular nelerdir?

Bence en öncelikli alt alan, cinsiyetçiliğin öğrenilmesi ve öğretilmesinde, cinsiyetçi davranışın edinilmesinde büyük önemi, ciddi yeri olan kadına yönelik şiddetle ilgili sosyal hizmet çalışmalarıdır. Mevcut kurumların korunması ve geliştirilmesi, kurumların denetiminin sadece mevcut hizmetlerin denetimi şeklinde değil yükümlülükler, görevler ve ihtiyaçlar üzerinden de yapılması, örneğin yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirmeleri açısından da denetlenmesi gerekir. Ayrıca sadece şiddete uğramadan sonraki hizmetlerin değil önleyici çalışmaların da yeniden ele alınması, geliştirilmesi gerek. Özellikle kız çocuklara yönelik geliştirilmesi gereken çok çalışma olduğu kanısındayım.

Sosyal yardımların ihsan değil hak olarak örgütlenmesi ve uygulanması, bu hususta eşitliğin bir temel direk olarak benimsenmesi, muhtaçlığın bir sömürü alanı olmaktan çıkarılması gerek.

Bugünkü sosyal yardım ve hizmetler sisteminde araştırma-geliştirme neredeyse yok. Sistemde cinsiyete duyarlı hizmet, etkinlik ve etki araştırmaları olmalı.

Taşı delen, damlaların sürekliliğidir. Projelerle oluşturulan bilgi ve deneyimin sistemde nasıl yok olup gittiğine hepimiz tanıkız. Örneğin 2,5 yıl, polis merkezlerinde şiddete uğrayan kadınlarla ilgili prosedürler ve hizmetin geliştirilmesi alanında danışman ve eğitim koordinatörü olarak çalıştım, 270 eğitici yetiştirdi, 40 binden fazla karakol polisi eğitimden geçti, şimdi neredeyse bunları hatırlayan yok. Bazı AB destekli projelerin yerel koordinatörleri bile bu çalışmalardan bihaber. Yani hep sıfırdan başlamayı önlemek lazım.

Feminist kadın örgütlerine kapanmış devlet kapıları açılmalı, bilgi ve işbirliğinin önemi yeniden kabul edilmeli. Gündem Çocuk gibi derneklere iade-i itibar yapılmalı.

Sosyal çalışmacıların cinsiyet duyarlı hale gelmelerinde eğitim desteği çok önemli. 2011'de toplumsal cinsiyet ve sosyal hizmet dersimde öğrencilerimle bir çalışma yapmıştık; meslekte en az 5 yıl çalışmış 30 kadın ve 30 erkek sosyal hizmet uzmanıyla görüşmeler yapıp toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki durumlarını ve yaptıklarını kayıt altına aldık. Durum, hele de erkeklerde, hiç iç açıcı değildi. Üstelik şimdi sosyal çalışmacı yetiştiren okul sayısı da çok çok arttı.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Benim Çocuğum (2013) Belgeseli
<https://vimeo.com/192806811>
- ▶ Başka Bir Sosyal Hizmet Mümkün Haberi
<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=18861>
- ▶ Engelli Kadın Derneği (EN-KAD) Videosu
<https://www.youtube.com/watch?v=7QJiBAmA1bM>

EK OKUMALAR

- ▶ Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y. (2012). *Türkiye’de refah devleti ve kadın*. İstanbul: İletişim Yayınları
- ▶ KAOS GL. *Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin*. erişim http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/sosyal_hizmet_brosuru.pdf
- ▶ Knight, L.W. (2014). *Jane Addams: Eylemci bir ruh*. Ankara: Ayizi Kitap.
- ▶ Özateş-Gelmez, Ö.S. (2015). Ailevileştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri. *Fe Dergi* 7 (2), 59-71.
- ▶ Özdemir, S. (2005). Sosyal gelişim düzeyleri farklı refah devletlerinin sınıflandırılması üzerine bir inceleme. *Sosyal siyaset konferansları, Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı* 49, 231-266.

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ Benim Çocuğum belgeselini izledikten sonra, LGBTİ+ bireylere ilişkin olarak kendinizde ve çevrenizde fark ettiğiniz herhangi bir ön yargı oldu mu? Bu önyargılara yönelik olarak neler yapılabilir?
- ▶ Sosyal politika ve sosyal hizmetlerin toplumsal cinsiyet körü ve heteronormatif bir biçimde kurgulanması sizce ne tür hak ihlallerine yol açabilir? Deneyimlediğiniz ya da tanık olduğunuz bir hak ihlali oldu mu?
- ▶ Engelli kadınların deneyimledikleri ayrımcılık ve hak ihlalleriyle mücadele etmek için ne tür düzenlemelere ihtiyaç olduğunu düşünüyorsunuz?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Acar, F., Altunok, G. (2013). The 'politics of intimate' at the intersection of neoliberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey. *Women's Studies International Forum* 41, 14-23. doi: 10.1016/j.wsif.2012.10.001.
- ▶ Arıkan, Ç. (1990). *Alt sosyo-ekonomik düzeydeki boşanmış kadınların psiko-sosyal sorunları*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ▶ AtasüTopcuoğlu, R. (2016). Feminizmin refah devleti ve sosyal politika alanına eleştiri ve katkıları. *Amme İdaresi Dergisi*, 49 (4), 34-7-64.
- ▶ Buğra, A. (2012). Türkiye'nin değişen refah rejimi: neoliberalizm, kültürel muhafazakarlık ve yeniden tanımlanan toplumsal dayanışma. S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren (Ed.), *Türkiye'de refah devleti ve kadın içinde* (s. 47-69). Ankara: İletişim Yayınları.
- ▶ Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20 (1), 53-65.
- ▶ Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. London: Palgrave.
- ▶ Esping-Andersen, G. (1990). *Three worlds of welfare capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- ▶ Göçmen, İ. (2014). *Religion, politics and social assistance in turkey: the rise of religiously motivated association*. *Journal of European Social Policy*, 24 (1), (ss. 92- 103). doi: 10.1177/0958928713511278.
- ▶ Gordon, L. (1996). *Fitting charlotte towle into the history of welfare thought in the U.S.* Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.socialwelfarehistory.com/recollections/fitting-charlotte-towle-into-the-history-of-welfare-thought-in-the-u-s/>
- ▶ International Federation of Social Workers (2014). *International definition of socialwork*. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://ifsw.org>.
- ▶ İl, S. (1990). *Türkiye'deki kadın suçlarının genel özellikleri ve infaz süresince sorunları üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ▶ Kalkınma bakanlığı 2007-2009 yılı orta vadeli programı. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>
- ▶ Kalkınma bakanlığı 2008-2010 yılı orta vadeli programı. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>
- ▶ Kalkınma bakanlığı 2009-2011 yılı orta vadeli programı. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>

- ▶ Kalkınma bakanlığı 2013-2015 yılı orta vadeli programı. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>
- ▶ Karataş, K. ve Çamur-Duyan G. (2002). Toplum merkezleri: hizmetten yararlananların gözüyle bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 13 (1), 1-19.
- ▶ Karataş, K., İ. Cılga, S. Güneş, A. Han, A. R. Kalaycı, S. Turhan, N. Türkaslan ve S. Yurtkuran (2002). Göç ve kentsel yaşama uyum sorunları. İ. Çayboylu (Der.), *2001 Yılı aile raporu* (ss. 1-46). Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ▶ KAOS GL. Heteronormatif olmayan bir sosyal hizmet için. Erişim Tarihi: 10.06. 2018, http://www.kaosglderneği.org/resim/yayin/dl/sosyal_hizmet_brosuru.pdf
- ▶ Koray, M. (2008). *Sosyal politika* (3. Baskı), Ankara: İmge yayınları.
- ▶ Lewis, J. (1992). Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 2 (3), 159-173 Erişim Tarihi: 10.06.2018, doi:10.1177/095892879200200301.
- ▶ Onat, Ü. (1990). *Gecekondu kadınının kente özgü düşünce ve davranışlar geliştirme süreci*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ▶ Özar, Ş., Yakut-Çakar, B. (2012). *Aile, devlet ve piyasa kısılacında boşanmış kadınlar*. Erişim Tarihi: 10.06.2018 <http://www.feministyaklasimlar.org/category/sayi-16-subat-2012/>
- ▶ Özateş, Ö. S. (2015). *Malumun ilanı/kadın emeğinin saklı yüzü: Ev içi bakım emeği*. Ankara: Nota Bene Publications.
- ▶ Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul Ticaret Odası. Yayın No: 2007-57 Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0018458.pdf>
- ▶ Rostgaard, T. (2014). *Family policies in Scandinavia*. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://library.fes.de/pdf-files/id/11106.pdf>
- ▶ Sallan-Gül, S. (2015). Türkiye’de eril refah rejimi, kadına yönelik aile içi şiddet ve sığınmaevleri. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (Ed.). *2000’ler Türkiye’sinde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet içinde* (ss. 331-361). Ankara: İmge Kitabevi.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET

Ahu Sumbas

8

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET

KADIN HAKLARI HAREKETLERİ

SİYASAL HAYAT VE TOPLUMSAL
CİNSİYET

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİK
POLİTİKALARI VE CİNSİYET KOTASI

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

MİCHELLE BACHELET'E DAİR ANLATI

KONUya GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Bu bölüm, toplumsal cinsiyet kategorisini siyaset olgusuyla ilişkili olarak kavramsal bağlamını, tarihsel gelişimini ve günlük hayatımızdaki etkilerini genel olarak açıklamaya çalışacaktır. Toplumsal yaşamın başlangıcıyla ortaya çıkan siyasetin, cinsiyetlendirilmiş bir yapıya sahip olduğu kabulü üzerinden hareket edilmektedir. Çeşitli coğrafyalardan farklı tarihsel dönemlere kadar her türlü siyasal sürecin, toplumun üyelerini toplumsal cinsiyet kimliklerine ve rollerine bağlı olarak farklı şekillerde konumlandığı ve etkilediği görülmektedir. Bu doğrultuda, öncelikle siyaset ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki kısaca açıklanacak, siyasetin neden ve nasıl cinsiyetlendirilmiş bir süreç olduğu ve cinsiyetler arasında ve içinde farklı iktidar ilişkileri yarattığı ortaya konacaktır. Ardından, toplumsal cinsiyet ve siyaset ilişkisindeki önemli tarihsel kırılmalardan birisi olan kadın hareketinin gelişimine, dönüşümüne, taleplerine ve etkilerine değinilecektir. İzleyen başlıklarda, toplumsal cinsiyetin siyasal katılım ve temsil üzerindeki etkisi ele alınarak dünyadaki ve Türkiye'deki kadın temsili hakkında genel bilgiler verilecektir. Son bölümdeyse, siyasetin cinsiyet körü yapısını ortadan kaldırmak için geliştirilmiş toplumsal cinsiyet eşitlik politikalarına ve özelinde cinsiyet kotasına dair genel bir çerçeve çizilecektir.

SÖZLÜK

Polis

Antik Yunan'da Atina ve Sparta gibi küçük ölçekli ve belli sınırları olan şehirler özelindeki bağımsız siyasal örgütlenmeye ve buranın yurttaşlar topluluğuna verilen isimdir. Türkçeye şehir-devleti olarak da çevrilir.

Kritik Çoğunluk

Fen bilimlerinden esinlenilerek sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanan bu kavram, nükleer zincir reaksiyonunu başlatmak için gerekli olan en minimumdaki parçalanabilir madde kütlelerini ifade etmektedir. Siyaset bilimindeyse kritik çoğunluk, kadınların bir konu hakkında kolektif eylemliliğe yönelik hareket edebilmesi ve gündem oluşturabilmesi için gereken psikolojik sayısal sınırı ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) kriterlerine göre bu sınır, %33'dür.

Feminist Bilinç

Feminist bilinç, kadınların bir toplumsal grup olarak kültürel ve toplumsal koşullar nedeniyle haksızlığa uğradıklarının ve bunun için bağımsız bir mücadeleye, dayanışmaya ve stratejiye ihtiyaç duyduklarının farkına varmaları durumudur (Berktaş, 2011).

Olumlu Eylem Politikası

Kadınlar gibi tarihsel olarak iktidar pozisyonlarından dışlanmış grupların, kamusal alanda temsil edilmelerine olanak sağlamak için sunulan eşitlik ve farklılık temelli kurumsal politika uygulamalarıdır.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET

Toplumsal cinsiyet ve siyaset ilişkisi, siyasetin nasıl tanımlandığıyla yakından ilgilidir. Siyaset bilimciler arasında bu konuda iki farklı yaklaşımın olduğu dikkat çekmektedir. Birinci grup, Antik Yunan filozofu Aristoteles'in izinden giderek onu polis ve siyasal toplulukla ilgili konular ve ilişkiler çerçevesinde tanımlamayı tercih eder. Bu yaklaşım, günümüzde devlet ve kurumsal işleri olarak anlaşılabilir. Bu siyasetin, daha dar bir çerçeveden anlaşıldığı özel ve kamusal ayrımı çerçevesinde bireysel-özel ilişkileri ve konuları siyasalın dışında tutan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım doruk noktasına, modern devletin varlık nedenini açıklayan John Locke, Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau gibi liberal düşünürlerin ev dışı ve içi ayrımlarında erkekleri ev dışının/kamusal ve siyasal işlerin sorumlusu ve evin reisi olarak konumlandırmalarında ulaşır. Dolayısıyla bu tür bir siyaset kavrayışı, siyasal süreçlerde toplumsal cinsiyeti ve cinsel kimlikleri, özellikle kadınları, görmezden gelmeye daha yatkındır. Özel alanın/evin içindeki hayatın konusu olan kadın, çocuk ve cinsellik, kamusalın konusu olan seçimler, devlet politikaları, kurumların işleyişi, savaş ve barış antlaşmaları ve ekonomik düzenlemeler gibi konulardan ayrı bir statüye sahip olarak düşünülür. Ancak günümüzde bu yaklaşımın taraflı ve eksik olduğu bilinmektedir. Ev içi hayatı düzenleyen evlilik, aile içi şiddet, kadınların ev içindeki görünmeyen emeği, çocuk bakımına dair politikaların ve çocuk tecavüzleri ve seks işçileri gibi konuların da devletin dolayısıyla siyasetin konusu olduğu kabul edilmektedir. Her biri hem devletin düzenlemeleriyle hem de sorumluluklarıyla bağlantılıdır dolayısıyla siyasetten bağımsız düşünmek imkânsızdır.

Tarihsel ve toplumsal deneyimler siyasetin, yapısı gereği, etnik, sınıfsal, toplumsal konumlarımıza ve kimliklerimize bağlı olarak yanlı işlediğini ortaya koymaktadır.

Nitekim, bu yaklaşımı aşan daha kapsamlı bir perspektiften siyaseti tanımlama gereği duyan düşünürler için siyaset, toplumsal ilişkiler ve süreçler üzerinden tanımlanmalıdır. Bu yaklaşım açısından, kaynakların kimler tarafından, kime, nasıl dağıtıldığını düzenleyen sistem, değerlerin otoriter bir şekilde dağıtılması, her türlü iktidar, baskı, güç, otorite ilişkisini ve mücadelesini barındıran siyasal süreçler, siyaset olgusunu tanımlar. Bu yaklaşım geleneksel siyaset tanımının sınırlarını genişleterek kamusal ve özel alan ayrımını sorgulanabilir kılar. Neyin siyaset sayıldığı sorusuna, "toplumsal düzene dair her şey" cevabını vermemizi sağlar (Donald and Hall, 1986). Üstelik tarihsel ve toplumsal deneyimler, siyasetin yapısı gereği, etnik, sınıfsal, toplumsal konumlarımıza ve kimliklerimize bağlı olarak yanlı işlediğini ortaya

koymaktadır. Dünya genelinde, toplumsal cinsiyet kategorisi, kimin daha iyi besleneceğini, kimin eğitim olanaklarına ulaşacağını, kimin oy verip siyasal pozisyonları elinde tutacağını, kimlerin evlenip kimlerin çalışacağını, hatta kimin sokakta gülüp gezebileceğini kontrol eden ana değişkenlerden birisidir. Örneğin, Amartya Sen'in **Kayıp Kadınlar** çalışmasının ortaya çıkardığı gibi dünya genelinde erkeklere göre asimetrik bakım, yetersiz beslenme ve sağlık kontrolleri eksikliği dolayısıyla ölüme mahkûm edilen 100.000'in üstünde kız çocuğu ve kadından bahsedilebilir (Sumbas, 2016; Sen, 1992; Sen, 2004).

Sonuç olarak siyaset ve toplumsal cinsiyet ilişkisinde tarihsel olarak erkeklerin ve erkek değerlerinin avantajlı konumda olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Uzun bir süre, 19. ve 20. yüzyıla kadar, kadınların mülkiyet, evlat edinme ve oy kullanma gibi hakları olmadığından, bu alanlardaki üstünlük erkeklerin tekelinde ilerlemiştir. Bunun uzantısı olarak günümüzde hâlâ kadınların erkeklerden daha az oranda siyaset koltuklarını doldurduğu, zenginliğin ağırlıklı erkekler arasında dağıldığı ve bunun sonucu olarak toplumda cinsiyetler arası bir eşitsizlik olduğu bilinmektedir. Söz konusu eşitsizlik dolayısıyla siyaset ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin önemli bir ayağı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, özelinde kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkları ortadan kaldırmaya yönelik tartışmalar temelinde ele alınmaktadır.

KADIN HAKLARI HAREKETLERİ

Dünya tarihine damgasını vuran ve toplumsal cinsiyet tartışmalarının gündeme gelmesini sağlayan en önemli siyasal-toplumsal gelişme, kadın hareketleridir. Kadın hareketleri, 19. yüzyılda kadınlar arasında yayılmaya başlayan feminist bilincin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, kadın hakları hareketine, feminist hareket de denilmektedir. Bu hareketler tarihsel dönemleri ve içerikleri açısından başlıca üç farklı dalga halinde yaşanmıştır. Bunları, Birinci Dalga Kadın Hareketi, İkinci Dalga Kadın Hareketi ve Üçüncü Dalga Kadın Hareketi olarak isimlendirebiliriz.

Birinci Dalga Kadın Hareketi

19. yüzyılın kadın hareketleri, aslında burjuva devriminin sonucu olarak Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan yeni toplum ve siyasal düzende, kadınların sözde evrensel olduğu iddia edilen haklardan mahrum edilmeleri üzerine gelişmiş ve tüm dünyaya yayılmıştır. Bu hareketin, kadınlara eşitlik için toplanan 1848 Seneca Fall Konferansıyla başladığı kabul edilir. Bu hareketi hazırlayan tarihsel süreçte Fransız Devrimi'nin "kardeşlik, özgürlük ve eşitlik" ideallerine referansla çok önceden başlamıştır. Kadınlar için de eşitlik ve özgürlük talep eden bu düşüncelerin Batı tarihindeki en bilinen öncü isimleri; Mary Astel (1700), Olympe de Gouges (1791), Mary Wollstonecraft (1792) ve John Stuart Mill (1789)'dir. Henüz 1700 yılında Astel, "eğer bütün insanlar özgür olarak doğuyorsa, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?" sorusunu sormuş. İronik şekilde giyotine mahkûm edilen de Gouges, 1792 yılında Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin cinsiyetçi söylemini eleştirmek için yazdığı Kadın Hak ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde "kadınların, tıpkı idam sehpasına çıkma hakkı olduğu gibi kürsüye de

çıkma hakkın olduğunu” savunmuştur. Aynı dönemde bir İngiliz yazar olan Wollstonecraft **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi** adlı eseriyle liberal teorinin rasyonel insanının neden erkek olduğunu sorarak kadınlar için de eşit eğitim hakkının gerekliliğini vurgulamıştır. Mülkiyet, eğitim, miras ve vatandaşlık gibi temel hakların kullanılmasında kadınların erkeklerden farklı bir konuma sahip olması, bu hareketin temel hedefini kadın ve erkeklere aynı fırsatların ve hakların verildiği bir eşitlik talebi üzerine şekillendirmiştir. Nitekim, bu talep tüm dünyada kadınların siyasal, ekonomik ve toplumsal konumlarını değiştirecek köklü hukuki ve siyasal değişikliklerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bunlar içinde, kadın hareketinin önemli bir vurgusu olan oy hakkının kazanılması bir dönüm noktasıdır (Sumbas, 2017). Özellikle İngiltere ve ABD’de sufragetler denilen, kadın oy hakkı için mücadele eden kadın aktivistler, bu hakların kazanılmasındaki kahramanlardır. Bu kadınlar hem dünyadaki siyasal düzeni etkilemiş hem de siyasal olana farklı açılımlar getirmiştir. Örneğin, İngiltere’de oy hakkı için gösteri yapan kadınlar, oy hakkı taleplerini duyurabilmek için bugün önemli bir siyasal eylem olarak nitelediğimiz açlık grevini ilk kez politik bir eylem olarak kullanan gruptur (Çakır, 2013).

Mülkiyet, eğitim, miras ve vatandaşlık gibi temel hakların kullanılmasında kadınların erkeklerden farklı bir konuma sahip olması, bu hareketin temel hedefini kadın ve erkeklere **aynı fırsatların verildiği bir eşitlik talebi** üzerine şekillendirmiştir.

TABLO 1: KADINLARA SEÇME VE SEÇİLME HAKKI TANIYAN ÜLKELERE ÖRNEKLER

Yıl	Ülke
1893 1918	Yeni Zelanda Seçme Hakkı Seçilme Hakkı
1902	Avustralya Seçme Hakkı
1906	Finlandiya Seçme ve Seçilme Hakkı
1913	Norveç Seçme Hakkı
1917	Rusya Seçme ve Seçilme Hakkı
1918	Almanya Seçme ve Seçilme Hakkı ¹

¹ Hitler 1933’te kadınların seçilme haklarını geri aldı.

Yıl	Ülke
1918 1928	Birleşik Krallık (30 yaş üstü, mülk sahibi üniversite mezunu kadınlara) Tüm Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı
1919	İsveç Seçme ve Seçilme Hakkı
1920	ABD Seçme ve Seçilme Hakkı
1934	Brezilya Seçme ve Seçilme Hakkı
1944	Fransa Seçme ve Seçilme Hakkı
1945	Japonya Seçme ve Seçilme Hakkı
1971	İsviçre Seçme ve Seçilme Hakkı
2003	Afganistan Seçme ve Seçilme Hakkı
2005	Kuveyt Seçme ve Seçilme Hakkı

Bu süreçler sonunda, pek çok ülke oy hakkını ve çeşitli eşitlik düzenlemesini kadınlar için tanımaya başlamıştır (bkz. Tablo 1). Bu noktada Türkiye’de kadın hareketinin, 19. yüzyıl Osmanlı Kadın Hareketiyle başladığı, bu dönemde eğitim, miras ve çalışma hakları konusunda kazanımların olduğu ve Cumhuriyetle birlikte Medeni Kanun’da eşitlik ve 1930-1934’te oy hakkı elde ettikleri söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınan ilk Müslüman ülke olması açısından öncüler arasındadır.

İkinci Dalga Kadın Hareketi

Birinci Dalga Kadın Hareketi dünya siyasetini değiştirirken bu harekete yeni bir yön veren İkinci Dalga Kadın Hareketi, 1960’larda alevlenmiştir. İlk dalganın elde ettiği kazanımlar kadınlar açısından önemli bir sayfa açmasına rağmen kamusal alandaki eşitsizlikler üzerinden verilen bir mücadele olarak gelişmiştir. Ancak bu kazanımların kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliği tamamen çözmede eksik kaldığı anlaşılmıştır. Örneğin, çalışma hayatına giren kadınların, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı, iş yerinde taciz ve iş sonrası ev işleriyle çifte vardiya gibi yeni sorunları ortaya çıkmıştır. Üstelik çocuk bakımı ve aile sorumluluğu hâlâ kadınların öncelikli işi olarak görüldüğünden pek çok kadın hâlâ iş yaşamının dışında kalmaktadır. Kadına şiddet ve cinsel özgürlükler, hâlâ konuşulmayan meselelerdir.

Nitekim, Simon de Beauvoir'ın *İkinci Cins* (1949) adlı eserinde “kadın doğulmaz; kadın olunur” olarak ifade ettiği toplumsallaşmanın kadınlık ve erkeklik üzerindeki etkilerini sorgulayan çalışması, Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* (1963) kitabıyla Amerika'da mutsuz ev kadınları üzerinden yaptığı analizler ve Kate Millet'in *Cinsel Politika* (1970)'yle ataerkilliğin kadınların hayatlarındaki politik etkilerini inceleyen eseri, özel alanın siyasetten bağımsız bir alan olmadığını ortaya koymuş ve ev içi iktidar ilişkilerinin kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğin kökeni olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede, İkinci Dalga Kadın Hareketi, kadınların mücadele alanını genişleterek bilinç yükseltme grupları gibi yeni araçlar yaratmıştır. “Kişisel olan politiktir” sloganında vücut bulan bu talep, özellikle aileye, özel hayata, kadın bedenine ve cinselliğine, toplumsal cinsiyet rollerine dair pek çok meselenin, bir iktidar ve ideoloji ilişkisi üzerinden üretildiğini anlatarak özel/aile diye görmezden gelinen meselenin siyasal olanın/alanın konusu olduğunu vurgulamıştır. Bu yolla, kürtaj hakkı, doğum kontrolü, aile içi şiddet, çocuk bakımı ve benzeri konularda kadınlar arasında bir farkındalık yaratarak yeni feminist bilincin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Sumbas, 2017: 203-204).

İkinci Dalga Kadın Hareketi, kadınların mücadele alanını genişleterek mücadele biçimlerinde farklılıklar yaratmıştır.

İkinci Dalga Kadın Hareketinin, bir diğer önemli özelliği, mücadele stratejisini tüm kadınları ortak bir ezilmişlik ve dolayısıyla ortak bir çıkar ve mücadele çerçevesinde birleştirme çağrısı olan “kız kardeşlik” söylemi üzerinden kurmasıdır. Bu kız kardeşlik söylemi daha sonra bell hooks, Juliet Mitchel ve Ann Oakley gibi hareketin içindeki kadınlar tarafından farklılıkları ve kadınlar arasındaki çeşitli hiyerarşi ilişkilerini maskeleyen tehlikesi dolayısıyla eleştirilmiştir.

Üçüncü Dalga Kadın Hareketi

1980 ve 1990'larda kadın hareketi içindeki iki önemli gelişme, hareketin içeriğini ve mücadele alanlarını dönüştürmüştür. Bunlardan birincisi, kız kardeşlik söylemine yapılan eleştiriler, ikincisi de postmodern akımın söylemsel ve eylemsel alandaki etkilerinin feminist tartışmalara yansımalarıdır. Bu nedenle, kadın hareketi içindeki bu süreç zaman zaman feminist post-modern dönem olarak da anılmaktadır. Bu hareketin öncüleri, bir önceki dalga'nın feministlerinin yetiştirdiği kızlardır.

Üçüncü Dalga Kadın Hareketinin temel özelliği, parçalanmış ve dağılmış mikro düzey kimliklere odaklanarak ve her kimliğin muğlaklık ve aykırılıklar içerdiğini düşünerek toplumsal cinsiyete dair taleplerini farklılıklar ve özgünlükler üzerine kurmasıdır. Kadınlık, erkeklik, cinsellik, güzellik ve hatta cinsiyete ait kabullerin ve sınırların da verili olduğunu ve bunlar arasındaki geçişlerin değişmez olmadığını savunmaktadır.

Üçüncü Dalga Kadın Hareketinin temel özelliği, parçalanmış ve dağılmış mikro düzey kimliklere odaklanmasıdır.

Bu anlamda, heteroseksüel bir kadınlık ve erkeklik kurgusunun da bir iktidar ürünü olduğunu iddia etmektedirler. Bunun yanında, önceki kadın hareketlerinin erkek baskısının bir ürünü olarak gördükleri seksapel, makyaj, popüler kültür benzeri öğeleri ters yüz ederek kendilerini ifade etme aracı olarak kullanmayı seçmektedirler. Bu nedenle, bu hareketin temel eylem alanı medya, günlük yaşam ve sanat olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, bu hareketin ikonu, kendi kararıyla “seks objesi” değil de “öznesi” olmayı seçen Madonna’dır. Bu tartışmalar kadın hareketinden hem bağımsız hem de onunla işbirliği içinde olan LGBT hareketinin yükselmesiyle queer kuramının gelişmesine ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının içeriğinin genişlemesine de sebep olmuşlardır.

Sonuç olarak, günümüzde kadın hareketleri, sadece kadınların oy ve siyasal haklarını kazanmakla kalmamış dünya siyasetini değiştirmiştir. Günümüzde, toplumsal cinsiyet eşitliği, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerin de öncelikli politika hedefleri içerisinde yer almaktadır. Dünya parlamentolarının yarısından çoğunda kota uygulamaları ve kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik devlet politikaları uygulanmaktadır. Hareketin içindeki devinimsellik, eşitsizliklerin farklı yönlerine ve etkilerine sadece kadın kategorisi üzerinden değil kadınlık ve erkeklik gibi söylemsel kategorilerin işlevleri ve etkileri üzerinden de bakarak yeni siyasal hareketleri anlamaya ve yeni eşitlik politikalarıyla stratejileri geliştirmeye katkı sağlamaktadır.

SİYASAL HAYAT VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Siyasetin toplumsal cinsiyet değişkeninden bağımsız olmadığından bahsederken kadınlar ve erkekler tarafından farklı deneyimlendiğini ve cinsiyetler arasında farklı sonuçlar yarattığını ifade etmiştik. Bu farklılıkların en görünür olduğu alanlar, kadın ve erkeklerin siyasal hayata katılım tercihleri, siyasal davranış ve oy verme biçimleri, siyasal düzeyde temsili ve dolayısıyla siyasa çıktılarından yararlanma durumlarıdır.

Kadın Hareketlerinin talepleri, kadınların da etkin birer katılımcı olduklarını ilan etmelerine olanak sağlamıştır. Bu dönüşüm, kaçınılmaz olarak siyasal alandaki ilişkileri ve işleyişi etkilemiştir. Artık kadınların da seçmen, aday ve parlamenter olduğu bir siyasal ortamda parti klikleri, seçim kampanyaları ve siyasal ilişkiler, kadınları bir çıkar grubu olarak dikkate almaktadır. Örneğin, partilerin kadın adaylar göstermesi önemli bir siyasal manevradır. Bu anlamda, Kanada Başbakanı Justin Trudeau’nun seçildikten sonra oluşturduğu çok-etnili, çok-dinli ve cinsiyet eşitliğine duyarlı kabinesi hem Kanada’nın demokratik ve eşitlikçi

Kadınların da seçmen, aday ve parlamenter olduğu bir siyasal ortamda parti klikleri, kampanyalar ve siyasal ilişkiler kadınları da bir çıkar grubu olarak dikkate almaktadır.

yüzünü vurgulaması hem de ulusal ve uluslararası camiada yeni yönetimin prestijini daha da artırması adına önemli bir siyasal hamledir.

Siyasetin toplumsal cinsiyetle ilişkisini daha somut anlamak için kadınlar ve erkekler arasında siyasal katılım ve siyasal davranış biçimleri açısından da farklar olduğunu görmek önemlidir. Siyasal katılım, siyasal haberleri takip edip oy kullanmaktan seçim kampanyalarında, partilerde gönüllü çalışmaya veya aday olmaya kadar çeşitli eylemleri kapsamaktadır. Kadınların siyasal katılım biçimleri, toplumsal cinsiyet rollerinin ve konumlarının bir sonucu olarak, pasif katılımdan aktif katılıma doğru bir düşüş göstermektedir. Özellikle siyasal katılımın en aktif ve üst düzeyi olarak tanımlanabilecek olan siyasal partilerde aday olma ve siyasi pozisyonlara seçilme gibi etkin görevlerde sayılarının düştüğü görülmektedir. Aktif siyasal katılım sürecinde, kadınların ağırlıklı siyasal partilerin kadın kollarında ve seçim kampanyalarında rol aldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca farklı dönemlerde ve farklı kadın kimlikleri açısından kadınların siyasal katılım düzeyleri ve siyasal tercihleri de değişiklik göstermektedir. Örneğin, kadınların eskiden daha muhafazakâr görüşlü partileri desteklediği söylenebilirken bugün bunun değiştiği, farklı kadın kategorilerinin siyasal yelpazenin çeşitli kutuplarına dağıldığını söylemek mümkündür. Bu düzlemde, kadınların siyasete katılımlarının siyasal ilişkilere ve süreçlere etkisinin bir örneği, kadın oylarına talip olan parti ve adayların siyasal davranışlarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Kasım 2016 Başkanlık seçimlerinde Hillary Clinton, cinsiyetçi söylemleriyle gündem yaratan Donald Trump karşısında ABD'deki özellikle genç, eğitilmiş, azınlık kadınların oylarına yönelik bir kampanya hedeflemiştir.

Modern siyasal yapılanmanın ve işleyişin en görünür ve kurumsal icra yeri parlamentolar ve seçim süreçleri olduğundan, siyasal alandaki toplumsal cinsiyet eşitliğini/eşitsizliğini anlamanın ve kadınların siyasetteki konumlarını ortaya koyabilmenin en somut verileri dünya parlamentolarındaki kadınların durumuna bakmaktır. Nitekim, siyasal erki etkileyebilme kapasitesi dolayısıyla, kadın hareketinin de siyasal hak talebinin ana hedefi parlamento ve ulusal siyasete odaklı gelişmiştir (Sumbas, 2017: 205-206).

Dünyada Kadın Temsili

Kadın hareketleri ve dünya savaşlarının şekillendirdiği 19. ve 20. yüzyıldaki siyasal atmosfer, Tablo 1'de görüldüğü üzere pek çok ülkede ardı ardına kadınların ulusal düzeyde seçimlerde oy kullanabilmesinin ve parlamentolara seçilebilmesinin yolunu açmıştır¹. Bu gelişmeyle elbette kadınlar bir anda siyaset sahnesini doldurmamıştır ama kadınların siyasal varlığından ve taleplerinden bahsetmek mümkün hale gelmiştir. Geçen bu bir asırlık kadın temsil tarihine göz atıldığında kadınların siyasete katılımının ve parlamentoda temsilinin istenilen oranda olmasa da artarak ilerlediği anlaşılmaktadır. 1945'te dünya genelinde parlamentolarda % 3 olan

1 Burada ele alınan değerlendirmelerde, yazarın 2017 tarihli Kadın ve Siyaset başlıklı çalışmasından yararlanılmıştır.

kadın temsil oranı, 1965'te % 8,1'e, 1985'te % 12'ye, 2020'de ise %25'e kadar yükselmiştir². Diğer taraftan bu oranlar, erkeklerin koltukların hâlâ % 75'ini doldurduğunu göstermektedir. Üstelik, bu durumun, bakanlıklar, devlet başkanlıkları gibi daha yüksek mevkilere doğru azalan bir seyir izlediği de ifade edilmelidir. Nitekim dünya genelinde yaklaşık 200 ülke içinde devlet/hükümet başkanı statüsünde olan kadın sayısı sadece 27'dir³.

Bu cinsiyetler arası eşitsizliğin, bölge ve ülkelere göre değişiklik gösterdiği de belirtilmelidir. Nitekim dünya

coğrafyasında en yüksek kadın temsil oranları % 44 ile İskandinav ülkelerindeyken bu oranlar Asya'da (% 20,2), Pasifik ülkelerinde (% 19,4) ve Arap Yarımadası'nda (% 16,6) yarı yarıya düşmektedir⁴. Ülkeler düzeyinde kadın temsiline bakıldığında coğrafi dağılımın yanında kota uygulamalarının önemli farklar yarattığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki Tablo 2 ve Tablo 3'te 2020 verilerine göre en yüksek ve en düşük kadın temsil oranına sahip ilk ve son 10 ülkenin ulusal meclislerdeki kadın-erkek dağılımı verilmiştir. Papua Yeni Gine 188. sırayla bu tabloda sonda bulunurken Türkiye 124. sırayla gerilerde yer almaktadır. En yüksek oranlar Ruanda, Bolivya, Meksika, Senegal, Güney Afrika, Nikaragua gibi yasal kadın kotası veya İzlanda, İsveç gibi gönüllü parti kotası uygulayan İskandinav ülkeleridir. İlk on ülkede kota uygulaması olmadığı halde yüksek kadın temsiline sahip iki ülke Küba⁵ ve Finlandiya⁶'dır. Bu durum, aşağıda toplumsal cinsiyet eşitlik politikaları başlığında detaylı ele alınan kota uygulamasının bir anlamda önemini ve etkisini gösteren bir veridir.

Geçen bir asırlık kadın temsil tarihine göz atıldığında kadınların siyasete katılımının ve parlamentoda temsilinin istenilen oranda olmasa da **artarak ilerlediği** anlaşılmaktadır.

2 Dünya tarihinde yıllara göre parlamentolarda kadın oranları için bkz.

<http://www.ipu.org/wmn-e/history.htm> ve <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

3 Dünya genelinde kadın liderler hakkında detaylı bilgiler için bkz.

<http://www.guide2womenleaders.com/Current-Women-Leaders.htm>

4 Bölgelere veya ülkelere göre ulusal düzeyde güncel kadın temsil verileri için bkz.

<http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> ve <https://data.ipu.org/women-averages>

5 Küba'da 1959 Devrimi öncesi kadınların eğitim, iş gücü ve siyasetteki temsil oranı çok düşüktü. Bu anlamda, Fidel Castro'nun "devrim içinde devrim" olarak nitelediği kadını güçlendirme hedefinde kısmen başarılı olduğu ifade edilebilir. Ancak parlamentodaki kadın oranının yüksekliği, siyasal karar alma süreçlerinde çok etkin olmayan meclis göz önüne alındığında sadece sayısal bir eşitlik sağlarken kadınların siyasal-toplumsal düzeyde nitelikli temsili ve güçlenmesi için fazla etkili olamamaktadır. Detaylı tartışmalar için bkz. Lopez Torregrosa, 2015 ve Wadley, 2015.

6 Finlandiya'da ulusal seçimler düzeyinde cinsiyet kotası olmasa da siyasal partilerin aday listelerinde cinsiyetler arası bir denge gözettileri bilinmektedir. Bunun yanı sıra Fin Eşitlik Kanunu devlet-yönetim düzeyindeki komitelerde, danışma kurullarında, belediye meclisleri ve komitelerde % 40 cinsiyet kotası uygulamasını getirmektedir. (<https://www.thl.fi/fi/web/gender-equality/gender-equality-in-finland/decision-making/gender-quotas>)

TABLO 2: ULUSAL MECLİS DÜZEYİNDE EN YÜKSEK KADIN TEMSİL ORANINA SAHİP 10 ÜLKE

Sıra	Ülke	Alt Meclis			Üst Meclis		
		Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı	Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı
1	Ruanda	80	49	61.25%	26	10	38.46%
2	Küba	605	322	53.22%	---	---	---
3	Bolivya	130	69	53.08%	36	17	47.2%
4	Birleşik Arap Emirlikleri	40	20	50%	---	---	---
5	Meksika	500	241	48.2%	128	63	49,22%
6	Nikaragua	91	43	47.25%	---	---	---
7	İsveç	349	164	46.99%	---	---	---
8	Grenada	15	7	46,67%	13	4	30,77%
"	Güney Afrika	395	184	46.58%	53	20	37.74%
9	Andora	28	13	46,43%	---	---	---
10	Finlandiya	200	92	46%	---	---	---

Kaynak: <https://data.ipu.org/women-ranking?month=3&year=2020> , Mart 2020 tarihli verilerdir.

TABLO 3: ULUSAL MECLİS DÜZEYİNDE EN DÜŞÜK KADIN TEMSİL ORANINA SAHİP 10 ÜLKE

Sıra	Ülke	Alt Meclis			Üst Meclis		
		Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı	Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı
124	Türkiye	549	80	14.6%	---	---	---
178	Kuveyt	63	4	6.35%	---	---	---
179	Tuvalu	16	1	6,25%	---	---	---
180	Solomon Adaları	49	3	6,12%	---	---	---
181	Marshal Adaları	33	2	6.02%	---	---	---
182	Sri Lanka	225	12	5.33%	---	---	---
183	Lübnan	128	6	4.69%	---	---	---
184	Maldivler	87	4	4.6%	---	---	---
185	Nigerya	358	13	3,63%	109	8	7.34%
186	Uman	86	2	2.33%	86	15	17.44%
187	Yemen	301	1	0,33	111	3	2.7%
188	Mikronezya	14	0	0.0%	---	---	---
"	Papua Yeni Gine	111	0	0.0%	---	---	---
"	Vanuatu Cumhuriyeti	52	0	0.0%	---	---	---
"	Eritya	---	---	---	---	---	---
"	Haiti	---	---	---	10	0	0

Kaynak: <https://data.ipu.org/women-ranking?month=3&year=2020> , Mart 2020 tarihli verilerdir.

Sonuç olarak, dünya genelinde parlamentolardaki kadın temsiline dair bu resim, ilk olarak kadınların hâlâ dünya genelinde eşit temsil oranlarına ulaşmakta güçlük çektiğini, ikinci olarak kadın temsili konusunda bölgesel, kültürel, ekonomik ve rejim tipine bağlı olarak farklılıkların olduğunu, üçüncüsü kota gibi özellikle devlet odaklı toplumsal cinsiyet eşitlik politikalarıyla bu eşitsizliğin, en azından sayısal anlamda aşılmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de Kadın Temsili

Türkiye Cumhuriyeti, siyasal ve hukuksal alanda gerçekleştirdiği bir dizi reformla kadınların toplumsal ve siyasal alana çıkmasını teşvik eden bir ülkedir. Bu reformların önemli bir ayağı, kadın ve erkeğe hukuken eşit haklar sunan 1926 tarihli Medeni Kanununun kabulü ve diğeri ise 1930’da yerel seçimlerde ve 1934’te genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçme hakkının tanınmasıdır. 1935’teki ilk genel seçimde de TBMM’ye 18 kadın milletvekili girmiştir. Ancak bu sayısal temsilin kadınlar açısından nitelikli bir temsilden ziyade yeni kurulan devlet politikası açısından stratejik bir hamle olduğu belirtilerek Cumhuriyetin kadın reformu eleştirilir. Amacın, uluslararası topluluğa yeni ülkenin demokratikliğini ve çağdaşlığını kanıtlamak olduğu ifade edilir (Tekeli, 1982). Bu eleştiride haklılık payı olduğu ortadadır. Nitekim, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin % 4,6 ve % 3,7’lik düşük kadın temsil oranlarında bile bir istikrar sağlanamamış ve bu sayılara tekrar ulaşılması için 1999 yılına gelinmesi gerekmiştir. Tablo 4’teki veriler ışığında, söz konusu reformlara rağmen Türkiye’de kadınların siyasal alanda çok etkili olamadığı ve kadın temsili’nin dünyadaki artan trendi yakalamakta zorlandığı söylenebilir.

TABLO 4: TÜRKİYE’DE 1935-2015 ARASI TBMM’DE KADIN MİLLETVEKİLİ SAYI VE ORANLARI

Türkiye’de 1935-2015 Arası TBMM’de Kadın Milletvekili Sayı ve Oranları			
SEÇİM YILI	TOPLAM MİLLETVEKİLİ	KADIN MİLLETVEKİLİ	KADIN ORANI %
1935	395	18	4.6
1943	435	16	3.7
1950	487	3	0.6
1957	610	8	1.3
1965	450	8	1.8
1973	450	6	1.3
1991	450	8	1.8
1999	550	22	4.2
2002	550	24	4.4
2007	550	50	9.1
2011	550	79	14.3
2015 Haziran	550	98	17.82
2015 Kasım	550	81	14.73
2018	589	102	17.32

Kaynak: 2015 KA-DER Kadın İstatistikleri, <http://ka-der.org.tr/kadin-istatistikleri/>

2000’li yıllardan sonra Türkiye’de ulusal düzeyde kadın temsil sayıları açısından görece bir artış olduğu da görülmektedir. Bu artışın birkaç nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi uluslararası toplulukta, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir uluslararası politika konusu haline gelmesi ve devletlerin bu konuda sorumlu olduklarının Türkiye’nin de dâhil olduğu CEDAW ve BM Pekin Deklarasyonu gibi uluslararası sözleşmeler çerçevesinde kabul görmesidir. İkincisi, 2002 yılında muhafazakâr-İslamcı

bir gelenekten gelen AKP’nin iktidara talip olurken uluslararası ve ulusal kamuoyuna yüzünü Batı’nın değerlerinden çevirmediğine dair bir mesaj vermek için kadın adayları desteklemesinin bir sonucudur.

Benzer şekilde Kürt milliyetçiliği temelinde örgütlenen BDP ve sonrasında HDP’nin artık evrensel ilkeler olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde uyguladığını söylediği % 30-% 40’lık cinsiyet kotasının bir sonucudur. Nitekim, Türkiye tarihinde en yüksek kadın temsil oranına sahip meclis, Haziran 2015 ve Haziran 2018 genel seçimlerinde oluşmuştur.

Türkiye’de kadınların siyasal alanda çok etkili olamadığı ve kadın temsiline dünyadaki artan trendi yakalamakta zorlandığı söylenebilir.

Yerel yönetim düzeyinde ise kadın temsil oranlarının daha da içler acısı olduğu söylenebilir (Tablo 5). Bu açıdan, Türkiye’de yerel ve ulusal siyasette, Şirin Tekeli’nin (1982) tanımıyla kadınlar açısından “yokluk sendromu”⁷ olduğundan bahsetmek mümkündür.

TABLO 5: TÜRKİYE’DE 1935-2015 ARASI YEREL YÖNETİMLERDE KADIN ORANLARI

Türkiye’de 1935-2015 Arası Yerel Yönetimlerde Kadın Oranları					
SEÇİM YILI	1930-1989	1990-1999	2000-2004	2009-2014	2014-
Belediye Başkanı	0,1-0,2	01-0,5	0,5	0,56	2,86
Belediye Meclis Üyesi	-	0,7-1,6	2,3	4,57	10,72
İl Genel Meclis Üyesi	-	0,9-1,4	1,7	3,51	4,80
Kaynak: Lorasdağı L ve Sumbas, 2016: 43 ve http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/ka-der-2010-kadin-istatistikleri.pdf ve http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/BELEDİYELER/2014_yili_mahalli_idarelerin_cinsiyet_dagilimi.pdf					

Bu yokluk sendromunun, elbette ki çeşitli kültürel, toplumsal ve siyasal nedenleri olduğu ortadadır. Hukuki reformların kadınları yönetmeye elverişli görmeyen ataerkil anlayışı yıkmakta yetersiz kaldığı ortadadır. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde kadınlar hâlâ evin ve çocukların bakımıyla özdeşleştirilmekte siyasal alan erkek işi gibi kabul edilmektedir. Ayrıca çalışma hayatı ve sermayenin dağılımında kadınların erkeklere

⁷ Tekeli (1982) bu kavramı, 1935-1980 yılları arasında meclisteki kadınların temsil”sizlik” durumuna dikkat çekmek için kullanmıştır.

göre dezavantajlı olması, siyasetin erkek kültürü ve ilişkileri üzerinden işlemesi, bu alana kadınların aktif birer vatandaş olarak girme talebini ve sürecini zorlaştırmaktadır. Parti ve lider odaklı eril siyaset, seçim listelerine parti liderine yakın olan ve onun seçtiği kişileri yerleştirmesine izin vererek kadınları başından bu oyunun dışında ya da en iyi ihtimalle kadın kollarındaki yerlerinde bırakmaktadır. Koltukların kadınlarla dolması için buradaki erkeklerin o koltukları boşaltmaları gerektiğini düşündüğümüzde, bu o kadar da kolay değildir. Sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki parlamentolardaki ve yerel meclislerdeki kadın oranları, siyasal alanda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların temsili hakkında genel bir çerçeve çizmesine rağmen nihai amaç hem sayısal hem de nitelikli bir temsille toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmaktır.

Nitel ve Nicel Kadın Temsili

Günümüzdeki temsili demokrasi işleyişinde, temsil mekanizmaları sayısal dağılımlara göre güç kazanmaktadır. Örneğin, bir seçimde A partisinin 260 milletvekilinin olması onu iktidar partisi yaparken aynı parlamentoda 130 koltuğa sahip muhalefet partisi karar-alma süreçlerinde dezavantajlı olmaktadır. Bu nedenle kadın temsili denildiğinde ilk akla gelen, seçilmiş kadınların sayısıdır. Bu tür, seçilmiş kadın sayısı temelli temsil anlayışına sayısal/nicel temsil denilmektedir. Kadınların siyasette temsil edilmesi taleplerinin de ilk amacı, aslında aday ve seçilmiş kadın sayısını artırmaktır. Bu tür sayısal temsile dayalı bir kadın temsili isteği, özünde bir eşitlik ve adalet isteğidir (Philips, 2015: 86). Nitekim ulusal meclislerde cinsiyete göre dağılımın eşitlenmesinin, adaleti güçlendirici, demokrasinin kalitesini artırıcı, kadın-erkek eşitsizliğini azaltıcı ve sosyal-ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Paxton ve Kunovich 2003: 90; Kentworhy ve Malami 1999: 239). Örneğin, Latin Amerika'da yasama organındaki kadın üyeler, sosyal politikalarla ilgili harcamalara ve kadın haklarına dair yeni konuların yasama gündemine girmesini sağlamaktadır (Llanos ve Sample, 2008: 46).

Kadın temsiliyle ilgili bir başka yaklaşım, temsil ilkesinin içeriğiyle bağlantılıdır. Temsil dediğimiz ilke, temsilcilerin özelliklerine mi, temsil edilen çıkarların niteliğine göre mi değerlendirilmelidir? Bu noktada, kimin, neyi temsil ettiğinden neyin temsil edildiği sorusu elbette siyasal taleplerin çıktılara dönüşmesindeki temel saiklerden biridir. Bu açıdan, siyasette kadın temsili üzerine tartışmalar, temsilin sonuçlarına odaklanmanın önemini altını çizerler. Kadınların siyasal bir pozisyonu doldurmasından öte doldurdıkları pozisyonda kadınların, talep, çıkar ve sorunlarına dair etkili bir temsiliyet sağlaması istenir. Bu da temsilin niteliği olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle önemli olan kaç kadının seçildiği değil seçilmiş kadınların kadın çıkarlarını nasıl savunduğudur. Bu tür temsil modeline nitel temsil denilmektedir. Bu bağlamda, nitel bir temsilin sağlanabilmesi için çeşitli unsurların oluşması beklenir. Bunun ilk koşulu, var olan temsilcilerin kadın sorunlarının,

Kadın temsili, nicel ve nitel temsil olarak iki farklı yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Seçilmiş kadın sayısı temelli temsil anlayışına **nicel temsil**; kadınların talep ve çıkarlarının temsili öncelikle yaklaşımına **nitel temsil** denilmektedir.

çıkar ve taleplerinin farkında olmaları ve bu duyarlılıkla hareket etmeleridir. İkincisi ise sayısal temsilin en azından askeri düzeyde oluşmasıdır; çünkü artan kadın seçilmiş sayısı, erkeklerin önemsemediği ama kadınların öncelik verdiği belli politikaları karar alma sürecine taşıyabilmektedir (Thomas, 1991; Sumbas, 2015). Bu bağlamda, araştırmalar kadınların nitelikli bir temsilin gerçekleşmesi için kadınların sayısal temsilin % 33'lük "kritik çoğunluk" (critical mass) sınırına ulaşması gerektiğini göstermektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİK POLİTİKALARI VE CİNSİYET KOTASI

Siyaset ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin önemli bir ayağı da toplumsal cinsiyetle ilgili politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında karşımıza çıkar. Bu politikaları genel olarak toplumsal cinsiyet eşitlik politikaları olarak tanımlayabiliriz. Bu politikaların amacı, oluşturulan siyasalar yoluyla toplumda çeşitli alanlarda varolan toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizlikleri azaltmaktır. Bu eşitlik politikaları, çalışma hayatından kadına yönelik şiddete, eğitim ve sağlıktan siyasal hayata kadar çeşitli alanları içermektedir.

Kamusal ve siyasal alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele kadın hareketlerinin ve kadın örgütlerinin etkisi sonucunda, özellikle 1990'lardan sonra uluslararası toplumun ve devletlerin sorumluluk alanlarına girmeye başlamıştır. Bu nedenle, başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği kararları üzerinden pek çok ülke toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için çeşitli kurumsal, hukuksal, ekonomik ve politik adımlar

atmaya başlamıştır. Bunların ülkeler açısından bağlayıcılığının artmasında BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Pekin Deklarasyonu ile (CEDAW, 1981) ve Pekin Deklarasyonu (1995) alınan kararların önemli yeri olmuştur.

Toplumsal cinsiyet eşitlik politikalarının amacı, oluşturulan siyasalar yoluyla toplumda çeşitli alanlarda varolan toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizlikleri azaltmaktır.

Siyasette toplumsal cinsiyet eşitliğine dair politika stratejileri, özellikle seçimlere eşit katılımı, eşit temsili ve politika çıktılarından eşit oranda yararlanmayı içermektedir. Bu stratejiler, (i) yasal düzenlemelerdeki ayrımcılığın kaldırılması ve kadın ve erkekler için fırsat eşitliği temelli düzenlemeler getirilmesi, (ii) söylemsel düzeyde toplumsal farkındalığın artırılması, (iii) olumlu eylem politikaları ve (iv) toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması olarak sınıflandırılabilir. Bu politika stratejilerinin birlikte işlediğinde daha etkili sonuçlar verdiğinin altı çizilmelidir. Örneğin, yerel yönetimlerde seçilmiş kadın oranlarını artırmak için ilk olarak yasal düzenlemelerde kadın ve erkeklerin eşit seçme ve seçilme hakkına sahip olması önceliklidir. Ancak toplumsal zeminde kadınların belediye başkanlığı için uygun olmadığı, siyasetin erkek işi görüldüğü bir kültürel ortamda, kadınların siyasal statüsünün de

söylemsel ve algısal düzeyde değiştirilmesi gereklidir. Bunun için kadın siyasetçi rol modelleri yaratılmalı, kanaat liderleri kadın adaylara desteklerini açıklamalı, başarılı ve takdir gören kadınlar yoluyla toplumun desteği artırılmalıdır. Bunlara ek olarak, kurumsal düzeyde yapılan olumlu eylem politikalarıyla seçim deneyimi veya maddi imkânı olmayan kadınlara fırsatlar sunulmalıdır. Bunlara, Kadın Adayları Destekleme Derneğinin (KA-DER) kadınlar için siyaset okulu⁸ ve partilerin adaylık başvurularında kadın adaylardan başvuru ücreti almaması örnek verilebilir. Elbette bu mekanizmalar içinde hem en etkin olan hem de en çok eleştirilen uygulamalardan biri, olumlu eylem politikaları içinde kabul edilen cinsiyet kotalarıdır.

Kadınlar gibi tarihsel olarak kamusal alandan dışlanmış grupların siyasette temsil edilmelerine olanak sağlamak için sunulan eşitlik ve farklılık temelli kurumsal politika uygulamalarına olumlu eylem/ayrımcılık politikaları denilmektedir. Amaç, cinsiyet eşitliğini hukuksal eşitliğin ötesine geçirmektir. Bu uygulamalar, kadınlar, farklı değil eşit oldukları ama bu eşitliğin hayata geçme sürecinde ayrımcılık ve farklı deneyimler yaşadıkları için buna sebep olan durumaları ortadan kaldırmaya yönelik "geçici ve telafi edici" olumlu ayrımcılık mekanizmaları olarak değerlendirilirler (Öztan, 2004). Bu açıdan, cinsiyet kotalarının ayrımcı değil temsilde adaletsizliği eşitlemeye yönelik politikalar olduğu savunulur. 1950'lerde ABD'de siyahlara karşı ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak için geliştirilen bu strateji, 1960'lardaki kadın hareketi tarafından benimsenir ve 1980'lerde özellikle Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde sol partiler tarafından uygulanır. Bu ülkelerdeki başarının, güçlü bir kadın örgütlenmesinden ve nitelikli kadınların seçilmesiyle kadın duyarlı bir temsilin güçlenmesinden kaynaklandığı da belirtilmelidir (Koray, 1991). Cinsiyet kotası, genellikle kadınlar için adaylık sürecinde veya parlamento koltuklarında rezerve edilmiş belli oranda yeri garanti etmektedir. Bu oran için sabit bir aralık yoktur. Uygulayan parti veya ülkeye göre ya da uygulanan kota biçimine göre değişiklik gösterebilir. Ancak kritik çoğunluk ilkesi olan % 33'ü yakalaması beklenir. Yasal kota (anayasal kota veya seçim yasalarıyla) veya gönüllü siyasal parti kotaları gibi çeşitli biçimlerde de uygulanabilmektedir⁹.

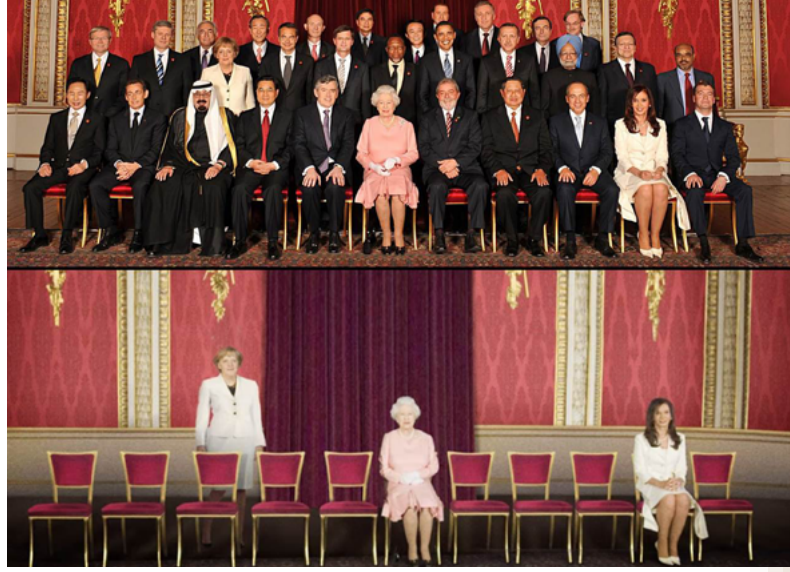
Cinsiyet kotası, genellikle kadınlar için adaylık sürecinde veya parlamento koltuklarında rezerve edilmiş belli oranda yeri garanti etmektedir.

Bunların yanında cinsiyet kota uygulamalarına getirilen eleştirilere de değinmek gerekir. Özellikle dört önemli eleştiri vardır. Bunlar, (i) aynı pozisyona aday olan diğer kişilerin eşitlik haklarının çiğnendiği, (ii) seçmenlerin karar verme özgürlüğünün cinsiyet kotası dolayısıyla zedelendiği, (iii) nitelikli kişilerin yerine daha az niteliğe sahip olduğu halde cinsiyeti veya ırkı gibi sosyal/toplumsal kimliği dolayısıyla birisinin seçilmesinin adaletsiz olduğu ve

8 KA-DER Türkiye'de kadınların siyasetteki varlığını ve etkinliğini artırmaya çalışan ulusal ölçekli kar gütmeyen bir kadın derneğidir. Uygulamalarından birisi kadınlar için siyaset okuludur. Daha detaylı bilgi için şu web sayfasını ziyaret edebilirsiniz. <http://www.kaderankara.org.tr/ka-der-ankaradan-genc-kadinlar-icin-siyaset-okulu/>

9 Dünya genelinde ülkelerin kadın kotası uygulamalarını <http://www.quotaproject.org/country.cfm> sayfasından inceleyebilirsiniz.

liyakat ilkesini zedelediği, (iv) fikirlerin temsili yerine sosyal/toplumsal kimlik kategorilerinin temsil edilmesi şeklinde özetlenebilir (Dahlerup, 2005). Ancak yukarıdaki kadın temsili başlığındaki verilerin de gösterdiği üzere cinsiyet kotası uygulamasının nitel ve nicel kadın temsili açısından etkili bir strateji olduğu ortadadır. Bu açıdan, eleştirilere rağmen toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamakta bu stratejilerin geçici uygulamalar olarak gerekli olduğunun altı çizilmelidir.

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

MICHELLE BACHELET'E DAİR ANLATI

Diktatör Kurbanlığından Demokratik Liderliğe - Feminist Bir Kahramanın Hikâyesi / Leora Lihach
Başkanlık Ofisi Stajyeri, 04/08/2016, Çeviri: Ahu SUMBAS

Savaş ve karışıklık zamanlarında, kadınlar ülkelerinin acılarını çekenlerdir. Bu kahramanlardan birisi Şili'nin ilk kadın başkanıdır... 15 Ocak 2006 yılında binlerce Şilili Santiago sokaklarını Şili'nin İlk kadın başkanı Michelle Bachelet'in zaferini kutlamak için doldurdu. O, Latin Amerika'nın, bir erkek politikacının eşi veya akrabası olmadan sadece kendi

erdemleriyle seçilen ilk kadın başkanıydı. Bunun da ötesinde Michelle agnostik, boşanmış ve evlilik dışı çocuğu olan bir anne olarak Şili'nin tarihsel muhafazakâr maço kültürüne karşı bir sapkındı. Michelle'in kendi deyimiyile "Ben bir kadını, dulum, solcuyum, agnostığım, tüm günahları bir arada topluyorum"...

Michelle'nin hikâyesi, onun başkanlık yarışından çok önce, General Augusto Pinochet rejiminin kurbanı olmasıyla başlamıştır. 11 Eylül 1973 Pinochet'in 17 yıllık diktatörlüğünün başlangıcına, 17 yıllık sistematik baskı ve zorlamaya işaret eder. Michelle'in ailesi rejime muhaliftir ve babası işkenceyle öldürülür... 1975'de babasının ölümünden kısa süre sonra 22 yaşındayken Michelle tutuklanır ve Pinochet'in hapishaneye çevirdiği işkence ve tecavüzlerin yapıldığı eski lüks bir malikaneye götürülür... Tüm bu kötü muameleye rağmen Michelle güçlü kalmayı başarır. Bir ay sonra Michelle ve annesi sürgün edilir.

1990'daki demokrasinin tekrar restorasyonundan kısa bir süre sonra, 2002 yılında Michelle Şili'nin Savunma Bakanı olarak Latin Amerika tarihinde bu pozisyona gelen ilk kadın olur... Sonrasında partisi ona başkanlık seçiminde yarışmasını teklif ettiğinde, seçim kampanyası bir kadının başkanlık için yeterli olup olmadığı tartışmaları üzerine döner. Michelle'in ana rakibi, Sebastian Pinera, Şili politikasındaki geleneksel ataerkiyi temsil etmektedir. Ama Şilililer'in gelecekte özgürlük sağlayacak değişim ve yeni bir lider için bir arzusu vardır. Michelle, yeni tip bir liderlik, "liderazgo femenino", feminen liderlik geliştirir. Tek başına üç çocuk büyüten bir feminist olarak Michelle, kadınların bağrına basacakları annelik üzerine kurulu bir liderlik modelinde ısrar eder. Şilililere anne şefkati veren Michelle'in popüleritesi artar... Michelle, liderlik potansiyelinin cinsiyetçi eleştirilerini seksist bularak şu cevabı verir:

"Ne gücün ve dürüstlüğün ne de inancın ve yeteneğin cinsiyeti yoktur. Ben, olaylara farklı açıdan bakan birinin perspektifiyle farklı bir liderlik modeli sunuyorum. Hadi bakış açımızı değiştirmeye izin verelim. (alıntı Thomas 76)."...

Michelle, ülkedeki oyları Şili'nin yeni demokrasisinin simgesi olarak kazanır. Coşkun bir kalabalık zaferinin gecesini sokakları doldurur... Başkan olarak Michelle, kabinedeki bakanların oranını, dünyada az örneği olan, 50/50 cinsiyet eşitliğine göre oluşturur. Ayrıca kadınları hedefleyen bir dizi inisiyative öncelik verir. Örneğin, kamu sektörü ve gönüllü olan özel sektör için ayrımcılık karşıtı ve kaliteli iş gücü yasasını çıkarır. Özel sağlık sigorta planlarındaki kadınların çocuk doğurma yaşı konusundaki ayrımcılığı sonlandırır. Aile yardımı ve desteklerinin anneye verilmesini sağlayan bir kanuni düzenleme yapar. Şiddet mağdurları için sığınma evlerini içine alan ev içi şiddetle ilgili yasaları sıkılaştırır. Ve en önemlisi, çalışan tüm ebeveynler için ücretsiz kamu gündüz çocuk bakım hizmetleri programını hayata geçirir. Daha sonra yeni kurulan Birleşmiş Milletler Kadın'ın Başkanı olarak Birleşmiş Milletler toplumsal cinsiyet gündeminin oluşmasına öncülük eder. Fakat, Mart 2003'te Şili başkanlık yarışına tekrar katılmak için istifa eder. İstifasını öğrenen dönemin Genel Sekreteri Ban Ki Moon, Michelle için şu yorumu yapar: "Onun vizyoner liderliği BM-Kadın'a ihtiyacı olan dinamik bir başlangıç yaptırdı. Onun kadın haklarını savunmadaki korkusuzluğu bu meselenin küresel bilinirliğini artırdı...." Şili'ye dönen Michelle, 11 Mart 2014'te bir kez daha

başkan seçilir. İki seçim kampanyası kıyaslandığında, arada önemli bir fark vardır. Birinci başkanlık yarışında, Michelle ataerkil rakibine karşı kadın liderliğin potansiyelini ortaya koymalıdır. İkincisinde, Michelle'in ana rakibi de bir kadındır, Evelyn Matthei. İkisi de general kızlarıdır. Fakat, Matthei'in babası Pinochet rejiminin bir üyesiyken, aynı rejim Michelle'in trajedisinin sebebidir. Matthei'in seçim yenilgisi, Michelle'in hikâyesini tamamlayan son halkadır. Michelle'in hikâyesi, şefkatli, ahlaklı ve uzlaşmacı bir yaklaşımla kadınların feminen bir liderlik modeliyle saygı kazanabileceklerini gösterir... Michelle 2013 yılında Uluslararası İlişkiler Dergisine verdiği röportajda liderlik pozisyonlarında kadınların önemini tartışır ve yıllarca süren ataerkil diktatörlükten sonra, Latin Amerika'nın yozlaşmış rejimlere karşı savaşı yüzlerce kadın parlamenteriyi öncü bir bölge olduğunu ve bunun tüm dünyaya yayılması gerektiğini ifade eder. Ona göre "Kadınların siyasete katılması öncelikle adaletin gereği, ikincisi demokratik bir gereklilik ve üçüncüsü etkililik meselesidir; çünkü kadınlar müzakereci bir temsili geliştirerek toplumun genelini olumlu etkileyecek daha iyi politikaların oluşmasını sağlamaktadırlar."

KONU YA GENEL BAKIŞ

Kaynakların uzlaşısıyla paylaşılmasının bir yolu olarak tanımlanan siyasetin, temel olgularının (vatandaşlık hakları, oy verme davranışları, temsil, siyasa yapma ve benzeri) ve aktörlerinin (siyasetçiler, siyasal partiler, sivil toplum örgütleri, devletler, uluslararası kuruluşlar ve benzeri), toplumsal cinsiyet kategorisinden bağımsız olduğu düşünülemez; çünkü söz konusu kaynaklar eril zihniyetin ve örgütlenmenin bir sonucu olarak cinsiyetlere yanlı dağıtılmaktadır. Üstelik, bu, kişisel ve özel hayatlardan ziyade siyasal, toplumsal ve ekonomik pratikleri etkilemektedir. Örneğin, ekonomik kriz dönemlerinde devletlerin öncelikli sosyal kesintileri, annelik ve çocuk bakım yardımları olarak genelde bunlardan sorumlu olan kadınları etkilemektedir.

Benzer şekilde, toplumsal cinsiyet rolleri ve konumları dolayısıyla dünya genelinde siyasal pozisyonları tutan kadın ve erkekler arasında sayısal olarak derin bir uçurum bulunmaktadır. Bu uçurum, Türkiye'de de siyasi partilerin ve parlamentonun çehresini belirlemektedir. Nitekim TBMM'de şimdiye kadar ulaşılan en yüksek kadın temsil oranı, % 14-18 aralığıdır.

Toplumsal cinsiyet ve siyaset arasındaki bu yanlı ilişkinin sorgulanmasını sağlayan ve eşitlik taleplerini gündeme taşıyan en önemli gelişme, 19. ve 20. yüzyılda dünya genelinde kadın hareketlerinin yükselmesidir. Bu hareketler, kadınlar için önce siyasal ve hukuksal haklar, ardından özel hayatta eşit muamele ve farklı kadın kimliklerini dikkate alan talepler temelinde gelişmişlerdir. Bu hareketlerin siyasal alana en önemli yansıması, kadınların oy hakkı mücadelesi sonucunda siyasal bir aktör olarak yerlerini almasıdır. Bu talepler, bir çıkar

Siyasette kadınların eşitlik talepleri, bu taleplerin gerçekleşmesini sağlayacak politikaların üretilmesine de sebep olmuştur.

grubu olarak kadınların temsili tartışmalarını da gündeme taşımıştır. Bu tartışma, kadınların sayısal görünürlüğüne önceleyen nicel kadın temsili ve kadın çıkarlarının kadınlar tarafından nitelikli temsilini savunan nitel kadın temsili temelinde yapılmaktadır.

Siyasette kadınların eşitlik talepleri, bu taleplerin gerçekleşmesini sağlayacak politikaların üretilmesine de sebep olmuştur. Bu politikalara genel olarak toplumsal cinsiyet eşitlik politikaları denilmektedir. Siyaset alanında bunlar içinde en bilineni, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kaynaklı dezavantajlı konumlarını telafi etmek için parlamento ve siyasi pozisyonlarda sayılarını erkeklere yaklaştırmayı amaçlayan cinsiyet kotası uygulamalarıdır. Nitekim, dünya genelinde en yüksek kadın temsil oranına sahip ülkeler, Ruanda, Bolivya, İsveç, Norveç gibi bu tür kotaları uygulayanlardır.

SEN DE ARAŞTIR

- Türkiye’de kadın hareketi ne zaman başlamıştır? Bu hareketin içeriği ve amacını açıklayınız. Bu kadın hareketi, dünyadaki çağdaş kadın hareketleriyle benzerlikler içermekte midir düşününüz. Bununla ilgili şu kitabı okuyabilirsiniz. Çakır, Serpil. 2011. *Osmanlı kadın hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

MERAKLIYA EK OKUMALAR

- Çakır, S. (2011). *Osmanlı kadın hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*, İstanbul: Metis.
- Tekeli, Ş. (1990). *Kadın bakış açısından 1980’ler Türkiye’sinde kadın*, Ankara: İletişim.
- Franceschet, S., M. L. Krook, and J. M. Piscopo (2012). *The impact of gender quotas*. Oxford University Press.
- Waylen, G., K. Celis, J. Kantola, and S. L. Weldon. (2013). *The Oxford handbook of gender and politics*, Oxford: Oxford Online Handbooks.

VIDEO: KADIN KOALİSYONU DHAA II

İnatla Hep Birlikte, Nurgül'ün Dijital Hikâyesi

<https://vimeo.com/129100142>

KENDİME BAKIYORUM

- Türkiye'de siyasete giren bir kadının nasıl bir sosyo-kültürel geçmişi olmasını beklersiniz?
- Çevrenizde bildiğiniz kadın ve erkek siyasetçileri gözden geçirin. Aklınıza gelen isimler arasında kadın-erkek oranı dengeli mi? Neden?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Berktaş, F. (2011). Feminist teoride açılımlar. içinde Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (ss. 2-23), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No 2312.
- ▶ Çakır, S. (2013). *Erkek kulübünde siyaset ,kadın parlamenterlerle sözlü tarih*. İstanbul: Versus.
- ▶ Dahlerup, D. (2005). Increasing women's political representation: New trends in gender quotas. içinde A. Karam ve J. Ballington (Eds.) *Women in parliament beyond numbers* (ss. 141-153), Stockholm: IDEA.
- ▶ De Beauvoir, S. (1968). *The second sex*. London: Jonathan
- ▶ De Gouges, O. (2013). *Declaration of the rights of woman. Instructional resources*. Paper 102 <http://digitalcommons.bard.edu/sr-instruct/102> Erişim Tarihi 22 Mayıs 2018.
- ▶ Donald, J. & Hall, S. (1986). *Politics and ideology*. Milton Keynes: Open University Press.
- ▶ Friedan, B. (1983). *The feminine mystique*. New York: DeU.
- ▶ Kentworthy, L. & M. Malami. (1999). Gender inequality in political representation: Worldwide comparative analysis. *Social Forces*, 78 (1), 235-268.
- ▶ Koray, M. (1991). *Devlet-Kadın-Siyaset*. İstanbul: Tüses Yayını.
- ▶ Koyuncu L., B., & Sumbas, A. (2016). Discussing women's representation in local politics in Turkey: The case of female mayorship. *Women's Studies International Forum* 58, 41-50.
- ▶ Lihach, L. (2016). *Diktatör kurbanlığından demokratik liderliğe-Feminist bir kahramanın hikâyesi*. <http://now.org/blog/from-dictators-victim-to-democratic-leader-the-story-of-a-feministhero/> Erişim Tarihi 16 Temmuz 2017.
- ▶ Lopez Torregrosa, L. (2015). *New era. The cuban woman: A rising power*. <http://nytlive.nytimes.com/womenintheworld/2015/06/09/the-cuban-woman-a-rising-power/> Erişim Tarihi 10 Temmuz 2018.
- ▶ Millet. K. (1970). *Sexual politics*. New York: Doubleday.
- ▶ Paxton, P. & Kunovich, S. (2003). Women's political representation: The importance of ideolog, *Social Forces*, 82 (1), 87-113.
- ▶ Philips, A. (1995). *Demokrasinin cinsiyeti*. Ankara: Metis.
- ▶ Öztan, E. (2004). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve olumlu ayrımcılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 59 (01), 203-235.
- ▶ Sen, A. (1992). Missing women. *British Medical Journal*, 304, 587-588.
- ▶ Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. (Yavuz Alogan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- ▶ Sumbas, A. (2017). Kadın ve Siyaset, içinde D. A. Arslan ve M. Ç. Dereli (Ed.). *Dünyada ve türkiye'de siyasetin sosyolojik temelleri* (ss. 197-212), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- ▶ Sumbas, A. (2015). Kadının politik temsil meselesi üzerine bir tartışma. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 53, 103-121.
- ▶ Sumbas, A. (2016). Kayıp kadınlarımız: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kapasite yoksunluğu. *Kadın/Woman 2000*, 16 (2), 1-20.
- ▶ Tekeli, Ş. (1982). *Toplumsal ve siyasal hayatta kadın*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- ▶ Thomas, S. (1991). The impact of women on state legislative policies. *Journal of Politics*, 53 (4), 958-976.
- ▶ Wollstonecraft, M. A. (2015). *Vindication of the rights of the women*. <https://uniteyouthdublin.files.wordpress.com/2015/01/a-vindication-of-the-rights-of-woman-by-mary-wollstonecraft.pdf> Erişim Tarihi 18 Haziran 2017.
- ▶ Wadley, N. (2015). *The truth about gender equality in Cuba*. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/the-truth-about-gender-equality-in-cuba> Erişim Tarihi 13 Haziran 2017.
- ▶ Ülkelere göre ulusal meclislerde kadın temsilci oranları, <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> Erişim Tarihi 01 Temmuz 2017.
- ▶ Dünya tarihinde kadınların parlamentodaki temsil oranları, <http://www.ipu.org/wmn-e/history.htm> Erişim Tarihi 01 Temmuz 2017.
- ▶ Bölgelere göre ulusal düzeyde kadın parlamenter oranları, <https://data.ipu.org/womenranking?month=3&year=2020> , Erişim Tarihi 16 Nisan 2020.
- ▶ Ülkelerdeki kadın kotası uygulamaları, <http://www.quotaproject.org/country.cfm> Erişim Tarihi 02 Temmuz 2017.
- ▶ Dünyadaki kadın liderler. <http://www.guide2womenleaders.com/Current-Women-Leaders.htm> Erişim Tarihi 01 Temmuz 2017.
- ▶ 2010 kadın istatistikleri, <http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/ka-der-2010kadinistatistikleri.pdf> Erişim Tarihi 21 Haziran 2018.
- ▶ Yerel seçimlerle ilgili istatistikler, <http://www.migm.gov.tr/belediyeleristatistik> Erişim Tarihi 23 Haziran 2018.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA

A. Nevin Yıldız

9

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TARİHSEL SÜREÇ

MEDYANIN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

DÜNYA MEDYASINDA CİNSİYETÇİLİK

TÜRKİYE MEDYASINDA CİNSİYETÇİLİK

MEDYADA CİNSİYETÇİLİKLE MÜCADELE
YOLLARI

KONUYA GENEL BAKIŞ

SERPİL ÇEVİKCAN İLE SÖYLEŞİ

BAŞLARKEN

Medya, çok sayıda insana mesaj iletimini sağlayan kurumsal araçlardır, dolayısıyla da kitlelerin dünyayı anlamlandırma biçimlerini etkilemektedir. Bu etkiyi açıkça görebileceğimiz alanlardan biri de kuşkusuz toplumsal cinsiyet alanıdır. Medya, cinsiyet eşitsizliğine dayalı ataerkil kuralların ve değerlerin yeniden üretildiği, kadınların aleyhinde olan toplumsal cinsiyet rollerinin bir dizi kalıp yargılar ve rol modeller aracılığıyla normalleştirilerek yaygınlaştırıldığı bir iletişim mecrasıdır. Medya, sadece ilettiği mesaj nedeniyle değil aynı zamanda büyük bir sektör olmasından ötürü de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önem taşımaktadır. Çünkü medya sektörü, kadınların çalışma yaşamında yükselmelerini engelleyen cam tavanın varlığını en çok hissettirdiği alanlardan biridir. Ancak medyayı sadece toplumsal cinsiyet eşitliğine olumsuz etkileri açısından ele almak eksik olacaktır. Medya aynı zamanda sunduğu olanaklar sayesinde kadınların seslerini duyurabilecekleri, dolayısıyla da toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele edebilecekleri bir alandır. Bu nedenle elinizdeki bölümde öncelikle toplumsal cinsiyet ve medya ilişkisi kavramsal düzeyde tartışılıp medyanın toplumsal işlevleri üzerinde durulmakta, ardından dünya medyası ve Türkiye medyasındaki cinsiyetçilik, mücadele yolları ile birlikte muhteviyata dâhil edilmektedir.

SÖZLÜK

Medya

Medya, çok sayıda insana, görsel ve/veya işitsel şekilde mesaj iletimini sağlayan araçlardır. Başka bir ifadeyle kitle iletişimini (masscommunication) sağlayan kurumsallaşmış yapıya medya denir.

Kitle İletişimi

Kitle iletişimindeki kitle kavramıyla, kitle iletişim araçlarının içeriklerine yönelen/ yönlendirilen tüm insanlar ifade edilmektedir. Birbirleri için bilinmez olan ancak başkalarının da aynı içeriğe yöneldiğinin farkında olan bu insanların, kaynak açısından gerek sayıca belirsizlikleri ve gerek birbirinden farklılıkları kitle olarak nitelendirilmelerinde rol oynamaktadır.

Geleneksel Medya

Geleneksel medya yani yazılı ve görsel basın (gazeteler, dergiler, televizyon), olayların bu kanallar vasıtasıyla insanlara haber olarak duyurulduğu ve bu yolla iletişimin sağlandığı bir ortamdır. Geniş kitlelere aynı anda ulaşan bu yayın organları genel olarak tek yönlü bir iletişim sürdürür. İnteraktif değildir ve maliyeti yüksektir.

Yeni Medya

Yeni medya, gelişen bilgisayar, internet ve mobil teknolojisi ile ortaya çıkan, kullanıcıların zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde interaktif olarak etkileşimde bulundukları sanal medya ortamıdır. Yeni medya araçlarında hedef kitle ile karşılıklı etkileşim mevcuttur. Belli başlı yeni medya araçları mobil iletişim, internet tabanlı medya ve sosyal medyadır. Türkiye’de en önemli bölümleri internet gazeteciliği, sosyal networkler (Facebook, Friendfeed, Twitter), özellikle yeni hizmete giren mobil 3G teknolojisidir.

Mesaj

Mesaj, herhangi bir yerde bir biçimde açığa vurulan bir dizi sözcük ya da imgeyi tanımlar. Bir gazete reklamındaki sözcükler, bir şarkının sözleri veya resimler mesaj terimiyle tanımlanır.

Temsil

Temsil, göstergelerin anlamlarının yerine geçirilmesi sürecidir. Temsil üçlü bir ilişkiyi dile getirir: Bir şeyin veya birinin, bir şey ya da biri tarafından birine temsili.

Rol Model

Bireylerin, kişiliklerine temel oluşturan, değerlerinde ve arzularında etkili olan karakterlere rol model denir.

Kalıp Yargı (Stereotip)

Kalıp yargı, bir etnik, kültürel gruba veya bir cinsiyetin üyelerine karşı geliştirilen ön yargı yüklü, genelleştirilmiş, indirgemeci, dolayısıyla o gruba üye bireyleri homojenleştiren bilişsel şema ve bu şemayla ilişki söylemler bütünüdür.

Medya Okuryazarlığı

Yazılı ve yazılı olmayan mesajlar dâhil farklı formatlardaki mesajlara erişim, çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneği.

Eleştirel Medya Okuryazarlığı

Tüm sözcüklerin, anlam üretimlerinin, anlatıların ve temsillerin ardyöresine bakabilme bilinci ve toplumsal dönüşüm yetisidir.

TARİHSEL SÜREÇ

Medya ve iletişim terimlerinin ilk akla getirdiği şey, günümüz dünyasının her yana yayılmış teknolojisidir (Crowley ve Heyer, 2007: 18). Oysa iletişim tarihi Mezopotamya ve Mısır'ın karmaşık yazı sistemlerine kadar gider (Poe, 2014), dahası iletişim tarihçilerine göre iletişim veya medya tarihi, konuşmanın kendisi ile başlamaktadır (Munford, 2007: 142). Diğer taraftan sözün ve yazının yerini baskıya bırakması, dolayısıyla iletişimin teknoloji ile ilişkileneceği kitleleşmesi matbaa ile olmuştur. Matbaa, kitle iletişimi alanındaki en önemli buluşlardan biridir. Matbaanın icadıyla, basılı metinlerin çoğaltılarak yaygınlaştırılması dolayısıyla bilginin yaygınlaştırılması mümkün hale gelmiştir (Munford, 2007: 142-147). 15. yüzyılda Gutenberg tarafından bulunan matbaa ile birlikte sıradan insan, bilgiye ve dünya kültürüne erişme olanağına sahip olmuş, dolayısıyla hem okuryazarlık oranı artmış hem de toplumların demokratikleşme süreci başlamıştır. Çoğaltma ve kitap üretim sürecini ucuzlaştıran bu buluşun yurttaşlar topluluğunun ortaya çıkmasında önemli etkileri olmuştur. Matbaanın icadı bugün anladığımız anlamda kitle medyasının ilk örneği olan gazetelerin, dolayısıyla basın sektörünün de habercisi olmuştur (Eisenstein, 2007: 148-159; Munford, 2007: 142).

Matbaanın icadını takiben, XVI. yüzyıldan itibaren süreli yayınlar dönemi başlamış, böylece gazetecilik bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. 1609 yılında Strasbourg'da Almanca yayınlanan "Avisa", bugün anladığımız manadaki ilk gazete örneğidir (Habermas, 2004). Teknolojinin gelişmesiyle medya da çeşitlenmiştir. Elektriğin bulunmasını takiben telgraf ortaya çıkmıştır. İlk telgraf sistemi, 1794 yılında Paris ve Lille kentleri arasında kurulmuştur. Telgraf dönemin önemli bir haberleşme aracı olma özelliğine sahiptir (Headrick, 2007; Carey, 2007).

20. yüzyılın ilk yarısı, radyonun egemenlik çağı olmuştur. İlk sürekli radyo yayını 1920'de Amerika'da gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde radyo, toplumsal ve siyasal etki gücü yüksek önemli bir araç olarak yaygınlık kazanmıştır. Zira radyo, başta Nazi Almanyası'nda olmak üzere çeşitli ülkelerde önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Radyonun bir kitle medyası olarak sahip olduğu güçlü etki televizyonunun yaygınlaşmasına kadar sürmüştür (Douglas, 2007; Hilmes, 2007).

1936'da İngiltere'de yayına başlayan televizyonun yaygınlaşması, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kesintiler nedeniyle 1950 yılında olmuştur. Böylece insanlık tarihinin görsel imgelerle başlayan iletişim macerası bir nevi başladığı yere geri dönmüştür. 1930'larda radyoya hayran olmuş dinleyici kitleleri büyük bir ilgiyle televizyona yönelmiştir. Televizyonun yaygınlaşması onu aynı zamanda politika yapımcılar açısından da cazip hale getirmiştir. Görsel ve işitsel imgelerin eşzamanlı sunumuna olanak tanıyan televizyon, yarattığı gerçeklik etkisi nedeniyle toplumların eğitiminden siyasallaştırılmasına kadar birçok açıdan kullanılan önemli bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir (Boddy, 2007; Carpenter, 2007).

Buraya kadar sıraladığımız her bir kitle iletişim aracı, kullandıkları teknolojiye bağlı olarak farklı olanaklar ve sınırlılıklar taşımaktadır. Bu olanaklar ve sınırlılıklar onların toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini belirleyen unsurlardır. Mesela matbaanın icadını takiben çıkan gazeteler ile artan okuma yazma oranları demokratik toplumların oluşumunda

etkili olmuştur. Fakat sadece görsel olan gazete, işitsel olan radyonun yaygınlık kazanması ile birlikte eski etkisini ve gücünü yitirmiştir. Radyonun sahip olduğu teknolojik olanaklar onu dönemin en önemli ve yaygın, dolayısıyla da en etkili kitle iletişim aracı haline getirmiştir. Radyo, sahip olduğu bu hâkimiyeti hem görsel hem de işitsel olan televizyonun yaygınlık kazanması ile yitirmiştir. Ancak televizyonun tıpkı diğer iletişim araçları gibi tek yönlü bir araç olması yani etkileşime olanak tanımaması, onun bir yeni medya olan internet karşısındaki zayıf yönünü oluşturmaktadır. İnternet, kendinden önceki kitle iletişim araçlarından farklı olarak hem görsel hem işitsel hem de interaktiftir.

1960'larda Birleşik Devletler'de ortaya çıkan internet, 1970'ler itibarıyla dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır. Ancak internetin gündelik hayatın bir parçası haline gelerek yaygınlaşması 1990'larla birlikte olmuştur. Aralık 1990'da interneti kişisel bilgisayarlarda ve farklı amaçlar için kullanmayı olanaklı kılacak olan web yazılımının ilk sürümü CERN uygulamaya girmiştir. Böylece sayısal çağla birlikte internet, etkin bir medya olarak kitlelere seslenmeye başlamıştır. Günümüzde yeni medya adı altında yer alan çeşitli uygulamalar ve internet üzerinden yayın yapan gazeteler, radyolar ve televizyonlar mevcuttur (Abbate, 2007). Böylece günümüz medyası, gazete, dergi, radyo, televizyon ve internetten oluşan kurumsallaşmış yapısına kavuşmuştur.

MEDYANIN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Kitle iletişiminin sahip olduğu kamusal nitelik yani yayınlarının kamusal olması, onu toplumsal yapıyı kültürel ve siyasal olarak biçimlendiren en önemli mecralardan biri haline getirmektedir. Medya, çeşitli konularda (siyasal, kültürel, gündelik vs.) toplumu bilgilendirmekte, dolayısıyla eğitmekte, geçmiş kuşaklardan gelecek kuşaklara uzanan bir hatta toplumsal değer ve kuralları aktararak kültürel devamlılığı sağlamaktadır. Böylelikle birbirinden habersiz bireyleri, benzer değerler, kurallar ve duygular etrafında örgütleyerek onların toplumsallaşmasına katkı sağlamaktadır. Tartışmaya konu olan bu işlevler medyanın beş temel işlevi olarak sıralanmaktadır: bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaştırma, kamuoyu yaratma ve eğlendirme (Aziz, 2016). Medyanın gücü, toplumun tümünü ilgilendiren siyasal ve kültürel meselelere ilişkin genel çerçevenin ve yaygın bakış açısının oluşturulmasında üstlendiği bu işlevlerden gelmektedir. Medya tartışmaya konu olan işlevleri ile kamusal alanın önemli bir parçasıdır.

Habermas'a (2004) göre kamusal alan kavramı ile kastedilen, kamuoyunun oluşumuna olanak sağlayan bir alanın varlığıdır. Kamuoyunun oluşması için bir dizi kitle iletişim aracına ihtiyaç vardır. Modern toplumlarda gazeteler, dergiler, televizyon ve radyo ve web 2.0'ın yaygınlaşması ile birlikte de internet, kamusal alanın başlıca iletişim araçlarıdır. Tartışmaya konu olan bu araçlar ile toplumun bilgilenebilmesi, eğitilmesi, belli konularda bilinçlendirilmesi amaçlanır. Böylece kitle iletişim araçları, belli konularda iletişimi mümkün kılarak herkesi ilgilendiren mevzularda kamuoyunun bilgilenebilerek biçimlenmesine katkı sağlar. Ancak bu bilgilendirme ve biçimlendirme her zaman yapıcı olmamakta, bazen de yıkıcı olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının sahip olduğu bu kurucu ve yıkıcı gücün toplumsal cinsiyet meselesinde nasıl ve hangi stratejilerle işlediği bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Medya, haberden televizyon programlarına, dizilerden filmlere kadar çeşitli türleri ile ataerkil toplumsal cinsiyet norm ve değerlerinin yaygınlaştırılarak doğallaştırılmasında etkili bir mecraadır. Medya, ürettiği dil ve kullandığı görseller ile cinsiyetçiliği normalleştirerek yeniden üretmektedir. Aynı medya, yaygınlığı ve etkisi nedeniyle cinsiyetçilikle mücadelenin, dolayısıyla toplumu dönüştürmenin de önemli bir mecrasıdır. Takip eden başlık altında medya ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Medya ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Medya, sunduğu modellerle, bu modellere atfettiği önem, değer ve statü ile toplum tarafından kabul edilebilir davranış biçimlerini hem tanımlamakta hem de yaygınlaştırmaktadır. Söz konusu modellerin işaret ettiği kalıp yargıların doğallaştırılmasında ve yaygınlaştırılmasında sahip olduğu güç nedeniyle de sosyalizasyonun ve toplumsal dönüşümlerin güçlü bir aracıdır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) (2014) de altını çizdiği gibi, medyanın sosyalizasyonda olduğu gibi toplumsal dönüşümlerde sahip olduğu güç, onu toplumsal cinsiyet rejimlerinin oluşturulmasında, sürdürülmesinde ve bu rejimlerin dönüştürülmesinde önemli bir araç haline getirmektedir. Dolayısıyla medya, içerdiği kadın temsilleri ve bu temsillerin inşa ettiği kadınlık biçimleri özelinde sürekli ve dikkatli bir biçimde analiz edilmelidir¹. Medyanın bilgilendirmenin ve eğlendirmenin ötesinde insanların düşüncelerini, davranışlarını ve inançlarını biçimlendirmede önemli etkilere sahip olduğu akılda tutulursa, cinsiyetçiliğin yeniden üretilmesindeki gücü daha iyi anlaşılacaktır.

Toplumsal düzlemde medya, sürekliliği, bütünleşmeyi, düzeni ve egemen değerlerin taşınmasını güvence altına alarak cinsiyetçi toplumsal mirası aktarır. Dahası medya, kadın deneyimlerini bastırarak ve çarpıtarak ataerkil toplumun gereksinimlerine hizmet eder. Bu durumda medyanın, toplumsal cinsiyetin süregiden toplumsal inşasında üstlendiği bu rolü, hangi araçlarla ve stratejilerle yerine getirdiği sorusu önem kazanmaktadır. Bu soru, feminist medya çalışmaları açısından önemli bir sorudur. Gerek temsil ve kalıp yargılar (stereotypes) üzerine yapılan çalışmalar gerekse toplumsal cinsiyet olgusunu irdelemeye yönelik olan ve ortaya çıktıkları 1970'li yıllardan bu yana "kadın araştırmaları", "feminist araştırmalar" ve "toplumsal cinsiyet araştırmaları" biçiminde farklı adlarla sürdürülen araştırmalar, feminist kuramlarla iletişim kuramlarını harmanlayarak medyada kadınların farklı temsil biçimleri üzerine yoğunlaşmışlardır (Tanrıöver, 2012).

Feminist medya çalışmalarının tümü iki temel konuya odaklanmaktadır: kalıp yargılar (stereotypes) ve cinsiyet temelli toplumsallaşma ile ideoloji. İkincisinin eleştirel çalışmalarda köklerini bulduğu bu yaklaşımlara pornografiyi konu alan feminist çalışmalar da eklenebilir. Kadınların medyadaki temsiliyi konu alan bu çalışmaların tümünde, medyanın ataerkil kültüre, dolayısıyla cinsiyet temelli toplumsallaşmaya yaptığı katkının tartışıldığı söylenebilir.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: http://web.archive.unesco.org/20171121181226/http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/publications/media_and_gender_scholarly_agenda_for_gamag.pdf.

Farklı konuları öne çıkartan ve farklı çerçeveler sunan bu çalışmalardaki temel soru, cinsiyet temelli toplumsallaşmanın medya aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğidir. Bu nedenle feminist iletişim çalışmalarının tümü kitle iletişim araçlarının toplumsal cinsiyetin inşasında üstlendiği role odaklanmaktadır. Kitle iletişim araçları; kadınlar ve kadınlık hakkındaki kalıp yargısal, ataerkil ve hegemonik değerleri aktarmaktadır. Her üç teoride de medya, toplumsal kontrol ajanı olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımlara göre yaygın medya, toplumsal yapıyı düzenlemek ve yeniden üretmek adına, cinsiyetçi, ataerkil ve kapitalist değerlerin aktarıldığı bir araçtır (Yıldız Tahincioğlu, 2010).

Medyanın toplumsal cinsiyet rollerini, ilişkilerini ve değerlerini biçimlendirme gücü sadece Türkiye’de değil dünya genelinde de önemli bir tartışma alanıdır. Bu alan varlığını, kadın hareketine borçludur. Zira kadın hareketinin etkisi ile birlikte cinsiyet rolleri ile ilgili önyargıların doğal ve “verili” olmadığı daha geniş kitlelerce kabul görmüştür. Dolayısıyla ataerkil sisteme yaslanan cinsiyet rollerinin nasıl geliştiği, pekiştirildiği ve sürdürüldüğü gibi sorulardan medya da payını almıştır.

DÜNYA MEDYASINDA CİNSİYETÇİLİK

Toplumsal cinsiyet rol ve değerlerinin oluşturulmasında, sürdürülmesinde ve dönüştürülmesinde sahip olduğu güç ve öneme rağmen medyanın, içerdiği cinsiyetçilik çerçevesinde çalışılması için 60’lı yılların sonunu beklememiz gerekmiştir. 1960’lı yıllarla birlikte Amerika’daki kadın hareketi, ilk olarak medyadaki kadın temsilleri ve bu temsillerin yeniden ürettiği ataerkil değerleri sorgulamaya, tartışmaya başlamıştır. İkinci olarak da medya sektöründe çalışan kadınların sayısı ve kariyer durumları tartışmaya açılmıştır (Van Zoonen, 1994).

Medyada Kadın Temsilleri

Bir toplumsal kontrol ajanı olan medya, kadınlar ve kadınlık hakkındaki kalıp yargısal, ataerkil ve hegemonik değerleri aktarmaktadır. Kalıp yargılar ve bu yargıların ete kemiğe büründüğü rol modellerle, cinsiyete uygun davranış reçeteleri, dış görünüş, ilgiler, yetenekler ve öz-anlayışlar sunulmakta, dolayısıyla farklı kadınlıklar yok sayılmaktadır. Kadın temsilleri belli başlı birkaç kalıp yargıya dayanmaktadır. Bunlardan ilki ve en yaygını, geleneksel ev içi rolleri icra eden kadınlık halleridir. Gerçek hayatta, kadının iş yaşamına katılımının arttığı ve cinsiyet

rollerinde bir tür dönüşümün yaşandığı açıktır, ancak medya içerikleri hâlâ kadını geleneksel rolleri içinde tutmaya ve bu rollerle ilişkili bir biçimde temsil etmeye devam etmektedir. Televizyon filmlerinden programlarına ve gazete haberlerine kadar birçok türde erkek, evin lideri, çalışanı, para kazananı; kadın ise edilgen ev hanımı olarak geleneksel ev içi rolleri ile genellikle, “mutlu ev kadını” olarak sunulmaktadır. Kadınların eş veya anne olarak sunulduğu stereotipler ile toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri pekiştirilmektedir (Saktanber ve Tanrıöver, 2012; Timisi, 1997; Van Zoonen, 1994).

İkinci yaygın temsil biçimi, geleneksel rolleri tehdit eden seks objeleri olarak kadınlardır. Bu kategoride temsil edilen kadınlar, genelde şiddet nesnesi veya nedeni olarak sunulmaktadır. Bu kadınların arzu nesnesi olması, hem toplumdaki kargaşanın kaynağı hem de maruz kaldıkları şiddetin haklı nedeni olarak gösterilmektedir. (Saktanber ve Tanrıöver, 2012; Timisi, 1997; Van Zoonen, 1994)

Kadınların bu iki kalıp yargı dışındaki temsilleri iş veya eğitim hayatından örneklerle olmaktadır. Bu örneklerde kadınlar ya “geleneksel kadın mesleklerinde” (sekreter, hemşire, kabul görevlisi) temsil edilmektedir ya da iş yaşamında gösterdikleri dikkat çekici bir performansla medyaya konu olmaktadır. İkinci temsil türünde “kadın atlet”, “iş kadını” gibi ibarelerle mesleklerinin önüne cinsiyetleri eklenmektedir (Tanrıöver, 2012; Van Zoonen, 1994).

Medya Çalışanı Kadınlar

Kadınlara yönelik bu ayrımcı dille baş etmek için çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bu önerilerden ilki, medyada kadın çalışanların sayısının artırılmasıdır. Medya çalışanı kadın sayısındaki artışın içeriği etkileyeceği varsayımı hâlâ güçlü bir tezdır. Öyle ki medyada çalışan kadın sayısının azlığı, dahası bu kadınların çoğunun karar alıcı mekanizmalara dâhil edilmemesi, medyadaki cinsiyetçi içeriğin nedenlerinden biridir. Erkek patronların ve yapımcıların elinde olan medya, doğal olarak ataerkil toplumun çıkarları doğrultusunda işleyecektir (Asker, 2006).

Kadın gazetecilerin ve medya çalışanlarının sayısının artması sonucu beklenen, medya içeriklerinin de dönüşmesidir. Medyada çalışan kadın sayısı arttıkça ve bu kadınlar karar verici mekanizmalara geldikçe içeriklerde baskın olan cinsiyetçi temsillerin dönüşeceği varsayılmaktadır (Van Zoonen, 1994). Ancak güncel verilere bakıldığında dünya genelinde medya çalışanı kadınların sayısının, erkek çalışanlara göre az olduğu görülmektedir. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu tarafından 2000 yılında yapılan bir araştırmaya göre 40 ülkede 300 bin gazeteci çalışmakta ve bunların %38'ini kadınlar oluşturmaktadır (Mater ve Çalışlar, 2007: 171). Bu kadınların çok küçük bir oranı karar alıcı mekanizmaların bir parçasıdır. Dahası kadın çalışanlar genelde yaşam, sağlık, magazin gibi görece "yumuşak" konularda çalışmaya teşvik edilmekte siyaset, diplomasi gibi konular genel olarak erkek çalışanlarca işgal edilmektedir. 2000'li yılların başında yapılan araştırmalar, batılı kapitalist ülkelerde üst düzey yönetici kadın oranlarının %15'e, medya sektöründe çalışan kadın gazeteci-yayıncı oranlarının ise yaklaşık %40'a ulaştığını göstermektedir (Köker, 2007: 122). Söz konusu veriler kadınların medya sektöründe yükselmelerinin önünde bir cam tavan olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira medya sektöründe üst düzey yönetici olarak çalışan kadınların oranı yüzde üçte kalmaktadır (Mater ve Çalışlar, 2007: 171). Bu cam tavanın medya içeriklerindeki cinsiyetçiliğin kaynaklarından biri olduğu açıktır. Yaygın medyadaki cinsiyetçilikle baş etmenin bir diğer yolu ise bu bağlamda ortaya çıkmış ve kadınlar kendi alternatif medyalarını yaratmıştır.

Alternatif medyanın filizlendiği 1970'li yıllara damgasını vuran feminist muhalefet, iletişim araçlarıyla üretilen mesajların dönüştürülmesi mücadelesine girişmiştir. Zira medyada ataerkillikle mücadele etmenin yollarından biri, kadınların kendi medyalarını yaratmalarıdır. Özellikle basında ve görsel medyada 1990'lı yıllar itibariyle ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, feminist kitaplar, haber mektupları, radyo ve televizyon programları, video ve film gruplarının çoğalmasını mümkün kılmıştır. Böylece kadınların kendi seslerini duyurmalarını, sorunlarını tartışmalarını ve cinsiyetçilikle mücadele etmelerini sağlayan mecralar ortaya çıkmıştır (Köker, 1996; Timisi, 1997). Ancak yaygınlığı ve etki alanının genişliği açısından ana akım medyanın dönüştürülmesi de oldukça önemlidir. Yaygın medyada cinsiyetçiliğe karşı verilen mücadelenin olumlu örneklerine bölümün ilerleyen başlıklarında değinilecektir.

TÜRKİYE MEDYASINDA CİNSİYETÇİLİK

Sahip olduğu uzun geçmişe rağmen medyayı, toplumsal cinsiyet rollerine etkisi çerçevesinde inceleyen çalışmaların geç başladığı söylenebilir. Böylesi çalışmaların gecikmesi, Türkiye medyasında cinsiyetçilikle ilgili verilerin görece yeni olmasına neden olmaktadır. Ancak bugün itibariyle geçmişten günümüze medyanın toplumsal cinsiyet eksenindeki önemini ve etkisini ölçebilecek bir bilgi birikimine sahibiz. Kadın hareketinin dinamik gelişmesinin etkisiyle yoğunlaşarak artan çalışmaların da ortaya koyduğu gibi Türkiye medyası, iki açıdan sorunludur: Bunlardan ilki, kadınların medya temsillerindeki cinsiyetçilik, ikincisi ise iletişim sektöründe yer alan kadınların maaş, kariyer vb. çalışma koşullarındaki kısıtlılıklardır.

Türkiye Medyasında Kadınlık Temsilleri

Türkiye mediasındaki toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcı yayınlar, dünyadaki örnekleri ile benzeşmektedir. Bunlar sırasıyla, kadınların geleneksel roller içinde sunulması, geleneksel rolleri aşan veya zorlayan kadınların cinsel bir obje olarak sunumu, son olarak kadınların şiddet nesnesi olarak sunumu biçiminde kategorize edilebilir.

Saktanber'in (1993) Türkiye mediasında kadınların temsilini konu aldığı ***Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest-Müsait Kadın ve İyi Eş, Fedakâr Anne*** isimli çalışması medyada izlenen cinsiyetçi politikalara birçok açıdan görünürlük kazandıran öncü bir çalışma olduğu için önemlidir. Saktanber'e göre kadınlar medyada "serbest-müsait kadın" ya da "iyi eş, fedakâr anne" kategorileri altında temsil edilmektedir. Yazarın, kadınların medyadaki temsilinin bu çerçeve içine sıkıştığına yönelik tespitleri, Mine Gencel Bek ve Mutlu Binark (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmayla da doğrulanır ancak bu kez üç farklı kadın temsili kategorisi söz konusudur. Yazarlara göre Türkiye mediasında kadın; anne-eş, cinsel nesne ve şiddet eyleminin nesnesi olarak temsil edilmektedir. Kadınların medyadaki temsillerinin belli kategorilere sıkıştığı yönündeki savlar farklı çalışmalarca da desteklenir. Ancak tüm bu genellemelere rağmen kadın ve medya arasındaki ilişkilerin çok katmanlı olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır.

Şüphesiz medya ürünlerinin metinsel ve söylemsel özelliklerine göre kadınların temsil biçimleri de farklılaşmaktadır. Sylvia Wallby'nin de (1990) altını çizdiği gibi feminist teoride kadınların tek ve bütünlüklü bir kategori olarak ele alınması önemli tartışmalara yol açmaktadır. Etnik kimlik, sınıf, dini inanç gibi farklılıklar doğrultusunda kadınlık tanımları ve kadınların maruz kaldığı baskı türleri de çeşitlenmektedir. Sabit bir erkek ve kadın kategorisi yerine, kültürden kültüre, zamandan zamana değişen ve yine aynı zamanda kültürler arasında ortak özelliklere sahip olan bir sınıflama daha gerçekçi olacaktır. Bu durum aynı zamanda farklı ataerki kavramlaştırmalarını da olanaklı kılacaktır. Söz konusu farklılıklar kadınların medyadaki temsiline de yansımaktadır. Farklı kadınlıklar ve farklı kadın deneyimleri vardır. Bu farklılıkları ırk, etnik kimlik ve sınıf farklılıklarına göre düşünebileceğimiz gibi mekânsal ölçeklere yani yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası farklılıklara göre de düşünebiliriz. Benzer biçimde medyaya odaklandığımızda da bu farklılığın gerek temsil, gerekse alımlama aşamalarında ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Köker, 2012). Bununla birlikte bu temsiller, kadınların yaşadıkları haksızlıkların veya emeklerinin görünmezliğinin normalleştirilerek

yaygınlaştırılmasına katkı sağlamaktadır. Mesela kadınları ev işlerinin ya da çocuk bakımının tek sorumlusu olarak sunan reklam filmleri ve televizyon dizileri bu tür yargıları yaygınlaştırmakta ve büyük oranda cinsiyetler arası işbölümüne dayanan toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek tartışılmaz kılmaktadır.

Türkiye Medyasında Kadın Çalışanlar

Medyada cinsiyetçilik, sadece içerikten kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda çalışan kadın sayısı, kadınların erkeklere oranla daha düşük ücret alması, yönetici ve yazar kadın sayısının azlığı da medyada cinsiyetçiliğin göstergeleridir. Türkiye basınındaki kadın gazetecilerin eğitim düzeyleri erkeklere göre daha yüksek olmasına rağmen erkeklerden az kazanmakta ve çok daha zor terfi etmektedirler. Erkek gazetecilere oranla kadın gazeteciler arasında evlilik ve çocuk sahibi olma oranları da düşüktür. Medyada çalışan kadınların çoğu, güvencesiz çalışmakta ve karar mekanizmalarında yer almamaktadırlar. Yükselmek için erkeklere oranla daha çok çalışan kadınlar, ağırlıklı olarak magazin, kültür, aile, yaşam, kadın gibi “yumuşak” olarak tanımlanan alanlarda istihdam edilmektedir. Kadınlardan beklenen, siyaset gibi konuları içeren “sert içerik” alanından uzak durmalarıdır (Mater, 2007).

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2016 yılının Kasım ayında yaptığı araştırmaya göre gazete ve dergilerde çalışan 40 bin 586 çalışandan yalnızca 15 bin 704’ü kadındır. Türkiye Gazeteciler Sendikası Kadın ve LGBT Komisyonu, medyanın bu erkek egemen ortamında çalışan kadınların yaşamında karşılaştığı ayrımcılık ve şiddeti ortaya koymak için 221 kadınla görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan rapora göre medyada çalışan kadınların yüzde 56’sı 26-36, yüzde 28’i 36-50 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu kadınların yüzde 73’ü bekârdır, yüzde 80’inin de çocuğu yoktur. Medyada çalışan kadınların yüzde 33’ü 1-5 yıllık arası bir kıdeme sahiptir, kadınların ancak 10,6’sı medyada 20 yıl ve üstü bir süredir çalışmaktadır. Kadınların yüzde 71’i muhabir, yüzde 5’i genel yayın yönetmeni ve yüzde 4’ü haber müdürü olarak çalışmaktadır. Medya kurumlarında karar alma mekanizmalarında çalışan kadınların oranı, sadece yüzde 7,8’dir. Aynı araştırmaya göre kadın gazetecilerin yüzde 40’ı aynı işi yaptığı halde erkek meslektaşları ile aynı maaşı almadığını söylemiştir. Benzer bir biçimde terfi şansının da erkek meslektaşlara göre düşük olduğunu aktarmışlardır (Türkiye Gazeteciler Sendikası, 2017)².

Medya çalışanı kadınların bir cam tavanla karşılaştığı gerçeği, 2017 yılında yapılan bir başka araştırmada da ortaya konmuştur. Türkiye’de ulusal yayın yapan 26 gazete, 18 gazetenin web sitesi ve 14 internet haber sitesinin künyesini inceleyen araştırmacılar, bu kadın yöneticilerin oranının yüzde 30’un altında olduğunu tespit etmişlerdir. İncelenen gazetelerin hiçbirinin genel yayın yönetmeni kadın değilken sadece yedi gazetenin yazı işleri müdürü kadındır³.

2 Raporun tamamı için: <http://www.haberdetoplumsalciinsiyet.org/wp-content/uploads/2018/05/tgs-kadin-ve-lgbti-komisyonu-ndan-medyada-kadin-olmak-raporu-ecamny.pdf>

3 Ayrıntılı bilgi için: <https://m.bianet.org/bianet/medya/154466-medyanin-kunyesi-kac-kadin-kac-erkek>

MEDYADA CİNSİYETÇİLİKLE MÜCADELE YOLLARI

Tüm bu olumsuzluklara rağmen medya, ataerkil toplumsal yapıların dönüştürülmesinde ve cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadelede önemli bir mecraadır. Bu nedenle ana akım medyanın çeşitli müdahale ve mücadelelerle cinsiyetçiliğe karşı duyarlı hale getirilmesi önemlidir. Cinsiyetçi kalıpları aşmak için geliştirilen bazı stratejiler ve getirilen bir dizi öneri ile birlikte bazı önemli girişimler de mevcuttur.

Türkiye Medyasından Olumlu Örnekler

Türkiye medyasında, medyanın dilinin cinsiyetçi ifadelerden temizlenmesi, medyadaki kadın temsillerinin artırılması ve çeşitlenmesi için bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu türden girişimler kadınların eksik ve/veya yanlış temsilinin dönüştürülmesi açısından son derece hayatidir. Bunlardan ilki Hürriyet gazetesinde 2004 yılında başlatılan "Aile İçi Şiddete Hayır" adlı toplumsal sorumluluk projesidir.

Hürriyet Gazetesi tarafından başlatılan bu proje ile amaçlanan kadın ve çocuklara yönelik uygulanan şiddet konusunda farkındalık yaratmak ve sorunun çözülmesine katkıda bulunmaktır. Proje ile aile içi şiddetin, aile içi bir mesele olmadığını, aksine suç olduğunu göstermeye çalışılmıştır. Türkiye medyası genel olarak kadına yönelik şiddeti, aile içi mesele olarak sunmakta dolayısıyla suçu bireyselleştirerek münferitleştirmektedir. Oysa Hürriyet Gazetesinde "Aile İçi Şiddete Son!" logosu ile çıkan haberlerde, kadına veya çocuğa yönelik şiddetin bir suç olduğuna dikkat çekilmiş, bu haberlerin dilinde suçu bireyselleştiren ve meşrulaştıran ifadelerden kaçınılmıştır. Bu çerçevede sonucunda Türkiye medyasında aile içi, kadına yönelik şiddet konusunda dil ve yaklaşımının değiştirilmesi amaçlanmıştır.

Kampanya çerçevesinde eş zamanlı ve güdümlü bir biçimde bir platform kurulmuştur. Bu platformla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Valilikler, Emniyet, sivil toplum kuruluşları ile birlikte kadına ve çocuğa yönelik şiddet vakalarına müdahale ve çözüm yolları aranmıştır. Özetle, Aile İçi Şiddete Son! logolu haberler, özel ekler, kitapçıklar, broşürler, afişler, ulusal ve uluslararası konferanslar, reklam kampanyaları, kamu spotları ile aile içi şiddete yönelik farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır⁴.

4 Kampanya hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.doganholding.com.tr/kurumsal-sorumluluk/aile-ici-siddete-son.aspx>

Hürriyet Gazetesi, 9 Mart 2018 yılında “Hürriyet Gazetesi Cinsiyetçi Dile Karşı Rehber” başlıklı bir metin yayınlamıştır. Söz konusu metin, çok sayıda gazetecinin Türkiye yazılı basınını taraması ve basında en sık tekrarlanan cinsiyetçi ifadeleri, imaları tespit etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu metinle hem gazetecilerin en sık tekrarladıkları cinsiyetçi ifadelerle görünürlük kazandırılmış hem de bu ifadelerin alternatifleri sunulmuştur. Böylece rehber, gazetecilere cinsiyetçi dille mücadele yollarını göstererek bir yol haritası sunmuştur. Rehberde, gazetecilere, özelliklerin erkeklere atfedildiğini gösteren ‘adam’la başlayan kullanımlara dikkat edilmesi önerilmiştir. Örneğin, “Bu işyerine birkaç adam daha lazım” cümlesindeki adam yerine eleman, kişi, çalışan, insan kelimelerinden birinin kullanılması önerilmiştir. Bununla birlikte cinsiyetçi bir ifade olan bayan yerine kadın, bilim adamı yerine bilim insanı ya da bilim kadını kelimelerinin kullanılması önerilmiştir. Benzer bir biçimde kadın kelimesinin kullanımı da cinsiyetçi ve ayrımcı imalar içerebilmektedir. Rehberde göre kadın polis, kadın gazeteci, kadın sürücü gibi erkeğin norm, kadının norm dışı gibi gösterildiği kullanımlara yer verilmemeli, örneğin “kadın sürücü kaza yaptı” denmemelidir. Rehberde, dilde açıkça ifade bulan bu tür cinsiyetçilik örneklerinin yanı sıra haber söylemine gömülü olan cinsiyetçi anlatı ve ima türlerine de dikkat çekilmiştir. Örneğin, birçok kadın cinayetinin meşrulaştırıcı nedeni olarak gösterilen “cinnet geçirme” ifadesini, bu tanımı, uzmanlar yapmadıkça kullanmama kararı alınmıştır. Benzer bir biçimde erkeklerin uyguladığı şiddet haberlerinde şiddetin etkisini azaltmaya yönelik bazı bilgi ve ifadelerin de haber dilinden temizlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle namussuz, ahlaksız, sapkın gibi ahlaki değerleri yansıtan ifadelerden kaçınılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Örneğin, “gece geç vakitte”, “mini etekle”, “bar çıkışı” gibi detaylar verilirken haberde yaşanan olumsuzluğun bir kısmının da bu gibi toplumca ‘uygun’ görülmeyen hareketler olduğuna bağlı olduğunun iması yapılması, bu ayrıntılar haberin ana konusu değilse verilmemesi bu çerçevede alınan kararlardandır⁵. Cinsiyetçilikle mücadelenin önemli bir ayağı, medyanın kendini dönüştürmesi iken ikincisi okuyucuların ve izleyicilerin bilinçlenerek birer eleştirel medya okuryazarı haline gelmesidir.

Okuyucu/İzleyicilerin Cinsiyetçilikle Mücadelesi

Kadın çalışanların nicelik ve nitelik olarak artırılması yoluyla medya içeriklerinin dönüştürülmesi veya kadınların kendi medyalarını yaratmaları, medyada cinsiyetçiliğe karşı verilecek mücadele yöntemlerinden biridir. Ancak kadın çalışan sayısındaki artışın medyada yarattığı dönüşümün kısıtlı olduğu çeşitli deneyimlerle ortaya konmuştur. Kadınların yarattığı medyanın da kitlelere ulaşma ve onları dönüştürme olanakları kısıtlıdır. Bu durumda medyada cinsiyetçilikle mücadele etmek için her şeyden önce iyi bir medya okuryazarı olmak gerekmektedir.

Yaygın kabul gören bakış açısına göre medyadaki kadın temsilleri, okuyucu/ izleyici tarafından sorgulanmadan alınmakta, dolayısıyla toplumun ataerkil yapısına güçlü bir katkıda bulunmaktadır.

5 Rehberin tümü için <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/haber-dilinde-yeni-bir-donem-baslatiyoruz-40766056> adresine bakılabilir.

Oysa farklı profillere sahip izleyiciler, aynı medya içeriklerini farklı yorumlayabilir. Bu bağlamda ortaya çıkan üç yorumlama biçimi vardır. Bunlardan ilkinde egemen-hegemonyacı konumu alan okuyucu/izleyici, metinleri yazarın yüklediği anlamlara uygun bir biçimde okur. Bu aynı zamanda yazarın niyeti ile izleyicinin anladığı arasında bir uyum olduğunu gösterir. İkinci okuma türü, müzakereci okumadır. Müzakere eden okuyucu/izleyici, yazarın kurduğu yani egemen olan anlamı genel hatları ile kabul eder, ancak ayrıntılarda kendi bakış açısı sonucu ortaya çıkan anlamın galip gelmesine izin verir. Üçüncü okuma biçimi, karşıt okumadır. Bu okuma biçiminde okuyucu/izleyici, metnin egemen kodlarla doldurulduğunun farkındadır ve metni kendi bakış açısı içinde yeniden anlamlandırır (Hall, 2003).

Farklı okuma türlerinin olması, izleyicinin medya türleriyle girdiği ilişkide sanıldığı kadar pasif olmadığını da gösterir. İzleyicinin sorgulayan, tartışan bir yorumcu olabilmesi için iyi bir medya okuryazarı olması da gerekmektedir. Medya okuryazarlığı, yazılı ve yazılı olmayan, büyük çeşitlilik gösteren yapılardaki (internet, televizyon vb.) mesajlara ulaşma, bunları çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneğidir. Medya okuryazarlığı ile medya mesajlarını sorgulayarak okuyan, bu mesajları bilinçli bir şekilde çözümleyen ve bu çözümleme sonuçlarını dikkate alarak değerlendiren bilinçli bir kamuoyu oluşturmak amaçlanmaktadır (İnceoğlu, 2005). Örneğin cinsiyetçi içeriklere karşı koyabilmesi için izleyicinin ilk olarak gündelik hayattaki cinsiyetçiliği tanıma bilgisine, onu eleştirme ve ona karşı mücadele etme iradesine sahip olması gerekmektedir. İkinci olarak da medyadaki cinsiyetçi içerikleri tanıma, tespit etme ve yorumlama bilgisine yani medyaya yönelik eleştirel bir bakış açısına sahip olmalıdır.

KONU YA GENEL BAKIŞ

Medya, dünyanın hiçbir yerinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığından tümüyle kurtulmuş değildir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde medyada toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, çok daha yaygın, normal ve sorgulanmayan bir olgudur. Zira toplumun geri kalanı gibi medya da cinsiyete dayalı ayrımcılığı tanıma bilgisinden, dahası ayrımcılıkla mücadele iradesinden yoksundur.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye medyasında da cinsiyetçiliğin başlıca iki boyutu vardır: Temsil ve çalışma koşulları. Doğru ve eşit temsilin belli bir grubun, sınıfın, cinsiyetin veya etnik kökenin kamusal alandaki varlığının garantisi olduğu akılda tutulmalıdır. Oysa medyadaki kadın temsilleri, büyük oranda bir dizi kalıp yargı ve bu yargının yansıması olan rol modeller üzerinden gerçekleşmektedir. Kadınlar ya geleneksel rolleri ve sorumlulukları içinde ya da bu rol ve sorumluluklardan taşan dişilikleri ile temsil şansı bulmaktadır. Medyada cinsiyetçiliğin ikinci boyutu, kadın çalışanların karşılaştığı cam tavandır. Medya çalışanı kadınlar, sektörde erkeklere oranla az kazanmakta, pek de ciddiye alınmayan alanlarda çalıştırılmakta, kadınların çok azı karar verici mekanizmalarda aktif roller üstelenebilmektedir.

Tüm bu olumsuzluklarla birlikte medya, toplumsal dönüşümün güçlü bir mecrası, dolayısıyla cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadelenin önemli bir aracıdır. Bu mecranın, cinsiyet

eşitsizliklerini yeniden üreten değil onlarla mücadele eden bir alana dönüştürülmesinin çeşitli yolları vardır. Bunlardan ilki, kadınların kendi medyasını yaratmasıdır. Dünyada 1970'lerle Türkiye'de ise 1990'larla birlikte yaygınlaşan feminist medya örnekleri, bu alanda verilen mücadelenin iyi örneklerindendir. Feminist medyanın yanı sıra her bir okuyucunun/ izleyicinin cinsiyetçi içeriklere karşı direnç geliştirmesi de önemlidir. İzleyicilerin, medya içeriklerini sorgulayarak alımlaması, başka bir ifadeyle iyi bir medya okuryazarı olması hem medyanın kendine çeki düzen vermesini sağlayacak hem de toplumsal yapının olumlu yönde dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

SERPİL ÇEVİKCAN İLE SÖYLEŞİ

1967 yılında Ankara'da dünyaya gelen Serpil Çevikcan, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan 1988 yılında mezun oldu. Meslek hayatına 1987'de Milliyet Gazetesi Ankara Bürosunda başladı. Çevikcan, sırasıyla Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı muhabirliği ve haber müdürü yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2000-2013 yılları arasında Milliyet Gazetesi'nde haber müdürlüğü yaptı ve köşe yazıları kaleme aldı. Gazeteciler Cemiyeti ve Çağdaş Gazeteciler Derneği üyesi olan Serpil Çevikcan, 2018 Haziran ayına kadar Milliyet Gazetesi'nde Ankara Temsilcisi olarak çalışmış ve aynı zamanda köşe yazarlığı yapmıştır.

Nerede, ne zaman ve nasıl bir ailede doğdun, gazeteci olmaya nasıl ve niye karar verdin, lütfen anlatır mısın?

Ankara'da, esnaf bir babanın ilk çocuğu olarak doğdum. İki kız kardeşim var, annem ev hanımı. Yaygın cinsiyet rollerini çocukluktan itibaren kabul etmedim, gazetecilik mesleği de böyle bir çalışma alanıydı. Bütün hayatım Ankara'da geçse de cinsiyet ayrımcılığına maruz kalıyorsunuz. Sizden beklenen öğretmen, hemşire falan olmanız, gazeteci olmanız değil. Benim gençliğimde şimdiki kadar kadın gazeteci de yoktu üstelik. Gazetecilik okuyacağımı söyleyince ailem de şaşırdı, gazetecilik erkek mesleğiymiş çünkü. Ama vazgeçmedim, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'na kayıt yaptırdım, ailem pek memnun olmadı tabi.

Mesleğe ne zaman başladın, nasıl bir öykün var?

Daha öğrenciydim, Milliyet gazetesinde staja başladım. Siyaset alanı hep ilgimi çekmişti, ama siyaset muhabirleri genelde erkekti, onların arasına girmek, yer edinmek ciddi bir mücadele gerektirdi. Mesela

saçlarınızı kısacık kestiriyor, sadece pantolon ceket giyiyorsunuz. Sırf tutunmak için onlara benziyorsunuz yani. Milliyet'e uzun süre Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı muhabirliği yaptım. Sonrasında Haber Müdür Yardımcılığı, Haber Müdürlüğü görevlerini yürüttüm. Son 4 yıldır Ankara Temsilcisi olarak çalışıyorum. Aynı sürede köşe yazarı olarak da Milliyet'te görev yapıyorum.

Meslek hayatında kadın olmandan kaynaklı zorluklar yaşadın mı, bu zorlukları nasıl sınıflandırırsın ve bunlarla nasıl baş ettin?

Kadın olmanın elbette zorluklarını yaşadım. Mesleğin bir kadına uygun olmadığı söyleminden, başarılı bir iş yaptığında kadın gazetecilerin farklı biçimde yargılanmalarına kadar uzanan, diğer sektörlerde de görülebilecek tüm yaklaşımlar basında da söz konusu. Üstelik doğası gereği daha sosyal bir alan olduğundan bu konudaki zorluklar daha fazla. Mesleki olarak sizden beklenen yükselmeniz de değil üstelik. Sağlık, yaşam gibi bizim softnews dediğimiz alanlarda çalışmanız. O yüzden ben başladığımda piyasada yönetici kadın yoktu, şimdi ise ana akım medyada, Hürriyet gazetesi ve ATV'nin temsilcileri kadın. Bu durum olumlu elbette ama hâlihazırda hiçbir kurumda hâlâ kadın genel yayın yönetmeni yok.

Meslek hayatına yeni başlayan kadınlara önerilerin ne, cam tavanlar nasıl aşılr?

Kadınların kararlı olmaları, mesleğe dört elle sarılıp aynı zamanda bu söylem ve davranışlara karşı da mücadele etmeleri gerekiyor. Kadınlar meslekte daha fazla rol aldıkça, bulundukça, zorlukların aşılması da kolaylaşıyor. Medya içerik olarak da dönüşecektir, medyanın dönüşmesi toplumun dönüşmesi anlamına geliyor.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ TRT ilk radyo yayını
<https://www.youtube.com/watch?v=YWt9ks31Dt8>
- ▶ TRT ilk televizyon yayını
<https://www.youtube.com/watch?v=RX6rS9t-YuY>
- ▶ Feminist Kadın Dergilerinin Büyük Büyük Büyükanıesi
<https://m.bianet.org/bianet/kadin/145572-feminist-kadin-dergilerinin-buyuk-buyuk-buyukannesi>
- ▶ AMARGİ
<http://www.amargidergi.com/yeni/>

EK OKUMALAR

- ▶ VanZoonen, Liesbet (1997). Medyaya feminist yaklaşımlar. İçinde S. İrvan (der.), *Medya kültür siyaset.* (ss. 301-335). Ankara: Ark Yayınları.

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ Medyada cinsiyetçilik olarak değerlendirebileceğiniz ögeler nelerdir?
- ▶ Medyada cinsiyetçiliği nasıl tanırırsınız?
- ▶ Medyada cinsiyetçilikle nasıl mücadele edersiniz?
- ▶ Cinsiyetçi olmayan bir medya örneği verebilir misiniz?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Abbate, J. (2007). İnternetin popülerleşmesi. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 472-481). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Asker, A. (2006). Medyada cinsiyetçilik ve kadın gazeteciler. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart Sempozyum Bildirileri*, Cilt 2, (ss. 79-86). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi,
- ▶ Aziz, A. (2016). *İletişime giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- ▶ Bila, F. (2018, Mart 9). Haber dilinde yeni bir dönem başlatıyoruz. *Hürriyet Gazetesi Web Sitesi*: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/haber-dilinde-yeni-bir-donem-baslatiyoruz-40766056> adresinden alındı
- ▶ Body, W. (2007). Televizyon başlıyor. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 363-377). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Crowley, D., Heyer, P. (2007). İlk uygarlıkların iletişim araçları. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 13-22). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Carey, J.W. (2007). Zaman, mekan ve telgraf. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 228-236). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Carter, T. F. (2007). Kağıt ve Blok Baskı: Çin'den Avrupa'ya. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 132-142). Ankara: Phoenix Yayınevi

- ▶ Doğan Holding. (2016). *Aile içi şiddete son*. Doğan Holding Kurumsal Sorumluluk: <http://www.doganholding.com.tr/kurumsal-sorumluluk/aile-ici-siddete-son.aspx> adresinden alındı.
- ▶ Douglas, S. J. (2007). Radyonun ilk yılları. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 312-322). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Eisenstein, E. (2007). Okuma kamusunun yükselişi. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 148-160). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Gencel-Bek, M. ve Binark, M. (2000). *Medya ve cinsiyetçilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- ▶ Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. M. Özbek. (Der.), *Kamusal alan* (ss. 95-102). İstanbul: Hil Yayınları.
- ▶ İnal, K. (2009). *Medya okuryazarlığı el kitabı*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- ▶ İncoğlu, Y. (2005). Medya okuryazarlığı: neden gerekli?. N. Türkoğlu ve M. Cilman Şimşek. (Der.), içinde, *Medya okuryazarlığı* (ss. 27-39). İstanbul: Kalemus Yayıncılık.
- ▶ Hall, S. (2003). Kodlama ve kodaçım. Z. Özarslan ve Barış Ç. (Der.), içinde *Söylem ve ideoloji: mitoloji, din, ideoloji*. İstanbul: Su Yayınları.
- ▶ Headrick, D. (2007). Optik telgraf. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 186-198). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Hilmes, M. (2007). Radyonun sesleri. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 332-342). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Korkut, T. (2008, Haziran 19). *Medyada cinsiyetçiliğe karşı umut kadın gazetecilerde*. Bianet: <http://bianet.org/bianet/medya/107748-medyada-cinsiyetcilige-karsi-umut-kadin-gazetecilerde> adresinden alındı.
- ▶ Köker, E. (1997). *Feminist alternatif medya üzerine*. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık (1995-1996). (ss. 23-44). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Matter, Ç. (2007). *Medyada kadının kendi var sözü yok*. (Doğan, S. ile röportaj) 01 Ağustos 2016, <http://bianet.org/kadin/saglik/90735-medyada-kadinin-kendi-var-sozu-yok>
- ▶ Mumford, L. (2007). Matbaanın icadı. D. Crowley ve P. Heyer (Der.), içinde, *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* (ss. 142-148). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ▶ Mutlu, E. (1995). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları.
- ▶ Poe, M. T. (2014). *İletişim tarihi: Konuşmanın evriminden internete medya ve toplum*. (U. Y. Kara, Çev.) İstanbul: Isık Yayınları.
- ▶ Saktanber, A. (1993). Türkiye’de medyada kadın: Serbest-müsait kadın veya iyi eş, fedakar anne. Ş. Tekeli (Der.), içinde, *Kadın bakış açısından 1980’ler Türkiye’sinde kadınlar* (ss. 211-233). İstanbul: İletişim Yayınları.

- ▶ Tahaoğlu, Ç. (2014, Mart 27). *Medyanın künyesi: kaç kadın, kaç erkek?* BİANET: <https://m.bianet.org/bianet/medya/154466-medyanin-kunyesi-kac-kadin-kac-erkek> adresinden alındı
- ▶ Tanrıöver, H. U. (2007). Medyada kadınların temsil biçimleri ve kadın hakları ihlalleri. S. Alankuş (Der.), içinde, *Kadın odaklı habercilik* (ss. 149-167). İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- ▶ Timisi, N. (1997). *Medyada cinsiyetçilik*. Ankara: KSSGM Yayını.
- ▶ TRT. (2018, 07 01). *Tarihçe*. <http://www.trt.net.tr>: <http://www.trt.net.tr/kurumsal/Tarihce.aspx> adresinden alındı.
- ▶ Türkiye Gazeteciler Sendikası. (2017). *Medyada kadın olmak. Türkiye gazeteciler sendikası kadın ve lgbt komisyonu*. Haziran 17, 2018 tarihinde <http://www.haberdetoplumsalcinsiyet.org/wp-content/uploads/2018/05/tgs-kadin-ve-lgbt-komisyonu-ndan-medyada-kadin-olmak-raporu-ecamny.pdf> adresinden alındı.
- ▶ Van Zoonen, L. (1994). *Feminist media studies*. London: SAGE Publications
- ▶ Vega, A.(2014). *Media and gender: a scholarly agenda for the global alliance on media and gender*. Paris: UNESCO.
- ▶ Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler*. (S. Kılıç Çev.) İletişim: İstanbul
- ▶ Yıldız Tahincioğlu, A. N. (2010). *Namus cinayetleri üzerinden yapılan cinsiyetçiliğin ve milliyetçiliğin köşe yazılarına yansımaları*. Mülkiye, 34(269), 225-255.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SANAT

Çağla Karabağ

10

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

KADIN SANATÇILAR VE SANATTA
FEMİNİZM

SİNEMANIN KADINLARI VE
KADINLARIN SİNEMASI

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

SÖYLEŞİ / ANLATI

KONUya GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Bu bölümde toplumsal cinsiyet ve sanat ilişkisini, kadın sanatçılar, sinemada kadın temsilleri ve Türkiye'deki kadın yönetmenler üzerinden tartışacağız. Bilindiği gibi "sanat" başlığı plastik sanatlardan edebiyata, müzikten tiyatroya, opera ve baleden sinemaya, fotoğraftan enstalasyona uzanan çok geniş bir alanı kapsar. Biz konuyu sınırlandırabilmek için bir sanat dalı, kitle iletişim aracı ve büyük bir endüstri olması ve ayrıca dünya çapındaki yaygınlığı; kadınlık, erkeklik, başarı, aşk, mutluluk, iyilik ve kötülük gibi pek çok konu hakkında insanların anlam dünyasını şekillendiren kaynaklar arasında yer alması nedenleriyle sinemaya odaklanacağız.

Bölüme birkaç soruyla başlayalım: Sanatçı deyince aklınıza ilk olarak kim ya da kimler geliyor? Büyük sanat eseri ya da şaheser deyince hangi yapıtları hatırlıyorsunuz? Yönetmen deyince aklınıza ilk olarak kim ya da kimler geliyor? İlk akla gelen sanatçılar kadın mı yoksa erkek mi? Kaç kadın sanatçı/yönetmen ismi sayabilirsiniz? Sevdığınız kadın ve erkek oyuncular üzerine biraz düşünün; hangi özellikleriyle ön plana çıkıyorlar?

Bu sorular üzerine düşünürken fark edeceğimiz gibi hem sanatsal üretim hem de sanat tarihi yazımı, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerle doludur. Kadın sanatçıların tarihi, feminist hareketle birlikte yeniden yazılmaya başlayana kadar hep gölgede bırakılmış ve kadınlar sanat eserlerinde erkek bakışından ve/veya erkek bakışına hitap edecek şekilde temsil edilmişlerdir.

SÖZLÜK

Avant-garde:

Fransızca öncü anlamına gelen bu sözcük, alışılmış, genel olarak kabul gören norm, formül, biçim, tanım ve anlayışları terk ederek yenilikçi sanat formlarını oluşturmayı amaçlayan sanat akımlarını ve sanatçıları tanımlamak için kullanılır.

Fallus ve Fallus-merkezcilik (*phallocentrism*):

Fallus erkek cinsel organının yanı sıra penisin eril güç ve iktidarla özdeşleştirilen simgesel anlamına da gönderme yapar. Fallus-merkezcilik ise, fallusu cinsel gelişimin ve sosyal dünyanın organizasyonunun merkezi olarak kabul etme; eril bakış açısını, arzuyu ve iktidarı merkeze alarak kadınları temsil ve anlamlandırma sisteminin dışında bırakma anlamlarına gelir.

Gösterge:

Kendisinden başka bir şeyi temsil ya da işaret eden şey.

Kanon:

Ölçü, ölçüt, kural, norm, örnek gibi anlamlara gelen bu kavram, sanatsal değere sahip büyük eserlerin seçilmesi ve bunların diğerlerinden ayrılması işlemini tarif eder.

Kastrasyon endişesi:

Sigmund Freud'a göre erkek çocuğun, annesine karşı duyduğu arzu nedeniyle bilinçdışında yaşadığı penisinin kesilmesi korkusu.

Mit:

Doğal ya da kültürel olayları simgesel bir anlatımla açıklayan hikâye.

Sinemada Özdeşleşme:

Seyircinin film karakterinin başına gelenler, kendi başına geliyormuş gibi hissetmesi, filme bir karakterin bakış açısı, duygu ve düşünce dünyası aracılığıyla dâhil olması.

Skopofili (*scopophilia*):

Bakmaktan alınan haz.

Temsil:

Bir şeyi betimleyerek, simgeleyerek ya da imge aracılığıyla onun yerine geçme, onu ikame etme.

KADIN SANATÇILAR VE SANATTA FEMİNİZM

“Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?”

Linda Nochlin ilk kez 1971 yılında yayımlanan **Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?** başlıklı önemli yazısında, sanat tarihçisinin bakış açısı olarak benimsenen ve doğallaştırılan şeyin, aslında “beyaz, Batılı erkeğe özgü bakış açısı” olduğunu tespit eder (Nochlin, 2014: 120).

Feministler başlangıçta “neden hiç büyük kadın sanatçı yok?” sorusunu olduğu gibi yanıtlamaya, sanat tarihinde adı anılmayan ya da değeri bilinmeyen kadın sanatçıları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Nochlin'e göre bu çaba önemli olsa da sorunun ardında yatan varsayımları sorgulamaya yardımcı olmaz, hatta soruyu olduğu gibi yanıtlamaya çalışmak, içerdiği olumsuz göndermeleri pekiştirebilir (2014: 121-122).

Feministler arasında soruyu yanıtlamanın bir başka yolu ise, sorunun zeminini biraz kaydırarak “kadınların sanatı için ‘büyüklük’ olgusunun erkeklerinkinden daha farklı olduğunu öne sürmek” olmuştur. “Böylelikle, kadınlık durumunun ve deneyimlerinin kendine özgü koşullarına dayanan, hem biçimsel hem de anlatımsal nitelikleri açısından farklı ve ayırt edilebilir bir kadın üslubunun varlığı kanıtlanmaya çalışılır” (Nochlin, 2014: 123). Nochlin’in düşüncesine göre erkeklerinkinden farklı olan kadınlık deneyimlerini ifade etmek üzere “bilinçli olarak bir araya gelen bir grubun ürettiği sanat, üslup açısından, kadın sanatı olmasa da en azından feminist sanat olarak tanımlanabilir.” Fakat bu durum henüz gerçekleşmemiştir; “genel olarak kadın sanatçıların üslupları arasında bağ kuracak ortak bir ‘kadınlık’ paydası”ndan söz etmek mümkün değildir. Farklı dönemlerde yaşamış kadın sanatçıların birbirlerinden ziyade dönemlerinin sanatçılarına yakın olduklarını söylenebilir (Nochlin, 2014: 123).

Griselda Pollock ise (2014: 194) kadın sanatçıların gün yüzüne çıkarılmasının birincil bir zorunluluk olduğunu çünkü onların etkinliklerinin, genel olarak kabul gören sanat tarihinden “sürekli ve yoğun biçimde” silindiğini kaydeder. Pollock’a göre bu çaba zorunlu ve önemli olmakla beraber, yeterli değildir. Aynı zamanda kadın sanatçılarda ortak olan unsurları da tespit etmek gerekir. Fakat bunu yaparken kadınların eserlerinin doğal cinsiyetleri tarafından belirlendiğini öne süren ve onları birörnekleştiren yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Kadın sanatçıların ortaklıkları doğal değil kültürel; başka deyişle “cinsel farklılaşmayı üreten tarihsel olarak değişken toplumsal sistemlerin sonucu olan ortaklıklar”dır bunlar. Farklılık, ataerki sistemin doğallaştırmaya çalıştığı gibi “özel bir olgu değil erkeği ve kadını dil, sosyal ve ekonomik güç ve anlam bakımından asimetrik konumlara yerleştiren bir sosyal yapıdır” (Pollock, 2014: 194-195).

Nochlin’in “Neden hiç büyük kadın sanatçı yok?” sorusuna dönersek, yazar sorunun kadınlığın ne olduğundan ziyade, sanatın ne olduğuyla ilgili olduğunu öne sürer. Sanatın “bireysel, duygusal deneyimlerin doğrudan, kişisel bir ifadesi, kişisel yaşamın görsel yollarla ifade edilmesi olduğu” düşüncesi epey yaygınsa da sanat çoğu zaman böyle değildir; “büyük sanatsa hiç değildir” (2014: 123-124).

Sanat üretimi, zaman içinde tanımlanmış belirli uzlaşımlara, şemalara ya da kod sistemlerine az çok dayanan ya da bunlardan bağımsız olan, kendi içinde tutarlı bir biçim dilini gerektirir ve bunların ya eğitimle, çıraklıkla ya da uzun süren bireysel deneylerle öğrenilmiş ya da edinilmiş olması gerekir. Sanatın dili, kâğıt ya da tuval üzerinde boyayla, çizgiyle, taş, kil, alçı ya da metalle somut olarak biçimlenir - sanat ne dokunaklı bir yaşam öyküsü ne de kişisel sırların fısıldandığı bir iç dökme aracıdır (Nochlin, 2014: 125).

Layıkıyla araştırılmamış ve değerlendirilememiş bazı ilginç ve çok iyi kadın sanatçıların varlığından söz edebilirsek de yukarıdaki tanım çerçevesinde Nochlin, büyük kadın sanatçıların var olmadığını söyler. Yazar “fakat aynı zamanda, ne kadar iyi niyetli olursak olalım, hiç büyük Litvanyalı caz piyanisti ya da Eskimo tenis oyuncusu da yoktur” der ve “geçmişin ve bugünün düzeni”nin “kadınlarla birlikte, beyaz, tercihen orta sınıf mensubu ve her şeyden önce erkek olarak doğma şansına erişmemiş herkes için yalnızca sanat alanında değil daha başka yüzlerce alanda da engelleyici, baskıcı ve cesaret kırıcı” olduğunu sözlerine ekler (2014: 125-126).

Gerek kurumsal ve gerekse eğitime ilişkin eşitsizlikler düşünüldüğünde, “beyaz erkeklerin ayrıcalıklı alanları olan bilim, politika ve sanat gibi alanlarda yine de pek çoğunun büyük bir başarı elde etmiş olması mucizedir” (2014: 126).

“Neden hiç büyük kadın sanatçı yok?” sorusunun ardındaki anlayışın kendisi yanıltır ve bu anlayış, kadınların bağımlı konumlarıyla ilişkili olan politik ve ideolojik meselelerin ötesinde bir “entelektüel çarpıtmaya da işaret eder” (Nochlin, 2014: 129). “Büyük Sanatçı” ifadesinin bir mit olduğunu ortaya koyan yazar, “bu erkek sanatçı, doğduğu günden beri, gizemli bir öz taşır, altın yumurtlayan tavuk gibi bir şeydir bu ve adı da Deha’dır, Yetenek’tir” sözleriyle “Büyük Sanatçı” mitinin mucizevî ve toplum ötesi yönlerine vurgu yapar (2014: 130).

Nanette Salomon da (2014: 161) günümüzde kabul gören büyük eserler seçkisinin içeriğinin, büyük ölçüde, H. W. Janson’ın ders kitabı niteliğinde olan ve 1962’deki ilk basımının ardından düzenli aralıklarla yeniden basılan *The History of Art* (1986) isimli çalışmasına dayandığını söyler. Salomon’ın iddiasına göre Janson’ın kitabındaki seçki, yazarın kendisine ait değildir ve “ana hatlarıyla, 16. yüzyılda yaşamış Floransalı sanatçı ve yazar Giorgio Vasari’nin *Büyük İtalyan Mimar, Ressam ve Heykeltıraşların Hayatları* adlı eserinden devşirilmiştir” (2014: 162). Vasari’nin kitabındaki en önemli iddiaya göre büyük sanat, bireysel dehanın dışavurumudur ve yalnızca biyografi aracılığıyla irdelenebilir. Hayat hikâyeleri üzerindeki vurgu kişileri, toplumsal ve siyasal bağlamdan koparır. “Vasari’nin eseri, bir inşa olarak ‘sanatçı’ mitinin doğduğu yani icat edildiği anı temsil eder.” (...) Vasari’nin sanatçı olarak tanımladığı birey, sosyal açıdan özgürdür; dolayısıyla cinsiyeti, sınıfı ve ırkı kesin olarak bellidir; daha özgül olarak belirtirsek bu birey, üst sınıfa mensup beyaz bir erkektir” (Salomon, 2014: 162-163).

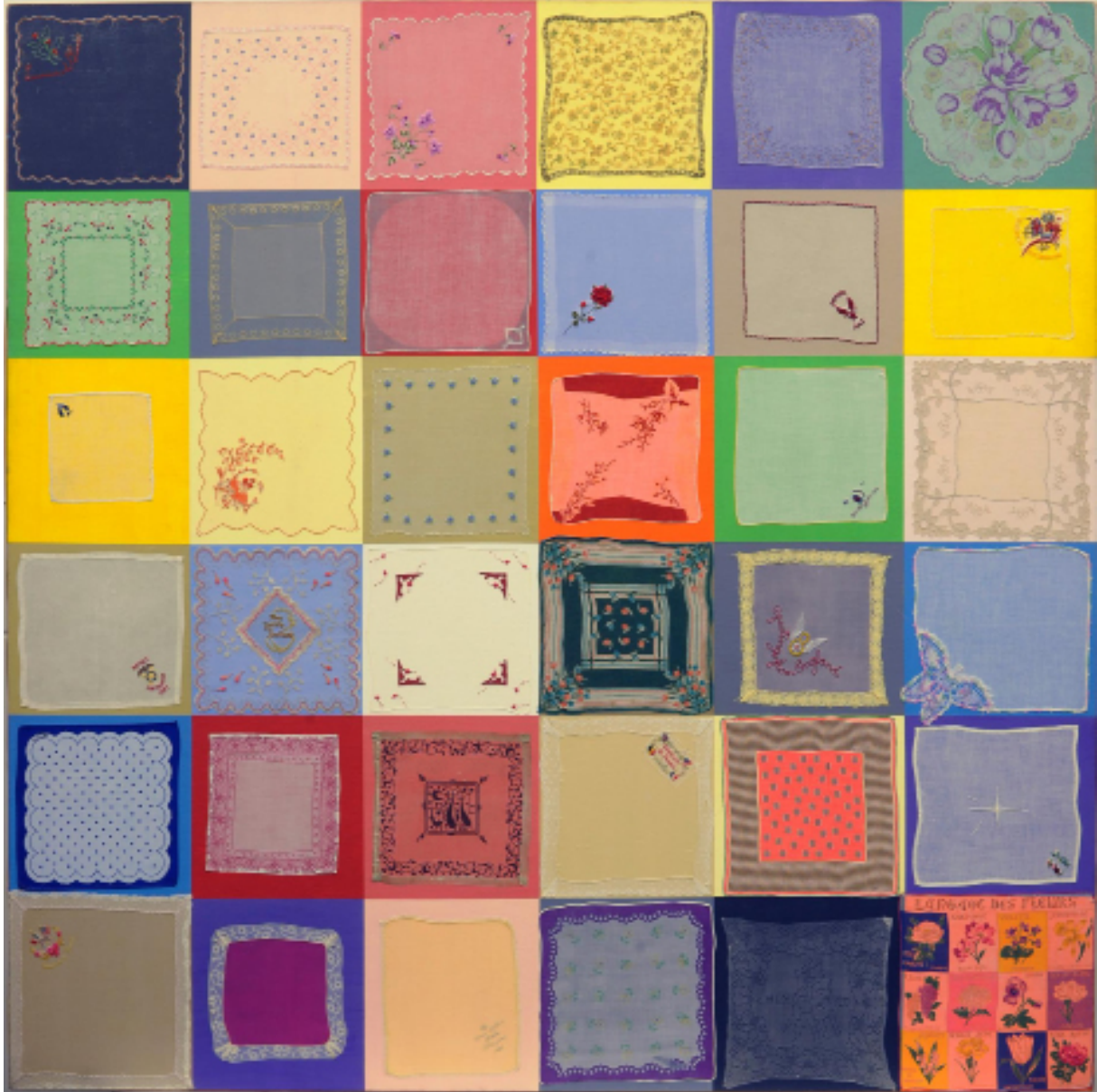
Kısaca toparlamak gerekirse, sanat yapmak toplumsal koşullarla ve toplumsal yapıyla yakından ilişkilidir. Sanatta başarılı olmak bireysel değil kurumsal bir meseledir; kadınlar tarih boyunca eğitim ve meslek edinme konularında erkeklerle eşit olanaklara sahip olamamışlardır¹. Buna rağmen feminist hareket ve kadın mücadelesinin yardımıyla kadınlar, sanatçı olarak kendilerine yer açmayı başarmışlardır. Geçmişteki kadın sanatçıların keşfedilip gün yüzüne çıkarılması ve kadınların sanatçı ve eleştirmen olarak varlıkları sanat tarihi alanına ve verili kabul edilen “kanon” a meydan okumaktadır (Salomon, 2014: 170-171).

Sanatta Feminizm

Sanatta feminizm, 1960’ların sonlarında, feminist hareketin ve aktivizmin etkisiyle ortaya çıkar. İlk kuşak kadın sanatçılar ve kadın eleştirmenler, kadınların sergilerde ve galerilerde çok az temsil edildiğini ve kadın deneyimlerinin ana-akım sanat yapılarında konu edilmediğini ortaya koyarlar. “Yüksek” ve “düşük” sanat ayrımına dayalı estetik hiyerarşide, kadınların ürettiği el işleri ve dekoratif ürünler sanat eseri sayılmamış ve “zanaat” kategorisi

1 Geçmişe kıyasla günümüzde daha eşit koşulların mümkün olabileceğini düşünebiliriz. Fakat 2017’de bile kadın Hollywood yıldızlarının kazançlarıyla erkeklerinki kıyaslandığında arada bir uçurum olduğunu görebiliyoruz. <http://www.finansgundem.com/haber/hollywoodda-kadin-erkek-esitsizligi-tartismasi/1224547> erişim tarihi 10.10.2017

içinde önemsiz ya da daha “düşük” seviyede görülmüştür. Buna karşın Miriam Schapiro, Faith Ringgold, Harmony Hammond ve Joyce Kozloff’un işleri, “zanaat” ve “yüksek” hiyerarşisine meydan okur (Gouma-Peterson ve Mathews, 2014: 19, 28-29).

Connection, Miriam Schapiro, 1978, University of Iowa Museum of Art²

Judith Barry ve Sandy Flitterman-Lewis (2014: 255-264), kadınların sanat üretimini dört kategori altında sınıflandırır:

- 1) Kadınların bedenlerinde bir kadınlık özünün bulunduğunu varsayan ve özsel kadınlık gücünün yüceltilmesini amaçlayan sanat üretimi. Bedene öncelik veren bu sanat tipinde tahakküm koşulları tersine çevrilir; ataerkil kültürdeki erkek üstünlüğünün yerine özsel

² <https://www.wikiart.org/en/miriam-schapiro/connection-1978> erişim tarihi 01.07.2020

kadınlık birincil konuma yükseltilir. Kadın bedeni sanat eserinde yüceltilir böylece kadının sürekli aşağılandığı bir kültürde kadınların bedenlerine ve deneyimlerine değer atfedilerek eserin ulaştığı kişilerin kendi kadınlıklarına değer vermelerini sağlamak hedeflenir. Bu tür sanat yapıları, kadın imgelerini sorunsallaştırmaksızın sunar. “Kadınlığı” verili, çelişkisiz ve değişmez bir durum olarak ele alması bakımından sorunludurlar. Fransız beden sanatçısı Gina Pane’in performansları, bu kategori altında değerlendirilebilir³.

Azione Sentimentale, 1974⁴

- ▶ 2) İkinci kategoride, kadınların ürettiği sanat alt-kültürel bir direniş biçimi olarak görülür. Kadınların el emeği ürünleri ve ev işleri ön plana çıkarılır⁵.
- ▶ 3) Üçüncü kategori, egemen kültürel düzeni yekpare ve sarsılmaz bir yapı olarak kavrar; bu yapının içinde kadının kültürel etkinliği ya kaybolup gitmiştir ya da tümüyle bu yapının sınırlarının dışına itilmiştir. İronik biçimde bu kategori hem “ayrılıkçı” (sanat dünyasıyla özdeşleşmeyen) kadın sanatçıların, hem de feminist olmayan (“tesadüfen” kadın olarak dünyaya geldiklerini söyleyen) kadın sanatçıların iddialarının temelini oluşturarak aslında

3 Bu örnekte kadın bedeninin yüceltmekten ziyade özsel olarak kadınlıkla ilişkilendirildiği görülmektedir.

4 https://artlogicres.cloudinary.com/w_960,h_500,c_limit,f_auto,fl_lossy/artlogicstorage/richardsaltoun/images/view/e9736aa83d25f82d2196a5e344f10b30a01072bd.jpg erişim tarihi 08.09.2017

5 Miriam Schapiro’nun yukarıdaki Connection tablosu bu stratejiye örnek olarak gösterilebilir.

karşıt kutuplarda yer alan iki kadın grubunu içerir. Lezbiyen Sanat Projesi'nin eş-yöneticisi ve feminist bir bilim kurgu tiyatrosunun yapımcısı ve eş-yöneticisi olan Terry Wolverton, bu kategori içinde değerlendirilebilir. Onun sanatsal üretimini, alternatif bir kadın kültürü oluşturma isteği şekillendirmektedir. Topluluktaki lezbiyen kadınlar, örneğin ekmek hamurundan heykeller gibi el işleri üretir. Bu sanat tipinin olumlu etkilerinden biri, kadın olmaktan duyulan hoşnutsuzluğun yıkılması, kadınların kendi duygularını ve tavırlarını irdelemeleri, böylece birbirlerine besledikleri sevgi ve güveni keşfetmeleri, kendilerine ve birbirlerine olan saygılarının gelişmesidir. Ancak bu "ayrılıkçı" kendini onaylama stratejisinin tersine işlemesi ve hiç istenmeyen sorunlar doğurması da mümkündür. Mesela Wolverton'ın onayladığı bazı sanat eserlerinde, öznenin çıplak göğüslerinin öne çıkarılması, kadın düşmanlığının şiddetli ifadeleriyle tanınan sanatçı Les Krims'in fotoğraflarıyla çarpıcı bir benzerlik gösterir.

- 4) Dördüncü ve son kategorideki sanat pratikleri kadınları, ataerkil düzenin çelişkilerinden yararlanabilecekleri bir konuma yerleştirir. Bu yaklaşıma sahip eserlerde kadın imgesi, verili bir şey olarak kabul edilmez; eserin içinde ve eser aracılığıyla inşa edilir. Böylece anlamların toplumsal olarak inşa edildiği vurgulanır ve toplumsal gerçekliğin nasıl şekillendiği, söylemlerin önemi ve işlevi gözler önüne serilir. Mary Kelly'nin **Doğum Sonrası Belgesi (Post-Partum Document, 1973-79)** isimli enstalasyonu⁶ anne-çocuk ilişkisini irdeleyen altı yıllık bir çalışmadır. Bu işle Kelly, anneliğin biyolojik olarak verili olmaktan çok inşa edilmiş bir durum olduğunu ortaya koyar.

Sanatsal yaratımda kadın duyarlılığının, kadın bakışının ve bir kadın estetiğinin mümkün olup olmadığı sorusuyla beraber sanattaki kadın temsilleri, feminist hareket için önemli tartışma başlıklarından biridir. Temsiller, kültürdeki egemenlik ilişkilerini yeniden ürettiği için kadın ve erkek rollerine ilişkin düşünce ve duygularımızı şekillendirme konusunda son derece etkilidirler. Barry ve Flitterman-Lewis (2014: 253-254), çok boyutlu sosyal değişime katkıda bulunacak bir feminist sanat pratiği geliştirmek için temsili politik bir sorun olarak anlama ve ataerkil temsil biçimleri içinde kadının tâbi konuma getirilişini analiz etme gerekliliğini vurgularlar. Böylece kültürel ürünlerde kadınların ve kadınlığın nasıl kurgulandığı ortaya çıkarılabilecek ve mevcut kurgular bozularak alternatif anlamlar inşa edilebilecektir. Paralel biçimde Anneke Smelik (2008: 1), sinemanın "kadınlar ve dişillik ile erkekler ve erillik, kısacası cinsel farklılıklar üzerine mitlerin üretildiği, yeniden üretildiği ve bunların temsil edildiği kültürel bir pratik" olduğunu söyler.

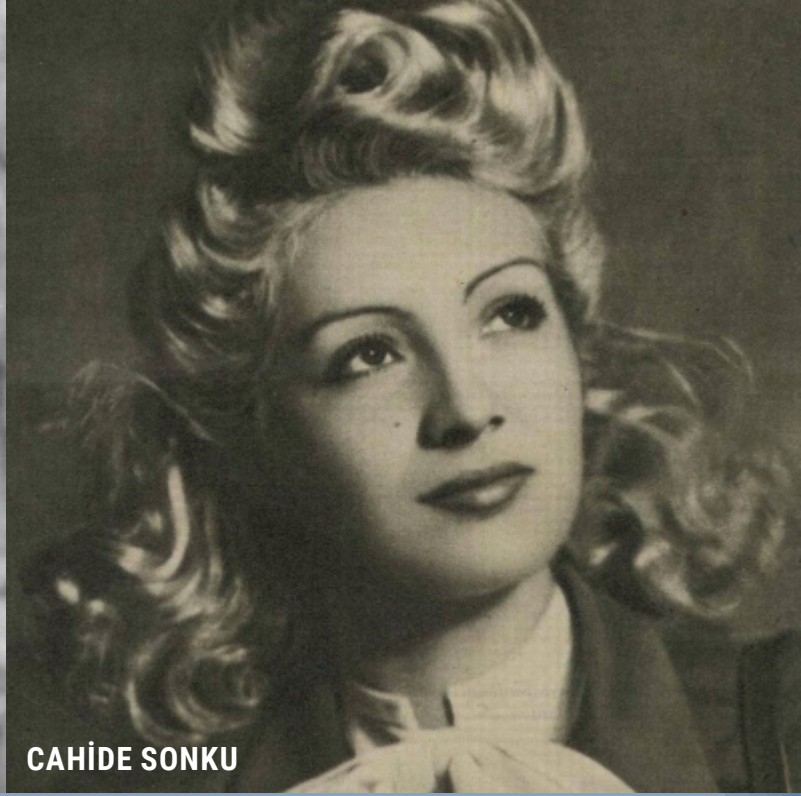
Bir sonraki bölümde önce feminist film kuramcılarının bakış açısından sinemada kadın temsillerini tartışacağız. Ardından Türkiye'deki kadın yönetmenlerden ve onların filmlerinden söz edeceğiz.

6 "Yerleştirme sanatı" olarak da bilinen enstalasyon, geleneksel sanat eserlerinden farklı olarak çevreden bağımsız bir sanat nesnesi içermez; belirli bir mekân için mekânla birlikte, mekânın niteliklerini kullanarak yaratılan; izleyici katılımının ön planda ve temel bir gereklilik olduğu bir sanat türüdür.

SİNEMANIN KADINLARI VE KADINLARIN SİNEMASI

ALİCE GUY BLACHÉ

CAHİDE SONKU

Dünya'nın ilk kadın yönetmeni, ilk filmi ***The Cabbage Fairy***'yi 1896'da, Fransa'da çeken Alice Guy'dır. Evlenerek Alice Guy Blaché adını alan yönetmen, aynı zamanda dünyada ilk kurmaca filmi çeken kişidir. Ancak sinema tarihi kitapları bu durumu gizleyerek Guy'dan birkaç ay sonra ilk kurmaca filmi çeken Georges Méliès'i ilk yönetmen olarak anmışlardır.

Türkiye'deki ilk kadın yönetmen Cahide Sonku, İtalya'da Elvira Notari, ABD'de Lois Weber, Almanya'da Olga Wohlbrück, İsveç'te, Anna Hofman-Uddgren, Avustralya'da Lottie Lyell, Rusya'da Olga Ivanovna Preobrazhenskaya, Hindistan'da Fatma Begum, Britanya'da Dinah Shurey, Japonya'da Kinuyo Tanaka'dır.

Feminist Film Kuramcılarının Bakış Açısından Sinemada Kadın Temsilleri

1970'lerde kadın hareketinin etkisiyle, kadınlar filmlere ve sinema tarihine farklı bir gözle bakmaya başladılar. Daha önce söz ettiğimiz kadın sanatçıların tarihini yeniden yazma çabası sinema alanında da karşılık buldu. Unutulmuş ya da adı anılmayan kadın yönetmenler, senaristler, yapımcılar ve oyuncular yeniden keşfedildi. Diğer yandan yine aynı dönemde feminist bir bakış açısıyla filmlerdeki kadın temsilleri incelenmeye başlandı. Marjorie Rosen'ın **Popcorn Venus: Women, Movies and the American Dream** ve Molly Haskell'ın isimli kitapları 1973'te ABD'de yayımlandı. Rosen ve Haskell'ın çalışmalarına göre filmlerde gerçek kadınlar değil sadece kadınlığa ilişkin klişe imgeler gösterilmektedir (Smelik, 2008: 2).

Bu dönemde Avrupa'da feminist film çalışmaları Marksizm, göstergebilim ve psikanalizden beslenmekteydi. Almanya'da Helke Sander'in 1974'te kurduğu **Frauen und Film**, İngiltere'de **Screen** ve **M/F** gibi dergiler feminist film eleştirisine ve popüler-klasik sinemanın analizine önemli katkılar sağladı.

Sinemayı bir gösterge sistemi olarak inceleyen Claire Johnston 1973 tarihli "**Karşı Sinema Olarak Kadınların Sineması**" ("Women's Cinema as Counter-Cinema") başlıklı denemesinde klasik sinemada kadınlara ilişkin mitlerin işleme biçimlerini ve kadınların alternatif bir sinemayı nasıl inşa edebileceklerini tartışır. Sonuç olarak Claire Johnston film endüstrisindeki erkek egemenliğine meydan okumak için kadınların kolektif bir biçimde çalışmasının önemli bir adım olduğu düşüncesini dile getirir. Sinemadaki nesneleştirmeye karşı kadınların kolektif fantezileri özgür bırakılmalı ve kadınların sineması, arzuyu da bünyesinde barındırmalıdır. Eğlence sinemasıyla politik sinema arasında iki yönlü bir süreç işlemeli, kadınlar bütün düzeylerde, hem erkek egemen sinema içinde hem de onun dışında etki yaratmaya talip olmalıdır (2004: 190-192).

Feminist film kuramcıları 1970'lerden itibaren sinemadaki kadın temsillerini, eril bakış (*male gaze*), kadın imgeleri ve kadın seyircilik ilişkisini inceledi. Feministler 1970'lerde göstergebilim ve psikanalizden yararlanırken, 1980'lerden sonra Kültürel Çalışmalar ve post-kolonyal çalışmaların birikimiyle yeni bakış açıları devreye girdi.

Laura Mulvey **Görsel Haz ve Anlatı Sineması** ("Visual Pleasure and Narrative Cinema", 1975) başlıklı yazısında psikanalitik kuramın, patriyarkal toplumun bilinçdışının film biçimini nasıl yapılaştırdığını göstermek üzere politik bir silah olarak kullanılabileceğini öne sürer. Ona göre fallus-merkezliliğin (*phallogentrism*) her tezahüründe bir paradoks mevcuttur. Bu da kendi dünyasına anlam ve düzen verirken içdiş edilmiş kadın imgesine dayanıyor olmasıdır. Fallusu simgesel bir varlık olarak üreten şey, kadının fallus yoksunluğudur; fallusun işaret ettiği yoksunluğun giderilmesi ise kadının arzusudur. Ataerkil kültürde kadın anlam üreten değil anlamın taşıyıcısı olan bir konumdadır (Mulvey, 1997: 38-39).

Bir temsil sistemi olarak sinema, egemen düzen tarafından biçimlendirilmiş olan bilinçdışının, görme biçimlerinin ve bakmadaki hazzın hangi yollarla inşa edildiğini ortaya koyar.

Teknolojik gelişmeler (maddi açıdan daha ulaşılabilir kameraların geliştirilmesi) sayesinde sinemasal üretimin ekonomik koşulları değişmiş, böylece alternatif bir sinemanın gelişme olanağı ortaya çıkmıştır. Alternatif sinema, hem politik hem de estetik anlamda radikal bir sinemanın doğabileceği ortamı sağlar. Ana akım filmlerin toplumun psişik takıntılarını nasıl yansıttığı aydınlatılırsa, bir karşı duruş olarak politik ve estetik bir avant-garde sinema yaratılabilir (Mulvey, 1997: 38-39).

Hollywood stilinin ve onun etki alanına giren tüm sinemanın büyüünün, önemli ölçüde görsel hazın ustalıklı ve tatmin edici bir biçimde yönlendirilmesinden kaynaklandığını düşünen Mulvey, makalede filmlerdeki erotik hazın örülüşünü, anlamını ve kadın imgesinin merkezi yerini tartışmaya açar. Yazara göre eğer söz konusu haz çözümlenebilirse, bunun ortadan kaldırılması da mümkün olacaktır (Mulvey, 1997: 39).

Sinemanın sunduğu hazlardan birinin skopofili olduğunu belirten yazar Freud'un skopofiliyi, cinselliği oluşturan güdülerden biri olarak benimsediğini aktarır. Freud skopofiliyi, öteki insanları nesneler gibi ele almakla, onları denetleyici ve meraklı bir bakışa tabi kılmayla ilişkilendirmiştir (Mulvey, 1997: 40). Sinema, haz verici bakma arzusunu tatmin etmekle kalmaz, daha da öteye giderek skopofiliyi, kendi narsistik yönü içinde geliştirir. Ana akım film uylaşmaları, dikkati insan bedenine yoğunlaştırır. Çekim ölçekleri, uzam ve öyküler antropomorfiktir (*antropomorphie*: insanbiçimci). Ayrıca sinema, örneğin yıldız sistemi aracılığıyla, ego idealleri üretir. Genel geçer sinemada bakmanın haz verici yapılarının çelişen iki yönü bulunmaktadır:

Birincisi, bakış yoluyla bir başkasını cinsel uyarım nesnesi olarak kullanmaktan kaynaklanan skopofilik hazdır. İkincisi ise, narsizm ve egonun kuruluşu aracılığıyla gelişmiş olan, görülen imgeyle özdeşleşmeden kaynaklanır. Bu nedenle film açısından, biri, öznenin erotik kimliğini perdedeki nesneden ayırmasıyla (etkin skopofili) ilgiliyken öteki, izleyicinin kendi benzerini tanıması ve bununla büyülenmesi yoluyla egonun perdedeki nesneyle özdeşleşmesini gerektirir. Birincisi cinsel güdülerin, ikincisi ise ego libidonun birer işlevidirler (Mulvey, 1997: 41).

Cinsiyete dayalı eşitsizliğin egemen olduğu bir dünyada bakma hazzı etkin/erkek ve edilgin/dişi arasında ikiye bölünmüştür. Belirleyici olan erkek bakışıdır ve erkeğin fantezisi, buna uygun biçimde şekillenmiş olan dişi figüre aktarılır. Kadınlar cinsel nesne olarak hem bakılan hem de teşhir edilen konumundadırlar. Teşhir edilen kadınlar, hem öykü içindeki karakterler hem de izleyiciler için erotik nesnelerdir (s. 41-42).

Erkek figürler, cinsel olarak nesneleştirilme yükünü taşımaz; erkek, film fantezisini denetler ve dahası iktidarın temsilcisi olarak ortaya çıkar ve izleyicinin bakışının taşıyıcısıdır. Filmler, izleyicinin özdeşleşebileceği bir ana figür etrafında kurulur. İzleyici de esas olarak erkek kahramanla özdeşleşir; "erkek kahramanın olayları denetlemekteki gücüyle, erotik bakışın aktif gücü buluşarak iktidar sahibi olmanın tatmin edici duygusunu verir" (Mulvey, 1997: 42-43).

Erkek bakışına zevk vermek için sunulan kadın figür, bir başka problemi de gündeme getirir: penis yoksunluğu. Yani cinsel farklılık nedeniyle kadın, kastrasyon endişesini uyandırması

sebebiyle aynı zamanda tehdit edicidir. Erkek bilinçdışının bu endişeden kaçınması için filmlerde kadınların değersizleştirilmesi, cezalandırılması, kurtarılması ya da kadının gizeminin çözülmesi, onun fetişleştirilmesi gibi yollara başvurulur (Mulvey, 1997: 43). Kısaca tekrar edersek sinema perdesindeki kadın temsillerini şekillendiren şey, eril bakış ve arzulardır.

Pek çok psikanalitik ve feminist çalışmayı etkilemiş bu önemli makalenin eksikliği, kadın seyircinin filmlere erkek bakışının dolayımıyla dâhil olduğunun iddia edilmesi ve “dişil seyirci” konumunun ve kadınların özdeşleşme süreçlerinin tartışılmamış oluşudur. Nitekim Mulvey, *Görsel Haz ve Anlatı Sineması Üzerine, King Vidor’un *Duel in the Sun*’ının (1946) Esiniyle Sonradan Düşünülenler* (2004 [After thoughts on ‘Visual Pleasure and Narrative Cinema’ Inspired by King Vidor’s *Duel in the Sun* (1946), 1981] başlıklı yazısında kadın seyircinin izleme sırasındaki psişik konumuna açıklık getirmeye çalışır. Eril bakış (*male gaze*), dişil seyircilik ve özdeşleşme süreçleri 1980’ler boyunca feminist film kuramcıları tarafından tartışılmaya devam etmiş; eşcinsel hazların göz ardı edilmesine karşı çıkan feministler, farklı perspektifler geliştirmiştir⁷. 1980’lerden itibaren Kültürel çalışmalar, etnografik yaklaşımlar ve postkolonyal çalışmalar sayesinde kadın seyirci olgusunu anlamının yeni yolları mümkün olmuştur⁸. Seyircilik konusunda ırk ve etnisite bağlamları ve bunların toplumsal cinsiyetle kesişim noktaları, Jane Gaines, Lola Young, bell hooks ve Michele Wallace gibi eleştirmenlerin çalışmalarında tartışmaya açılmıştır.

Türkiye Sinemasında Kadın Yönetmenler

Kadınların sinemasını (*women’s cinema*) tanımlamanın zor olduğunu ifade eden Alison Butler (2002: 1) kavramın, kadınlar tarafından üretilen, kadınlara hitap eden, kadınlarla ilgili olan ya da her üçünü birden kapsayan sinemaya gönderme yaptığını söyler. Kadınların sineması bir tür ya da sinema tarihindeki bir akım değildir, kendine özgü bir kökeni, ulusal sınırları, filmsel ya da estetik özgüllüğü yoktur; sinemasal ve kültürel geleneklerle, eleştirel ve politik tartışmalar

7 Getrud Koch erkek bakışının dolayımı olmaksızın kadınların perdede gördükleri güzel kadın imgesinden haz alabileceklerini ortaya koyan feminist yazarlardan biridir. Koch, Avrupa’dan Hollywood sinemasına ithal edilen vamp kadının, dişil seyirciye özerk bir kadın imgesini sunduğunu ortaya koymuştur. Greta Garbo ya da Marlene Dietrich gibi oyuncuların canlandığı vamp karakterlerin cinsel belirsizliği kadın seyircilerin homo-erotik bir haz duymasına izin verir. Gavylyn Studlar feminist film teorisindeki egemen psikanalitik yaklaşımlara çok kapsamlı eleştiriler getirmiştir. Marlene Dietrich’in başrolde yer aldığı Josef von Sternberg filmlerini analiz eden yazar, sinemadaki görsel hazın sadizmden ziyade mazoşizmin psişik süreçlerine benzediğini öne sürer. Studlar’a göre “Sinema, seyircide, anneyle bütün olduğu ve biseksüel nitelik taşıdığı ödipal-öncesi evreye dönme arzusu uyandırır. Dolayısıyla, dişil seyirci sinemadaki güçlü femme fatale karakterle özdeşleşip haz alabilir” (Smelik, 2008: 10). Judith Mayne ise yönetmen Dorothy Arzner’in lezbiyen kimliğinin reddedilmesinin feminist film teorisinde yarattığı boşluğu dikkat çeker.

8 Kadın izleyicilerin filmleri okuma ve yorumlama biçimlerine ilişkin öncü çalışmalar arasında Jacqueline Bobo’nun (1988) siyah kadın izleyicilerin *The Color Purple* (1985, Steven Spielberg) filmini nasıl alımladıklarını incelediği çalışması ve Helen Taylor’ın (1989) *Gone with the Wind* (1939, Victor Fleming) filminin kadın izleyici yorumlarına odaklandığı araştırması sayılabilir. Jackie Stacey (1994) feminist film çalışmalarıyla kültürel çalışmaları bir araya getiren yeni bir bakış açısıyla, kadın seyircilerle kadın yıldızlar arasındaki ilişkiye ve literatürdeki kaçış, özdeşleşme ve tüketim kavramlarına dair yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur.

arasında bir müzakere ve gidiş-geliş sağlar. Bu çerçeveden hareketle, sinema ve kadın ilişkisinin “kadın yönetmen”, “kadın izleyici” ve “kadın temsilleri” üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür (Öztürk, 2004: 11).

Feminist sinema ile “kadın sineması” arasında da elbette önemli farklar vardır. Anneke Smelik (2008: xii) feminist filmleri, “cinsel farklılığı bir kadının bakış açısıyla sunan ve cinsiyetler arasındaki asimetrik iktidar ilişkisine dair eleştirel bir farkındalık sergileyen filmler” olarak tarif eder. Buna göre kadın yönetmenler tarafından çekilen her filmi feminist film kategorisi içinde düşünemeyeceğimiz gibi kimi erkek yönetmenlerin filmlerinde ataerkil ilişki biçimlerine eleştirel bir şekilde yaklaşıldığını ve meseleye kadının konumundan bakıldığını söyleyebiliriz.

Bir önceki bölümde, adı anılmayan kadın sanatçıları gün yüzüne çıkarmanın sanatta feminizm açısından önemli ve öncelikli bir konu olduğundan söz etmiştik. Bu bölümde Türkiye’deki kadın yönetmenlere ilişkin literatürdeki ilk çalışma olan S. Ruken Öztürk’ün ***Sinemanın “Dişil” Yüzü: Türkiye’de Kadın Yönetmenler*** (2004) isimli kitabından hareketle, Türkiye sinemasında film üreten kadınlara yer vereceğiz. Öncelikle 1914’ten 2019’a kadar Türkiye’deki toplam yönetmenler içindeki kadın sayısına aşağıdaki tablo aracılığıyla bakalım.⁹

TABLO 1

Yıl	Toplam Film Sayısı	Kadınların Yönettiği Film Sayısı	Kadın Yönetmen Sayısı	Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı
1914-1949	116	-	-	%0
1950-1959	545	3		%0,55
1960-1969	1710	14	3’ü yeni 3 kadın yönetmen	%0,82
1970-1979	2019	35	3’ü yeni 4 kadın yönetmen	%1,73
1980-1989	1124	14	2’si yeni 4 kadın yönetmen	%1,25
1990-2002	521	30	14’ü yeni 16 kadın yönetmen	%5,76
2002-2013	552	45	35’i yeni 47 kadın yönetmen	%8,2
2014-2019	857	90	54’ü yeni 92 kadın yönetmen	%10,5

Türkiye’nin ilk kadın yönetmeni Cahide Sonku’dur (Öztürk, 2004: 11). Sonku, ***Vatan ve Namık Kemal*** (1951) filmini Talat Artemel ve Sami Ayanoğlu’yla birlikte yönetmiştir. 1950-1980 arasında Cahide Sonku dışında film yönetmiş olan kadınlar ise şöyledir: Nuran Şener, Feyturiye Esen,

⁹ 1914-2002 yılları arası için S. Ruken Öztürk’ün *Sinemanın “Dişil” Yüzü: Türkiye’de Kadın Yönetmenler* isimli kitabındaki tablo kullanılmış (2004: 34); 2002-2013 yılları arası için Hülya Uğur Tanrıöver’in “Women as film directors in Turkish cinema” (2017: 326) başlıklı makalesinden yararlanılmış; 2014-2019 yılları arasındaki kadın yönetmenler için <https://boxofficeurkiye.com/> internet sitesinde yer alan ve gösterime giren tüm filmler taranmış, bunun yanı sıra gösterime girme olanağı bulamamış filmlere de yer verilmiştir. Kadın yönetmenlerin erkek yönetmenlerle birlikte çektiği filmler de kadınların yönettiği film sayısına dâhil edilmiştir.

Bilge Olgaç, Lale Oraloğlu, Birsen Kaya ve Türkan Şoray (Öztürk, 2004: 45)¹⁰. Yeşilçam geleneği içinde film yapan bu ilk kuşak yönetmenleri, “erkek olmayan” ilk kadın yönetmenler olarak tarif eden Öztürk, uzun soluklu sinema serüveni ve çok sayıda film üretmiş olması nedeniyle (37 film), Bilge Olgaç’ın genel olarak “ilk kadın yönetmen” olarak bilindiğini oysa bu bilginin kadınların tarihini görünmez kılan “eril tarihin bilgisi” olduğunu kaydeder (2004: 76). Hülya Uğur Tanrıöver (2017: 324), kendi filmlerini yapmaya başlamadan önce Yılmaz Güney’e asistanlık yapmış olan Bilge Olgaç’ın, yönettiği filmlerin aynı zamanda yapımcısı olmaması durumunun altını çizerek (ilk kuşak yönetmenler arasında bu özelliğe sahip diğer isim yıldız bir oyuncu olan Türkan Şoray’dır), ilk kuşak kadın yönetmenler içinde bekâr olması sebebiyle eşinin doğrudan ya da dolaylı olarak filmin prodüksiyonuyla ilişkisi bulunmayışına da dikkat çeker. Tanrıöver’in düşüncesine göre Olgaç’ın bekâr oluşu, zorlu çalışma koşullarına uyum sağlayabilmesinin ve üretkenliğinin nedenlerinden biri olarak görülebilir. 1980-1990 arasında Türkan Şoray *Yılanı Öldürseler* (1981) filmini yaparken Bilge Olgaç, bu yıllar arasında filmlerinde kadın sorunlarını ağırlıklı olarak ele alır ve kadın karakterleri öne çıkarır. Nisan Akman ve Mahinur Ergun kadın karakterlerin ya da kadın-erkek ilişkilerinin merkezde olduğu filmler çekerler (Öztürk, 2004: 165). Bu bağlamda 1980’ler Türkiye’inde kadın yönetmenlerin filmlerini sadece yönetmenlerinin kadın olmasının ötesinde, kadın karakterleri ve kadın sorunlarını odağa almak bakımından da “kadın filmi” kategorisi içinde düşünmek mümkündür.

1980’lerin sonu ve 1990’lar Türkiye’de yerli film üretiminin ciddi bir kriz içinde olduğu, diğer yandan bu çöküntünün içinden hem “sanat sinemasının” hem de popüler sinemanın yeniden filizlendiği yıllardır¹¹. 1989’dan sonra sayısı artan televizyon kanalları ve uydu anteni gibi teknolojiler seyirciye yeni olanaklar ve seçenekler sunmuş; başta Amerikan yapımları olmak üzere yabancı filmlerin sayısı artış göstermiştir (Abisel, 1994: 116; Scognamillo, 1998: 423). Yabancı Sermaye Yasası’nda yapılan değişikliklerle birlikte büyük Amerikan şirketleri, Türkiye’de kendi ofislerini kurarak aracısız dağıtım yapma olanağı bulmuştur. Bunun sonucunda büyük bütçeli yıldız oyunculu Hollywood filmleri giderek azalan seyirci sayısında artışa neden olurken Türkiye pazarında baskın bir konum elde eden Amerika dağıtım şirketleri, 1990’da, yerli film dağıtımına da başlamış, böylece dağıtım ve gösterim ağıları söz konusu şirketlerin hâkimiyetine girmiştir (Ulusay, 2002: 229).

Yeşilçam sisteminin çöktüğü bu süreçte devlet ilk kez 1990 yılında krize müdahale eder. “Film Yaptırma ve Destekleme Esasları Yönergesi” yürürlüğe konularak başvuracak projeler arasından seçim yapmak üzere bir “Değerlendirme Komisyonu” oluşturulur. Komisyonun her yıl belirlediği 10–12 film projesine, her birinin bütçesinin %40’ı oranında destek sağlanmaya başlanır. Kültür Bakanlığı 1990 ile 1995 arasında, fon aracılığıyla toplam 44 uzun kurmaca filmin yapımını desteklemiş ve bu çerçevede 12 genç yönetmen ilk filmini çekebilmiştir (Ulusay, 2002: 233). Türkiye’nin Mart 1990’da Kültür Bakanlığı üzerinden Avrupa sinemasını desteklemeyi amaçlayan ve 1989 yılında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan bir fon olan *Eurimages*’a üye olması da yeni yönetmenler için önemli bir gelişmedir.

10 1970’li yıllarda yurtdışında yaşamış ve filmler yapmış olan Ayten Kuyulu Ürkmez’i, S. Ruken Öztürk “özel bir örnek” olarak ele alır. (2004: 141-155).

11 1991 yılında yerli film sayısı en düşük seviyesi olan 33 filme kadar inmiştir (Scognamillo, 1998: 423).

1990'lar bir yandan Yeşim Ustaoğlu, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz ve Derviş Zaim gibi yeni bir yönetmenler kuşağının film yapmaya başladığı yıllardır, öte yandan Yavuz Turgul'un **Eşkiya** (1996) filminin o güne dek yerli filmler arasında görülmemiş bir gişe başarısı elde etmesi, popüler filmler yapmayı arzulayan sinemacıları da cesaretlendirmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak 1990'larda sayısı giderek artan kadın yönetmenlerin, Kürt sorunu, gayri Müslim topluluklara ilişkin sorunlar, 12 Eylül darbesi ve sınıf çatışması gibi meseleleri irdeleyen filmler yaptıkları ancak kadınların toplumdaki ikincil konumlarını ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri doğrudan odağa almadıkları görülmektedir (Öztürk, 2004: 384)¹². 1998'den 2005'e kadar kadın yönetmenler tek bir uzun film bile çekemezken 2005 sonrasında keskin bir yükseliş gerçekleşmiştir (Tanrıöver, 2017: 325).

1980'lerden itibaren Türkiye'deki kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesi, 1998 yılından bu yana gerçekleştirilen "Uçan Süpürge Uluslararası Kadın Filmleri Festivali"¹³, "kadınlarla kadınlar için sinema yapmak, itiraz etmek, üretmek, düşlemek ve eylemek" amacını taşıyan Filmmor Kadın Kooperatifi¹⁴ ve Uluslararası Gezici Filmmor Kadın Filmleri Festivali'nin varlığı kadın yönetmenlerin ve "kadın sinemasının" yükselişi açısından önemlidir.

Aşağıdaki tablolarda 2014-2019 yılları arasında gösterime girmiş olan kadın yönetmenlerin çektiği filmler ve bu filmlerin toplam yerli film sayısı içindeki oranı yer almaktadır:

TABLO 2- 2014	
Kadın Yönetmen	Film
Çiğdem Vitrinel	<i>Fakat Müzeyyen Bu Derin Bir Tutku</i>
Semra Dündar	<i>Vay Başıma Gelenler! 2 Buçuk</i>
Özgür Selvi	<i>Gülcemal</i>
Zeynep Dadak ve Merve Kayan	<i>Mavi Dalga</i>
Nermin Er (İsmet Kurtuluş ile birlikte)	<i>Rimolar ve Zimolar: Kasabada Barış</i>
Deniz Akçay Katıksız	<i>Köksüz</i>
Nisan Dağ, Esra Saydam	<i>Deniz Seviyesi</i>
Sümeyya Kökten	<i>Gizli Yüzler</i>
Nezahat Gündoğan (belgesel)	<i>Hay Way Zaman</i>
Melisa Önel	<i>Kumun Tadı</i>
Elif Refiğ	<i>Ferahfeza (yapım yılı 2012, vizyon tarihi 2014)</i>

12 1990-2002 yılları arasında film çeken kadın yönetmenler şöyle: Füzûzan ve Gülsün Karamustafa, Canan Gerede, Tomris Giritlioğlu, Işıl Özgentürk, Biket İlhan, Seçkin Yasar, Handan İpekçi, Canan Evcimen Obay (İçöz), Fide Motan, Yeşim Ustaoğlu, Sunar Kural Aytuna, Jülide Övür ve Necef Uğurlu.

13 <http://www.ucansupurge.org.tr>

14 <http://www.filmmor.org.tr/>

TABLO 2- 2014

Kadın Yönetmen	Film
Vuslat Saraçoğlu (belgesel)	<i>Müslüm Baba'nın Evlatları</i>
Dilek Çolak	<i>Rüzgârla Bir</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	<i>8'i yeni 13 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	11
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	2
Belgesel film sayısı	2
Toplam kadın yönetmen sayısı	<i>9'u yeni 15 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	13
Vizyona giren toplam film sayısı	112
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	% 11,6

TABLO 3 - 2015

Kadın Yönetmen	Film
İlksen Başarır	<i>Bir Varmış Bir Yokmuş</i>
Neslihan Yıldız Alak (Murat Serezli ile)	<i>Aşk Olsun</i>
Günay Köker	<i>Pırdino Sürpriz Yumurta</i>
Türkan Şoray	<i>Uzaklarda Arama</i>
Semra Dünder	<i>Aşk Nerede?</i>
Dilek Keser (Ulaş Güneş Kaçargil ile)	<i>Azap</i>
Deniz Gamze Ergüven	<i>Mustang</i>
Yasemin Erkul Türkmenli	<i>Evlenmeden Olmaz</i>
Sümeyya Kökten	<i>Vesvese: Cin Tuzağı</i>
Emine Emel Balcı	<i>Nefesim Kesilene Kadar</i>
Aysim Türkmen	<i>Çekmeköy Underground</i>
Güliz Sağlam	<i>Tepecik Hayal Okulu (belgesel)</i>
Senem Tüzen	<i>Ana Yurdu</i>
Ahu Öztürk	<i>Toz Bezi</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	<i>8'i yeni 13 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	13
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	1
Belgesel film sayısı	1
Toplam kadın yönetmen sayısı	<i>8'i yeni 14 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	14
Vizyona giren toplam film sayısı	136
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	% 10,2

TABLO 4 - 2016	
Kadın Yönetmen	Film
Meltem Bozoflu	<i>Dedemin Fişi</i>
Ayşe Ünal (Mehmet Kurtuluş ile)	<i>Kötü Kedi Şerafettin</i>
Andaç Haznedaroğlu	<i>Her Şey Aşktan</i>
Defne Deliormanlı (Murat Kaman ile)	<i>Kaçma Birader</i>
Türkan Derya	<i>Çok Uzak Fazla Yakın</i>
Semra Dünder	<i>Tutmayın Beni</i>
Yeşim Ustaoğlu	<i>Tereddüt</i>
Ela Alyamaç (Aren Perdeci ile)	<i>Yitik Kuşlar</i>
Semra Dünder	<i>Oğlan Bizim Kız Bizim</i>
İnci Balabanoğlu Ahıska	<i>Sol Şerit</i>
Şeyda Şen	<i>Sekerat Son</i>
Çağıl Nurhak Aydoğdu	<i>Yarım</i>
Görkem Yeltan	<i>Yemekteydik ve Karar Verdim</i>
Eda Fatma Gürbüz	<i>Değiştir Bakalım</i>
Handan Öztürk	<i>Bana Git De</i>
Çiğdem Sezgin	<i>Kasap Havası</i>
Oya Köksal (Vedat Dikmetaş ile)	<i>Şeytanın Çocukları-El Ebyaz</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	12'si yeni 16 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	17
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	
Belgesel film sayısı	
Toplam kadın yönetmen sayısı	12'si yeni 16 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	17
Vizyona giren toplam film sayısı	139
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	% 12,2

TABLO 5 - 2017

Kadın Yönetmen	Film
Andaç Haznedaroğlu	<i>Acı Tatlı Ekşi</i>
Günay Köker (Çağrı Cem Bayraklı ile)	<i>Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu</i>
Yasemin Erkul Türkmenli	<i>Bir Nefes Yeter</i>
Nisan Akman	<i>Aşk Uykusu</i>
Ceyda Torun	<i>Kedi (belgesel)</i>
Pelin Esmer	<i>İşe Yarar Bir Şey</i>
Ceylan Özgün Özçelik	<i>Kaygı</i>
Gülten Taranç	<i>Yağmurlarda Yıkansam</i>
Gülşen Güner	<i>Nefrin</i>
Sibel Tunç	<i>Seni Gidi Seni</i>
Gözde Kural	<i>Toz</i>
Burçak Açık Üzen	<i>Beginner</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	6'sı yeni 11 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	11
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	1
Belgesel film sayısı	1
Toplam kadın yönetmen sayısı	7'si yeni 12 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	12
Vizyona giren toplam film sayısı	151
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	% 7,9

TABLO 6 - 2018	
Kadın Yönetmen	Film
Gupse Özay	<i>Deliha 2</i>
Serra Yılmaz	<i>Cebimdeki Yabancı</i>
Tuğçe Soysop	<i>Bizim Köyün Şarkısı</i>
Meltem Bozoflu	<i>Cici Babam</i>
Gülistan Acet (Ferit Karahan ile birlikte)	<i>Eski Köye Yeni Adet</i>
Aida Begic	<i>Bırakma Beni</i>
Banu Kaptanoğulları (Vedat İnce ile birlikte)	<i>Benim Adım Osssman</i>
Burçin Aydın (Bülent Aydoğan ile birlikte)	<i>Tut Yüreğimden Anne</i>
Banu Sıvacı	<i>Güvercin</i>
Andaç Haznedaroğlu	<i>Misafir</i>
Elçin Elgür	<i>Paçi: Av Sanatı</i>
Hülya Avşar	<i>Selfi</i>
Beyza Çimenot	<i>Tutsak Beyza</i>
Fatema Khawari	<i>Fındık Veresiye</i>
Vuslat Saraçoğlu	<i>Borç</i>
Dilek Çolak	<i>Hemşire</i>
Özlem Kayhan (Volkan Gültekin ile birlikte)	<i>3 Vakte Kadar</i>
Stare Yıldırım	<i>Batılır</i>
Banu Kaptanoğulları	<i>Elim Sende</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	<i>6'sı yeni 19 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	19
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	-
Belgesel film sayısı	-
Toplam kadın yönetmen sayısı	<i>6'sı yeni 19 kadın yönetmen</i>
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	19
Vizyona giren toplam film sayısı	173
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	%10,9

TABLO 7 - 2019

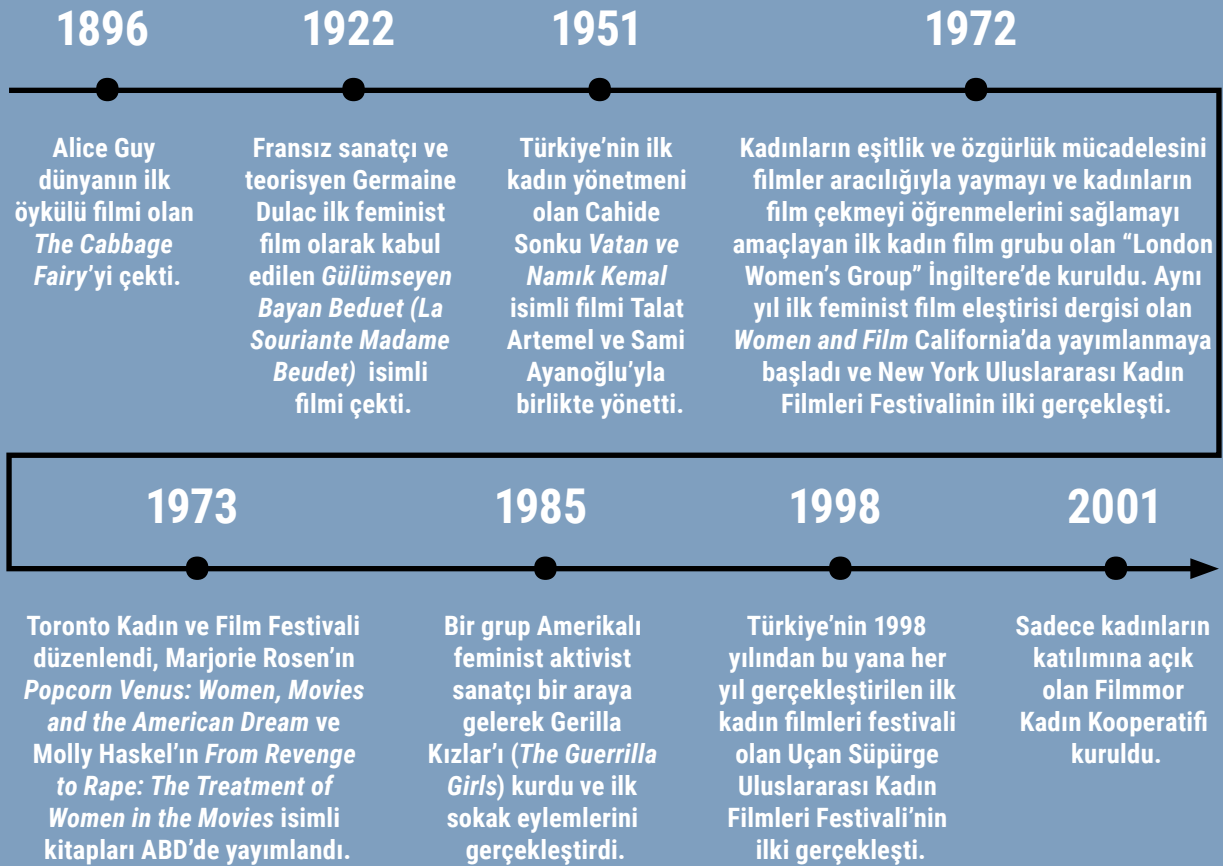
Kadın Yönetmen	Film
Tuğçe Soysop	<i>Can Dostlar</i>
Çağla Zencirci (Guillaume Giovanetti ile birlikte)	<i>Sibel</i>
Hira Evren Işık	<i>İblis Esir-i Beden</i>
Neslihan Yıldız Alak	<i>Ölü Yatırım</i>
Ebru Delibaş	<i>Jinna: Karabasan</i>
Pelin Esmer	<i>Kraliçe Lear (belgesel)</i>
Funda Tırpan	<i>Siddah</i>
Çiğdem Bozali ve Elif Akarsu Polat	<i>Kader Postası</i>
Elife Özker (Kemal Yılmaz ile birlikte)	<i>Hasbihal</i>
Görkem Yeltan	<i>Bağcık</i>
Su Baloğlu ve Merve Bozcu	<i>Onun Filmi (belgesel)</i>
Sultan Nil Turan	<i>Kalpten Gerdanlık</i>
Kurmaca film yöneten kadın yönetmen sayısı	7'si yeni 11 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen kurmaca film sayısı	10
Belgesel film çeken kadın yönetmen sayısı	2'si yeni 3 kadın yönetmen
Belgesel film sayısı	2
Toplam kadın yönetmen sayısı	9'u yeni 14 kadın yönetmen
Kadın yönetmenler tarafından çekilen toplam film sayısı	12
Vizyona giren toplam film sayısı	146
Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı	%8,2

2014-2019 tarihleri arasında kadın yönetmenler tarafından çekilen filmlere bakıldığında Türkiye'nin ilk kukla filmi olan **Rimolar ve Zimolar: Kasabada Barış**'tan (Nermin Er ve İsmet Kurtuluş, 2014) komedi, korku ve dram türündeki popüler filmlere, animasyon filmlerinden belgesellere, kadın sorunlarının ve kadın hikâyelerinin odağa alındığı filmlerden (**Mavi Dalga**, **Köksüz**, **Deniz Seviyesi**, **Mustang**, **Nefesim Kesilene Kadar**, **Anayurdu**, **Toz Bezi**, **Tereddüt**, **İşe Yarar Bir Şey**, **Sibel**) insan kaçakçılığı, Sivas katliamı ve toplumsal bellek gibi konuları imgelerin gücüne yaslanarak konu eden filmlere (**Kumun Tadı**, **Kaygı**) uzanan bir çeşitlilik göze çarpar. Ayrıca dizi sektöründen gelen yönetmenlerin yanı sıra Görkem Yeltan, Gupse Özay, Serra Yılmaz, Hülya Avşar gibi oyuncuların da kamera arkasına geçtiği, kadın yönetmenler tarafından çekilen kimi filmlerin en çok izlenen yerli filmler arasında üst sıralara yerleşebildiği (**Dedemin Fişi** toplam izleyici sayısı 2.015.665; **Deliha 2** toplam izleyici sayısı 2.106.154; **Can Dostlar** toplam izleyici sayısı 1.218.809)¹⁵ görülmektedir.

15 İzleyici sayıları için bkz. <https://boxofficeturkiye.com/>

2000'lerde Kültür Bakanlığı ve **Eurimages** desteklerinin yanı sıra uluslararası ortak yapımlar ve festivallerden gelen fonlar sayesinde kadın yönetmenler filmlerini finanse edebilecek kaynaklar bulabilmektedirler. Ayrıca Tanrıöver'in (2017: 327-328) belirttiği gibi film çalışmaları, iletişim, edebiyat ve sanat alanlarında üniversite eğitimi alan genç kadınların geçici pozisyonlarda ve stajyer olarak sinema sektöründe erkeklerden daha fazla yer almaları ve televizyon dizilerinde tecrübe kazanan kadınların sinemaya geçmesi gibi faktörler de kadın yönetmen sayısının ve film çeşitliliğinin artışında önemli etkenlerdir. Kadınların tüm eşitsiz koşullara rağmen kendilerini sanatsal formlarla ifade etmeleri, eşitlik ve özgürlük mücadelesinin önemli unsurlarından biridir.

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

SÖYLEŞİ / ANLATI

- "Konuşan kadın karakterler yaratmak istiyorduk"

<http://www.5harfliiler.com/mavi-dalga-zeynep-dadak-merve-kayan-roportaj/>

KONU YA GENEL BAKIŞ

Sanat yapmak toplumsal koşullarla ve toplumsal yapıyla yakından ilişkilidir. Sanatta başarılı olmak bireysel değil kurumsal bir meseledir; kadınlar tarih boyunca eğitim ve meslek edinme konularında erkeklerle eşit olanaklara sahip olamamışlardır. Buna rağmen feminist hareket ve kadın mücadelesinin yardımıyla kadınlar, sanatçı olarak kendilerine yer açmayı başarmışlardır.

Sanatta feminizm 1960'ların sonlarında, feminist hareketin ve aktivizmin etkisiyle ortaya çıkar. İlk kuşak kadın sanatçılar ve kadın eleştirmenler, kadınların sergilerde ve galerilerde çok az temsil edildiğini ve kadın deneyimlerinin anaakım sanat yapılarında konu edilmediğini ortaya koyarlar. Sanatsal yaratımda kadın duyarlılığının, kadın bakışının ve bir kadın estetiğinin mümkün olup olmadığı sorusuyla beraber, sanattaki kadın temsilleri feminist hareket için önemli tartışma başlıklarından biridir.

1970'lerde kadın hareketinin etkisiyle kadınlar filmlere ve sinema tarihine farklı bir gözle bakmaya başlarlar. Bir yandan unutulmuş ya da adı anılmayan kadın yönetmenler, senaristler, yapımcılar ve oyuncular yeniden keşfedilirken öte yandan kadınların sinemada nasıl temsil edildiği incelenir. Kadın filmleri festivalleri ve sinema dergileri de kadınların sineması ve feminist sinema için önemli alanlar haline gelir. Eril bakış, dişil seyircilik ve özdeşleşme süreçleri, 1980'ler boyunca feminist film kuramcıları tarafından tartışılmaya devam eder; eşcinsel hazların göz ardı edilmesine karşı çıkan feministler, farklı perspektifler geliştirir. 1980'lerden

Gerilla Kızlar'ın, sanat galerilerinin kadınlara yaptığı ayrımcılığı ifşa eden posterleri, New York, 1985

Gerilla Kızlar tarafından 2002'de hazırlanmış olan billboard'da Oscar ödüllerindeki toplumsal cinsiyet ve ırk temelli ayrımcılık ifşa edilmektedir. Kadınlar hiçbir zaman "en iyi yönetmen" ödülüne layık görülmemiştir. "En iyi senaryo" ödülü alanların %94'ü erkek senaristlerdir ve "en iyi oyuncu" ödülünü alanların sadece %3'ü beyazlar dışındaki ırksal ve etnik çeşitliliğe (people of color) sahip oyuncularından oluşmaktadır.

itibaren Kültürel Çalışmalar, etnografik yaklaşımlar ve postkolonyal çalışmalar sayesinde kadın seyirci olgusunu anlamanın yeni yollarını ortaya koymaya çalışır.

Türkiye sinemasında kadın yönetmenlerin durumunun ne olduğuna baktığımızda, Türkiye'nin ilk kadın yönetmeninin 1951'de Talat Artemel ve Sami Ayanoğlu'yla birlikte **Vatan ve Namık Kemal** isimli filmi çeken Cahide Sonku olduğunu görürüz. 1950-1980 arasında Sonku dışında film çeken başka kadın yönetmenler de vardır. Ancak kadın sorunlarını odağa almak ve kadın hikâyeleri anlatmak bakımından öne çıkan filmler, 1980 sonrasında çekilmiştir. 2005'ten sonra Türkiye'de film yöneten kadınların sayısında önemli bir artış görülmektedir. Son dönemde kadınlar tarafından yönetilen filmlere baktığımızda komedi, korku, dram, animasyon gibi türlerdeki popüler filmlerden belgesellere, kadın sorunlarının ve kadın hikâyelerinin odağa alındığı filmlerden diğer toplumsal sorunları irdeleyen filmlere uzanan bir çeşitlilik göze çarpar.

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ İlk feminist film olarak kabul edilen Fransız yönetmen Germaine Dulac'ın 1922 yapımı *Gülümseyen Madam Beduet (La Souriante Madame Beudet)* isimli filmini aşağıdaki linke tıklayarak izleyin.

<https://www.youtube.com/watch?v=Y-3xdo7H0wk>

MERAKLISINA EK OKUMALAR

- ▶ Alp, K. Ö. (2014). Feminist sanatta beden ve yabancılaşma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, 14, 338-365.
- ▶ Atakav, E. (2013). *Women and turkish cinema: gender politics, cultural identity and representation*. London: Routledge.
- ▶ Belkıs, Ö. (2015). *Feminist tiyatro*. İstanbul: Mitos Boyut.
- ▶ Broude, N. ve Garrard, M. D. (Ed.). (2005). *Reclaiming female agency: feminist art history after postmodernism*. Los Angeles, London: University of California.
- ▶ Chadwick, W. (1996). *Women, art, and society*. New York: Thames and Hudson.
- ▶ Deepwell, K. (Ed.). (1995). *New feminist art criticism: critical strategies*. Manchester ve New York: Manchester University.
- ▶ Grosenick, U. (Ed.). (2001). *Women artists in the 20th and 21st century*.

- ▶ Guerrilla Girls (1998). *The guerrilla girls' bedside companion to the history of western art*. New York: Penguin Books.
- ▶ Kaplan, E. A. (2000). *Feminism and film*. Oxford : Oxford University.
- ▶ Reckitt, H. ve Phelan, P. (Ed.). (2001). *Art and feminism*. London: Phaidon.

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ *Gülümseyen Madam Beduet (La Souriante Madame Beudet, Germaine Dulac, 1922)* filmi size neler düşündürdü?
- ▶ Madam Beduet karakterinin hayalleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
- ▶ Sizce bu film neden “ilk feminist film” olarak kabul ediliyor?
- ▶ Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini mesele eden yakın tarihli başka hangi filmler aklınıza geliyor?
- ▶ Kadın sorunlarını mesele eden bir başka film izleyip bu film hakkındaki düşüncelerinizi yazın.

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Abisel, N. (1994). *Türk sineması üzerine yazılar*. İmge Kitabevi.
- ▶ Barry, J. ve Flitterman-Lewis, S. (2014). *Metin stratejileri: sanat üretiminin politikası. Sanat/ cinsiyet: sanat tarihi ve feminist eleştiri* (ss. 253-265). Esin Soğancılar ve Ahu Antmen (Çev.), İstanbul: İletişim.
- ▶ Bobo, J. (1988). *The color purple: black women as cultural readers*. E. Deidre Pribram (Ed.) *Female spectators: looking at film and television* (ss. 90–109). London: Verso.
- ▶ Butler, A. (2002). *Women's cinema: the contested screen*. London: Wallflower.
- ▶ Gouma-Peterson, T. ve Mathews, P. (2014). *Sunuş / sanat tarihinin feminist eleştirisi*. Ahu Antmen (Der.) *Sanat/cinsiyet: sanat tarihi ve feminist eleştiri* (ss. 13-117). Esin Soğancılar ve Ahu Antmen (Çev.), İstanbul: İletişim.
- ▶ Haskell, M. (1973). *From revenge to rape: the treatment of women in the movies*. (2d edition). New York: Penguin.
- ▶ Janson, H. W. (1986). *The history of art*. New York : H.N. Abrams.

- ▶ Johnston, C. (2004). Women's cinema as counter-cinema. Philip Simpson, Andrew Utterson ve K. J. Shepherdson (Ed.), *Film theory critical concepts in media and cultural studies III* (ss. 183-192), New York: Routledge.
- ▶ Mulvey, L. (1997), görsel haz ve anlatı sineması. Nilgün Abisel (Çev), 25.Kare, 21, 38-46.
- ▶ Mulvey, L. (2004). Afterthoughts on 'visual pleasure and narrative cinema' inspired by king vidor's *duel in the sun* (1946). Philip Simpson, Andrew Utterson & K. J. Shepherdson (Eds.), *Film theory critical concepts in media and cultural studies III* (ss. 68-77). New York: Routledge.
- ▶ Nochlin, L. (2014). Neden büyük kadın sanatçı yok?. Ahu Antmen (Der.) *Sanat/cinsiyet: sanat tarihi ve feminist eleştiri* (ss. 119-159). Esin Soğancılar ve Ahu Antmen (Çev.), İstanbul: İletişim.
- ▶ Öztürk, S. R. (2004). Sinemanın dış yüzü: türkiye'de kadın yönetmenler. İstanbul: Om
- ▶ Pollock, G. (2014). *Modernlik ve kadınlığın mekânları*. Ahu Antmen (Der.) *Sanat/cinsiyet: sanat tarihi ve feminist eleştiri* (s. s 187-251). Esin Soğancılar ve Ahu Antmen (Çev.), İstanbul: İletişim.
- ▶ Rosen, M. (1973). *Popcorn venus: women, movies and the american dream*. New York: Coward, McCann & Geoghegan.
- ▶ Salomon, N. (2014). Sanat tarihi kanonu: dışlama günahları. Ahu Antmen (Der.) *Sanat/cinsiyet: sanat tarihi ve feminist eleştiri* (ss. 161-186). Esin Soğancılar ve Ahu Antmen (Çev.), İstanbul: İletişim.
- ▶ Scognamillo, G. (1998). *Türk sinema tarihi (1896-1997)*. İstanbul: Kabalcı.
- ▶ Smelik, A. (2008). *Feminist sinema ve film teorisi: ve ayna çatladı*. Deniz Koç (Çev.), İstanbul: Agora.
- ▶ Stacey, J. (1994). *Star gazing: hollywood cinema and female spectatorship*. London ve New York: Routledge.
- ▶ Tanrıöver, H. U. (2017). Women as film directors in Turkish cinema. *European Journal of Women's Studies*, 24(4), 321-335.
- ▶ Taylor, H. (1989). *Scarlett's women: gone with the wind and its female fans*. London: Virago.
- ▶ Ulusay, N. (2002). Sinema. *Türkiye cumhuriyetinin temeli kültürdür II* (ss. 212-243) Ankara: Kültür Bakanlığı.

İnternet Kaynakları:

- ▶ <http://www.finansgundem.com/haber/hollywoodda-kadin-erkek-esitsizligi-tartismasi/1224547> erişim tarihi 10.10.2017
- ▶ https://artlogicres.cloudinary.com/w_960,h_500,c_limit,f_auto,fl_lossy/artlogicstorage/richardsaltoun/images/view/e9736aa83d25f82d2196a5e344f10b30a01072bd.jpg erişim tarihi 08.09.2017
- ▶ <https://boxofficeturkiye.com/> erişim tarihi 06.09.2017

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SPOR

Pınar Öztürk
Canan Koca

11

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

TARİHÇE

SAYILARLA SPORDA TOPLUMSAL
CİNSİYETİN TEMSİLİ

LALE ORTA'YLA SÖYLEŞİ

KONUYA GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Sporun toplumsal cinsiyetle ilişkisi; spor pratiği, akademik çalışmalar ve spor politikalarından oluşan farklı alanlar üzerine kuruludur. Bu yönüyle spor, toplumsal cinsiyetin her haline ev sahipliği yapan muazzam bir alandır.

Spor, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürekli üreten bir tarihselliğe sahiptir. Spor alanında toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler, sporun her düzeyinde (amatör/profesyonel) ve her konumunda (sporcu/antrenör/hakem/ yönetici) hakların kullanımında, kaynaklara ve uygun programlara erişebilmede, kariyer yapabilmede, kadının aleyhine yaşanan eşitsizlikler olarak kendini gösterir. Bununla birlikte yirminci yüzyılın son çeyreğinden bugüne spor feminizminin de etkisi ve fiziksel aktivitenin sağlık üzerindeki yararlarına ilişkin artan farkındalık ile kadınlar spor alanında daha fazla yer almaya başladılar.

Spor ve toplumsal cinsiyet kavramlarının yan yana kullanılması, tarihsel süreç içerisinde sayısal ve kültürel olarak erkeklerin egemenliğinde olan spor alanına kadınların dâhil olması, ve eşit fırsatlar temelinde oyunun birer parçası olabilmesi için başlayan mücadele dolu serüvenin bir sonucudur. Kitabın bu bölümünde bu serüvene odaklanıyor, dünyada ve Türkiye’de kadınların spora katılım tarihleri, sporda toplumsal cinsiyet çalışmaları ve sporda kadınların temsili konularına yer veriyoruz.

SÖZLÜK

Spor

Önceden belirlenmiş kurallara göre kişisel veya takım halinde yarışma, rekabet veya eğlence için yapılan fiziksel aktivitedir.

Sporda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sporda tüm bireylerin cinsiyetleri, cinsel kimlik ve yönelimleri nedeniyle eşit hak, fırsat ve olanaklara sahip olmasıdır.

Olimpiyat Oyunları

Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından düzenlenen, her dört yılda bir gerçekleştirilen uluslararası spor yarışmalarıdır. Engelli oyunları olarak kabul edilen Paralimpik Oyunlar da Olimpiyat Oyunlarına dâhildir.

Rekreatif Spor

Fiziksel zindeliği, eğlenceyi ve sosyal katılımı önceleyen serbest zaman fiziksel aktiviteleridir.

Yarışmacı/Elit Spor

Uluslararası performans standartlarına yönelik özel antrenman ve kaynaklar gerektiren kurumsallaşmış yarışmacı spordur.

TARİHÇE

Spor, farklı fiziksel kültür pratiklerini kapsayan, bireysel, yerel, ulusal ve uluslararası alanları ve anlamları içeren muazzam derecede büyük bir alandır (Koca, 2016). Böylesi bir alanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin düzeyini tartışabilmemiz için tarihsel gelişmeleri bilmemiz gerekir. Bu nedenle “Tarihçe” bölümünde dünyada ve Türkiye’de kadınların yarışmacı spora katılımlarının tarihinden kısaca bahsedilecek, sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimiyle devam edilecek ve sporda toplumsal cinsiyet politika belgeleri hakkında bilgi verilecektir.

Spora katılımda kadınların tarihi

Dünyada kadınların spora katılımları

Modern spor, ikili cinsiyet kategorilerinin (kadın ve erkek) en fazla üretildiği sosyal alanlardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde bu kategorilerden biri olan erkekler, kadınlardan daha fazla spora katılmakta, spor kurumlarında daha fazla yönetici, antrenör, teknik direktör, hakem ve eğitmen olabilmektedirler. Antik Olimpiyat Oyunlarına katılmaları yasak olan kadınlar, eski çağlardan günümüze spor yapabilmek, sporcu, antrenör ya da seyirci olabilmek için mücadele etmek zorunda kaldılar. MÖ 5. yüzyılda Kallipateria, oğlunu izlemek için Olympia stadyumuna kıyafet değiştirerek girerken (Aybek ve Yıldırım, 2016) günümüzde İran’da futbol stadyumlarına alınmayan kadınlar maçları izleyebilmek için hak mücadelesi yürütmektedirler.

Bu mücadeleyi anlamak için ilk önce hem tarihte hem de günümüzde dünya ölçeğinde gerçekleşen en kapsamlı spor organizasyonu olan Olimpiyat Oyunlarına bakmak gerekir.

Modern olimpiyat oyunlarının kurucusu kabul edilen Baron Pierre de Coubertin, kadınların spor yapmasını doğa yasalarına aykırı olarak görüyor ve bu sebeple kadınların Olimpik Hareketin bir parçası olmasını doğru bulmuyordu. Ona göre olimpik kahraman,

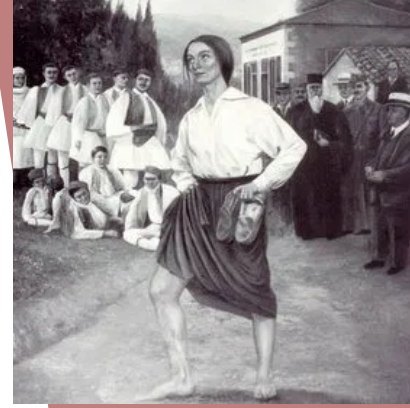

31 Mart 2015 tarihinde Stockholm yakınlarındaki Solna stadyumu, İsveç-İran maçında tribünlerde açılan pankart: “İranlı Kadınlar Stadyumlarına Girmeliler”

yetişkin erkek bireydir ve kadınların Olimpiyat Oyunlarındaki rolleri tıpkı eski turnuvalarda olduğu gibi kazananlara çelenk takmaktır (Aybek ve Yıldırım, 2016). Fakat kadınlar, Coubertin'in görüşleri etrafında şekillenen Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) politikalarına karşı örgütlü mücadele yürüttüler ve Modern Olimpiyat Oyunlarının kapılarını kendileri açtılar.

İlk Modern Olimpiyat olan 1896 Atina Oyunlarına kadınlar kabul edilmediler ve bu Oyunlar ilk defa bir kadın sporcunun protestosuna ev sahipliği yaptı: Stamata Revithi, maratona katılmak için verdiği dilekçesi başvuru zamanı geçtiği için reddedilince, resmi yarışlardan bir gün sonra, maraton mesafesini tek başına koştu; çıkış ve varış zamanlarını gösteren bir tutanağı yerel yöneticilere onaylatarak tarihe geçti (Aybek ve Yıldırım, 2016).

1921'de Uluslararası Kadınlar Spor Federasyonu kuruldu ve 1922'de Paris'te ilk Kadınlar Olimpiyat Oyunları 20 bin izleyici önünde, beş ülkenin katılımıyla gerçekleşti. Sonraki yıllarda bu organizasyonun adı "Kadınlar Dünya Oyunları" oldu. Uluslararası kadın spor aktivistlerinin öncülerinden Alice Milliat'ın (1884-1957) Olimpiyatlarda kadınların dâhil edildiği atletizm etkinliklerinin yetersizliğine müdahalesi sonucunda, IOC kadınlara olimpiyatlardaki atletizm branşında daha fazla yer vermek zorunda kaldı (Memiş ve Yıldırım, 2011).

Stamata Revithi

Kadınların Olimpiyat Oyunlarında¹ yarışabilecekleri sporlar kademeli olarak belirlendi. Kadınlar ilk defa 1900 Paris Oyunlarında tenis ve golf spor branşlarında yarışabildiler. Voleybol 1964, basketbol ve hentbol 1976, futbol 1996, güreş 2004 ve boks 2012 Oyunlarında kadınlar için yarışılabilir spor branşlarına dönüştü. Kadın sporcuların ve spor feministlerinin mücadelesi sonucunda Olimpiyatlara katılan kadın sporcuların sayısı artış göstermektedir.

Kadınlar, Olimpiyat Oyunlarının dışında, uluslararası ve ulusal spor organizasyonlarında karşılaştıkları engellere karşı da mücadele ederler. Örneğin, kadınların 1967'ye kadar Boston Maratonunda yarışmalarına izin verilmez. 1967 yılındaki maratona katılmak isteyen Kathrine Switzer², organizasyon kurulundan ret almamak için "KV Switzer" olarak kayıt yaptırır ve yarışa katılır. Ancak yarış sırasında organizasyon yetkilileri tarafından kadın olduğu fark edildiği için fiziksel şiddet yoluyla yarıştan çıkarılır. Bu olay, kadınların maratonda yarışabilme hakkını gündeme getirir. Kathrine sayesinde kadınlar, 1972 yılından itibaren Boston Maratonunda yarışabilmektedir.

Maraton dışında kadınlara kapıların çok zor açıldığı bir diğer spor dalı, futboldur. İngiltere'de 1921-1971, Almanya'da 1955-1970, Brezilya'da 1941-1970 yılları arasında kadınların yarışmacı futbol oynamaları ülkelerin spor kurumları tarafından yasaklanır. Kadın spor örgütlerinin ve

1900 Paris Olimpiyat Oyunlarına katılan sporcuların %2,2'si, 2016 Rio Olimpiyat Oyunlarına katılan sporcuların ise %45'i kadındır.

1 https://stillmed.olympic.org/Documents/Reference_documents_Factsheets/Women_in_Olympic_Movement.pdf

2 <http://kathrineswitzer.com>

kadın sporcuların oyun oynamaya devam etmelerindeki ısrarları neticesinde, 1970'lerden itibaren futbolda kadınlar yeniden görünür olmaya başlar; kadın futbolcuların, takımların, ulusal liglerin ve uluslararası turnuvaların ve bu turnuvaları tribünlerden izleyenlerin sayılarında artış meydana gelir (Öztürk, 2017).

Görüldüğü üzere kadınların spor tarihinde yer almaları, onların mücadeleleri sonucunda olmuştur. Bu mücadelenin önemli ayağını uluslararası kadın ve spor örgütleri oluşturmaktadır. International Association of Physical Education and Sport for Girls and Women (IAPESGW), Women's Sports Foundation (WSF), International Working Group on Women and Sport (IWG) gibi örgütler, uluslararası alanda kadınların sporun her alanında eşit koşullarda yer alabilmeleri için mücadele etmeye devam etmektedirler.

Kathrine Switzer, 1967

Türkiye'de kadınların spora katılımları

Türkiye'de spor tarihi, genelde dört dönemde incelenmektedir: a) 1922-1936 arası Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı dönemi, b) 1936-1938 Türk Spor Kurumu dönemi, c) 1939-1945 Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü dönemi ve d) 1946 yılından sonra Gençlik ve Spor Bakanlığı dönemi (Fişek, 1983). Her dönemin spor ve beden eğitimi politikası ve uygulamaları farklılık göstermekle birlikte dönemlerin ortak noktası spora katılımında toplumsal cinsiyet eşitliğini planlayan düzenlemelerin olmaması ve neticesinde kadınların spora katılımlarının düşük olmasıdır.

Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde elit sporcular, yok denecek kadar azdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1960'lara kadar Türkiye'de elit düzeyde spor yapan az sayıdaki kadın, seçkin azınlığa mensup olanlardır (Yarar, Cantek ve Özgüven, 2009). İlk defa, 1936 yılında Berlin Olimpiyatlarında Türkiye'yi iki kadın eskrimci, Halet Çambel ve Suat Aşeni Fetgeri, temsil etmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde uluslararası spor organizasyonlarında derece elde eden kadın sporcuların sayısındaki artış ve bireysel mücadeleleri, Türkiye'de kadınların spor alanında görünürlüğünü ve bilinirliğini

Eskrimde Türkiye'yi temsil eden Halet Çambel (solda) ve Suat Aşeni Fetgeri

olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin Tennur Yerlisu, taekwondo branşında 1987 Dünya Şampiyonasında kadınlarda ilk altın madalyayı, milli judocu Hülya Şenyurt ise Olimpiyat Oyunları tarihinde judo branşında ilk (bronz) madalyayı (1992 Barcelona Olimpiyatları) kazanan kadın sporculardır. Paralimpik Oyunlarında kadınlarda ilk ve Türkiye tarihinde ikinci altın madalyayı Gizem Girişmen okçuluk branşında kazanırken kadınlarda ilk bronz madalyayı Neslihan Kavas masa tenisi branşında kazanmıştır. Ayrıca Nesrin Olgun Arslan, 1979 yılında İngiltere – Fransa arasındaki Manş Denizi'ni 15 saat 47 dakikada geçen ilk Türk kadınıdır. Lale Orta, Türkiye'de profesyonel futbol erkek liglerinde antrenörlük ve hakemlik yapabilecek diplomaya sahip ilk kadındır (Lale Orta ile söyleşiyi okumayı unutmayınız). Türkiye'de kadınların spor ve fiziksel aktiviteye katılımları konusunda hak temelli faaliyet yürüten ilk ve tek sivil toplum kuruluşu ise Kadınlar için Spor ve Fiziksel Aktivite Derneğidir (KASFAD)³.

Sporda Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları

Toplumsal cinsiyet çalışmalarının dâhil olduğu sporda sosyal alanlarda yürütülen akademik çalışmalar için spor, sadece fiziksel performans olarak değil belirli bir toplumsal ve kültürel ortamda yaşayan bireylerin duygu ve düşünceleriyle deneyimledikleri bir toplumsal olgu olarak ele alınır (Koca, 2016).

Dünyadaki gelişimi

Sporda toplumsal cinsiyet çalışmaları, spor alanında kadınların görünürleşmesinin ve kadınların güçlenmesinin aracı olacak bilimsel bilginin üretilmesi ve bu yolla spor alanında bir dönüşümün gerçekleştirilmesi amacıyla ortaya çıkar (Öztürk, 2016). Modern sporun kuruluşundan 1970'lere kadar pozitivist bilim anlayışıyla yürütülen spor araştırmaları, cinsiyeti "kategorik bir değişken" olarak ele alır. Bu erken dönem yaklaşımı, spora katılım ve performanstaki cinsiyet farklılıklarına odaklanıyor, kadınsı ve erkeksi özellikleri anlamaya çalışıyordu. 1980'lerle birlikte kadınların baskı altında kalmasındaki yapısal ilişkilerin sorgulamasının başladığı "yapısal baskının" merkeze alındığı "ilişkisel araştırmalar" dönemine geçilir. Baskının kaynağını farklı yapılarla açıklayan farklı feminist kuramların spor bilimlerine yansmasıyla birlikte, toplumsal cinsiyet bir kategori olmaktan kurtulur; farklı kadınlıklar analize dâhil edilir ve ırk, etnik köken, sınıf, cinsel yönelim ve din gibi farklı kimliklerle birlikte değerlendirilmeye başlanır (Öztürk, 2016). 1990'larda postyapısalcı feminist ve queer kuramla yürütülen çalışmalar artar ve farklılıklar temelinde kadınların spor aracılığıyla direnme ve güçlenme pratiklerine odaklanmaya başlanır.

Sporda toplumsal cinsiyet çalışmaları erken dönemlerde kadınlara ve kız çocuklarına odaklansa da uzun bir süredir "kadın çalışmaları" olmaktan çıkmıştır. Sporun erkeklerle ve erkekliklerle kurduğu ilişki birçok bilim insanının sporda erkeklik konusuna odaklanmasını sağlar. Özellikle Michael A. Messner'in⁴ büyük katkılarıyla şekillenen spor ve erkeklik üzerine yapılan

³ <http://www.kasfad.org>

⁴ <http://www.michaelmessner.org>

çalışmalarda başta Raewyn Connell'in⁵ hegemonik erkeklik kuramı olmak üzere, farklı erkeklik kuramları temelinde spor aracılığıyla üretilen erkeklikler ve hegemonik erkeklik sorgulanır.

Türkiye'deki gelişimi

Türkiye'de sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının yaklaşık yirmi yıllık bir mazisi vardır. Dünyada 1980'lerin sonu itibarıyla hâkim olan kategorik yaklaşım Türkiye'de etkisini 2000'lerde gösterir. Koca ve Bulgu'nun (2005) *Spor ve toplumsal cinsiyet: Genel bir bakış* isimli çalışmasıysa, kategorik yaklaşımdan eleştirel analizlere geçiş sürecinde sporun toplumsal cinsiyet analizini sunan öncü kaynaklardan biri olarak kabul edilir.

Türkiye'de sporda toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında çeşitli konularda araştırmalar yürütülmektedir. Beden eğitimi derslerinde (Koca, 2006), güreş (Hacısofaoğlu, 2012) ve vücut geliştirme sporlarında (Karaçam, 2015) erkeklik inşası, egzersizin ideal bedenlerin üretilmesinde ya da kadınların güçlenmesindeki rolü (Hacısofaoğlu ve Bulgu, 2012), kadınların yarışmacı sporlarda (Emir ve diğerleri, 2015; Öztürk, 2017) ve rekreatif sporlarda (Kara, 2016) deneyimleri, spor kurumlarında kadınların temsili (Kara, 2011; Koca, 2011), sporda homofobi (Saraç ve McCullick, 2017), spor medyasında toplumsal cinsiyet ve medyada erkeklik söylemlerinin üretilmesi (Hacısofaoğlu ve Elmas, 2015; Hacısofaoğlu ve Koca, 2011), spor tarihinde ve Olimpiyat Oyunlarında (Aybek ve Yıldırım, 2016) ve erken Cumhuriyet döneminde kadınların spora katılımı (Kavasoğlu ve Yıldırım, 2016; Yazar ve diğerleri, 2009) sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının bazı konularını oluşturmaktadır.

Türkiye'de ilk defa Eylül 2014'te KASFAD yürütücülüğünde Hacettepe Üniversitesinde gerçekleştirilen Uluslararası Toplumsal Cinsiyet ve Spor Sempozyumu⁶, sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimini artıran bir özelliğe sahiptir. Sempozyum, kadınların ve kız çocuklarının spor ve fiziksel aktiviteye katılımı konusunda uluslararası diyalogu geliştirmiş ve bu alanda üretilen çalışmaların paylaşımlarıyla araştırmacılar arası yeni ağlar kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ardından 1 Nisan 2016 tarihinde KASFAD ve Başkent Üniversitesi iş birliğiyle Türkiye'de ilk defa "Kadın ve Spor Çalıştayı" düzenlenmiş, performans sporu, beden eğitimi, spor yönetimi ve rekreasyonel alanda kadınların deneyimledikleri engeller uzmanlar ve sporcular tarafından tartışılarak çözüm önerileri geliştirilmiştir⁷.

Sporda Toplumsal Cinsiyet Politika Belgeleri

Spor alanında toplumsal cinsiyet eşitliğine dair ifadelerin yer aldığı ilk uluslararası politika belgesi, 1979 Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'dir (CEDAW).⁸ CEDAW kadın ve erkek eşitliği temelinde ve özellikle rekreasyonel faaliyetlerine, spora ve kültürel hayatın tüm alanlarına katılımda aynı hakların hem kadınlara hem de erkeklere sağlanmasının garanti altına alınması gerektiğini vurgular (bkz. 13. Madde).

5 <http://www.raewynconnell.net>

6 <http://www.iapesgw2014.hacettepe.edu.tr>

7 <http://bianet.org/bianet/spor/173673-turkiye-de-bir-ilk-kadin-ve-spor-calistayi-duzenlendi>

8 https://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html

1995 yılında kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda⁹ "Kadınlar ve kız çocukları" stratejik hedef alanlarında, spora yer verilir. Buna göre taraf devletler, her yaştan kadın ve kız çocuklarının spor, fiziksel aktivite ve dinlenme-rekreatif imkânlarına erkeklerle eşit ölçüde ulaşmalarını sağlayacak programlar oluşturmak ve desteklemekle yükümlüdür.

Avrupa Komisyonu Kadın ve Spor Şartı, Avrupa Birliği bağlamında sporda kadınlar ve erkekler için eşit fırsat talebinin resmi olarak kabul edildiği ilk adımdır. Şartta, üye devletlerin, spor kurumlarının karar alma pozisyonlarında kadınların ve erkeklerin eşit olarak temsil edilmesini sağlamak için somut tedbirlerin (kota sistemi ve proaktif eylemler) alınması gerektiği belirtilmektedir.

2014 yılında kabul edilen Olimpik Ajanda 2020'de¹⁰, spora katılım, medyada görünürlük, hakem ve antrenörlük pozisyonları, eğitim imkânlarından yararlanma başta olmak üzere, bütün spor kurumlarının ve federasyonların yönetim, kurul ve komisyonlarında toplumsal cinsiyet eşitliği kotasının (%40) uygulanmasını önermektedir¹¹. Olimpik Antlaşma'da, IOC'nin rolü, tüm düzeylerde kadınların sporda öne çıkartılmasını teşvik etmek, desteklemek ve her yapıda kadın erkek eşitliği ilkesinin uygulanmasını amaçlamak olarak belirtilmektedir.

Spor alanında ulusal ve uluslararası düzeyde politika yapan ve karar verme mekanizmalarında bulunan kişileri bir araya getiren, kadın ve spor konulu ilk uluslararası konferans, IWG tarafından 5-8 Mayıs 1994'te düzenlenmiştir ve konferans sonucunda, Brighton Kadın ve Spor Bildirgesi yayımlanmıştır. 2014 yılında genişletilerek Brighton Plus Helsinki Kadın ve Spor Bildirgesi¹² adını alan bildirge, her düzeyde ve her fonksiyonun ve rolün içinde kadınların spora katılımını artırmayı hedefleyen eylemlere rehberlik edecek ilkeleri sağlamaktadır.

IAPESGW¹³ tarafından 2008'de Umman Sultan Qaboos Üniversitesinde düzenlenen uluslararası toplantı sonrasında Kabul Et ve Saygı Göster Bildirgesi yayımlanmıştır. Bildirge, Müslüman kadınların ve kız çocuklarının spora ve fiziksel aktiviteye katılımlarındaki kıyafet tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Yukarıda sözü edilen uluslararası politika belgeleri, uluslararası alanda kadınların ve kız çocuklarının eşit ve güvenilir ortamlarda spora katılımlarını artırmak ve spor yoluyla kadınların güçlenmesini sağlamak amacı taşımaktadır. Çok sayıda uluslararası ve ulusal kurum tarafından imzalanan bu belgeler, taraf devletlerin ve kurumların spor politikalarını şekillendirmektedir.

9 <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>

10 <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Olympic-Agenda-2020/Olympic-Agenda-2020-20-20-Recommendations.pdf>

11 <http://www.olympic.org/women-in-sport-commission>

12 http://www.fisu.net/medias/fichiers/EN_Helsinki_calls_the_world_of_sport_to_LEAD_THE_CHANGE_BE_THE_CHANGE_2.pdf

13 <http://www.iapesgw.org>

SAYILARLA SPORDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN TEMSİLİ

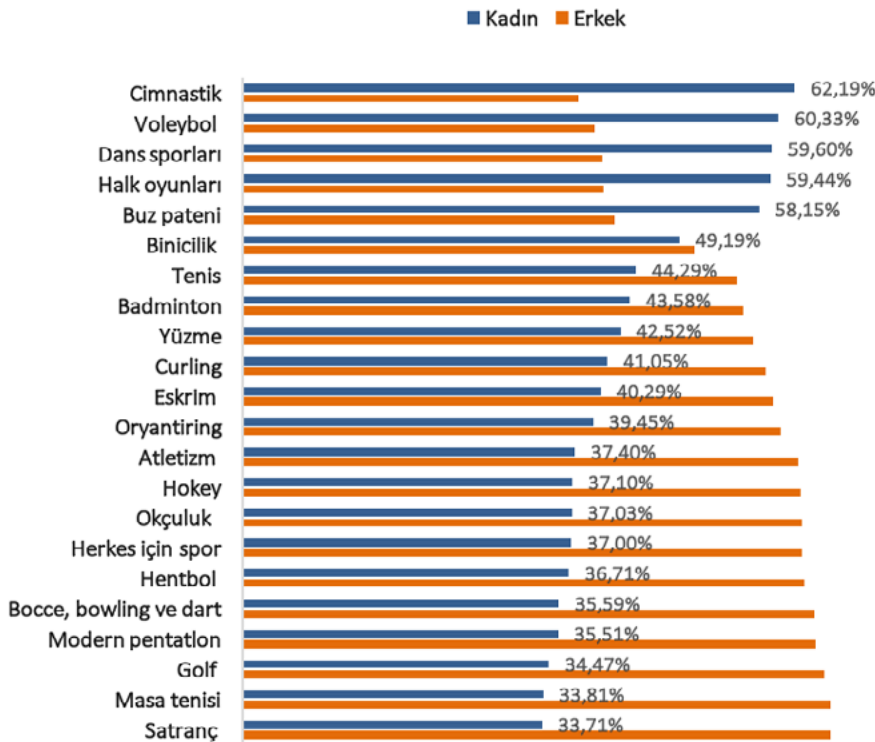
Son derece popüler bir alan olan sporda toplumsal cinsiyet eşitliği düzeyini tartışabilmemizin ölçütlerinden biri, spora katılımda ve karar verme mekanizmalarında toplumsal cinsiyet temsiliyetinin incelenmesidir.

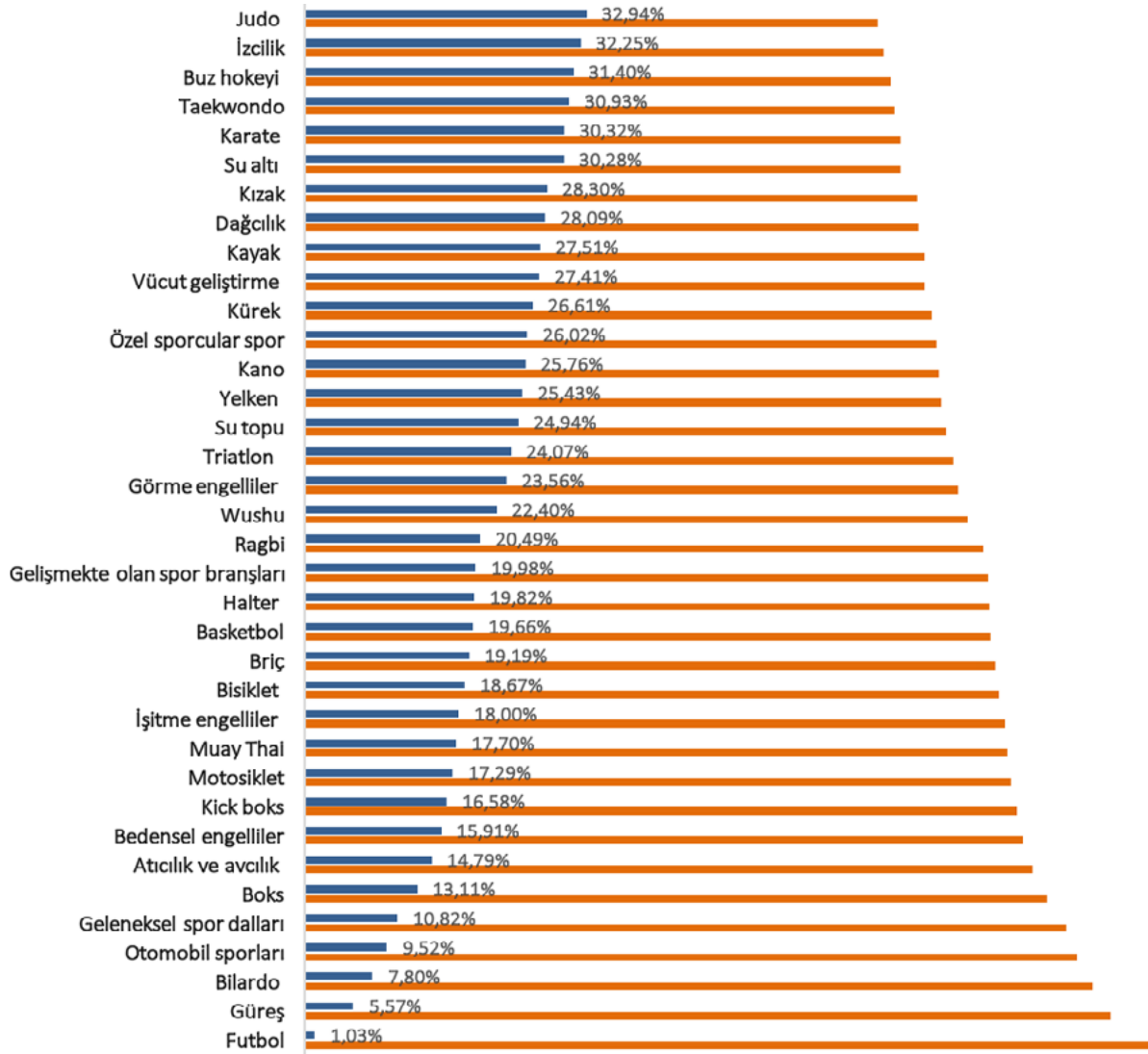
Spora Katılımda Toplumsal Cinsiyet Temsili

Türkiye:

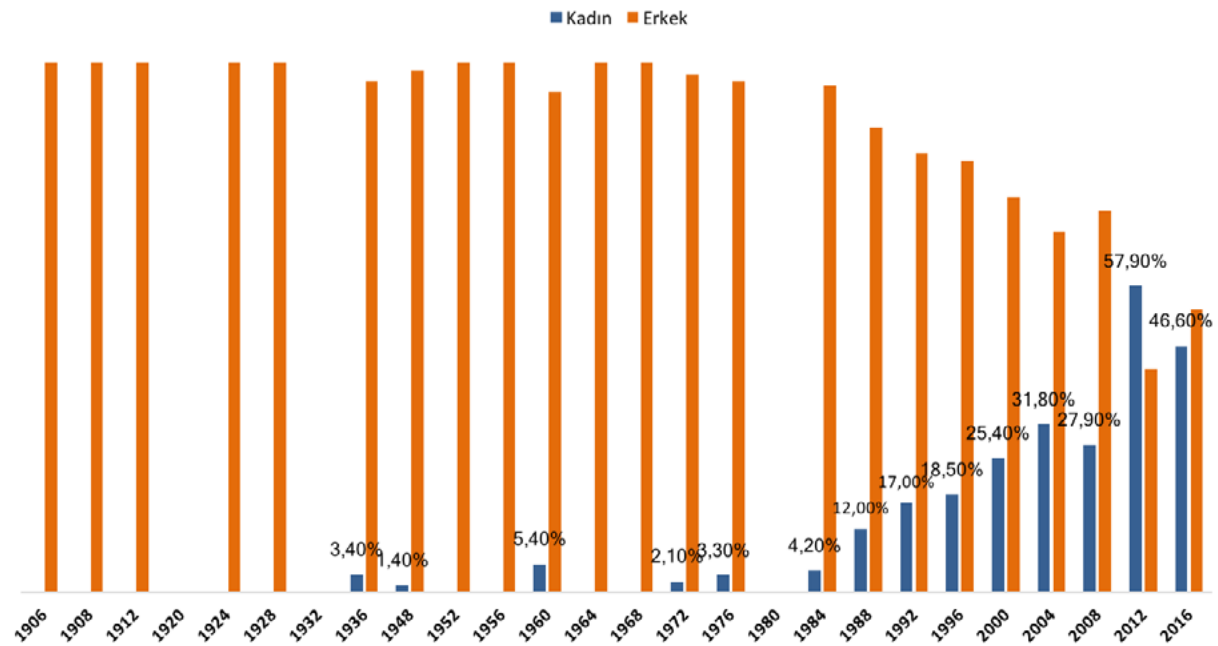
Türkiye’de kadın sporcuların sayıları her yıl artış göstermekle birlikte spor branşlarında kadınlar henüz eşit temsil edilmemektedir. 2017 Haziran verilerine göre 58 federasyon çatısı altında 4.668.322 lisanslı sporcu bulunmaktadır. Bu sporcuların %28,63’ü kadın ve %71,37’si erkektir. Kadın ve erkek sporcu oranları arasında en fazla farkın olduğu spor dalı, futboldur (bkz. Grafik 1). Kadın sporcu sayısının en az olduğu spor branşları arasında sırasıyla futbol (%1,03), güreş (%5,57), bilardo (%7,80) ve otomobil sporları (%9,52) yer almaktadır. Kadınların erkeklerden sayısal olarak daha fazla olduğu spor branşları ise cimnastik (%62,19), voleybol (%60,33), dans sporları (%59,60), halk oyunları (%59,44) ve otomobil sporları (%58,15). 1984’ten itibaren Olimpiyatlarda Türkiye’yi temsil eden kadın sporcuların sayısı artmaktadır. Özellikle 2012 Olimpiyatları, %57,90’ı kadın, %42,10’u erkek olmak üzere toplam 114 sporcunun katıldığı, Türkiye’den kadın sporcuların tarihteki en fazla katılım gösterdiği oyunlardır (bkz. Grafik 2). Türkiye’de güncel sporcu sayıları için bkz.: <http://sgm.gsb.gov.tr>

GRAFİK 1. 2017 TÜRKİYE’DEKİ LİSANSLI SPORCULARIN CİNSİYET ORANLARI

GRAFİK 2. OLİMPİYATLARDA TÜRKİYE'Yİ TEMSİL EDEN SPORCULARIN CİNSİYET DAĞILIMI

Dünyadan Örnekler:

ABD'de 1972 yılında kabul edilen Madde 9 (Title IX), farklı renklerden ve farklı etnik kökenlerden kız çocuklarının ve genç kadınların spora katılımını artıran eğitim (lise, yükseköğretim ve üniversite) politikalarının yürürlüğe konulmasını sağlamıştır. 2016 verilerine göre ABD'de Ulusal Üniversite Sporcuları Birliği (NCAA)¹⁴ üyesi üniversite öğrencisi kadın sporcuların 1. Ligde oynama oranı %46,7'dir.

2011 verilerine¹⁵ göre İngiltere'deki sporcuların %43'ü, Danimarka'da %30'u, Almanya'da %44'ü ve Portekiz'de %25'i ise kadınlardır. Kadın sporcuların Olimpiyatlara katılım oranları, 1960'da %11 iken, 2008'de %42, 2012'de ve 2016 Rio Oyunlarında %45'tir. Paralimpik Oyunlara katılan kadın sporcuların sayısı benzer şekilde artış göstermektedir: 1960 Roma Paralimpik Oyunlarına 44 kadın katılırken, bu sayı 2016 Olimpiyatlarında 145'e çıkmıştır. Öte yandan kadınların yarıştıkları branşlar, erkeklerden hâlâ daha azdır.

Kadınlar, bütün dünyada, spor kurumlarında yöneticilik ve antrenörlük pozisyonlarında erkeklerden daha az temsil edilmektedir.

Sporda Karar Verme Mekanizmalarında Toplumsal Cinsiyet Temsili

Sporda cinsiyetler arası eşitlik, spor ortamındaki fırsatlardan ve kaynaklardan tüm bireylerin eşit ve adil yararlanmalarını sağlamakla görevli sorumlu kurumlarında, özellikle karar verme mekanizmalarında kadın ve erkeğin eşit temsil edilmesiyle yakından ilişkilidir (Koca, 2011).

Yöneticilik pozisyonunda toplumsal cinsiyet temsili

Türkiye:

Türkiye'deki spor kurumlarında kadın temsili yok denecek kadar azdır. 2017 yılında 60 spor federasyonunun sadece üçünün başkanı (%5), üçünün genel sekreteri (%5,7) ve 722 kurul üyesinin yirmi ikisi (%3) kadındır. Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinde (TMOK) 1981 yılından günümüze sadece erkekler başkan olabilmektedir. 2017 yılında TMOK'taki tüm yönetici kurullarında %35,6 oranında kadın yönetici görev yapmaktadır. Gençlik ve Spor Bakanlığının üst yöneticileri de erkekler arasından seçilmekte Türkiye'deki hemen hemen tüm Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürü/Vekili pozisyonunda erkekler yer almaktadır.

Dünyadan Örnekler:

ABD'de, NCAA üyesi üniversite kampüslerindeki 2015-2016 sezonunda 1,135 spor yöneticisinin 222'si kadındır (%19,6). 2009 verilerine göre Avrupa'daki 52 spor federasyonunun %38'inde kadın yönetici görev alamazken (Pfister, 2009), Almanya Spor Federasyonlarının yönetim kurullarında

14 http://www.ncaa.org/sites/default/files/TitleIX45-295-FINAL_WEB.pdf

15 <http://www.coe.int/t/dg4/epas/resources/texts/INF25%20Gender%20equality%20and%20elite%20sport.pdf>

sadece %15, Finlandiya'da %27 ve Norveç'te %37 oranında kadın yöneticiler vardır (European Commission [EC] Raporu, 2014). 2015 yılı verilerine göre Avrupa ülkeleri Olimpik Sporlar Federasyonlarının başkanlarının %4'ü, başkan vekili/as başkanların %9'u ve genel sekterlerin %22'si ve tüm kademelerin %14'ü kadınlardır. Avrupa Birliği ülkeleri güncel verileri için bkz.: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_in_sport

Antrenörlük pozisyonunda toplumsal cinsiyet temsili

Türkiye:

Türkiye'de spor federasyonu çatısı altında görev yapan antrenörlerin büyük çoğunluğu erkektir. Örneğin Atletizm Federasyonu'nda görev alan antrenörlerin sadece %24,61'i, Tenis Federasyonu'nda %23,92'si ve Yelken Federasyonu'nda %11,54'ü kadındır. Kadın antrenörlerin, erkeklerden sayısal olarak fazla olduğu spor dallarının sayıları ise çok azdır; bunlar cimnastik (%60,24) ve buz patenidir (%54,95).

Dünyadan Örnekler:

ABD'de Madde 9'un kabul edilmesinin hemen ardından 1972'de %90'a yükselen NCAA üniversite spor takımlarındaki kadın antrenörlerin oranı günümüzde azalmış, 2006'da %42,4'e ve 2014'te %43,4'e gerilemiştir. 2016'da kadın takımlarındaki antrenörlerin %59,8'i erkek, erkek takımlarındakilerinin ise %4,6'sı kadındır. Erkek antrenörler hem kadın hem de erkek takımlarında daha fazla antrenörlük pozisyonunda çalışabilmektedir. Bununla birlikte ABD NCAA'ya üye üniversite takımlarında antrenörlük pozisyonundaki siyah kadınların temsili de yetersizdir. 2016 verilerine¹⁶ göre takımlarda başantrenörlük yapan kadınların %86,2'si beyazlardan, %7,7'si siyahlardan ve %6,1'i farklı etnik kökenden kadınlardan oluşmaktadır. Avrupa Birliği üyesi yedi ülke temel alınarak yapılan tarama çalışmasına göre kadın antrenörlerin oranı %20-30 arasındadır. Kadın antrenörler¹⁷ çoğunlukla kadınların, ergenlerin ve çocukların oldukları dans, cimnastik ve artistik paten gibi spor branşlarında kendilerine görev bulabilmektedir. 2013 verilerine göre Almanya'da 500 milli antrenörün %10'u, elit ve profesyonel sporlardaki antrenörlerin %13'ü kadındır (EC Raporu, 2014). 2012 Londra Oyunlarına ülkelerini temsilen görevli katılan 3225 antrenörün, sadece %11'i kadındır¹⁸.

Spora katılımın önündeki engeller sosyal, politik ve kültürel faktörlerle belirlenir, bireysel ve gündelik hayatlarda deneyimlenir.

¹⁶ http://www.ncaa.org/sites/default/files/TitleIX45-295-FINAL_WEB.pdf

¹⁷ http://www.bloso-kics.be/doelgroepen/Gedeelde%20%20documenten/Gender/151125_Gender_equality_in_sport.pdf

¹⁸ http://www.icce.ws/_assets/files/news/IWG/Leanne_Norman-Gender_Coaching_Report_Card.pdf

Sayıların Arkasındaki Nedenler

Spora Katılım

Farklı coğrafyalarda farklı yaştan, sınıftan ve renkten kadınların spora katılımlarını engelleyen nedenler çok boyutludur. KASFAD Raporuna¹⁹ göre engel, “Spor ve fiziksel aktiviteye katılımı zorlaştıran ya da sporu/fiziksel aktiviteyi bıraktıran herhangi bir neden” olarak tanımlanır (2012: 18).

Gündelik ve bireysel engeller:

Spora ilginin gelişebileceği ve bu ilginin sporculuğa dönüşebileceği spor ikliminden mahrum olmak; kadınlara/kız çocuklarına yüklenen toplumsal roller (ev işleri) ve çocuk bakımının serbest zamanlarını daraltması; maddi yetersizlik nedeniyle spor olanaklarına erişimlerinin olmaması; çocuklu, yaşı ilerlemiş ve engelli kadınlar için özel spor programlarının olmaması; kadınların kamusal alanda fiziksel/cinsel tacize, saldırıya ve tehdite maruz kalma oranlarının yüksek olmasıdır.

Sosyo-kültürel engeller:

Çocukluktan itibaren kız ve oğlan çocuklarının farklı sosyalleştirilmesi; spor alanının her kademesinde ve her rolünde sayısal ve kültürel erkek egemenliğinin olması; spor kulüplerinde, spor yaz okullarında ve kurslarda oğlanlara/erkeklerle, kızlardan/kadınlardan daha fazla olanak sunulması; toplumsal cinsiyetlendirilmiş beden algısı ve roller nedeniyle güçlü, kaslı, atletik kadınların “kadınlıklarının” sorgulanması ve lezbiyen olarak etiketlenilmeleri; eşcinselliğe ilişkin küçük düşürücü söylemlerin ve tutumların üretilmesi; medyada sporcu/antrenör kadınlara ve kadın spor olaylarına az yer verilmesi ve sporda toplumsal cinsiyet eşitliği düzenlemelerini içeren ulusal politikaların olmamasıdır.

Yukarıda sıralanan maddeler, kadınların spora katılımlarını ve spor kurumlarında karar verme mekanizmalarında görev almalarını engelleyen birbiriyle ilişkili nedenlerdir. Örneğin, Türkiye’de yapılan bir araştırmanın bulgularına göre spor federasyonlarının yöneticileri spordaki cinsiyet uçurumunu “normal” olarak değerlendirmekte ve sporu erkek işi olarak görmektedirler (Koca, 2011). Medya üzerine yapılan çalışmalar, geleneksel spor medyasında kadın sporcuların görünürlüğünün yok denecek kadar az olduğunu ve kadınların cinsiyetçi bir dil kullanımıyla temsil edildiğini göstermektedir (Cooky, Messner ve Musto, 2015; Hacısöftaoğlu ve Koca, 2011).

Sporda cinsel şiddet, cinsiyetinden bağımsız olarak sporcuların karşılaştıkları temel problemlerden biridir. 2014 verilerine göre dokuz Avrupa ülkesinde spor alanında cinsiyet temelli şiddet ve cinsel şiddetin görülme oranı %14 ile %73 arasındadır (EC Raporu, 2014). Türkiye’de 2014 yılında gerçekleştirilen bir çalışmanın bulgularına göre ise araştırmaya katılan 62 kadın sporcunun %71’i cinsiyetçi şakalara ve %79’u cinsel içerikli sorulara maruz kaldıklarını; 101 erkek sporcunun %32,7’si ise cinsel tacize en fazla soyunma odalarında rastladıklarını bildirmişlerdir (Özen, Emir ve Koca, 2014).

¹⁹ <http://www.kasfad.org/wp-content/uploads/KASFAD-raporu.pdf>

LGBT+ spor insanlarıyla yürütülen çalışmalar ise sporcuların sessiz kalmaya zorlandıklarını, takıma almama/takımdan çıkartma, küçümseyici şakalar, soyunma odasında sözlü taciz ve dışlanma, antrenörün/yöneticinin ayrımcı davranışları, taraftarın ve medyanın hedef göstermesi, aşağılayıcı ritüeller ve marşlar ile ayrımcı tutumlara maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Brackenridge ve diğerleri, 2008; Eng, 2008; Saraç ve McCullick, 2017).

Karar verme mekanizmaları

Kadınların, spor kurumlarındaki karar verme mekanizmalarında görev almalarını engelleyen çok boyutlu nedenler vardır. En temel neden, sporun ve spor kurumlarının sayısal ve kültürel olarak erkekler tarafından yönetilmesidir (Fasting, 2003). Araştırmalar ve raporlar, dünyada spor kurumlarının erkekler tarafından muhafaza edilen alanlar olduğunu, sayısal ve kültürel olarak kadınların ötekileştirilmelerinin uzun zamandır bu kurumlarda var olan yaygın bir olgu olduğunu ve bu kurumlarda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ve erkek egemenliğinin yeniden üretildiğini göstermektedir (EC Raporu, 2014; Koca, 2011).

2016-2017 yılında Ankara ilinde onbir kadın antrenör ile bireysel görüşme yapılan araştırma sonuçları, kadınların antrenörlük mesleğini yaparken alandaki eril yapının engel teşkil ettiğini, kadınlarla ilgili genel yargıların olumsuz rol oynadığını, kadın antrenörlerin kadınlığa ve anneliğe atfedilen görevlerle sınırlandırıldıklarını ortaya koyar (Özen ve Koca, 2017). Türkiye’de spor kurumunda yönetici pozisyonunda yer alabilmenin en önemli koşulları arasında, bir sosyal sermaye türü olarak değerlendirebileceğimiz siyasi sermayeye ve ekonomik sermayeye sahip olmak yer almaktadır (Karaçam ve Koca, 2018). Ayrıca Türkiye’de spor kurumlarında görev yapan çalışanların ve bu kurumlardaki yöneticilerin görüşlerine ve yöneticilerin özgeçmişlerine bakıldığında, spor kurumlarında herhangi bir pozisyonda görev yapabilmeye spor geçmişinin önemli bir ortaklık olduğu görülmektedir (Koca, 2011). Türkiye’de kadınların siyasi ve ekonomik güçlerinin yetersizliği ve kadın sporcu sayısının azlığı düşünüldüğünde, kadınların spor kurumlarında yönetim pozisyonlarına seçilme olasılıklarının düşük olduğu görülmektedir.

Her ülkenin ve kurumun spor politikaları, kabul ettikleri ve uyguladıkları uluslararası sözleşmeler farklıdır. Birçok Avrupa ülkesinde ve ABD’de yer alan ulusal ve uluslararası spor kurumlarında kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik çeşitli politikalar yürütülmektedir. Kadınların spor kurumlarında temsillerini artırmak ve cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla geliştirilen ve uygulanan en yaygın politika, toplumsal cinsiyet kotasıdır. Toplumsal cinsiyet kotası temelde soyut eşitlik anlayışını aşma ve ayrımcılığa uğramış, ayrıcalıksız konumdaki kadınlara kamusal alanda fırsat sağlanmasını hedeflemektedir. Örneğin Norveç Olimpik Komitesi ve Spor Konfederasyonu 1987 yılında toplumsal cinsiyete dair ilk düzenlemeyi yapar ve 1990’da da Spor Yasasına cinsiyet kotasını dâhil eder (Fasting, 2003). Alman Spor Konfederasyonu, 1996 yılında statüsüne “Kadınlar bütün ulusal komitelere ve ulusal kurullara atanmak ve oylanmak zorundadır. Oranları en azından kadın üyelik oranına eşit olacaktır” ifadesini ekler. Fransa Spor Federasyonlarında ve milli spor kurumlarında da yönetim kurullarındaki kadınların temsiliyeti, kadın üye sayısı ile orantılı olmak zorundadır.

Antrenör, spor uzmanı, rekreasyon uzmanı ve beden eğitimi öğretmeni yetiştiren Spor Bilimleri Fakülteleri (SBF) ve Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Yüksekokullarının (BESYO)

bölümlerinin kadın ve erkek öğrenciler için ayırdıkları kontenjanlar arasında da eşitsizlik vardır. 2017-2018 eğitim-öğretim dönemi için SBF/BESYO bölümlerinde %38,44 oranında kadın öğrencilere, %61,56 oranında erkek öğrencilere kontenjan ayrılmıştır. Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesiyle birlikte Türkiye’de sadece beş üniversite kadın ve erkek öğrencilere eşit kontenjan ayırmaktadır. Yani kadınlar antrenörlük için gerekli olan eğitime erişimde, dezavantajlı konumdadır. Bu durum, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. Maddesine (“Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır”); CEDAW 10. Maddesine (“Eğitim kurumlarına girişte... her çeşit meslekte eğitimde eşit şartların sağlanması”) ve Yükseköğretim Kurumları Toplumsal Cinsiyet Tutum Belgesinin bütününde yansıtılan niyete aykırıdır.

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

1900	1922	1949	1994
Charlotte Cooper, Paris’te düzenlenen ikinci Olimpiyat Oyunlarında çim tenisinde birinci olarak, ilk kadın olimpiyat şampiyonu olur.	Paris’te ilk Kadınlar Olimpiyat Oyunları düzenlendi.	Dünyada ilk kadın ve spor birliği olan International Association of Physical Education and Sport for Girls and Women (IAPESGW) kuruldu.	Kadın ve spor konulu ilk konferans IWG tarafından 5-8 Mayıs 1994 tarihinde Birleşik Krallık, Brighton kentinde düzenledi ve sonucunda kadın ve spor alanında uluslararası ilk politika belgesi olarak kabul gören Brighton Kadın ve Spor Bildirgesi yayımlandı.

LALE ORTA’YLA SÖYLEŞİ

Futbolcu, antrenör, hakem ve spor spikeri olarak futbol alanında birçok konuda ilkleri yaşadınız. Bunları nasıl başardınız?

Yaşamımın her döneminde, sporun içinde büyük mücadeleler sonucu yer alan ve birçok ilklere ve başarılarla imza atan biri olarak, yaptığım her şeyi sevdiğim ve hakkım olduğuna inandığım için yaptım. İnanç, sevgi, sabır ve çok çalışmak başarı sağlıyor ve başarı da izlerinizi daha kalıcı yapıyor. Yaşam felsefem, olimpiyatların mottosu gibi “Daha hızlı, Daha yüksek ve Daha güçlü” olduğu için her alanda hep yukarıları hedefledim. Hiç kolay olmadı... Hedeflerime ulaşabilmem için stratejik planlamamı yaparak, zihinsel, fiziksel, ruhsal ve eğitsel çalışmalarla mücadelemi bilinçli bir şekilde sürdürdüm.

Hakemlik kariyerinizde sırf cinsiyetinizden kaynaklı ayrımcılığa uğradınız mı?

Beni değerlendirebilen, ayrımcılık yapmadan destek veren yöneticilerimizin az olması, en büyük engellerden biriydi. Kadın olduğum için benimle maça gitmeyi istemeyen erkek! hakemler de oldu. Bir maç tebligatımı aldıktan sonra, bir Merkez Hakem Kurulu üyesi: "Maç çok zor olduğu için bu maçı sizden almak zorundayım" dedi. Hâlbuki o maçı veren de kendisiydi... Her yerde olduğu gibi, görünmeyen "cam tavanlar", hakemlik kurumunda da "Kadın Hakemler" için var ne yazık ki... Halbuki Ulu Önderimiz Atatürk: "Kadınlarına değer vermeyen hiçbir ulus kalkınamaz!..." demiştir.

Sporda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için çeşitli kurumlarda çalışmalar yürütüyorsunuz. Bu çalışmalarınızdan bahsedebilir misiniz?

Ülkemizde kadın sporunun erkek sporu ile paralel şekilde gelişimini sağlamak için öncelikle spor kültürünü topluma yaymak, sporu temel eğitimin vazgeçilmez parçası haline getirmek, sporun her vatandaşın temel bir hakkı olduğunu vurgulamak ve en önemlisi de erkekler için yapılan her türlü spor aktivitesi, organizasyonu ve etkinliğini kadınlar için de yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda TMOK ve KASFAD ve Okan Üniversitesi ile birlikte birçok projede yer alıyorum.

Futbolcu, antrenör ya da hakem olmak isteyen ancak toplumsal engellerle karşılaşan genç kadınlara neler önerirsiniz?

Kadın – erkek eşitliği herkes için temel bir hak ve demokrasi için gerekli bir değer niteliğindedir. Bu hakkın hayata geçirilmesi için kanunen tanınmasının yanı sıra yaşamın her alanında etkili uygulanmasına ihtiyaç vardır. Kadınlar ve erkekler uygulamada aynı haklardan yararlanamamaktadır. Sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve spordaki eşitsizlikler devam etmektedir. Bu noktadan hareketle; yılmamak, vazgeçmemek, mücadele etmek, ayakta kalmak, ısrarcı olmak ve de çalışmak, çalışmak, çalışmak çok önemli...

KONU YA GENEL BAKIŞ

Toplumsal Cinsiyet ve Spor konusunu incelediğimiz bu bölümde sporun tüm bireylere psikolojik, fiziksel ve sosyal faydaları olan ancak sürekli toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üreten bir toplumsal alan olduğunu öğrendik. "Tarihçe" bölümünde bu eşitsizliklerin izini sürdük. Spor, fiziksel uygunluğa, zihinsel zindeliğe ve sosyal etkileşime katkıda bulunan fiziksel aktivitenin bütün biçimleridir. Tüm dünyada ve Türkiye'de kadınlar ve kız çocukları, her türlü spor faaliyetlerine daha az katılmakta ve spor kurumlarında daha az temsil edilmektedirler. Bunun en temel nedeni, sporun antik çağlardan günümüze sayısal ve kültürel olarak erkeklerin egemenliğinde kuruluyor olmasıdır. Kadınlar, bireysel ve kadın spor örgütleriyle birlikte spora katılabilmek ve temsil edilebilmek için mücadele vermektedirler. Bu mücadele aynı zamanda sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimini hızlandırmış ve sonucunda sporda sosyal alanlar içerisinde toplumsal cinsiyet çalışmaları akademik bir alan haline

Herhangi bir amaç -serbest zaman, sağlık ve üst düzey performans- için spor ve fiziksel aktiviteye katılım da eşit haklara sahip olmak her kadının hakkıdır.

gelmiştir. Erken dönemde sadece kadınlara odaklanan çalışmalara son yirmi yılda sporun erkeklik üzerindeki rolünü inceleyen ve özellikle hegemonik erkekliği merkeze alan çalışmalar eşlik etmektedir. Kadın spor örgütlerinin ve uluslararası kurumların sporda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına olanak tanıyan politika belgeleri ise ulusal/uluslararası yaptırımları içermesi bakımından kadın spor tarihinin önemli bileşenlerinden biridir.

Sporda toplumsal cinsiyet eşitliğini izleyebilmenin en etkili yolu, spora katılımı ve spor kurumlarının karar verme mekanizmalarında toplumsal cinsiyet temsillerinin incelenmesidir. “Sporda Toplumsal Cinsiyetin Temsili” isimli ikinci bölümde Türkiye’den ve dünyadan kadın/erkek sporcu, yönetici ve antrenörlerin güncel verilerine yer verilmiş ve verilerin arkasında yatan nedenler araştırma bulguları ile sunulmuştur. İlgili veriler, kadınların sporun her kademesinde az temsil edildiğini göstermektedir. Kadınların spor alanındaki temsiliyetinin önündeki engeller ise sosyal, politik ve kültürel faktörlerle belirlenmekte ve ülkelerin sahip oldukları politikalara göre türleri ve şiddeti farklılaşmaktadır.

SEN DE ARAŞTIR

Bir araştırmada eurosport.com, ntvspor.net ve sporx.com internet sitelerinin futbol, voleybol, basketbol, atletizm ve tenis haberleri kadın sporcuların temsil edilme düzeylerini ortaya koymak amacıyla incelenmiştir (Canbaz, Öztürk ve Koca, 2017). Analizler internet sitelerinde yer alan 4219 futbol haberinin %0.31’inin, 1358 basketbol haberinin %9.5’inin, 182 voleybol haberinin %69.7’sinin, 101 atletizm haberlerinin %30.7’sinin ve 334 tenis haberinin %38.32’sinin kadın sporcular ile ilgili olduğunu göstermektedir. Buna göre kadın sporcuların futbol, basketbol, atletizm ve tenis ile ilgili spor haberlerinde erkeklere göre daha az temsil edildikleri görülmektedir. Bu araştırmayı veri alarak sen de bu sitelerin (eurosport.com, ntvspor.net ve sporx.com) sosyal medya aracı olan Twitter’daki hesaplarını üç gün boyunca akşam saatlerinde incele ve aşağıdaki sorulara yanıt ara:

- ▶ Bir gün boyunca her bir hesapta kaç kadın ve erkek sporu haberi girildi?
- ▶ Bu haberler hangi spor branşlarına ait?
- ▶ Bir gün boyunca her bir hesapta kaç kadın ve erkek sporcu/antrenör/yönetici/ taraftar/hakem fotoğrafı girildi?
- ▶ Elde ettiğin sayıların nedenleri hakkında ne düşünüyorsun?

EK OKUMALAR

- ▶ Cahn, S. K. (1994). *Coming on strong: gender and sexuality in twentieth-century women's sport*. Cambridge: Harvard University.
- ▶ Duran, B. (2016). *Bir ultra maratoncunun hikâyesi, cesaret yalnızdır* (2. baskı). İstanbul: Opsimist.
- ▶ Hacisoftaoğlu, İ., Akcan, F. ve Bulgu, N. (Ed.) (2016). *Oyunun ötesinde. Spor sosyolojisi çalışmaları*. İstanbul: Notabene.
- ▶ Hargreaves, J. ve Anderson, E. (2014). *Routledge handbook of sport, gender and sexuality*. London: Routledge.
- ▶ Koca, C. (Ed.) (2016). *Sporun toplumsal cinsiyet halleri*. Ankara: Spor Yayınevi.

VIDEO

Özgürlüğe Koşmak “Ultra Maratonun Cesur ve Yalnız Kadını”

<https://vimeo.com/150540567>

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ Ultra maraton sporcusu Bakiye Duran'ın uluslararası başarılar elde etmesine rağmen Türkiye'deki spor kurumlarından destek görememesinin nedenleri sence nelerdir?
- ▶ Bir kadın sporcunun antrenmanlarda ve yarışlarda nitelikli ve yeterli ekipmanlara sahip olamamasının nedenleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Videodaki rekorlar kıran sporcu bir erkek olsaydı sence hangi koşullarda farklılık olurdu?
- ▶ Ülkesini uluslararası spor organizasyonlarında başarıyla temsil etmesine rağmen bir kadın sporcu neden "cesur ve yalnız" olarak nitelendiriliyor?

BÖLÜM KAYNAKÇASI

- ▶ Aybek, A. ve Yıldırım, İ. (2016). *Baron Pierre de Coubertin'in Olimpizm felsefesinde kadın*. C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri*, (ss. 58-77) içinde. Ankara: Spor Yayınevi.
- ▶ Brackenridge, C., Alldred, P., Jarvis, A., Maddocks, K. ve Rivers, I. (2008). A review of sexual orientation in sport: Sportsotland research report (no. 114). Erişim adresi: <https://sportscotland.org.uk/documents/resources/aliteraturereviewofsexualorientationinsport.pdf>
- ▶ Canbaz, B., Öztürk, P. ve Koca, C. (2017, Mayıs). *Spor haberleri, internet sitelerinde kadın sporcuların temsiliinin incelenmesi*. Sözel Bildiri, 10. Spor Bilimleri Öğrenci Kongresi, Kırıkkale.
- ▶ Cooky, C., Messner, M. A. ve Musto, M. (2015). "It's dude time!": a quarter century of excluding women's sports in televised news and highlight shows. *Communication & Sport*, 3(3), 261-287. doi: 10.1177/2167479515588761
- ▶ Emir, E., Karaçam, M. Ş. ve Koca, C. (2015). Kadın boksörler: Boks ringinde ve ringin dışında sürekli eldiven giymek. *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 26(4), 136-153.
- ▶ Eng, H. (2008). Doing sexuality in sport. *Journal of Homosexuality*, 54(1-2), 103-123.
- ▶ European Commission (2014). Gender equality in sport proposal for strategic actions 2014-2020. Erişim adresi: http://ec.europa.eu/assets/eac/sport/events/2013/documents/20131203-gender/finalproposal-1802_en.pdf.
- ▶ Fasting, K. (2003). *Women and sport in Norway*. I. Hartmann-Tews ve G. Pfister (Ed), Sport and women, social issues in international perspective (s. 15-34) içinde. London: Routledge.

- ▶ Fişek, K. (1983). *Türkiye’de spor*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (c. 8), İstanbul: İletişim.
- ▶ Hacısöftaoğlu, İ. (2012). *Burası er meydanı: Güreşte erkekliğin inşası* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ▶ Hacısöftaoğlu, İ. ve Bulgu, N. (2012). Kadınlar ve egzersiz: Aerobik egzersizin çatışmalı anlamları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(4), 177-194.
- ▶ Hacısöftaoğlu, İ. ve Elmas, S. (2015). Kasların efendisi: Men's Health dergisinde Fitness söylemi. *Fe Dergi*, 7(2), 21-34.
- ▶ Hacısöftaoğlu, İ. ve Koca, C. (2011). “Delikanlı gibi yaşayın, delikanlı gibi oynayın”: Eril bir alan olarak spor medyası üzerine bir inceleme. İ. Erdoğan (Ed.), *Medyada hegemonik erkeklik ve temsili* (ss. 69-94). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- ▶ Hall, M. A. (1978). *Sport and gender: A feminist perspective on the sociology of sport*. Ottawa: CAHPER.
- ▶ Kara, F.M. (2011). *Spor örgütlerinde kadın yöneticilerin kariyer engelleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ▶ Kara, F.M. (2016). *Cinsiyetlendirilmiş rekreasyonel mekanlarda kadınların deneyimleri*. C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (ss. 58-77) içinde. Ankara: Spor Yayınevi.
- ▶ Karaçam, M.Ş. (2015). *Vücut geliştirme alanında hegemonik erkekliğin inşasında besin desteği kullanımının yeri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ▶ Karaçam, M. S. ve Koca, C. (2018). *Men’s resistance to gender inequality in sport governance in Turkey*. A. Elling, J. Hovden and A.E. Knoppers (Ed.), *Gender diversity in European sport governance* (s. 25-36). London: Routledge.
- ▶ Kavasoğlu, İ. ve Yıldırım, İ. (2016). *Erken Cumhuriyet döneminde kadın sporcuları üzerinden modern okumalar*. C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (ss. 94-114) içinde. Ankara: Spor Yayınevi.
- ▶ Koca, C. (2006). *Beden eğitimi ve spor alanında toplumsal cinsiyet ilişkileri*. Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi, 17, 81-99.
- ▶ Koca, C. (2011). Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ve Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımıyla incelenmesi (TÜBİTAK Proje No. 109K358). Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/project/detail/TVRBMk5UWTI=>
- ▶ Koca, C. (2016). *Cinsiyetlendirilmiş bir sosyal alan olarak spor*. C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (s. 18-38) içinde. Ankara: Spor Yayınevi.
- ▶ Koca, C. ve Bulgu, N. (2005). Spor ve toplumsal cinsiyet: Genel bir bakış. *Toplum ve Bilim*, 103, 163-184.
- ▶ Memiş, U. A. ve Yıldırım, İ. (2011). Batı kültürlerinde kadınların spora katılımlarının tarihsel gelişimi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 17-26.

- ▶ Özen, G. ve Koca, C. (2017, Mart). *Kadın antrenörlerin çalışma hayatına dair deneyimlerinin toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmesi*. Sözel Bildiri, 2. Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Sempozyumu, İstanbul.
- ▶ Özen, G., Emir, E. ve Koca, C. (2014, Eylül). *Athletes' perceptions and experiences of sexual harassment in Turkey*. Sözel bildiri, IAPESGW Uluslararası Toplumsal Cinsiyet ve Spor Sempozyumu, Ankara.
- ▶ Öztürk, P. (2016). *Sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının tarihsel seyri*. C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (ss. 38-55) içinde. Ankara: Spor Yayınevi.
- ▶ Öztürk, P. (2017). *Kadın futbolcuların futbol alanındaki deneyimleri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ▶ Pfister, G. (2009). Mapping – Gender equality in European sport. Olympia-Equal opportunities via and within sport Project (Project No. 2009-11940). Erişim adresi: http://www.uisp.it/nazionale/aree/politichegenere/files/Mapping_ENGLISH.pdf
- ▶ Saraç, L. ve McCullick, B. (2017). The life of a gay student in a university physical education and sports department: a case study in Turkey. *Sport, Education and Society*, 22(3), 338-354. doi: 10.1080/13573322.2015.1036232
- ▶ Yarar, B., F. Cantek ve Özgüven, P. H. (2009). *Türkiye'de modernleşme süreci içinde ve spor alanında toplumsal cinsiyete dayalı yeni beden ekonomisi ve kadının toplumsal kimliğinin kuruluşu ve dönüşümü* (TÜBİTAK Proje No. 106K026). Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/project/detail/T0RZME9Uaz0=>

FOTOĞRAFLARIN KAYNAKLARI (Sırayla)

- ▶ Bakiye Duran
<http://www.otizmhaberleri.com/tuz-golunde-otizmliler-icin-ter-doktu/>
- ▶ İranlı Kadınlar Pankart
<http://news.kuwaittimes.net/website/let-iranian-women-watch-football-hackers-demand/>
- ▶ Stamata Revithi
<http://www.storiedisport.it/?p=10430>
- ▶ Kathrine Switzer
<http://kathrineswitzer.com/runner/accomplishments/>
- ▶ Halet Çambel - Suat Aşeni Fetgeri
<http://galeri.paratripost.com/turk-eskrimi/>
- ▶ Lale Orta

TOPLUMSAL CİNSİYET VE BİLİM

Ezgi Ece Çelik
Nazile Kalaycı

12

BAŞLARKEN

SÖZLÜK

ERİL BİLİMİN TARİHİ

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

SÖYLEŞİ / ANLATI

FİLM ÖNERİLERİ

KONUya GENEL BAKIŞ

BAŞLARKEN

Gündelik hayatımızı kuşatan önyargılar, bilişsel ve ruhsal olgunlaşmamızda önemli rol oynarlar; eleştirel olarak gözden geçirilmedikçe de kuşaklar boyunca yaşamaya devam ederler. Yaygın kanaat şöyledir: “Bilim erkek işidir”; bilimsel düşünen kadın, “erkek gibi düşünüyordur”, çünkü “gerçekler serttir”, yumuşak huylu kadınlara göre değildir. Sıklıkla kadınlara ellerinin hamuruyla erkek işlerine karışmamaları gerektiği hatırlatılır, çünkü erkekler ciddi ve önemli işler yapmakta kadınlar ise ussal yetersizlikleri ve/ya duygusallıklarından dolayı bu ciddiyeti anlamayı başaramamaktadır. En güvenilir bilgi alanı olarak bilim de ciddiyet ve ussallık gerektiren başlıca alan olduğu için bu alanda erkek gibi düşünmeyi ve davranmayı başaramayan bireylere yer verilmemelidir.

Bu önyargılarla sürdürülen cinsiyetçi bilim pratiğine karşı farkındalık oluşturmak ve eleştirel bilimin önemini hatırlatan alternatif tasarımlar geliştirmek amacıyla, bu bölümde toplumsal olarak kurulmuş “kadın” ve “erkek” rollerinin bilimdeki etkisi/yeri üzerinde durulacaktır.

Bilim ve toplumsal cinsiyet ilişkisini anlayabilmek için konuyla ilgili iki önemli tartışma ve mücadele hattı göz önünde bulundurulmalıdır. Birincisi, bilimin cinsiyetlendirilmiş bir etkinlik olarak yürütülüşünün açığa çıkarılması ve cinsiyetlendirilmiş bilim etkinliğinin aşılmasıdır. İkincisi, bu açığa çıkarma ve aşma işlemi için bilimde kadının dışlanmasına yol açan mekanizmanın nasıl işlediğine dair bir okuma ve değerlendirmenin yapılmasıdır. Bu doğrultuda ilk bölümde, kadının –ve elbette egemen erkeklik halleri dışında kalan tüm cinsiyet rollerinin– bilimden dışlanması ve baskılanmasının tarihine yer verilecektir. Ardından, bilimin eril bir inşa olarak kurgulanması ve yürütülmesi değerlendirilecek ve alternatif bilim görüşlerine değinilecektir.

SÖZLÜK

Bilim

Bilim, doğaya, evrene ve insana dair belirli bir araştırma programı ve yöntemi doğrultusunda açıklama sunan, sistematik olarak düzenlenmiş nesnel önermeler bütünüdür. Bir insan etkinliği olarak bilim, bilim insanı tarafından bireysel olarak yürütülse de aynı zamanda toplumsal bir uğraş olmasından dolayı toplumsal olarak yaygınlaştırılan ve pekiştirilen cinsiyet rollerinden etkilenmekte ve bu rolleri etkilemektedir.

Nesnellik

Yaygın olarak, öznenin tarafsızlığı doğrultusunda, nesneden hareketle –her türlü öznel öğeden bağımsız olarak– ortaya konan bilgisel önermelerin taşıdığı özellik olarak ifade edilir. Öyle ki bu yaygın kanaate göre bilimin kişisel değer yargılarından, geleneklerden, ilgi

alanlarından yalıtılmış, tarafsız bir bilgi alanı olduğu iddiası, bilimin en önemli özelliği olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki, günümüzde bu tanımın uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Bu bakımdan Konuya Genel Bakış bölümünde nesnellik ile nesnelcilik arasındaki ayrıma değinilecektir.

Bilimsel Yasa

Belirli koşullar altında gözlemlenmiş olguların düzenliliğine dair betimleyici genellemelerdir. Özellikle doğa bilimleri alanında önemli bir kriter olarak değerlendirilen yasa, “araştırma kapsamındaki olguların sınıflandırılmasına ilişkin evrensel ölçüde kabul edilen tümel önermeler ve/veya matematiksel formülasyonlar” şeklinde tanımlanabilir.

ERİL BİLİMİN TARİHİ

Uygarlığın doğuşunda önemli bir uğrak olarak kabul edilen Eski Yunan Medeniyeti’nde polis yaşamı açıkça kadınların dışarıda bırakılması üzerine inşa edilmiştir. Yunan katılımcı demokrasisi eşitler arasında bir ilişkidir, ama eşitlik yurttaşlar arasındadır ve kadınlar yurttaş olmadıkları için bu eşitliğin muhatabı değillerdir. Aristoteles, dönemin bakış açısını bilimsel olarak da yorumlamıştır: “kadının erkek tarafından yönetilmesi hem doğa gereği hem de doğaya uygun olandır –tıpkı beden ruh tarafından yönetilmesi gerektiği gibi” (Aristoteles, 1998: 1254b 10-20). Antik dönemdeki anlayışa göre edilgen olan ve herhangi bir şekli olmayan, hatta “doğal biçimsizlik” olan kadın, erkeğin uygarlaştırıcı elinin vereceği biçime muhtaçtır; ses tonlarından ağızlarındaki diş sayısına, vücut ısılarından döl yataklarındaki işleyişe kadar her şey, bu kusurlu doğayı açık etmektedir. Elbette bu belirlemeler kadınların hem polis yaşamından hem de ideal demokrasinin şartı olan eğitimden ve eğitimin sunduğu olanaklardan uzak kalmalarına yol açmıştır. O dönemin meşhur okulu Akademia, soylu erkeklere açıktır ve erkeklerin theoria etkinliğine daha yatkın olduğu kabul edilmektedir. Buna rağmen Pythagoras (Pythagorasçı okul kadınları dışlamamıştır) öldükten sonra onun öğretisini devam ettiren Theano (aynı zamanda karısıdır), Perikles’in söylevlerini yazdığına inanılan Aspasia gibi kadınlar da vardır. Kadınların ortalama bir eğitim aldıkları Roma Dönemi’nde de sayıları az olmakla birlikte matematik, fizik gibi alanlarla ilgilenen meşhur kadınlar olmuştur. İskenderiyeli Hypatia, bunlardan biridir; fizik alanında keşifleri ve matematikte bazı problem çözümlerine ilişkin kitapları olsa da bilim tarihinde adına çok az rastlanmakta ve ilginç bir şekilde gerçek olmayan/efsanevi bir kişilik olarak sunulmaktadır. Ortaçağ’da bilimsel etkinliğin öğretildiği yerler, manastırlar olmuştur; ancak o zamanlar doğa bilimleri çok önemsenmemiştir. Bu dönemde bir manastırın himayesine sığınmış olan kadınlar rahat bir hayat sürmüş, yoğun düşünme eylemi için gerekli olan boş zaman ve huzura böylelikle sahip olabilmişlerdir. Bazı kadın filozoflar da bu dönemde evlenmeden yaşayabilmek için Begine olmuş, manastır yemini etmek zorunda kalmadan inzivaya çekilerek aşırılıklardan uzak bir yaşam sürdürebilmiştir (Gleichauf, 2007: 31). Bu kadınlar doğabilimsel yazıların yanında zaman zaman kehânet yetenekleriyle ve şifacılıklarıyla da öne çıkmıştır. Bingenli Hildegard, Magdeburglu Mechthild, Marguerite Porète gibi.

Rönesans ise bilimler ve sanatlar açısından büyük başarıların elde edildiği bir dönem olmuştur. Keşiflerin otoritesine bağlı yürütülen bilim araştırmalarına alternatif olarak, ruhban olmayanlar da bilimle ilgilenmeye başlamıştır; eğitim, araştırma ve bilgi giderek önemli hale gelmiştir. Bilim ve felsefe alanındaki kadın sayısı da artmıştır. Fakat bu kadınlar genellikle, günümüzde insan bilimleri, etik ve estetik alana giren konulara dair düşünüp yazmışlardır ve bu gelişme de bilimle ilgilenen kadınlara dair önyargıların silinmesini sağlamak yerine önyargıları körüklemek için kullanılmıştır. Çalışma alanları yukarıda sıralananlara pek uymadığı halde benzer önyargılara maruz kalan iki kadın, Marie Le Jars de Gournay ile Anne Finch Conway'dır. De Gournay, yaşadığı dönemde çok saygın biridir; ancak tarih içinde bu saygınlık giderek unutulacak, ona ilişkin hatıralar çarpıtılacaktır. Sözcü gelişir yirminci yüzyılda bir tarihçi tarafından çirkin, kız kurusu, çatı katında cadı kitapları arasında acınası bir yaşam süren, yılda bir kez yıkanan biri olarak anlatılacaktır (Gleichauf, 2007: 51). Conway ise dönemi için oldukça ileri bir tasarımla evreni, monadlardan yola çıkarak açıklamıştır. Ancak günümüzde monad denildiğinde, akla sadece Leibniz'in adı gelmektedir. Conway ile Leibniz arasında mektuplaşma olduğu bilinmektedir ama evreni monadlardan yola çıkarak açıklayan kişilerden söz edildiğinde, Conway'in adının hiç anılmaması da dikkat çekicidir.

Özellikle doğa bilimleri alanında erkek egemen işleyiş yüzyıllarca sürdürülmüş; gerek doğabilimi gerekse insanbilimleri alanında çalışmalarıyla dikkat çeken kadınlar, çeşitli türden dışlamalara maruz kalmış, hatta toplum için sakıncalı olmaları sebebiyle cadı ya da sapkın ilan edilerek cezalandırılmışlardır.

Cadı avı

Yeniçağ biliminin doğuşunun tarihlendiği onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar Avrupası'nda bilimin gelişmesine eşlik eden tarihsel arka plan görmezden gelinemeyecek bir kadın katliamına sahne olmuştur. İki yüzyıldan kısa bir sürede yaklaşık iki yüz bin kadının öldürüldüğü "cadı avı" diye bilinen dönemin, çoğu tarihçinin nedenleri ve sonuçları bakımından gereğince üzerinde durmadığı bir tarihsel olgu olması da dikkat çekicidir.

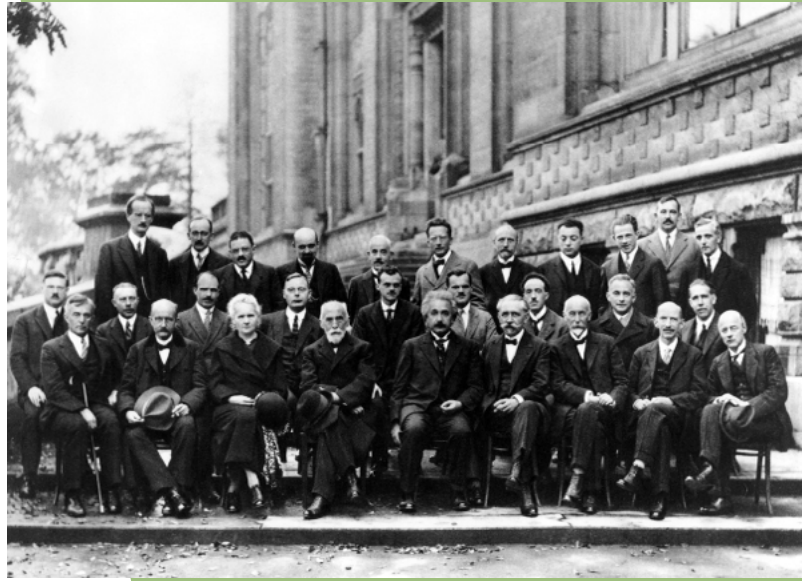

Anneken Hendriks'in 1571'de Amsterdam'da cadılıkla suçlanarak yakılma sahnesi.

<http://www.fotolibra.com/gallery/1265927/the-burning-of-a-16th-century-dutch-anabaptist-anneken-hendriks-who-was-charged-by-the-spanish-inq/>

Doğadaki bağlantıların keşfiyle ilgilenen ve genellikle halk şifacıları da olan kadınlara yönelik cadı avı aslında heretik/hermetik bilim anlayışı ile mekanik bilim anlayışı arasındaki (başka bir ifadeyle, maddi doğanın tinle yoğrulduğu kabulünden hareket ederek evreni canlı bir organizma olarak belirleyen Rönesansın simyacıları "Paracelsuçular" ile bilgiyi doğaya hükmetmenin aracı olarak gören ve maddeyi tinden ayıran "Baconcılar" arasındaki) çatışmanın tamamına ermesi olarak da belirlenebilir. Carolyn Merchant da cadıların katledilişini, bilimsel devrimin ateşlediği paradigma kaymasına bağlar. Bu kayma doğayı, kadını ve yeryüzünü hayat veren anneler olarak gören organik bir dünya algısının yerine bunları sürekli kaynaklara indirgeyerek alçaltan mekanik bir dünya algısını koymuştur (Federici, 2014: 127). Merchant'a göre cadı olarak kadın, doğanın vahşi yanının, doğada düzensiz, kontrol edilemez görünen her şeyin cisimleşmiş bir hali ve dolayısıyla yeni bilimin üstlendiği projenin uzlaşmaz bir karşıtı olarak görüldüğü için katledilmiştir. Kadınların cadılıkla suçlandığı daha eski örnekler de vardır; ama soykırım derecesinde bir kadın katliamı sanayinin ve yeniçağ biliminin doğduğu dönemde yaşanmıştır. Henüz gelişen sanayi, bilimsel gelişmeyi de kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmiştir. Cadı figürü, kapitalizmin yıkmak zorunda olduğu kadın öznelerin dünyasının somutlamasıdır; heretik, şifacı, itaatsiz eş, yalnız yaşamaya kalkışan, üremeyle ilgili normlara karşı gelen, efendisinin yemeğine zehir koyan, kölelerin isyan etmesine ilham veren kadındır o (Federici, 2014: 22). Dolayısıyla cadı avı, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde kapitalist yeni dünya düzeniyle bağdaşmayan özneler, pratikler ve bilgiler bütününe açılan bir savaş olarak ele alınmalıdır. Bu savaş sonrasında hiyerarşiye, tahakküme, özellikle kadın bedenini kontrole dayalı yeni ilişkiler güç kazanmış, bu durum doğanın giderek cansız bir madde ya da insan dünyası için bir hammadde olarak ele alınmasına varmış, akıl bedensel köklerinden kopartılmış, kadın erkek ayrımı derinleşmiştir. Fakat cadı avının sorumlusu olarak rasyonel düşünceyi ya da yeniçağ biliminin doğuşunu belirlemek doğru olmayacaktır. Bu düşünceler, Avrupalı elitlerin Ortaçağ'ın ortalarına doğru politik ve ekonomik iktidarlarını tehdit eden bir varoluş biçimini yok etmeleri için kullanılmış (Federici, 2014: 289) ataerkil toplum yapısının cinsiyetçi önyargıları da bu katliama hizmet etmiştir.

Batı biliminin doğup geliştiği Avrupa'da –tarihsel ilerleme fikri ve Aydınlanma ülküsüne rağmen– kadınların bilim alanından dışlanması sonraki zamanlarda da devam etmiştir; örneğin, yirminci yüzyılın başına dek bir kadının yanında bir erkek olmadan

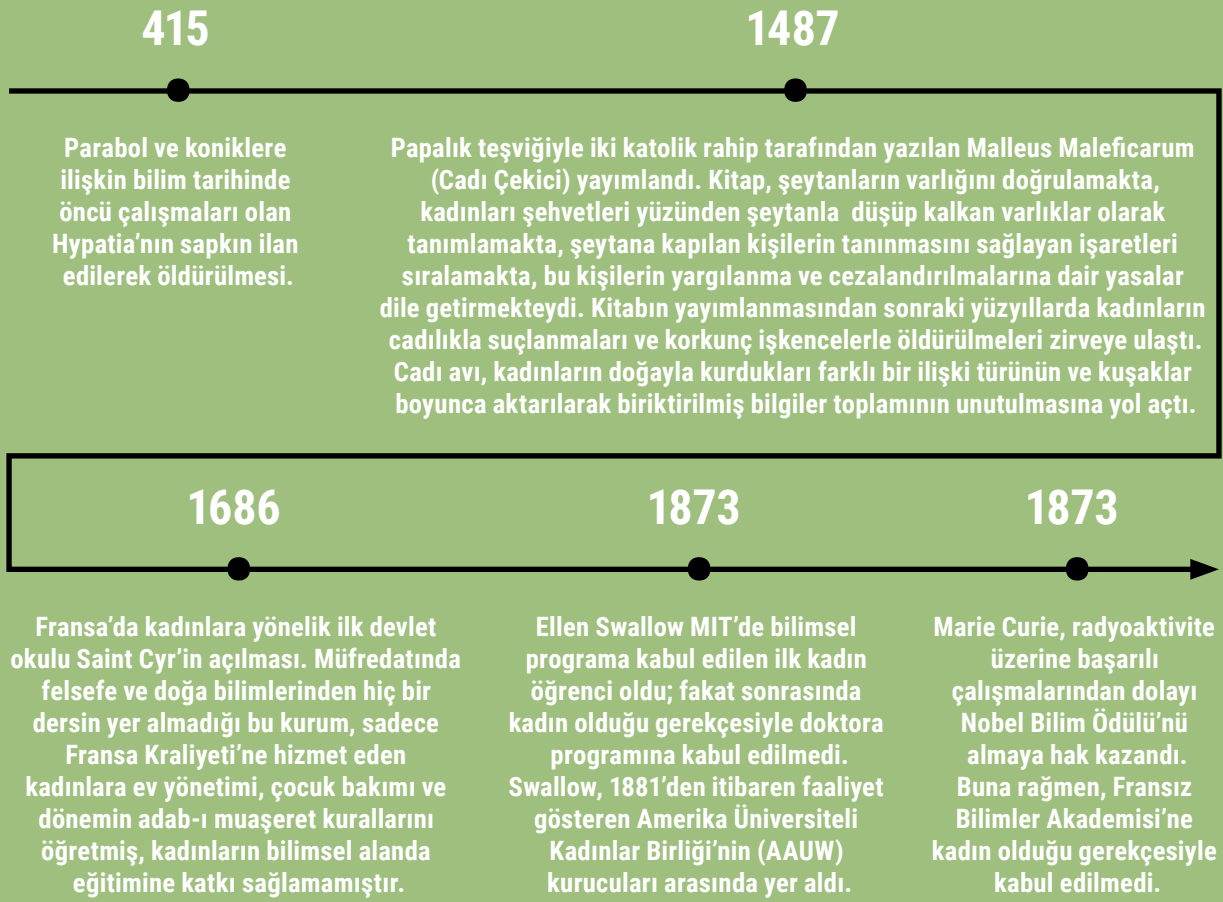
1927 tarihli resim uluslararası bir fizik konferansında çekilmiş. Ön sırada Albert Einstein ve gruptaki tek kadın Marie Curie görülüyor.

<http://twistedifter.com/2014/11/the-smartest-people-in-the-room/>

kütüphaneleri kullanmasına izin verilmemiştir. Kadınların erkeklerle ortak yemekhanelerde bilim sohbetlerine katılması uygun görülmemiştir (Arditti, 1980: 350).

Günümüze kadarki süreç göz önüne alındığında, cinsiyetçi olmayan bir bilim tarihinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Fakat alternatif bilim tasarımları ve bunlara ilişkin uygulamaların yaygınlaşmasıyla cinsiyetçi olmayan bir bilim tarihi yazımı gelecekte mümkün olacaktır.

KONUyla İLGİLİ ÖNEMLİ OLAYLAR

SÖYLEŞİ / ANLATI

► BİLİM DÜNYASINDA CİNSİYET AYRIMI

<https://www.youtube.com/watch?v=jIMG2G30cOA>

► WOMEN IN SCIENCE

https://www.youtube.com/watch?v=_CSuMjEwTic

FİLM ÖNERİLERİ

Agora (2009)

<http://www.imdb.com/title/tt1186830/>

Gizli Sayılar (2016)

<http://www.imdb.com/title/tt4846340/>

KONU YA GENEL BAKIŞ

Yaygın bilim tasarımı, bir araştırma alanının bilimsel kabul edilebilmesi için özellikle yasalara dayanan ve nesnel bir bilgi alanı olması gerektiği öne sürülür. Fakat yasalılık ve nesnellik ile ne kastedildiği üzerinde pek durulmaz. Önce nesnelliğe bakalım: Modern dönemde Batı bilimi, özne ve nesne etkileşimini göz ardı eden ölçütler üzerinde inşa edilmiştir. 19. yüzyıl pozitivistliği ve sonrasında gelişen neo-pozitivizm günümüzde bilime dair kanaatlerin oluşumunda belirleyici olmuştur. Elbette daha öncesinden nüvelerine rastlanmakla birlikte, özellikle onyedinci yüzyıl düşünürlerinden bu yana etkisini artıran mekanik evren tasarımı giderek bilimin belirli kriterler doğrultusunda tektipleşmesine yol açmıştır.

Evreni/doğayı, neden-etki bağlantısı ile düzenlenmiş ve matematiğin diliyle anlaşılabilir bir mekanik düzenek olarak tasarlayan bilimcilerin yaklaşımları doğrultusunda nesne ile özne arasındaki bağ yok sayılmış ve nesnellik yerine bir yandan nesneyi sabitlerken diğer taraftan öznenin belirleyiciliğini bertaraf etmeye çalışan nesnelcilik bilime egemen olmuştur. Bu bakış açısına göre bilen özne, bilinen nesneyi tahakküm altına alır, ele geçirir ve böylece nesneyi her ayrıntısıyla bilebilir. Bilimin bu eril ve tahakkümcü işleyişine yönelik en açık ifade onyedinci yüzyıl düşünürlerinden Francis Bacon tarafından dile getirilmiştir: Bilmek, egemen olmak içindir; bilim, egemenlik kurmanın en etkili yoludur. Batı biliminin gelişmesinde önemli rol oynayan Royal Society'nin de kurucularından biri olan Bacon¹ gibi pek çok düşünür, aklın doğaya/maddeye egemen olması gerektiğini ve ancak bu şekilde güç kazanılacağını savunmuştur. Kartezyen felsefe ve Baconcu bilim idealiyle, dünyayı akıl (bilen er-kşi) ve doğa (bilinebilir olan, edilgen dişi) şeklinde iki parçaya bölen bu bilimsel ideoloji aklı ve doğayı cinsiyetlendirmiş, bilen ile bilinen arasına bir uzaklık koyarak doğayı nesneleştirmiştir. Bacon, bilimi erkek akıl ile dişi doğa arasındaki "iffetli ve yasal evlilik" olarak tarif etmektedir. Bu iffetli evlilik, toplumsal bakımdan erk sağlayarak ilerleme yolunda ürünler verecektir.

Pre-sokratik dönemde olduğu gibi bilim tarihinin sonraki dönemlerinde de akıl ile maddenin, doğa ile ruhun etkileşimine ve birlikteliğine vurgu yapan Margeret Cavendish, Agrippa, Paracelsus gibi düşünürler olmakla birlikte akıl-madde, ruh-beden düalizminiⁱⁱ pekiştirerek bilimi bu ikicilik üzerine kuran Rönesans sonrası mekanik yaklaşımlar doğrultusundaⁱⁱⁱ bilim, teknolojik ve endüstriyel alanda önemli gelişmeler sağlasa da kuramsal bakımdan bilim alanının giderek tektipleştirici ve dogmatik bir alan haline geldiği görülmektedir.

Oysa Batı biliminin son birkaç yüzyıl boyunca sürdürdüğü, nesnesini sabitleyen mutlak hakikat arayışına karşı günümüzde, bilgisel etkinlikte öznenin konumluluğu (perspektifi) ve nesnenin devinimselliği göz önüne alınarak nesnellikten ne anlaşılması gerektiği, daha sık tartışılır hale gelmiştir. Bu nokta önemlidir; çünkü nesnelliği eril bir ideal olarak görüp reddetmek bilimi reddetmek anlamına gelecektir. Bu da gerçeklikle kurulan güvenilir bağlantıları yok saymak demektir. Bunun yerine, farklı bir nesnellik anlayışını tartışmaya açmak ve yaygınlaştırmak bilimin gelişmesi bakımından verimli olabilir. Nesne edinilen olgu ya da olay ile bilmek isteyen özne arasında anlama sürecinde bir ilişki kurulur ve nesne de özne de sabitlenemez; bilen öznenin perspektifi, eleştirel becerisi, özne ile nesnenin karşılıklı etkileşimi göz ardı edilemez. Bu konuda Donna Haraway'ın feminist nesnellik yaklaşımı yardımcı olabilir: Feminist nesnellik, aşkınlıkla ve özne-nesne ayrımıyla ilgili değil sınırlı konum ve konumlu bilgiyle ilgilidir. Öznenin sınırlılığının, konumluluğunun farkında olarak neyi, nasıl görmeyi öğrendiğimizin hesabını verebilecek hale geliriz (Haraway, 2010: 103). Bilimin güvenilir bir alan olması, nesneyi evrensel yasalar aracılığıyla matematiksel kesinlikte bilmekle ilgili değildir -ki her alan için bu zaten mümkün değildir. Bilimde nesnellik ve güvenilirlik, araştırmaya ilişkin hesap verilebilirlik ve temellendirmelerin sağlamlığıyla ilgili olmanın yanı sıra bilimcinin, bilme sürecinde konumlu oluşuna ilişkin öz-farkındalığıyla da ilgilidir.

Bilginin tahakküm aracı olarak kullanılması bakımından bir diğer önemli kavram, yasalılıktır. Bilimin önemli ölçütlerinden biri olarak görülen genel yasalılık, incelenen alandaki şeyler arasında saptanan düzeni matematiksel kesinliğe yakın biçimde ifade eden önermelere dayanmaktadır. Oysa Aristoteles'in belirttiği gibi her alanda matematiğin kesinliğini aramamak gerekir (Aristoteles, 1996: 995a 15). Her konunun doğal yapısına göre aranacak kesinlik farklı olmalıdır. Yasa kavramı, özellikle onyedinci yüzyıldan bu yana pekiştirilen matematiksel kesinlik vurgusuyla bir tahakküm göstergesi olarak bilimin belirleyicisi olmuştur. Ne var ki, yasa kavramıyla bağlantılı olarak, doğayı tahakküm altına alma ihtiyacı, başka insanları tahakküm altına alma ihtiyacıyla paraleldir. Yasa aracılığıyla doğa ve insanlar üzerinde egemenlik kurulmaya ve her iki alan da denetim altına alınmaya çalışılır. Doğa yasaları da devlet yasaları da yukarıdan dayatılan ve aşağıdan riayet edilen zorunluluklar olarak anlaşılmıştır. Doğa yasaları, uzun yıllar, Tanrının evrensel düzen için maddeye dayattığı belirlenimler olarak algılanmıştır (Keller, 2007: 163). Elbette burada eleştiri, doğanın düzeni anlamında doğa yasalarından kuşkulanaşmaya yönelik değildir. Doğadaki düzen, insanlar tarafından yasa şeklinde dile getirilmektedir. Bu bakımdan istenen, insanın koymadığı, yaratmadığı, sadece varolan düzenin ilkesi olarak ifade ettiği yasalara eleştirel bakarak bilimin erillik ve güç kategorilerinden özgürleştirilmesi durumunda ulaşılabilecek kapasiteler hakkında düşündürmektir. Bu noktada Keller, Düzen (order) ile Yasa (law) kelimeleri arasında ayrım yapmanın, bilimsel eleştireliliğin sağlanmasında yardımcı olacağına dikkat çeker: Düzen, yasadan daha geniş ve yasanın hiyerarşik, merkezileştirici etkilerinden uzak, kendiliğinden,

kendi kendini yaratan ya da dışarının etkilerine açık bir kategoridir; yasa ise içeriden hiyerarşik bir örgütlenme gerektiren daha dar bir kategoridir (Keller, 2007: 164).

Bilimsel araştırmada evreni keşfeden insan, Tanrının yasa koyuculuğunu da üzerine almıştır ya da en masum ifadeyle, Tanrının koyduğu yasalara ilk elden ulaşan mesihvari bir konuma yükselmiştir. Bilme arzusu, bilim tarihinin farklı dönemlerinde ister Tanrıya yakınlığı ister günümüzde olduğu gibi iktidar ilişkilerine ve bilim-sanayi düzeneğinde kapitalist ar-ge patronlarına yakınlığı bakımından, hep erk ile bağlantılı olmayı sürdürmüştür. Bu sebeple, tahakküm ile ilişkili olan “yasa” kavramından ziyade, keşfedilecek farklı bağlantılara odaklanan, ufukları genişleten eleştirel bilimde “düzen” kavramının tercih edilmesi daha verimli olabilir. Doğadaki, evrendeki ya da toplumdaki düzen ile Tanrısal-evrensel-mutlak özellikteki yasa kavramını ayırabildiğimizde, bilimde tahakkümcü ve dogmatik yaklaşıma karşı alternatif bilim tasarımları geliştirmeye de yaklaşabiliriz.

Giderek muhafazakârlaşan dünyamızda politik manipülasyonlara kapılmamak ve gerçeklikle bağlantıyı korumak bakımından, güvenilir bilgi alanı olarak bilimin önemi günümüzde daha da artmıştır^{iv}. Bu bakımdan, bilimin cinsiyetçi ve tahakkümcü kurulumunu aşarak, gerçeklikle bağı kaybetmeden doğanın, evrenin ve tarihsel-toplumsal alanın sesine kulak veren sorgulayıcı bilimselliğin peşinde olmak ufkumuzu genişletecektir.

Keller’in belirttiği gibi bilimin eril bir proje olmaktan çıkartılıp yine bilimin içinden düzeltilmesi gerekmektedir.

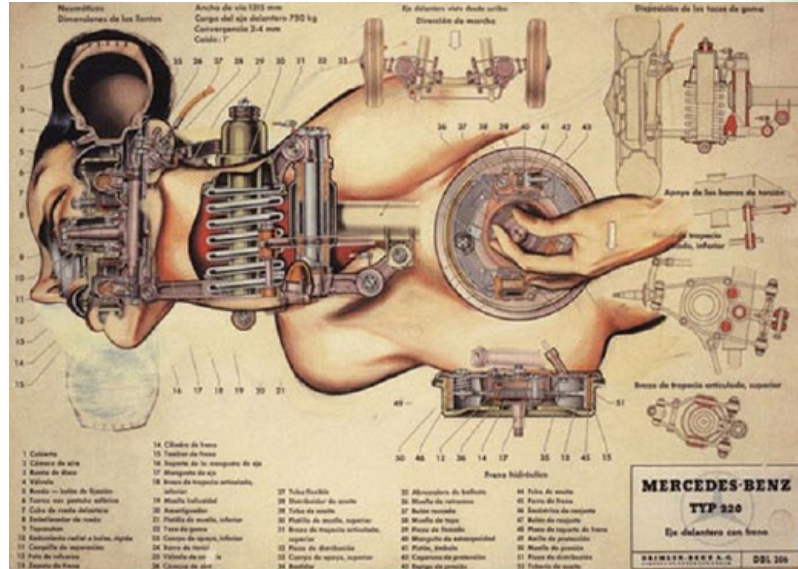
Doğanın verdiği yanıtlar, bizi bilim anlayışımızı oluşturan terimleri tekrar tekrar yeniden incelemeye teşvik eder. Bu yanıtlara kulak vermek, ‘elimizdeki malzemeyi dinlemek’, bilim anlayışımızı, kültürün eril diye damgaladığı dar perspektiften değil de, insan deneyiminin geniş perspektifinden doğan terimlerle yeniden inşa etmemize yardımcı olacaktır (Keller, 2007: 210).

Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Bilimdeki Yeri

“Türkiye’de kadınlar yükseköğrenim alanında öğrenime ilk olarak 1914 yılında İstanbul Darülfünunu’nda başlayabilmiştir. Sonrasında Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte, aralarında gelişmiş ülkelerin de bulunduğu pek çok ülkenin kadınlarından önce yasal haklarını elde etmişlerdir. 1926’da Şeriat kaldırılmış, Medeni Kanun kabul edilmiş ve 1933 yılında ‘İstanbul Darülfünunu’nun yürürlükten kaldırılması ve Milli Eğitim Bakanlığı’nca Yeni Bir Üniversite Kurulmasına ilişkin Kanun’ kabul edilmiştir.” (Naymansoy, 2009: 206).

Global Gender Gap Report: 2009’da yayınlanan çalışmada Türkiye’nin, kız çocuklarının eğitime erişimi konusunda, Etiyopya ve İran’ın altında yer alarak 134 ülke arasında 110. sırada olduğunu açıklamıştır. Dünya geneline benzer şekilde, psikoloji, sosyoloji, arkeoloji gibi insanbilimleri alanlarında kadın araştırmacı sayısı doğabilimleri alanına oranla daha fazla olan Türkiye’de, doğabilimleri alanında en çok kadın araştırmacı, biyoloji alanındaadır. Tübitak Bilim Teşvik Ödülleri’nden, biyoloji alanında ödül alanların üçte biri; sağlık bilimleri alanında ödül alanların beşte biri; arkeoloji alanında üçte biri; ve psikoloji alanında ödül alanların yarısından fazlası kadın araştırmacıdır. 2010 yılına kadarki verilere göre astronomi ve uzay bilimleri alanında bilim teşvik ödülü alan sadece bir kadın bulunmaktadır (Naymansoy, 2009: 215).

Bilimsel olan kişiseldir de; en az iki bakımdan: Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, bilim insanı araştırma etkinliğinde görünmez değildir; eğilimleri, seçimleri, içinde yetiştiği eğitim geleneği ve eylemleriyle bilimsel etkinlikte belirleyicidir. Modern bilim tasarımının oluşumunda bilim insanı mutlak anlamda tarafsız oluşuyla tarif edildiği için –belki de kibirli bir uzman tevazusu ile– bilen öznenin belirleyiciliği ve kurama etkisi görmezden gelinmiştir. Oysa bilimcinin rolü göz önünde bulundurulduğunda görülmektedir ki bilimsel olan, kişiseldir de. Diğer yönüyle, bilimsel olan kişiseldir çünkü ortaya konan ve doğruluğu kabul edilerek eğitim programlarına giren her kuram ve bunların endüstri alanında teknolojik yansımaları, bireylerin hayatına –farkında olarak ya da olmayarak– etkide bulunmaktadır: Kadın için geliştirildiği söylenerek satışa sunulan teknolojik ev gereçleri, kadının toplumdaki rolünü belirlemek bakımından oldukça etkilidir! Nükleer alanda yapılan kuramsal çalışmalar –kimi bilimcilerin kişisel tercihleri doğrultusunda geliştirmeyi kabul ettiği– atom bombasının icadına dek uzanmış ve yazık ki toplumsal ve kişisel düzeyde ne kadar etkili olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, biyoloji ve kimya alanındaki kuramsal çalışmalar tıp alanındaki teknolojilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu teknolojik uygulamaların sağlık alanındaki etkisi çarpıcı örneklerde görülmektedir: Genel tıbbî müdahalelerle insan ömrünün uzatılması, kök hücre bankaları, yumurta dondurma, cinsiyet değiştirme, erkek hamileliği –ki gelecek on yıl içinde erkeklerin rahim nakliyle hamile kalmasının mümkün olduğu belirtiliyor– gibi. Bilimsel olanın kişisel de olduğunu gösteren pek çok örnek, insan için yararlı ve hayatı kolaylaştıran gelişmeler gibi değerlendirilebilirse de bu gelişmeler diğer yönüyle, erk sahiplerinin bilim ve teknoloji aracılığıyla, madde, doğa ve beden üzerindeki tahakkümü (denetimi) sürdürme çabasını da göz önüne sermektedir.

Bilim ve teknoloji ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, teknolojik ürünlerin bireyin yaşamına doğrudan etkisi olmasa da yerkürede yarattığı etki ile her birimize dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır.

Son olarak şunu tekrar edelim: Toplumsal cinsiyet ve bilim ilişkisi bakımından cinsiyetçiliğe yönelik mücadele, sadece kadının bilimsel araştırma ve eğitim alanlarından dışlanmış olmasına ve günümüzde bu alanlarda kadın sayısının azlığına ilişkin değildir. Bilimsel araştırma ve eğitim alanlarında kadın sayısı erkeklere oranla artırılrsa da, mücadelenin önemli bir diğer boyutu, bilimin eril bir etkinlik olarak cinsiyetlendirilmiş olmasına yöneliktir. Bu bakımdan feminist yaklaşımlar, dogmatikleştirici bilimsellik ölçütlerinden sıyrılarak, cinsiyetçilik ve ayrımcılık karşıtı, eleştirel ve güvenilir bir bilim alanı oluşturmak için alternatif bilim tasarımlarını tartışmaya açmaktadır.

EK OKUMALAR

- ▶ <http://www.5harfliler.com/jinekolojinin-babasi/>
- ▶ <https://gaiadergi.com/bir-iranli-bir-matematikci-bir-kadin-maryam-mirzakhani/>
- ▶ <http://www.5harfliler.com/merhaba-uzayli-ben-erkek-birey-bu-da-bizim-hanim/>
- ▶ Evelyn Fox Keller'in *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim* kitabından "Dinamik Nesnellik: Sevgi, Erk ve Bilgi"
- ▶ Alev Özkazanç'ın "Bilim ve Toplumsal Cinsiyet": http://kasaum.ankara.edu.tr/?page_id=182

SEN DE ARAŞTIR

- ▶ Erkeğe atfedilen bilim ve asla boyun eğmeyen dört kadın
<https://gaiadergi.com/erkege-atfedilen-bilim-ve-asla-boyun-egmeyen-dort-kadin/>
- ▶ Feminist teknoloji diye bir şey var mı?
<http://www.sanatatak.com/view/feminist-teknoloji-diye-bir-sey-var-mi>

KENDİME BAKIYORUM

- ▶ Eğitim sürecinizde cinsiyet rollerine ilişkin ayrımcılığa maruz kaldınız mı ya da tanık oldunuz mu?
- ▶ Yaşadığınız toplumda kadının bilim/araştırma/eğitim alanından dışlanmasına ilişkin örneklerle karşılaşılıyor mu? Nasıl?
- ▶ Bilimin bir erkek etkinliği olarak değerlendirilmesinin sebepleri sizce nelerdir?
- ▶ Bilimi, insanın diğer etkinliklerinden ayıran en önemli özellikler nelerdir? Örneğin, nesnellik, evrensellik gibi bilimin önemli kriterleri olarak kabul edilen özelliklerin toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantısı nedir?

KAYNAKÇA

- ▶ Arditti, R. (1980). Feminism and science. *Science and liberation*, P. Brennan & S. Cavrak (Eds.), Beacon Press, (ss. 350-368).
- ▶ Aristotle (1998). *Politics*. (H. Rackham, Çev.), Cambridge: LOEB, Harvard Üniversitesi.
- ▶ Aristoteles (1996). *Metafizik*. (Ahmet Arslan, Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- ▶ Federici, S. (2014). *Caliban ve cadı, kadınlar, beden ve ilksel birikim*. (Öznur Karakaş, Çev.), İstanbul: Otonom Yayınları.
- ▶ Fox Keller, E. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve bilim üzerine düşünceler*. (Ferit Burak Aydar, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Gleichauf, I. (2007). *Kadın filozoflar tarihi*. (Leyla Uslu, Çev.), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- ▶ Haraway, D. (2010). *Başka yer*. (Güçsal Pular, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- ▶ Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. New York: Cornell University Press.
- ▶ Merchant, C. (1983). *The death of nature*. New York: Harper One.
- ▶ Naymansoy, G. (2009). Türk bilim kadınları ve bilime katkıları. *Türkiye’de bilim ve kadın kongresi bildirileri*, Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ▶ Özkazanç, A. Bilim ve toplumsal cinsiyet. Erişim adresi http://kasaum.ankara.edu.tr/?page_id=182
- ▶ Sokal, A., Bricmont, J. (2013). *Son moda saçmalar*. (Barış Gönülşen, Çev.), İstanbul: Alfa Bilim.

SON NOTLAR

i Francis Bacon, 1561-1626 yılları arasında yaşamış ve çağının putlarına, özellikle kilisenin dogmalarına karşı mücadele ederek, olgular alanının gözlemine dayanan ilkelere ulaşarak evreni anlamayı savunan önemli bir düşünürdür. Bununla birlikte, bilmeyi erk ile ilişkilendirmesi ve bilgiyi egemenlik aracı olarak ortaya koyması; akli eril, doğayı işlenecek maddi bir döl yatağı olarak dişi diye tarif etmesi; aklın -ya da daha doğru bir ifadeyle erkek-insanın- doğa üzerindeki tahakkümünü pekiştiren bir görüş dile getirmesi ve çağında mücadele ettiği dogmalara başka dogmalar eklemesi Bacon’ın tahakkümcü, cinsiyetçi ve bu bakımdan da nesnellikten uzak bir bilim tasarımı ortaya koymasına yol açmıştır. Ama eril bilimin doğuşunun bütün faturasını Bacon’a kesmek de doğru olmayacaktır. Çünkü rasyonel düşünce ya da Yeniçağ bilimi, Avrupalı elitlerin politik ve ekonomik iktidarlarını tesis etmeleri ve sağlamlaştırma yollarında kullanılmış ve yorumlanmıştır.

Günümüzde özellikle eko-feminizm alanında dile getirilen Doğa Ana miti, eril-akıl/dişi-doğa düalizmini pekiştiren özcü bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Bu yaklaşım, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü ile insanın doğa üzerindeki tahakkümüne karşı mücadele alanlarını ortaklaştırma çabasında, doğa ile kadın arasında kurulan özdeşlik aracılığıyla bir bakıma dayatmacı hiyerarşiyi sürdürmektedir. Bu noktada, gerek kadın üzerindeki baskılama ve dışlama politikalarına gerekse doğanın edilgen bir nesne konumuna indirgenerek sömürülmesine karşı verilen mücadelede, özcü feminizmin uygun bir yol olmadığı açıktır.

Bilimin otoritesini güçlendiren diğer önemli gelişme, ondokuzuncu yüzyıl pozitivistizminin yaygınlaşmasıdır. Bilimin olgulardan hareketle, nesnel, yasalı, evrensel bilgiler ortaya koyan güvenilir bir bilgi alanı olduğu inancı pozitivistlerle –ki pozitivistizmin babası olarak Auguste Comte’u anmak gerekir– doruk noktasına ulaşır; ardından neo-pozitivistizmin etkisiyle, bilim matematiksel formülasyonlarla iş gören –çünkü kesinliği veren matematiktir– doğa bilimlerine indirgenmiştir. Bu durum ise, diğer bilgi alanlarını güvenilir bilim alanının dışında bırakarak, bilimin daha da dogmatikleşmesine yol açmıştır.

ii Günümüzde özellikle eko-feminizm alanında dile getirilen Doğa Ana miti, eril-akıl/dişi-doğa düalizmini pekiştiren özcü bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Bu yaklaşım, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü ile insanın doğa üzerindeki tahakkümüne karşı mücadele alanlarını ortaklaştırma çabasında, doğa ile kadın arasında kurulan özdeşlik aracılığıyla bir bakıma dayatmacı hiyerarşiyi sürdürmektedir. Bu noktada, gerek kadın üzerindeki baskılama ve dışlama politikalarına gerekse doğanın edilgen bir nesne konumuna indirgenerek sömürülmesine karşı verilen mücadelede, özcü feminizmin uygun bir yol olmadığı açıktır.

iii Bilimin otoritesini güçlendiren diğer önemli gelişme, ondokuzuncu yüzyıl pozitivistizminin yaygınlaşmasıdır. Bilimin olgulardan hareketle, nesnel, yasalı, evrensel bilgiler ortaya koyan güvenilir bir bilgi alanı olduğu inancı pozitivistlerle –ki pozitivistizmin babası olarak Auguste Comte’u anmak gerekir– doruk noktasına ulaşır; ardından neo-pozitivistizmin etkisiyle, bilim matematiksel formülasyonlarla iş gören –çünkü kesinliği veren matematiktir– doğa bilimlerine indirgenmiştir. Bu durum ise, diğer bilgi alanlarını güvenilir bilim alanının dışında bırakarak, bilimin daha da dogmatikleşmesine yol açmıştır.

iv Postmodern ve post-yapısalcı görüşler düalizmden beslenen merkeziyetçi ve tahakkümcü ideolojilere yönelik eleştirileriyle çağımızın düşünsel ufkunu etkilemişlerdir. Fakat bu görüşlerin, Batı aklı eleştirilerinden hareketle, aklı topyekûn reddederek, inancı, duyguları benzer bir hiyerarşide baş tacı etmenin sonuçları da en az aklın dayatmacılığı kadar tehlikelidir. Bu noktada bilim alanına damga vuran “Sokal Vakası” dikkat çekicidir: Teorik fizik profesörü olan Alan Sokal 1993 yılında postmodernizmin önemli yayınlarından hakemli akademik bir dergi olan Social Text’e “Sınırları Aşmak: Kuantum Kütleçekiminin Dönüştürücü Hermeneutiğine Doğru” başlıklı bir yazı gönderir. Bu yazı Sokal tarafından, postmodern akademik çalışmaların saçmalığını göstermek ve bu tür çalışmaların bilimsel alandaki güvenilirliğe verdiği zararı açığa çıkarmak için yazılmış kurmaca bir yazıdır. Dergi kurulu yazıyı kabul eder ve yayınlar; Sokal ise bunun bir şaka olduğunu belirterek postmodern yayıncıyı alay eder; postmodern dergilerin her türlü saçma makaleyi bastığını ispatlamak için bu yola başvurduğunu ifade eder. Sokal daha sonra yaptığı açıklamalarda, amacının toplum bilimlerine ve felsefe alanındaki tartışmaların verimliliğine zarar vermek değil aksine postmodern yaklaşımların fizik alanındaki bilimsel kavramları dahi istismar ederek düşüncenin bulanıklaşmasına karşı uyarıya çalışmak olduğunu belirtir. Bilimsel temellendirmeden yoksun bir dünya kavrayışının, düşüncüyü bulanıklaştıracağına ve toplumdaki tutucu eğilimleri artıracığına dikkat çeker.

Bununla birlikte, Sokal vakasından hareketle, bilime yönelik eleştirilere açık olmamak da doğru bir yol olmayacaktır. Tehlike ya bilimi dogmatikleştirmek ve bilimin düşünce alanındaki üretkenliğini, disiplinler-arası, yaratıcı yönünü yok etmek yönündedir; ya da bilimsel açıklıktan, nesnellik ve güvenilir bilginin temellendirdiği bir tartışma zemininden vazgeçerek muhafazakârlaşan dünyadaki her türlü ideolojik ve endüstriyel tüketim manipülasyonuna açık hale gelmektir. İki yol da tehlikelidir; bilimsel eleştirelilik bu yolların tehlikelerine karşı farkındalık sağlar.

ISBN: 978 975 491 514 3